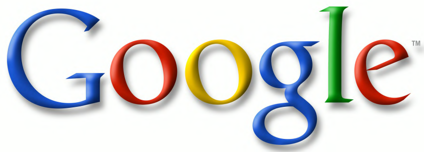
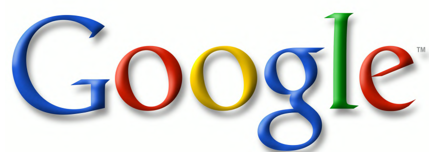
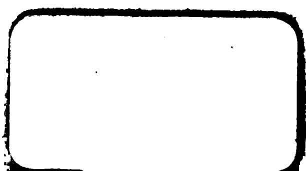

Google

KJØBENHAVNS

HISTORIE OG BESKRIVELSE

AF

DR. O. NIELSEN,
ARKIVAR VED KJØBENHAVNS RAADSTUEARKIV.

TREDIE DEL.

KJØBENHAVN
G. E. C. GADS FORLAG.

Kjøbenhavns

Historie og Beskrivelse.

Af

Dr. O. Nielsen,
Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Tredie Del.

Med 8 Træsnit.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1881.

Kjøbenhavn

i

Aarene 1536—1660.

Af

Dr. O. Nielsen,
Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Første Del.

Med 8 Træsnit.

Kjøbenhavn.

G. E. C. Gads Forlag.

Trykt hos J. Jørgensen & Co.

1881.

Nørreport. S. Peders Kirke.

Muren

S. Jørgens Sø.

Parti af den nordvestlige D

(efter Braunius og

ɩtet. Vor Frue Kirke. Smedien paa Holmen.
rs Taarn. Helligaands Kirke.

Gamle Kongevej.

ɓbenhavn i Frederik II's Tid

ɩlder ved Mejborg).

I. Sogneforandringen ved Reformationen og det katholske Kirkegods.

Da den katholske Kirkeordning var bleven afskaffet i Aaret 1536, gjaldt det om at bringe Kirkevæsenet i en ny Skik, idet den lutherske Bevægelse var fremvokset uden nogen særlig Organisation. Prædikanter var fremstaaede rundt omkring i Landet, deres Ord havde grebet flere og flere Sjæle, og naar Flertallet i et Sogn havde sluttet sig til den ny Lære, drev man den gamle Præst ud. Saaledes var Forholdet i Købstæderne; paa Landet var Bondestanden ikke saa let bevægelig som Købstadbefolkningen, og der sad mange Steder endnu den katholske Præst tilbage. Kong Kristian III havde ikke den Tillid til de Danskes Videnskabelighed og Evner, at han mente at burde overlade den ny Ordning af Kirkevæsenet til dem, men mente, at det var nødvendigt at faa en Tydsker til at foretage dette Arbejde. Han lod vel en Samling af „lærde Mænd og Prædikantere“ træde sammen forat udarbejde et Udkast til en Kirkeordning, men først efterat han allerede 23. Avgust 1536 forgæves havde anmodet Kurfyrsten af Sachsen om at laane sig Dr. Johan Bugenhagen til dette Øjemed. Helligtrekongers Dag 1537 traadte altsaa en Del udvalgte Mænd sammen i Odense, nemlig 3 Lærere fra Højskolen i Malmø, 15 evangeliske Præster (fra Kjøbenhavn M. Hans Tavsen og M. Jørgen Jensen Sadolin), 2 Medlemmer af hvert af de 4 bestaaende

Domkapitler og den forhenværende Dominikaner-Provinsial; paa dette Møde udvalgte man Mænd, der i Haderslev kunde træde sammen med Udvalgte fra Sønderjylland. Da Udkastet til en ny Ordinans var færdigt, sendtes det til Luther, fra hvem det kom tilbage sidst paa Foraaret, og kort efter, 5 Juli, kom endelig Bugenhagen til Kjøbenhavn, efterat Kongens gentagne Bøn til Kurfyrsten havde trængt bedre igennem end forrige Gang. Bugenhagen kom straks i Arbejde, og i Avgust kunde Kongen forelægge Rigsraadet den endelige Bearbejdelse af Ordinansen, der udstædtes 2. September 1537, samme Dag som Bugenhagen ordinerede de 7 danske Superintendenter i Vor Frue Kirke.[1])

Med Kirkeordinansens Udstædelse begynder den ny Ordning, men dennes Gennemførelse i det enkelte blev Menighedernes Sag. Kjøbenhavn havde 1537 de 4 Sognekirker, Vor Frue, S. Peders, S. Klemens og S. Nikolaj, men det blev fundet at være for mange; en Omordning af Sognene var ogsaa nødvendig, eftersom de 3 første Kirker laa tæt sammen, medens der ingen Kirke var midt i Byen. Helligaands Hospital, der 1530 var omdannet til en verdslig Stiftelse, havde en anselig Kirke, der var bekvemt beliggende som Sognekirke, medens omvendt S. Peders og S. Klemens Menigheder, der omfattede den vestlige Del af Byen, maatte kunne søge til den store Vor Frue Kirke, der efter Ophævelsen af Gudstjenesten i de mange Altre og Kapeller vilde kunne yde Plads til en stor Menighed. Den Grund, hvorpaa S. Klemens Kirke havde staaet, tilfaldt Byen, ti vi finder, at Magistraten 1568 bortskødede den, ligesom samme Avtoritet før og senere afhændede Stykker af Kirkegaarden; Kirkens Nedrivning er formodenlig begyndt i Aarene 1553—54, men det er sandsynligt, at Stenene ansaas for at tilhøre Vor Frue Kirke, da Tagstenene anvendtes til denne, ligesom der det følgende Aar hentedes Sten og Kalk derfra,

---

[1]) Engelstofts Afh. i Ny kirkehist. Saml. II 1—110.

uden at det ses, at Kirken har ydet Betaling derfor.[1]) Betegnelsen S. Klemens Sogn forekommer vel af og til efter dets Nedlæggelse, saaledes 1545 og 1581 som Bestemmelse af Kattesunds Beliggenhed [2]), men dette er følgelig kun indløbet i Optegnelser af gammel Vane, og der er ikke Bevis for, at Sognet var til endnu 23. Avg. 1537, naar der i et Brev af denne Dag nævnes „Kattesund i S. Klemens Sogn“ [3]). Derimod nævnes Sognet sikkert Mikkelsaften 1536, da Kirkeværgerne Jep Sværdfeger og Mester Hans Bartskær bortfæstede en Grund vesten for Kirkegaarden og sønden for Kirken til den Anders Kok, hvis Enke Bodil 1547 gav den (nu Nr. 57 paa Halmtorvet) til de Husarme. Kirken betegnes som „en ringe Bygning, ubelejlig og nu bygfældig“.[4])

S. Peders Kirke synes at være tilfalden Kongen og ikke Kommunen. Kongen benyttede den til et Gæthus (Kanon- og Klokkestøberi); saaledes nævnes 1552 Smeden ved S. Peders Kirke, der gjorde Hængsler til Universitetets Port, og 1564 nævnes blandt de Personer, der fik Maanedskost fra Slottet, „Bøssestøberne i S. Peders Kirke“ [5]). Dette Gæthus vedligeholdtes til 1586, da Kongen overlod Kirken til Brug for den tydske Menighed, og der kan ikke ses andet, end at Kongen hele Tiden har været i fuldstændig Ejendomsret til Kirken. Vi vil senere komme tilbage til Omtale af dens Forhold, efterat Bygningen atter er tagen i Brug til Kirke.

Der er desværre ikke levnet os anden Oplysning om Sogneordningen end den, der findes i Hvitfelds Frederik I's

---

[1]) Se Kjøbenhavn i Middelaldren S. 159—60, Rørdam: Aktstkr. til Univ. Hist. S. 121 og 122. [2]) K. D. I 507, II 266. [3]) K. D. IV 454. [4]) Hvitfeld Fred. I Krønike S. 229. Hvitfeld siger ved denne Lejlighed, at den var den første Kirke, som blev bygget i Kjøbenhavn, hvilket vi her noterer som Vidnesbyrd om, hvor ringe vort Kendskab er til Stadens ældste Forhold, idet der saaledes er Paastand for, at hver af de 4 gamle Kirker var den ældste. [5]) Ny D. Mag. V 66, D Mag. 3 R. VI 265.

Krønike 1597 og i nogle Notiser i Universitetetsfundatsen 1539. Ifølge Hvitfeld blev der 1537 „forordnet" (af Kongen) nogle Medlemmer af Rigsraadet, der i Forening med Borgmestre og Raadmænd gjorde „en viss Forordning med samme Kirker"; det er sandsynligvis under den Uvished, der har hersket om Ejendomsretten til de nævnte Kirker, at man er bleven enig om at overlade Kongen den ene og lade Staden beholde Grunden til den anden. Med Hensyn til Omlæggelsen af Sognene blev af S. Klemens Sogn den Del, „som nu kaldes Kattesund og Vestergade", og den Del af S. Peders Sognemænd, „som bor nordest udi Byen", lagt til Vor Frue Kirke; ligeledes lagdes Birket udenfor Byen, nemlig Solbjerg, Valby og Vigerslev, der havde hørt til S. Klemens, og det ødelagte Serridslev, der havde søgt til S. Peders Kirke, til Vor Frue Kirke. Den øvrige Del af de 2 nedlagte Sogne lagdes til Helligaands eller, som den da hed, Helliggesthus Kirke. Til denne sidste Kirkes Bygningsfond blev lagt alt S. Klemens Kirkes Gods, altsaa de Ejendomme, der nævnes under Husleje og Jordskyld i Jordebogen fra 1581[1]), liggende paa Gammeltorv, Vestergade, ved Vestervold, Kattesund, S. Klemensstræde, Hestemøllestræde, Vombadstuestræde, Teglgaardstræde, Peder Hvitfeldstræde, Købmagergade og Hyskenstræde. Derimod har Vor Frue Kirke sikkert faaet S. Peders Kirkes Gods, da dens eget Gods for en stor Del anvendtes paa en anden Maade.

Medens der blev Anvendelse for Helligaands Hospitals Kirke, saa havde man ingen Brug for 3 andre Kirker, nemlig Graabrødre Hospitals, der ved samme Tid er nedbrudt[2]), efterat dets andre Bygninger var blevne henlagte til Helligaands Hospital, desuden S. Gertrud, der nogle Aar i

---

[1]) K. D. I 511—14. [2]) Hvitfeld Frederik I Krønike 230. Naar der paa Prospekter fra det 16de Aarh. ses et Taarn, der af senere Udgivere betegnes som Graabrødreklosters Kirke, da er dette urigtigt, og det saaledes betegnede Taarn vil befindes at være Helligaands Kirkes.

Forvejen med S. Gertruds Gaards andre Bygninger var kommen i privat Eje og længe vedblev at være en stor Adelsgaard, og endelig S. Klare, der blev staaende endnu i 100 Aar, men kun kort Tid blev benyttet til Gudstjeneste (for den tydske Menighed).

Den store Samling af Grundejendomme, der var henlagt til Gudstjenesten i Vor Frue Kirke, fik nu en anden Bestemmelse. Paa Reformationstiden bestod der 13 Præbender ved Kjøbenhavns Kapitel, nemlig de 12 ældre og det, Biskop Lage Urne stiftede 1522 af Smørum og Ledøje Kirker. Til hvert af disse Præbender hørte foruden Jordegods en Residens i Kjøbenhavn, men da den katholske Gudstjeneste i Vor Frue Kirke var ophørt, havde Kapitlets Betydning tabt sig, idet det var stiftet med det Formaal at give denne en forhøjet Glans. Kristian III, der ellers lod de fleste Domkapitler bestaa, idet han benyttede Præbenderne til Lønning for lærde og fortjente Mænd, brugte ikke samme Fremgangsmaade mod det kjøbenhavnske Kapitel. Han lod vel de daværende Ihændehavere beholde deres Indtægter, men allerede 10 Dec. 1538[1]) bestemte han, at alt det Gods, som hørte til Prælaturerne og Kannikedømmerne ved Vor Frue Kirke, baade det inden- og udenbys, herefter skulde være og blive til Helligaandshus, saaledes at naar nogen af Prælaterne og Kannikerne døde, skulde det dem tillagte Gods annammes til Hospitalet, dog med Undtagelse af Kirke- og Bispetiender samt de Residenser, der var tillagte Universitetet. Kongen vedblev iøvrigt at vise Kannikerne sin Gunst, idet han straks efter fritog deres Bønder for Ægt, Hold og anden Tynge lige med Adelens Tjenere. 1542 tillod han dem, eftersom det havde været Skik i Kapitlets Blomstringstid, at naar noget Præbende blev ledigt, maatte de efter Alder opstige til et bedre Præbende end deres eget, saaledes at Hospitalet vedblev at faa det ringeste, indtil alle Prælater og Kanniker var af-

[1]) Hofmans Fundatser X 149—50.

døde. Ligeledes skulde de have Naadensaar, af hvis Indtægt det halve tilfaldt Universitetet til fattige Studenters Underholdning og den anden Halvdel deres Arvinger til Afbetaling af den Afdødes Gæld.

Det er ovenfor omtalt, at der var visse Residenser, der blev henlagte til Professorboliger, hvilket nærmere bestemtes i Universitetets Fundats 1539, idet der omtales Degnegaarden og 7 nævnte Kannikers Gaarde. Degnegaarden, der maa have været en anselig Gaard, idet den oftere omtales som Mødested for offentlige Forhandlinger [1]), havde allerede nogen Tid været uden Ihændehaver, idet Bent Bilde, den sidste Dekan, ikke fik Dekanatet igen, efterat han havde sluttet sig til Grev Kristoffer af Oldenborg. Det ses af Universitetsfundatsen, at Gaarden allerede da bebodes af Professor Kristiern Terkelsen Morsing, og af denne og andre Oplysninger fremgaar det, at dens Grund har strakt sig ud imod Vor Frue Kirkegaard, hvor nu Lille Fiolstræde er, saaledes at Vor Frue Kirkes Spir kunde samles i en Linie fra denne til Skindergade; den har imidlertid omfattet et større Areal end denne Gade, og det kan ikke være Tvivl underkastet, at den er væsenlig den Gaard, som Stiftsprovsten nu bebor; denne Gaard, der fordum strakte sig langt længer op i Fiolstræde, var fordum Professorresidens, f. Ex. Holbergs, og blev først afhændet fra Universitetet 1835; dens Grund gik sikkert mod nord op til det lille Stræde, der engang nævnes som Strædet bag Degnens Gaard, og hvor Fiolstræde er var der formodenlig et Plankeværk med Indkørselsport.

Paa Opnaaelsen af de 7 andre Gaarde maatte Professorerne endnu vente en Del Aar; af de nævnte Kanniker døde Hr. Mathias Dragsholm omtrent 1554, Hr. Jep Heye 1550, M. Peder Amager levede endnu 1545, M. Mathias Pedersen døde 1543, M. Iver døde 1541, M. Peder Jensen eller Peder

[1]) Se Kjøbenhavns Hist. og Beskr. II 13, 75, 139.

Høje døde 1558 og M. Jens Terning levede endnu 1545. Disse 7 Gaarde kan vi sikkert bestemt paavise 1) som Nr. 14 i Store Kannikestræde (Nr. 16 er en Parcel af Stiftsprovstens Gaard, 2) det der optil stødende Borchs Kollegium, som Universitetet afhændede 1688, og paa den anden Side af Gaden 3) Ehlers Kollegium, 4) en Grund imellem dette og Lille Kannikestræde, hvor der 1728 var 3 Professorboliger; denne Grund gik ogsaa paa et Stykke ud til Skindergade, men det er uvist, hvor mange Boliger her oprindelig har været; endelig 5) Metropolitanskolens Grund, hvor der har været 2 Professorboliger; det er vistnok de nævnte Grunde, der har været de oprindelige Kanníkeresidenser; Professorernes andre Gaarde er erhvervede paa anden Maade[1]).

Kapitlets andre Residenser har vi mere vanskeligt ved at finde. Kantorens Gaard, der bestemt vides at have gaaet ud imod Krystalgade, idet Fiolstræde oftere betegnes som det Stræde, der løber ind til Kantorens Port, finder vi aldeles ikke nævnt efter Reformationen, og det er ikke muligt at finde nogen Grund paa det betegnede Sted, der kan være stor nok til Bolig for en Prælat, der dog maatte have en Grund af en Størrelse, der nogenlunde svarede til Kannikeresidensernes. Den sidste Kantor var Dr. Ditlev Smyther, der endnu levede 6 Febr. 1538. Nu ser vi imidlertid af Universitetsfundatsen, at M. Jørgen Jensen Sadolin, der var udnævnt til Superintendent i Fyn, som Sognepræst ved Vor Frue Kirke havde bebot en Gaard mellem den katholske Bispegaard og Degnegaarden, og dette maa netop være Kantorens Gaard, som han da har faaet før Ditlev Smythers Død, ti allerede 2 Septbr. 1537 var han bleven indviet til Superintendent i Fyn. Med Prælaturerne var i Alm. i den katholske Tid forbundet et Præsteembede, og der var altsaa ingen særlig Præstebolig for Vor Frue Kirke;

[1]) Om Professorgaardene se Badens Universitetsjournal 1797 S. 111 flg., 143 flg.; Engelstofts Universitets- og Skoleannaler 1810, 2, S. 201 flg., 1811, 3, S. 20 flg.

det er altsaa sandsynligt at Kristian III ved at beskikke M. Jørgen Jensen til Sognepræst ved Vor Frue Kirke, har overdraget denne Kantorens Gaard og at Kantoren da har været holdt skadesløs paa anden Maade. Efter Ditlev Smythers Død er Kanniken Jep Heye bleven Kantor, det vil sige, at han er rykket óp til at være Ihændehaver af de Indtægter, der var henlagte til dennes Underhold, ti for nogen Stilling som Kantor var der ikke længer Brug; han nævnes som saadan 1544, men bode til Leje i en af Universitetets Gaarde paa Nørregade [1]) og havde altsaa ikke den gamle Kantorgaard, der saaledes ikke længer laa til Embedet, men maa have faaet anden Bestemmelse. Det er nu, som omtalt, sikkert nok at Porten til Kantorens Gaard har været omtrent i den nordlige Del af Lille Fiolstræde, men da dette Stræde er af yngre Oprindelse og Forholdene er saa forandrede ved Nedlæggelse af det lille Stræde bag Degnegaarden, paa hvis modsatte (nordlige) Side Kantorens Port maa tænkes liggende, saa er det ikke muligt at paavise nøjagtigt Forholdene her; af et Skøde af 1512 ses det, at Kantoren M. Anders Fris af Byen købte 2 Haver tvært overfor den Gaard han bebode (altsaa var der et Stræde imellem), norden for Byens Rende; denne Jord var 75 Alen fra nord til syd og 26 Alen bred og den anden østen derfor 39 Alen fra nord til syd og 42 Alen bred; da her ikke omtales noget Tværstræde (Fiolstræde) gennem disse Haver, har de næppe ligget nordenfor nuværende Krystalgade, men nordenfor Strædet bag Degnens Gaard, saaledes at den sidst nævnte Have har gaaet hen lige overfor Degnegaardens Grund; disse Haver er formodenlig omgivne med en Mur og i denne sat en Port, efter hvilken Fiolstræde som omtalt en Tid fik Navn. Kantorens Grund kom saaledes til at ligge baade nord og vest for Degnens [2]).

---

[1]) D. Mag. 3 R. VI. 20. [2]) De forskellige Forsøg Forf. (Første Del S. 152—54, Anden Del S. 56) har gjort paa at bestemme disse Gaardes Beliggenhed, forandres altsaa saaledes, at Indgangen til Degnens Gaard maa være den sydlige Del af Lille

De andre Kanniker, der overlevede Reformationen og hvis Gaarde ikke tilfaldt Universitetet, var M. Anders Glob, død 1546, Hr. Niels Terkelsen, død 1553, Filip a Prato, død 1567; desuden var der en Kannikegaard, der ikke var besat, idet Hr. Jørgen Hintze, Kristiern II's Lærer, paa Livstid havde overdraget Hr. Oluf Rosenkrands til Vallø sin Kannikeresidens paa den søndre Side af Kannikestræde imellem Hr. Mads Dragsholms Residens og Kapitlets Boder, der ligger til Sakristiet[1]); disse 4 Gaarde skulde altsaa tilfalde Kongen, naar de blev ledige; da Oluf Rosenkrands døde 1545, blev dette altsaa Tilfældet med hans Gaard; men det er vistnok ogsaa en Kannikegaard, som Kongen 1541 forlenede til M. Mikkel von Hirstiges Enke; den strakte sig mellem Kannikestræde og Skindergade, der da hed Graabrødrestræde, stødte mod øst op til Rentemester Joakim Beks Gaard og mod vest op til Kannik Peder Hansens Residens[2]), var 35 Alen til Kannikestræde og 23 Alen til Graabrødrestræde; 1549 og 1558 overlod Kongen samme Gaard til sin Hofprædikant M. Povl Noviomagus, men den var da kun 15 Alen mod Kannikestræde[3]). Det er nu Nr. 7 i Store Kannikestræde, hvis Brede til denne Gade netop er 15 Alen, og Nr. 8 i Skindergade, der er 22 Alen til Gaden. En anden Kannikegaard var udentvivl den, der nævnes i et kgl. Skøde af 24 Juli 1563, da Kongen skødede den til Dr. Hieronymus Thenner, hvilken Gaard, hvis Beliggenhed ikke omtales, var forlenet til Lic. Kaspar Passelik, og bebodes af Dr. Peder Capitein. Dr. Hieronymus vilde samme Aar overdrage den i Mageskifte til Universitetet i Stedet for den Residens han bebode, der

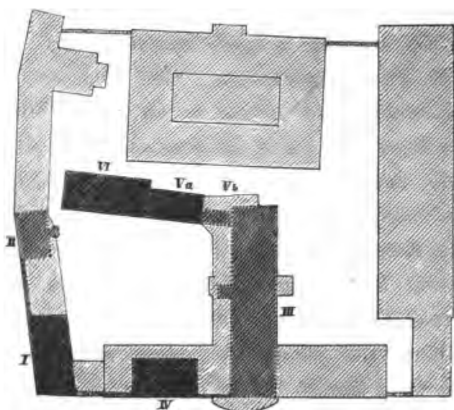

Fiolstræde og hans Gaard næst østen op dertil, derimod Kantorens Port den nordlige Del af samme Stræde og hans Gaard næst vesten op til Degnens. [1]) K. D. II 251. [2]) der 1540 havde overladt den til Kr. Terkelsen Morsing, der 1543 overdrog den til Mag. P. Parvus. Ny kirkehist. Sml. II 249—50. [3]) K. D. II 258, 276, 312.

egenlig var henlagt til Professor Hans Frandsen, men dette kom nok ikke i Stand[1]).

Idet en stor Del af Kannikeresidenserne saaledes henlagdes til Universitetet og de andre tilfaldt Kongen, der raadede over dem paa anden Maade, saa havde Kantorens Gaard, hvis Beliggenhed er omtalt foran, faaet anden Bestemmelse, idet den blev overladt Gejstligheden ved Vor Frue Kirke, men kom dog ogsaa paa denne Maade til at staa i Forbindelse med Universitetet.

Den katholske Bispegaard overdrog Kongen til Universitetet; den var dog ikke af den Udstrækning, som den nuværende Universitetsfirkant, der begrænses af Nørregade, Frue Plads, Fiolstræde og Krystalgade, men optog ikke stort mere end den sydvestlige Fjerdedel deraf, hvilket vil ses af hosstaaende Grundtegning, hvor de ældste Universitetsbygninger er afsatte paa Universitetets nuværende Plads.

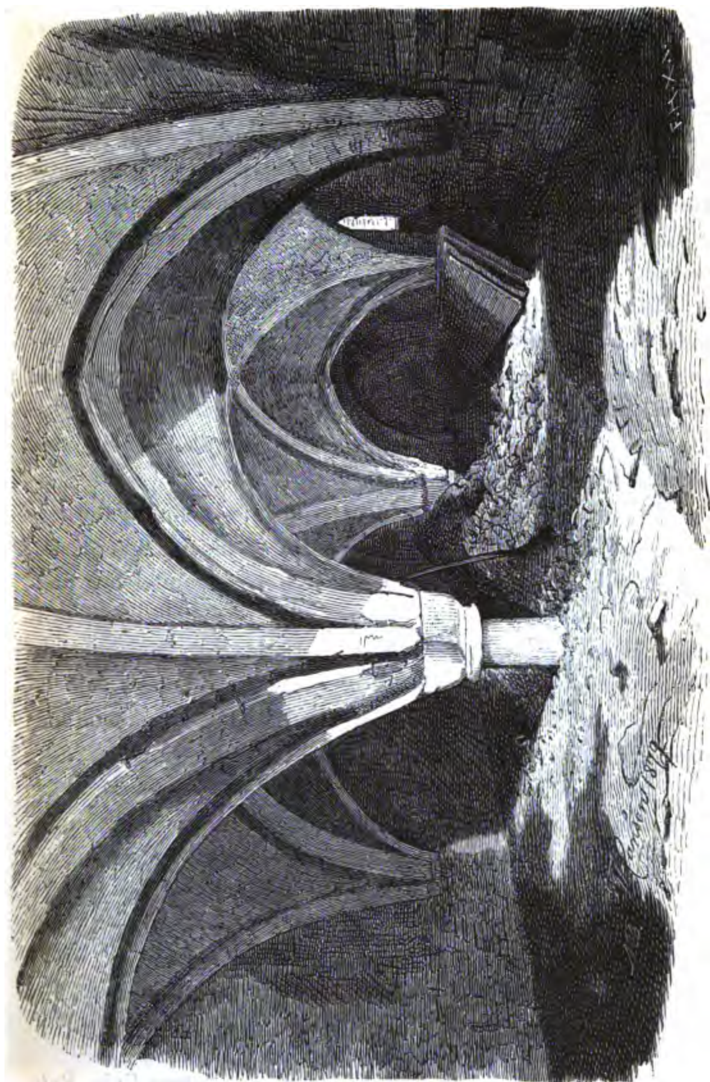

Grundplan af Universitetsfirkanten, med de nuværende og ældre Bygningers Projektion. Med den mørkeste Skravering betegnes Bygningerne fra Kristian III's Tid, med den noget lysere de senere fra Frederik II's og Kristian IV's Tid, med den lyseste de nuværende.
I. Det ældste Kollegium. II. Den ældste Kommunitetsbygning. III. Kristian IV's ny Kollegium. IV. Bibliothek siden Anatomihus. Va og b Konsistorium og dets Forstue. VI. Professorbolig.

---

[1]) K. D. II 317, IV 579, 580. Rørdams Univ. Hist. II 53.

I Universitetsfundatsen 1539 nævnes følgende Huse paa

Den endnu bevarede Kælder under Konsistorium.

Bispegaarden: først et Hus omtrent i Midten mod nord næst

ved Haven, forsynet med Kældre, Køkkener og Værelser med Ovne, hvis østlige Del Kongen bestemte til Bolig for den af Professorerne, der skulde være Universitetets Skatmester, og dets vestlige Del, hvor der var en stor Stue med Ovn, til Brug for Universitetet enten til Forelæsninger eller festlige Sammenkomster. Det var Meningen at forlænge dette Hus lige til Nørregade, men denne Tilbygning kom ikke i Stand. Af dette Hus er den nuværende Konsistoriebygning endnu en Levning; af den smukke gamle Kælder under denne gives paa foregaaende Side en Afbildning.

Det andet Hus af Bispegaarden, der nævnes, er et ved Gaden paa Hjørnet af Kirkegaarden, der indrettedes til Forelæsninger og senere hed det gamle Kollegium; det ses paa hosstaaende Prospekt af Universitetsbygningerne fra Begyndelsen af det 17de Aarhundrede som en gotisk Bygning med takkede Gavle.

Foruden et Bryggers og Bagers omtales endnu 2 Borgerhuse paa Bispegaarden, men disse hørte oprindelig ikke dertil, idet de var den Del af den nuværende Kommunitetsbygning, der ligger nærmest ved Krystalgade og oprindelig var skilt fra Bispegaarden ved Byens Rende; de var vist først købte af Biskop Niels Skave c. 1493 og solgte fra Universitetet som en samlet Gaard 1553, men købtes igen 1603 til Kommunitetsbygning [1]).

Da vi i nærværende Skrift ikke igen kommer til at behandle Universitetet, om hvilket Oplysning maa søges andre Steder [2]), vil vi dog give en kort Oversigt over dets Bygningers Historie. Paa hosstaaende Prospekt [3]) ses ud til Vor Frue Kirkegaard en toetages Bygning i Renaissancestil, der oprindelig var bestemt til Studenterboliger, men blev tagen i Brug til Bibliothek i øverste Etage; efter Bøgernes Flytning til Trinitatis Kirke, blev denne Etage indrettet til et

[1]) D. Saml. VI 125. [2]) Rørdams Univ. Hist. Matzen Univ. Retshistorie og fl. St. [3]) Dette er ligesom de andre Afbildninger i dette Afsnit tagne af Matzens Universitetets Retshistorie.

Universitetsgaarden i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede.

Museum. Den nederste Etage var først et Auditorium, men blev senere Anatomisal, hvoraf hele Bygningen fik Navnet Domus Anatomica. Huset er opført omtrent 1545, tildels paa Grundlaget af en ældre Bygning. En Brandmur skilte dette Hus fra det ældste Kollegium, der, som omtalt, var en af den katholske Bispegaards Bygninger. I hver Etage var et Auditorium, der kaldtes det øverste og det nederste. Bygningen solgtes 1622 til Kommunitetet og indrettedes til Spisesal for de Studenter, der nød „Kongens Kost". Op til denne stødte den ældste Kommunitetsbygning, der toges i Brug 1570, var opført af Bindingsværk og forsynet med et Trappetaarn, der blev nedbrudt 1631—32. Dette Hus hed senere det gamle Kloster; førend dets Opførelse var Studenterne nemlig blevne bespiste af Forstanderen i Helligaands Hospital, og deres Spisesal var i en af det gamle Graabrødreklosters Bygninger, hvorved Benævnelsen Kloster paa Kommunitetet overførtes paa denne ny Bygning, der atter blev det gamle Kloster, da Bespisningen blev henlagt til nys nævnte Hjørnebygning 1627. Det gamle Kommunitet brændte 1641.

Den lange Bygning til venstre er det saakaldte ny Kollegium, der fuldførtes i Aarene 1600—01 og indviedes 26 Juni 1601 af Universitetets Rektor Dr. Niels Krag i Kongens og en Del af Rigsraadets Nærværelse. Denne anselige Bygning var oprindelig bestemt til Bolig for de 100 Studenter, der nød Spisning paa Kommunitetet, og for hvem Regensen senere blev indrettet, men da der var Trang for rummelige Forelæsningslokaler, opgaves den første Plan. Der synes, mærkeligt nok, oprindelig kun at have været et Auditorium i hver Etage, men den nordlige Ende var Professorbolig.

Paa modstaaende Side fremstilles et Parti af Universitetsgaarden, saaledes som den saa ud efter Genopførelsen efter Ildebranden 1728. Bygningen til højre staar paa samme Sted som Kristian IV's Kollegium med Benyttelse af dettes Mure, men uden Spor af den Stil, der prydede denne Konges Bygningsforetagender. I Baggrunden ses Økonomens Hus og Konsistorie-

bygningen, der reddedes baade fra denne Ildebrand og fra Bombardementet 1807, der atter lagde Universitetet i Aske[1]).

Idet Universitetet fik den katholske Bispegaard, blev de gamle Universitetsbygninger, der i fordums Tid havde

Universitetsgaarden 1732—1807.

været Stadens Raadhus, indrettede til Bolig for den evangeliske Superintendent, hvilken Benævnelse længe vedblev at

[1]) Se den nyeste Fremstilling af Universitetets Bygningshistorie af Meiborg bag ved Matzens Universitetets Retshistorie II.

være den officielle for Biskop. Af Bispegaarden i dens ældre Skikkelse gives her en Afbildning.

Det oprindelige Raadhus var kun halv saa langt ud til Nørregade som Bispegaarden nu er. Der kunde tidligere skælnes hvad der var senere Tilbygning, idet denne havde

Den nuværende Bispegaard før Ildebranden 1728.

Kampestens Sylsten, hvilket den ældre Bygning ikke havde. Over den nyere Del stod en latinsk Indskrift, der viste at den var bygget 1512 af Kantoren Mag. Anders Friis, der da var Universitetets Rektor. Der var oprindelig Indgang fra Nørregade, men 1583 lod Kristoffer Valkendorf „bygge

og forbedre" Bispegaarden „med et nyt Gavlhus" og andre Bygninger ned ad Studiestræde, og der blev da gjort Indgang og Indkørsel i Gaarden fra denne sidste Gade[1]).

Vi har nu omtalt, hvorledes Kongen anvendte en stor Del af det katholske Kirkegods til Brug for det ny Universitet. End videre henlagde han Vor Frue Kirke under dets Patronat og anviste Kirkens Præster Grunde tæt op til Universitetet. Disse maa vi ogsaa her omtale nærmere, da det ses, hvorledes Kongen skænkede Vor Frue Kirke en særlig Omsorg, medens der ikke findes nogen nærmere Bestemmelse fra Reformationstiden om de andre Kirker, hvis Forhold sikkert blev indrettede med denne Hovedkirke som Forbillede.

Om Vor Frue Kirkes Stilling straks efter Reformationen faar vi Underretning af Universitetsfundatsen 1539. Kongen henlagde nemlig denne Kirke til Universitetet, og dettes Rektor og Dekaner skulde tilligemed de 4 Borgmestre og 10 Sognemænd udvælge en duelig og from Borger og en af de Lærde til Kirkeværger for „denne herlige Kirke", som den her benævnes; disse Værger skulde sørge for Kirkens Bygning, for Præsterne og Kirkebetjentene og bestyre alt hvad der var fornødent, dog maatte de intet foretage uden Rektorens og Dekanernes Raad og Samtykke og skulde hvert Aar aflægge Regnskab i disses og de 4 Borgmestres Nærværelse, i hvilket Regnskab ogsaa skulde indbefattes Indtægterne af S. Peders Kirke (ialt 306 Mk.), hvilke Kongen havde tillagt samme Kirke.

Ved Vor Frue Kirke skulde være en Sognepræst og 2 Kapellaner, hvem Kongen udviste Bolig i den Gaard, som Mag. Jørgen Jensen Sadolin, der fra Sognepræst nu var kaldet til Superintendent i Fyen, havde bebot; den laa imellem Degnegaarden med dens Have og Universitetet med

[1]) Se Resens Beretning om Kjøbenhavns Raadhuse i Danske Samlinger IV.

dets Grund og var, som vi har omtalt, den forrige Kantors Gaard, der omtales saaledes: Sognepræsten skulde have det grundmurede Hus, hvori der var Badstue, Køkken, et Værelse med Ovn (vaporarium), Sovekammer, Kælder (hypogæum), 3 Loftsværelser, et lille Hus østen op dertil, lige op til et stort Ovnrum (vaporarium), der var opført af Træ. Han skulde ogsaa have en Urtegaard for sig alene, der skulde aflukkes, saa ingen anden havde Adgang. Indgangen fra Kirkegaarden skulde ogsaa som hidtil være for ham alene, saa han med sin Familie kunde være skilt fra andre. Hvis han endnu behøvede noget enten Brænderum eller andet, der var fornødent til Husholdningen, kunde der let findes et Sted dertil ovenover Loftskamrene, eller ogsaa kunde Kirkeværgerne indrette Plads forneden med en lille Bekostning, at Kirken ikke skulde besværes med at vedligeholde eller reparere overflødige Bygninger.

Det omtalte store Træhus med Ovn og de øvrige Bygninger østen for Sognepræstens Bolig, der naade til det store Køkken, skulde indrettes til Bolig for de 2 Kapellaner, dog saaledes at hver fik sin Indgang fra Kirkegaarden, for at den enes Husfolk ikke skulde besvære den andens, og Ovne og Kamre skulde indrettes saaledes at der ikke kunde være Fare for Ildsvaade. Dog kunde Sognepræsten, hvis han ønskede det, faa den Plads, der var indenfor det store Træhus med Ovn, og den Kapellan, der bode øverst, kunde faa Plads til Brænde og andre Ting ved det store Køkken eller andensteds. Kongen lod efter Dr. Bugenhagens Raad, der ordnede Universitetets Indretning, paa egen Bekostning som en Gave til Kirken, dele det store Træhus i 3 Dele: den ene Del var Kamin og Køkken og foroven Pigekammer; i den anden Del et Værelse med Ovn og i den tredje Soveværelse; denne Bolig var bestemt til første Kapellan.

Dels paa Grund af de mange Mennesker, der skulde overhøres i Katekismus ved Skriftemaal og besøges under Sygdom, dels paa Grund af at de Bønder, der tidligere hørte

til S. Peders og S. Klemens Kirker[1]), nu var henlagte til Vor Frue Kirke og ofte burde besøges, skulde Kirken have en anden Kapellan, der ofte skulde besøge Bønderne og forklare Katekismus for dem; til hans Underhold skulde høre den Tiende og det Offer, der faldt fra disse Bønder, med mindre Sognepræsten selv vilde nyde dette; i saa Fald skulde han give den anden Kapellan ligesaa meget, som Kirken og Borgerne hvert Aar havde bestemt at give den første Kapellan.

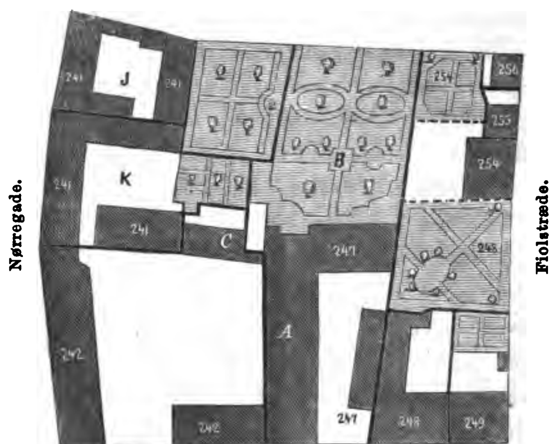
Bagved Kapellanernes Bolig har staaet en Brønd, ti det hedder at den Grund, der var norden for Brønden, skulde de dele imellem sig til en Kaalgaard. Til denne Brønd skulde Sognepræsten ogsaa have Adgang gennem sin Have, men paa det Sted, hvor hans Folk mindst kunde forulejlige Kapellanerne. I Fællesskab skulde de have et Bryggers og Bagers, hvortil Kongen skænkede dem en stor Kælder, men for Kar og andre Ting skulde Kirkeværgerne sørge. Det omtalte store Køkken kunde de alle tre maaske ogsaa bruge i Fællesskab, hvis det ikke skulde indrettes til Bolig for den ene Kapellan. Denne Fordeling ender Kongen med følgende Udvikling: „Sognepræster eller Kapellaner kan ikke bygge uden Bekostning, og om end nogle kunde, hvem vilde da forlange det? de kan afsættes fra deres Stilling, hvis de, hvad Gud forbyde, skulde bestyre denne slet, og naar de dør, maa deres stakkels Enker med deres Børn straks flytte andensteds hen og Kirken giver Boligen til Efterfølgeren. Kirken, som vil være Arving af Husene, maa altsaa bygge. Vi vil derfor at denne Kirkes Værger bygger for dens Tjenere, hvad der er nødvendigt, for at andre Kirker kan efterligne dette Exempel."

Til Forklaring af disse Præsteboligers Beliggenhed meddeles her en Grundplan af hele den nuværende Universitetsplads fra 1757, da Forholdet endnu tildels var som Kristian III havde bestemt. Sognepræstens Gaard havde 30 Alen Façade ud til Vor Frue Kirkegaard, Sidebygning og Gaardsplads,

---

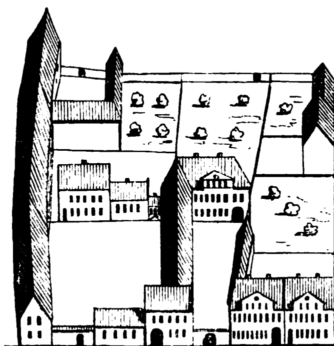
[1]) Se foran S. 4.

op dertil laa en Kapellanbolig med lidt over 21 Alens Façade til Kirkegaarden med Gaardsplads og en lille Have, ialt

Grundplan af den nuværende Universitetsfirkant 1757. A. Avditoriebygningen. B. Botanisk Have. C. Konsistorium. 241 K. Økonomens Bolig. 241 J. Prokansler E. Pontoppidans Bolig. 242. Kommunitetet. 247. Professorbolig. 248. Stiftsprovstens Bolig. 249, 254. Kapellauboliger. 255, 256. 2 Borgerhuse.

omtrent 48 Alen langs med Fiolstræde; bagved disse gik Sognepræstens Have, der med c. 42 Alen strakte sig langs med Fiolstræde. Ud til Fiolstræde laa dernæst den anden Kapellans Bolig med Gaardsplads og en Have, der gik ud til Skidenstræde; denne er altsaa indrettet senere. Det nævnte store Køkken, der skulde ligge op til den oprindelige Kapellanbolig mod Øst, har saaledes ligget, hvor nu Fiolstræde er, og er sandsynligvis nedreven for at danne denne Gade.

Fugleperspektiv over Universitetsfirkanten 1760—61.

Norden for Præstens Have udlagde Kongen langs Gaden (Skidenstræde) en Jord, paa 220 Fod imellem Universitetets Have og Dr. Kristierns Have og i Breden fra nord til syd 100 Fod, til Stadens Præsteenker. Dr. Kristiern (Morsings) Have maa da have indbefattet den østlige Side af Lille Fiolstræde og han bode selv i den gamle Degnegaard.

Denne Plads gav Kongen til de 3 Sognekirker Vor Frue, Nikolaj og Helligaands, paa den Betingelse at Kirkeværgerne opfyldte Kongens Ønske, der var følgende: Grunden skulde deles i 3 Dele, de 2 paa 70, den 3die paa 80 Fod langs Skidenstræde, og deraf skulde Vor Frue Kirke først vælge sin Del og de 2 andre Kirker kaste Lod om sin. Hver Kirke skulde derpaa lade bygge ud til Gaden 3 lange og smalle Boder (casæ) med Kældre (hypogæa), Værelser med Ovne, Sovekamre og hver med sin Have mod Syd, lukket med Mur eller Hegn. Hvis Kirkerne ikke kunde udholde denne Omkostning, skulde Præsterne formaa gudsfrygtige Mennesker til at yde Bidrag dertil. Husene skulde lejes ud for en aarlig Leje, der skulde tilfalde Kirkerne, indtil der blev nogen Enke efter en Sognepræst eller Kapellan, hvem Huset straks skulde tilfalde, men først skulde det paases, at Tag, Vægge og Hegn var i forsvarlig Stand, ti det sømmer sig ikke at overlevere fattige Enker og faderløse Børn et utæt Tag eller forfaldne Vægge; men senere skulde Enken selv holde det vedlige og Kirkeværgerne skulde foretage et aarligt Syn derpaa; hun skulde beholde det uden Afgift, hvad enten hun i Guds Navn giftede sig igen eller vedblev at være en hæderlig Enke, hvad enten hun selv vedblev at bebo det eller ikke. Skulde der komme en anden Enke af samme Sogn, maatte de andre Kirkers Værger ikke undslaa sig ved at tage hende i et af deres Huse og de skulde kaste Lod om, hvem der skulde overlade hende sin Bolig uden Afgift. Hvis Enken døde inden 10 Aar efter Mandens Død, maatte hendes Børn beholde Huset, indtil de 10 Aar var til Ende. Hvis en Præst efterlod sig moderløse, smaa Børn, skulde Kirken

lade dem opdrage i Hospitalet, til de kunde komme ud at tjene. For saadanne Enker og forældreløse skulde Univerversitetets Rektor og Dekaner være Værger.

Kongen ender sin smukke Bestemmelse paa følgende Maade: „Dette vil være en stor Velgærning mod fattige Enker, hvis Mænd har ofret sig til Evangeliets Tjeneste for vor Frelse; det vil vistnok koste Kirkerne lidet og vi skylder dem det ogsaa; ja, hvis saadanne Enker er fattige, skylder vi dem ogsaa anden Almisse, som Paulus skriver om rette Enker. Det er ogsaa vor Pligt mod andre fattige at optage dem i Hospitaler, selv om de ikke har tjent os, hvor meget mere skylder vi da ikke disse? De 3 Huse skal derfor ogsaa altid have Frihed for al borgerlig Tynge, ligesom de Grunde, hvorpaa de er byggede“ [1]).

Kongens Plan kom imidlertid ikke til Udførelse, Pladsen henlaa ubebygget, indtil Kristian IV 30 Juli 1600 skænkede den Jord ud til Skidenstræde paa 220 Fod i Længden og 100 Fod i Breden til Have og Agerum for den Professorresidens, som var begyndt ved det ny Kollegiehus og var bestemt til M. Jonas Jakobsen. Det var nemlig til mere Besvær for Kirkerne at bebygge og vedligeholde Grunden end som hidtil at give Præsteenkerne 12 Daler aarlig til Husleje [2]). Det var denne Grund, der blev indrettet til den botaniske Have, men efter 1728 led den nogen Indskrænkning ved Skidenstrædes Udvidelse.

Foruden det Gods, der tilhørte Kapitlet, var der en endnu større Mængde Ejendomme, der laa til Altrene i Kirkerne, der i Almindelighed hvert havde sin Præst, hvis Underholdning skulde bestrides af Lejen af de til Altret givne Ejendomme. Det var bestemt ved den kjøbenhavnske Reces 30. Okt. 1536, at hver Adelsmand maatte faa det Gods igen, som en af hans Slægt havde givet til Kirker, naar han ved Breve og Segl kunde bevise at han var ret

[1]) Cragii Annaler S. 96—99. Oversættelsen S. 646—50. [2]) K. D. IV 759—60.

Arving dertil og naar de Vikarer, der nød Indtægten deraf, var døde. Som en Følge heraf blev efterhaanden en Del af Kirkegodset igen verdslig Ejendom [1]), men da de fleste Gaarde i Kjøbenhavn var skænkede Kirkerne af borgerligs, saa blev der dog en stor Mængde Gods tilbage. Det, der tilhørte Altrene i Nikolaj Kirke, vedblev at høre til denne som Indtægt for Kirkens Bygning og dens Gejstlighed, S. Klemens Kirkes Altergods kom, som vi har set, til Helligaands Kirke og S. Peders Kirkes til Vor Frue Kirke. Vor Frue Kirkes Altergods behandledes derimod paa en anden Maade. Universitetet fik straks efter Reformationen 103 Gaarde deraf, hvis Indtægt vurderes til 200 rinske Guldgylden, dog formodenlig paa den Maade, at det ikke fik Indtægten førend efter de paagældende Vikarers Død, ti det ses af de ældste Universitetsregnskaber, at Jordebogsindtægterne var stigende [2]).

Hvitfeld beretter [3]), at Kristian III indstiftede en Fredagsgudstjeneste og derfor lovede Gejstligheden en Del af det Vikariegods, som efterhaanden blev ledigt, men foreløbig gav han hver Sognepræst af Loftet paa Slottet en Læst Korn og

---

[1]) Jfr. K. Erslev: Konge og Lensmand, S. 113 flg. Naar der var nogen Tvivl, skede Tilbagegivelsen ofte ved en mindelig Overenskomst. Det Gods, som Hr. Povl Laxman saaledes havde givet til Vor Frue Alter i Nikolaj Kirke, fik hans Sønnesøns Enke Fru Tale Ulfstand ikke altsammen tilbage, da der i Fundatsen var forordnet, at Borgmestere og Raad skulde have Godset i Forsvar og Tilsyn; hun fik saaledes kun 2 Gaarde og 2 Boder, medens 2 Gaarde tilfaldt Nikolaj Kirkes Bygning (K. D. II 310—12, IV 565). Naar Sjælemesser ikke var en udtrykkelig Bestemmelse i Fundatserne for Vikarierne, forblev Godset selvfølgelig ved Kirken, saaledes som da Vikaren Hr. Jens Madsen døde 1551, krævedes Godset tilbage af Familien Rosenkrands, men da det var stiftet for at vedligeholde en Ildpande i Vor Frue Kirke, hvorved fattige Folk og Peblinge kunde varme sig, befalede Kongen, at denne skulde vedligeholdes, og Godset blev ikke tilbagegivet. (Rørdams Kirker og Klostre, S. 167—68).
[2]) En Fortegnelse over Universitetets Ejendomme i Kjøbenhavn er meddelt i D. Mag. 3 R. VI 264—67. [3]) Frederik I's Krønike, S. 230—31.

hver Kapellan ½ Læst, hvilket efterhaanden blev afdraget, eftersom de kom i Besiddelse af det Gods, der var dem lovet. Det forholder sig dog næppe saaledes at det ledige Gods saa tidlig blev dem tillagt, [illegible]nder nemlig en kgl. Befaling til Lensmanden Mogens Go[illegible] af 1546 at fornøje Prædikanterne med 3 Læster Korn som i de foregaaende Aar[1]), hvilket oftere gentages, saa[illegible]s 1560, da der endnu for dette Aar bevilgedes dem 3 Læster Korn[2]). Det var nemlig først 8 Nov. 1554 at Kristian III udstædte et Brev til Magistraten, eftersom han forfarede at der laa Vikariegods i Staden, som Adelen ikke havde stiftet, og han frygtede at det med Tiden skulde forrykkes fra Kirkerne, bevilgede han at Superintendenten i Forening med Borgmestre og Raadmænd maatte henlægge dette Gods til Underhold for Kirkens og Skolens Tjenere, efterhaanden som de daværende Ihændehavere døde; Fundatserne paa Godset skulde opsøges at man kunde forfare hvilket Gods der laa til disse Vikarier[3]). Vi ser af dette Brev at der ikke tidligere har været en saadan Bestemmelse med Vikariegodset, som den Hvitfeld omtaler, og at det først er efterat dette er tillagt Gejstligheden at Kornydelsen falder bort, der ikke synes at have været mere end de 3 Læster Korn i alt.

6 Dec. 1570 udstædtes et Kongebrev at nogle understod sig at befatte sig med Vikariegodset og havde arresteret Renten, saa den ikke maatte følge Præsterne, hvem den var tillagt, og Magistraten fik Befaling om ikke at tilstede noget saadant Gods at komme fra Kirkerne eller den Brug, som Kristian III havde tillagt det, uden det kunde vindes derfra for Kongen og Rigens Raad[4]).

Det synes at i Begyndelsen var det alene Biskoppen og

---

[1]) Rørdam Univ. Hist. I 685. [2]) K. D. IV 573. 1580 var Kornydelsen tildels ophørt, dog fik en Kapellan ved Vor Frue Kirke 1½ ℔ Rug og 1½ ℔ Malt og Sognepræsterne ved de 2 andre Kirker ligesaa meget foruden anden Udspisning, K. D. IV 647, 648. [3]) K. D. I 426. [4]) K. D. IV 597—98.

Magistraten, der stod for Bestyrelsen af Vikariegodset, ti da 1563 Biskop Hans Albertsen fæstede Dionysii Alters Residens i Studiestræde, siges han at have fæstet den af de forordinerede Forstandere, ærlige og velforstandige Borgmestre og Raadmænd[1]; som udstædtes slige Breve af Biskoppen, 2 Borgmestre og de 3 Sognepræster[2]. Jordskylden af Grundene er samlet i fælles Kasse og derpaa efter et vist Forhold fordelt mellem Præster og Kappellaner, men at den egenlige Bestyrelse var overtaget af Magistraten, ses af at dette Gods er optaget i Stadens Jordebog 1581. I denne Jordebog[3]) nævnes Vikariegodset i 2 Afdelinger: 1) Vikarie Gaarde og Gods, som ligge til Prædikestolene og 2) Vikariegods, som af Kgl. Majestæt er tillagt til Prædikanterne og Skoletjenernes Underholdning. Det Altergods, der var i Behold, havde tilhørt følgende Altre, der var helligede Jomfru Marie, S. Olav, H. Trekonger, S. Dionysius, S. Gregorius, Trefoldigheden, alle Helgene, S. Lucia, Kristi fem Vunder, S. Jørgen, Johannes Evangelist, S. Mikkel; desuden var der Fællesgods og 14 Bøndergaarde.

Under første Afdeling, opregnes det Gods, der siges at være lagt til Prædikestolene, og det nævnes under hvert Alter, naar det først var annammet, det vil sige, naar den katholske Vikar eller den, der havde haft Godset i Forlening, var død. Saaledes var annammet 1559 Mariæ Compassionis Alter og S. Olavs Alter, 1561 Dionysii Alter, 1563 H. Trekongers, S. Gregorii, Trinitatis, alle Helgenes, 1564 S. Eligii, 1565 S. Luciæ, Kristi 5 Vunders, S. Jørgens og S. Kristoffers Altere. Ved denne Fortegnelse er den Mærkelighed, at med Undtagelse af S. Eligii og S. Kristoffers Altergods nævnes under den første Liste Gods, der tilhørte samme Altre som det, der nævnes i den sidste Liste. Der maa, som det nedenfor vil ses, være en særegen Grund, til at der er gjort den nævnte Adskillelse paa det hjemfaldne Vikariegods, der sikkert

---

[1]) K. D. IV 578. [2]) K. D. III 30. [3]) K. D. I 521—37.

alt tilhørte Præsferne i Fællesskab. I den første Liste omtales de gamle Vikarieresidenser til Altrene, der næsten alle var tagne i Brug af protestantiske Præster, hvilke dog har fæstet dem af de tilforordnede Forstandere, da hver er sat for en aarlig Afgift; det var dog kun de færreste, der ligefrem benyttedes til Præstegaarde.

Ved at sammenholde en Fortegnelse over Jordskylden fra forrige Aarh. med Jordebogen fra 1581 og den nuværende Grundtaxt genkendes følgende Ejendomme som det forrige Vikariegods; det tilsatte Numer er det nuværende Gadenumer.

Øster Kvarter. Holmensgade Nr. 7 til 21, var 1581 Ulkegade, tilhørte Fællesgodset.

Strand Kvarter. Gammelstrand Nr. 43, 1581 Hans Hund, tidligere Arild Hakes Gaard (de senere Ejere K. D. III 30), St. Mikkels Alter, Hyskenstræde, nu Læderstræde Nr. 34, 1581 Jakob Jensen, Gregorii Alter, Amagertorv 7 og Læderstræde 8, var 1581 2 Gaarde, der tilhørte Henrik Stratmand og Jens Bager, begge ud til Torvet, Alle Helgenes Alter.

Snarens Kvarter. Naboløs Nr. 4, 1581 Lavrids Jensen i Vejerhusstræde, S. Mikkels Alter, Naboløs 6, 1581 Vejerhusstræde, Oluf Kantor, samme Alter (?), Magstræde 4 og 6 er maaske dem, der 1581 tilhørte Dr. Hans Frandsen og Niels Madsen Brygger (Luciæ Alter?), Kompagnistræde 6, 1581 Karine Peder Kempes af et Bryggers,- H. Trekongers Alter (?), Knabrostræde 13, 1581 Peder Sjundesen, Fællesgodset, Badstuestræde 18, formodenlig 1581 Niels Skræder og Frands Davidsen af 2 Gaarde, der tilhørte Gregorii Alter, og Peder Krage i en Gaard, der tilhørte S. Jørgens Alter, en Del af Badstuestræde 8. Brolæggerstræde 12, 1581 Lavrids Hansen, S. Mikkels Alter, Raadhusstræde 1, Hj. af Brolæggerstræde, 1581 Fru Grete, S. Jørgens Alter, Knabrostræde 9, kan ikke findes, Del af Vimmelskaftet 47 og Badstuestræde 2, der kunde være 1581 Frands Davidsens Gaard i Badstuestræde, S. Gregorii Alter, hvilken Gaard saa ikke kan

være Del af Nr. 18 i samme Gade, Vimmelskaftet 43, var 1581 3 Gaarde, der tilhørte Hellig Trekongers Alter, laa da i Skoboderne og tilhørte Knud Bager og Borgmester Niels Skriver (tidligere Mads Vingaard).

Vester Kvarter. Lavendelstræde Nr. 12, Del af Nytorv Nr. 29, Frederiksberggade Nr. 1; den sidste var 1581 den Gaard Marine Niels Vogmands ibode ved Tinget, hørte til Fællesgodset, Gammeltorv Nr. 22 (Suhrs Stiftelse), Mikkel Bryggersgade Nr. 5, 9, 11, Kattesund 14, 16, hvilke tilsammen har udgjort den Gaard, Mogens Brygger 1581 ejede i Kattesund og som tilhørte Allehelgenes Alter, Del af Frederikberggade Nr. 28, Del af Vestergade Nr. 3, Del af Vestergade Nr. 7, Vestergade Nr. 19, 21, 23, 25, 27, disse tilhørte sikkert alle S. Luciæ Alter, en af dem laa dog maaske i Vombadstuestræde og tilhørte S. Olavs Alter.

Nørre Kvarter. Gammeltorv Nr. 14, Del af Gardergaarden i Vestergade, Nørregade Nr. 3, Del af 7, Del af 23, Studiestræde 15, 17, 19, 21, 27, 29, 31, 33, 35, 37, 12, 14, 16, Del af Larsbjørnstræde 15, samme Gade 10, 12, St. Pederstræde 7, 9, 11, 19, 21, 23, 25, 29, 31, Teglgaardstræde 12, den sidste 1581 2 Gaarde og 1 Bod, Trinitatis Alter.

Klædebod-Kvarter. Klædeboderne Nr. 44, 1581 Niels Skræder, Trinitatis Alter, Peder Hvitfeldstræde Nr. 5 og 7, 1581 Iver Langes Gaard, S. Jørgens Alter, Nørregade, Del af Nr. 4 og Del af Nr. 14, 1581 Gertrud Hans Kandestøbers, Trinitatis Alter, og Jakob Truelsen, Johannes Evangelists Alter.

Frimans Kvarter. Skindergade Nr. 31, 1581 Lavrids Benedikts Gaard, S. Mikkels Alter, Vimmelskaftet 46, 1581 Povl Bager i Skoboderne, Alle Helgenes Alter, Klosterstræde Del af Nr. 23, 1581 Villum Bundtmager, S. Mikkels Alter, Klosterstræde Nr. 5, Købmagergade Nr. 45, den sidste 1581 Hans Guldsmeds eller Kristen Munks Gaard, Johannes Evangelists Alter.

De Gaarde i denne Fortegnelse, der kunne genkendes, synes alene at findes i den anden Liste i Jordebogen for 1581. Grunden dertil er vistnok den at de Gaarde, der

nævnes i den første Liste[1]), endnu 1581 udlejedes for aarlig Husleje, medens de andre var satte for Jordskyld. Dette fremgaar af et kgl. Brev af 31 Juli 1574[2]). Sognepræsterne havde nemlig givet Kongen tilkende, hvorledes der fandtes nogle Gaarde og Boder, som var lagte til Prædikestolene foruden de Residenser og Præstegaarde, de selv bebode og hvoraf der aarlig gaves Husleje; disse Gaarde og Boder forfaldt imidlertid og kunde ikke holdes vedlige uden stor Bekostning, men da der nu var flere, som tilbød at købe disse Ejendomme, saa bød Kongen Superintendenten Dr. Povl Madsen og Borgmestrene at sælge dem, hvis det kunde være til yderligere Gavn og Fordel for Sognepræsterne og deres Efterkommere, til de højstbydende, sætte Salgssummen paa Rente og lade Køberne yde Jordskyld af de Grunde, som Husene var byggede paa, samt gøre en Skik og Forordning, hvorledes altid herefter skulde forholdes med disse Ejendomme. Følgen heraf blev at der til 1581 var solgt Gaarde for 1433 ½ Daler, hvis Rente var 286 ₰ aarlig[3]), medens endnu en Del var usolgt, men dette sidste er i den følgende Tid vistnok ogsaa bortsolgt paa samme Maade, uden at vi nu har Oplysninger herom.

II. Helligaands Hospital.[4])

En af Kristian III's første Begunstigelser mod Staden efter Overgivelsen var henvendt paa Hospitalet. Allerede den 10 Avgust 1536, 4 Dage efter sit Indtog, tog han „Hr. Prior udi den Helligaands Hospital udi Vor Stad

---

[1]) K. D. I 325 — 32. [2]) K. D. IV 612. [3]) K. D. I 536. [4]) Hovedkilder: Resens Traktat om Hospitalet, i Raadstuearkivet. Hans Nielsens Kjøbenhavns Hospitals Fundationer og Breve 1673,

Kjøbenhavn, alle Præstemænd og Søskende der sammesteds, deres Kirke, Hospital, Klenodier, Tjenere, Vornedgods" osv. i sin kongelige Hegn, Værn, Fred og Beskærmelse, saaledes som hans Fader havde ordineret det, og stadfæstede alle Privilegier, som var givne af Kong Kristiern I og Kong Hans. „Desligeste at de herefter maa have deres Bud udi alt Sælands Stift at lade forsamle og tilhobe sanke Guds Almisse og Sjælegaver af gode kristne Mennesker, hvilke som dennem noget give vilde til fattige, syge, saare Mennesker og arme, elendige, faderløse Børns Opholdelse til Klæde og Føde, Nødtørft, Hjælp, Trøst og Underholdning"[1]).

Heraf ses at det gejstlige Broderskab selv under de oprørte Forhold er vedblevet i Hospitalet og at altsaa Forandringen med Stiftelsen 1530 ikke betog den dens gejstlige Karakter; man har formodenlig beholdt den gamle Ordning og først efterhaanden villet lade ske Forandringer, naar Præsteskabet uddøde, medens det dog vel er en Selvfølge, at dette ikke kunde lade Gudstjenesten og Sjæleplejen faa nogen udpræget katholsk Karakter, ligesom Kirken netop i 1530 synes at være frataget Hospitalet. Det var vel ogsaa vanskeligt i de urolige Aar at bevæge kyndige Folk af evangelisk Trosbekendelse til at overtage Tjenesten i Hospitalet.

Dernæst ser vi at Kristiern I's Bestemmelse, at Hospitalet skulde optage forældreløse Børn, endnu stod ved Magt og at den billigedes af hans Sønnesøn.

Endelig fornys Hospitalets Tilladelse til at samle Almisse i hele Sæland, en Tilladelse, der førte med sig at ogsaa Syge fra hele Provinsen kunde indlægges, hvilket i den Om-

---

Haandskrift i Ny kgl. Saml. i Kvart. Nr. 686. Anders Hjørrings Beretning, hvorledes Hospitalet i Kjøbenhavn er funderet, tilvokset og konserveret indtil 1676, Afskrift i Ny kgl. Saml. Kvart Nr. 687. Hofmans Fundationer X. Henning August: Om Helligaands Hospital 1817. [1]) Hofmans Fund. X 153. Helligaands Hospitals Historie indtil 1536 er fremstillet i Kjøbenhavn i Middelaldren S. 173—83.

tale, som Peder Palladius gav af Hospitalet, ogsaa ses at have været Tilfældet, hvorom nedenfor[1]).

I Kristian III's Kirkeordinans 1539 er der taget særligt Hensyn til Hospitalerne. Det paalægges saaledes Præsterne flittig at besøge de Fattige i Hospitalerne en eller to Gange om Ugen og trøste dem venlig med Guds Ord, desligeste ogsaa undervise dem, dersom Behov gøres. Hospitalerne skulde have de Ejendomme igen, der i Tidens Løb var frakomne dem med Uret, og Kongen lovede at lægge til hvad der fattedes til Lemmernes Underhold. Hospitalsforstanderen skulde føre et fromt og gudfrygtigt Levned og holde Tjenestefolk i Forhold til Lemmernes Tal; han skulde have Underhold og Løn af den menige Kiste, „saa dog at der haves den Agt og Omsorg for de Syge, at denne Ophold ikke vendes til nogen Overflod". Forstanderen maatte ogsaa have en Vogn, som han kunde sende ud at tigge i Lenet, at de Fattige ogsaa maatte faa noget godt af Almisse, og hvor Vognen kom, skulde Landsbypræsterne anvende Flid paa at formane Folket til Kærligheds Gærninger. De beskikkede Diakoner[2]) skulde tilligemed Sognepræsten bestemme hvem der skulde indlægges. Naar Sognepræsten besøgte Hospitalet og saa nogen Forsømmelse i den Røgt, Lemmerne skulde have, skulde han først paaminde Forstanderen, og hvis denne ikke tog Hensyn dertil, skulde han føre Sagen frem for Diakonerne. Det paalægges ogsaa at benytte Læger til de Syge og give dem Betaling for deres Tilsyn, ligesom der skulde tages Hensyn til dem, der led af smitsomme Sygdomme.

I de saakaldte Ribe Artikler 1542 udsiges at der fandtes stor Uskikkelighed med Hospitalerne, saaledes at de, som havde dem i Forsvar, mere søgte deres egen Fordel end de

---

[1]) Frederik I udstædte 3 Sept. 1530 et aabent Brev, hvorved han befalede at „skytte og beskærme, fordre og fremme til det bedste" de Bud og Tjenere, som Forstanderen udsendte over al Sæland forat indsamle gode Menneskers Almisser og Gaver (K. D. IV 443—44). [2]) Se senere i dette Skrift under Husarme.

Fattiges; der befaledes nu, at i hvert almindeligt Hospital skulde tilskikkes en god, from, gudfrygtig Mand til Forstander, der skulde anvende Hospitalets Indkomst til de Fattiges Ophold og Behov; han skulde af Hospitalet have Klæder og Føde, og naar han døde, skulde hans Efterladenskab blive hos Hospitalet, og de Fattige skulde være hans Arvinger. Hvert Aar skulde Forstanderen gøre Regnskab i Stiftsbefalingsmandens, Superintendentens og Sognepræsternes Nærværelse, og det indskærpedes at de ikke maatte indtage nogen i Hospitalet for Gunst og Gave, men alene dem, der storlig havde det Behov og det med Borgmesteres, Raads og Sognepræsternes Raad og Samtykke.

Peder Palladius giver i sin Visitatsbog en Skildring af Hospitalet omtrent ved Aar 1540[1]). Han omtaler der 3 Slags Fattige, nemlig de, som ligge indlagte i Hospitalet i Kjøbenhavn og andensteds omkring i Sælands Land, de fattige Peblinge og omflakkende Mennesker. Han gør opmærksom paa at nu kom der ikke mere begærlige Tiggermunke, der stoppede hvad der laa for Haanden i deres Pose, men alene Bud fra Hospitalerne om Guds Almisse. „Men vil du se, hvem du giver din Almisse, da naar du kommer til Kjøbenhavn og haver der noget at gøre, gak ind i Helliggestes Hus midt i Byen, der skal du finde en aaben Dør for dig. Gak der op ad den ene Side og ned ad den anden og se hvilke mange arme Almissehoveder, der ligge paa de Senge, indførte af ganske Sælands Land, der Næse, Øjne og Mund er afædt af Pokker og Værk og Kræft, der Arme og Ben er afraadnet og endnu ligge og raadne af Orme og Maddiker og staa ikke til at læge udi deres Livstid.“ „Jeg vil ikke andet befale eder om dennem, end at I ville give dem det Skæl, som I vilde have af dennem, om I vare der inde og de her ude, naar deres Bud kommer om til eder, ikke aleneste med Mad og Penge og Korn, men ogsaa med et Sengeklæde, et

---

[1]) S. Grundtvigs Udgave S. 112—13.

Lagen, et gammelt Haandklæde, Forklæde, Halsklæde og give dem hjem til de Fattige at tørre det Vor og Blod af deres pokkede Ansigt med. Og hvis gamle Klæder, som hører til disse andre gamle Altre, og Kirkeværger have ikke Behov hverken til eders Højalter eller til eders Husarme, da kunne de skikke dennem hen til de Fattige udi Helliggestes Hus, heller end de hænger her inde at raadne."

Af denne Beretning lærer vi at Helligaands Hospital fra først af ikke alene var bestemt for Kjøbenhavn, men ogsaa for Sæland i det hele, og at de Lemmer, der indtoges, fornemlig var uhelbredelige sengeliggende Mennesker.

Det er ret mærkeligt at den katholske Prior Hr. Peder Plog vedblev at forestaa Hospitalet, ikke alene efter 1530, da det omdannedes til sin ny Skikkelse, men ogsaa efter 1536, da den katholske Gudstjeneste blev afskaffet ad Lovgivningens Vej. I Resens Haandskrift siges at han havde været i denne Stilling fra 1501 til sin Død 20 Feb. 1539, og ved Omtalen af nedennævnte Hr. Hans Didriksen siges følgende: „Han var den første, som lod efter Hr. Peder Plog registrere alt hvis som hørte til Aar 1539 til Helligaands Kloster eller Hospital i Kjøbenhavn, hvilken Registrering aldrig tilforn var gjort før ham, siden Klostret var bygget. Dette Register findes nu paa Konventhuset i de Fattiges Bøgers Skab, og skrives i samme Register om bemeldte Hr. Peder, at han var en ærlig og mærkelig Mand; nok (endnu) dette: at han meget oprettede Hospitalet til bedste og at han var de arme Syge til Tjeneste. Vivit post funera virtus: Regnskab uden Troskab, det er i Hus fuld ondt et Boskab".

Reformationens Vedtagelse paa Herredagen 1536 maatte dog medføre nogen Forandring i Hospitalets Bestyrelse; i ethvert Tilfælde ophævedes det gejstlige Broderskab. Ved Siden af sig fik Prioren ligesom i den katholske Tid verdslige Forstandere [1]) og skønt disse vel ellers altid var Med-

[1]) Af Fæstebreve af 1531 og 1536 (Rørdam: Kirker og Klostre S. 328) ses at saadanne da udstædtes af Prioren, menige Konvents-

lemmer af Borgerskabet, saa finder vi lige efter Reformationen Præsten Hr. Hans Didriksen, om hvis Forhold vi ellers intet véd, men som formodenlig var Medlem af det gejstlige Broderskab ved Hospitalet i den katholske Tid, som den ene af disse. Dette ses af en Herredagsdom af 7 Sept. 1537, idet nemlig Arvingerne efter Hr. Erik Ottesen (Rosenkrands) gjorde Krav paa at faa den Gaard i Højbrostræde tilbage, som han havde givet til Hospitalet[1]), da den derfor betingede Messe ikke længer vedligeholdtes, og havde derfor stævnet „Hr. Prior Per Plog og de andre Forstandere til Helliggesthus“. „Paa de arme Syges Vegne, som derinde ligge“, svarede Hr. Hans Didriksen og Borgmester Per Jørgensen og tilstod at samme Messe og Tjeneste var nedlagt og ikke havde været holdt i nogle Aar, men at de havde lagt Indtægten af Gaarden med mere til de Syges Underhold og derfor forøget Sygehuset med mange Syge; tilmed mente de at Gaarden var given til evindelig Eje. Der blev nu talt til Mindelighed mellem Parterne, saaledes at Arvingerne skulde give til Hospitalet tusind Mark danske udi Syslinge og danske Hvider og ingen anden Mynt, hvilken Kapital ikke maatte forkommes og ødes, men skulde sættes paa Rente hos ærlige Folk til evig Tid de arme fattige Syge til Hjælp og Underholdning, og Gaarden komme tilbage til Hr. Erik Ottesens Arvinger[2]). Dette er imidlertid ikke sket, ti 1581 ydede Gaarden i Højbrostræde Jordskyld til Hospitalet, men den ene af de 2 Parceller, hvori den da var delt, bebodes af Erik Rosenkrands[3]). 1539 blev Hr. Hans Didriksen „Prior og Forstander“, hvilket er den Benævnelse han stadig gik under. I Resens Haandskrift „De Fattiges Forraad“ nævnes han alene i denne Stilling dette ene Aar, men af et Brev i samme Haandskrift ses at han 1540 bortfæstede en Gaard og en liden Bod paa Munkebroen i Ros-

brødre og 4 fuldmægtige Forstandere, en Borgmester, en Raadmand og 2 Borgere (K. D. IV 465). [1]) Se Kjøbenhavn i Middelaldren S. 177. [2]) Ny kirkehist. Saml. V 502—03. [3]) K. D. I 524.

kilde, som Hospitalet havde købt af Kannik Hr. Hans Pedersen; naar Klostrets Ombud kom til den, der bebode Huset, skulde de have Hus, Herberg, Seng, Staldrum, Ro og Mag og Loftsrum til at lægge Klostrets Korn eller anden Almisse paa en Maanedstid eller to, derimod skulde de eller Prioren betale deres Tæring paa Stedet. I dette Brev kaldes Hr. Hans „renlivet Mand“, hvilken Titel ellers kun tilkom katholske Præster. Det maa derfor antages at han havde været Medlem af det præsteviede Broderskab i Hospitalet. 10 Juli 1547 var „Prior“ Hr. Hans Didriksen opkaldt til Kongen tilligemed Magistraten, Professorerne og Kannik Hr. Jep Heye, hvor det blev tilkendegivet dem, at der skulde nedsættes en Kommission for at vedtage en fast Bestemmelse om Jordskylden af de Ejendomme, der tilhørte Kommunen eller Stiftelserne. Denne Kommission, der for Hospitalets Vedkommende repræsenteredes af Niels Læstemager og Lavrids Eversen, holdt Møde i Hospitalets Konventstue, og der fastsattes den Jordskyld, der ydes den Dag idag, uagtet Ejendomspriserne er i saa høj Grad forandrede. Hospitalet havde ved den Tid en Indtægt i Jordskyld af $1333^1/_2$ ß, men ved Nedsættelsen blev den forringet 184 ß, saaledes at Indtægten altsaa blev $1149^1/_2$ ß [1]. Endnu 1548 var Hr. Hans Didriksen i Virksomhed [2].

I Hr. Hans Didriksens Tid fik Hospitalet flere kongelige Benaadninger. Da Kongen saaledes erfarede „at den Rente, som nu ligger til Helliggesthus her udi Vor Stad Kjøbenhavn, ikke kan tilrække, saa Prioren deraf kan underholde og besørge de fattige og syge Mennesker, som derinde ere, deres adskillige Underholdning og Nødtørft, dennem burde at have med Rette“, annekterede han 1539 Uggeløse Kirke dertil, saaledes at den, som var Prior og Forstander, skulde have Patronatsret til denne Kirke og selv have Magt til at holde en god lærd Mand til Kapellan; hvad Kirken indbragte mere end Kapellanens nødtørftige Underhold, skulde komme de

---

[1]) K. D. I 408, 421. [2]) Rørdams Univ. Hist. I 357.

fattige og syge i Hospitalet til Gode[1]). I samme Aar lagdes Niniani Altergods dertil, hvorfor der altid skulde være 2 opredte Senge til Skotter paa Hospitalets østre Side nærved Vinduet og disse Syge skulde holdes med Klæder, Mad, Øl og Røgt som de 12 Senge, Dronning Dorothea havde givet, dog maatte andre Fattige ogsaa benytte disse Senge, hvis der ingen syge Skotter var[2]). Endnu fik Hospitalet i dette Aar tillagt Indtægten af det Kanonikat ved Kjøbenhavns Domkapitel, som den senere Biskop i Slesvig, Dr. Tileman v. Hussen havde haft[3]). Dette var formodenlig det første Kanonikat, der blev ledigt efter den kgl. Befaling af forrige Aar om at en stor Del af Domkapitlets Indtægter skulde tilfalde dette Hospital (se foran).

11 Dec. 1542 gav Kongen Hospitalet meget vigtige Gaver, saaledes alt det Gods, der havde hørt til S. Eriks Gilde, hvilket Gods Gildets Forstandere i Kongens Nærværelse havde overdraget til Hr. Hans Didriksen tilligemed Gildets Segl og Skraa. End videre bevilgede Kongen i Overensstemmelse med sin ældre Bestemmelse, at alt det Gods, som hørte til Prælaturer eller Kannikedømmer ved Vor Frue Kirke, herefter skulde tilhøre Hospitalet, dog først efter de daværende Ihændehaveres Død; derfra skulde imidlertid undtages de Kannikeresidenser, der var tillagte Universitetet, og de Kirke- og Bispetiender, der havde hørt under Kapitlet. S. Jørgens Hospital skulde vedblive at staa under den Prior, som raadede og forestod Helliggesthus, og derfor skulde han besørge „spitalske og udsættiske Mennesker i fornævnte Hospital udenfor Byen, som ikke kunne for deres Sygdoms Skyld være udi det Hospital her inden Byen hos de andre Syge". En Gaard i Færgestræde, som lille Jesper bebode, gav Kongen videre til Hospitalet, og paalagde Tolderen i

[1]) Hofmans Fund. X 154—55. 1551 tilkendte Kongen Hospitalsforstanderne en Mark paa denne Kirkes Vegne (K. D. IV 332—33).
[2]) Se Kbhv. i Middelaldr. 224. Hofmans Fund. X 155—57.
[3]) Hofmans Fund. X 191. Jfr. Ny kirkehist. Saml. IV. 522.

Øresund hvert Aar inden St. Hans Dag at give Prioren og Forstanderen 2 store Læster eller 36 Tønder Salt af Tolden, som blev oppebaaren i Helsingør[1]). Sidstnævnte Afgift blev i Kristian IV's Tid ombyttet med en fast Pengeydelse.

Det var betydelige Ejendomme, Hospitalet herved fik, da det meste af det, der havde været henlagt til Underhold for Kapitlets Medlemmer, nu tilfaldt Lemmerne; dette er Oprindelsen til det betydelige Jordegods, som Hospitalet ejede i Sæland, mest i Kjøbenhans Omegn, i alt 110 Gaarde[2]), medens enkelte af disse dog var skænkede dertil i den katholske Tid, men dog kun i et ringe Tal; det væsenlige af Hospitalets ældre Jordegods var det, som det 1479 havde faaet paa Møn. Landgilden af det førstnævnte Gods beløb sig 1580 til 81 Td. 2 Skp. (32½ ℔ Rug), 512 Td. 2 Skp. Byg (170½ ℔ 6 Skp.), 154 Td. Havre, 2 Faar, 65 Lam, 69 Gæs, 242 Høns, 17 Fd. Smør, 6 ℔ Mel, 80 ℳ 4 ß 8 Hvid og 1 lødig ℳ. Desuden var Landgilden af Godset paa Møn 10 ℔ Byg, 13 ℳ 14 ß. Efter Nutidens Priser vil denne Indtægt mindst repræsentere 10000 Kr. om Aaret og har vist nok sat Hospitalet i Stand til at forøge sit Lemmetal med en Snes Personer.

Ved Reformationen maa der være bleven god Plads i Hospitalet, der da tillige omfattede det nedlagte Graabrødrekloster, idet Boligerne og Forsamlingsværelserne for Broderskabet ikke fandt Anvendelse mere. Derfor finder vi, at Universitetsbibliotheket, allerede før Universitetets ny Fundats udstædtes 1539, havde Plads her, idet der nemlig bestemtes, at Bibliotheket skulde forblive der, indtil der blev opført en bekvemmere Bygning. 1543 fik Universitetet desuden S. Rochi Kapel ved Vor Frue Kirke indrettet til Bibliothek, men det gamle Lokale bevaredes, indtil der i 1553—54 op-

[1]) Krag og Stephanius II 362—64. Samme Brev er 2 Steder med urigtig Datum aftrykt i Hofmans Fundatser X 147—50.
[2]) K. D. I 515—20.

byggedes en særskilt Bygning til Bøgerne paa Universitetet selv [1]).

Et andet Rum blev afgivet til Spisestue for Studenter. Ved Universitetsfundatsen 1539 henlagde Kongen en aarlig Indtægt af 12 Læster Korn eller 576 Td. Byg til Helliggesthus, imod at Forstanderen i 2 til 4 Aar skulde underholde 12 fattige Studenter, som Universitetets Rektor og Dekaner udnævnte dertil. Det ses ogsaa at nævnte Studenter havde fri Bolig i Hospitalet og at Kongen endog kunde anvise saadan til Studenter, der ikke kunde opnaa Kosten. Denne roses dog ikke ret meget, ti i et af de Par Breve, hvori den omtales, advares en Student fra at nyde for meget af den salte og raadne Fisk, hvoraf Klostret havde Overflod. Man skulde forresten nok synes at der ved den kongelige Gave kunde have været opnaat en rigelig Bespisning, men formodenlig har man søgt at faa Overskud til de syge, og det viste sig her som saa ofte, hvor forkasteligt det er at henlægge forskellige Formaal under samme Styrelse. 1555 forøgede Kongen Studenternes Tal til 20, og der var derfor i det hele tillagt Hospitalet Kongetienderne af 39 Sogne i Sæland; Forstanderne skulde aarlig gøre Rede og Regnskab for disse som for anden Indkomst til Hospitalet og give Studenterne hver Dag „2 Maaltider til Mad, og Øl til Skellighed.“

1569 stiftede Kong Frederik II Kommunitetet, de 39 Kongetiender toges igen fra Hospitalet og lagdes tilligemed andet Gods til den ny Stiftelse til Bespisning af 100 Studenter; dog beholdt Hospitalet det halve af Søllerød Kongetiende og Kongetienden af nogen Kirkejord, der ydes af Næsbyholm [2]). Derved bortfaldt Spisningen paa Hospitalet, om den end vedvarede nogen Tid efter Kommunitetsbygningens Indvielse 1ste Maj, indtil Bygningen blev helt færdig

---

[1]) Rørdams Univ. Hist. I 91, 132, 225. [2]) H. August: Helligaands Hospital S. 56—57.

ind i næste Aar. Men den gamle Benævnelse Klostret gik over paa den ny Stiftelse, Klosterlatin er saaledes velbekendt fra Holbergs Komedier som Navn paa det Sprog, man brugte ved Kommunitetets Disputereøvelser [1]). Kloster forekommer imidlertid sjelden som Navn paa Hospitalet, og det er derfor rimeligt at Studenterne dog ikke har havt Bolig og Spisning i det forrige Helligaands Hospitals Bygninger, men i Graabrødre Kloster, der fra 1530 var forenet dermed; de 2 Stiftelser laa tæt op til hinanden og det vil siden blive omtalt, hvorledes de under Kristian IV var forenede til en sammenhængende Gaard.

De store Rum, som fandtes i Hospitalet, gav Anledning til at her oftere holdtes Møder, saaledes var 1538 udvalgte paa Byens og Universitetets Vegne forsamlede i „Helliggesthus Præstestue [2]). Det vides ikke, om denne er den samme som Helliggesthus Konventstue, hvor Udvalgte 1547 mødtes forat forhandle en lignende Sag, nemlig Jordskyldens Nedsættelse [3]), men denne sidste nævnes i alle Fald oftere, ligesom der ogsaa før Reformationen i Konventstuen er blevet foretaget vigtige Forhandlinger. Her maa ogsaa omtales det saakaldte Lille Helliggesthus, der var den Længe af Hospitalet, der gik fra Helligaands Kirke op imod Arbejderbanken langs med Lille Helliggejststræde, men det var ikke nogen særegen Stiftelse, der, som det nævnes hos ældre Forfattere, i det 15. Aarh. var forenet med Hospitalet [4]); Benævnelsen var næppe ældre end Slutningen af det 16de Aarhundrede, og selve Stiftelsen stod under det almindelige

---

[1]) Rørdams Univ. Hist. I 91, 234—36, 349, 357 II 77—81, 85. I et Kongebrev af 16 Maj 1572 anbefales endnu en Student til at faa Underholdning hos de Studenter udi Helliggesthus, men dette maa være grundet paa en Forglemmelse af dette Forholds Ophør. (Aktst. til Univ. Hist. Nr. 162). [2]) Aktst. til Univ. Hist. Nr. 5. [3]) Foran S. 34. [4]) Der er ej heller den mindste Hjemmel for at dette er bygget af Kristiern I efter Hjemkomsten fra Rom, hvad der nævnes i Hofmans Fundatser X 191—92.

Fattigvæsen, som havde lejet Bygningen af Hospitalet, der efter Reformationen og navnlig efterat være blevet befriet for Studenternes Bespisning, havde mere Husrum end det behøvede. Vi vil senere komme til nærmere at omtale det lille Helliggesthus. Ifølge H. Grams Optegnelser 1731 havde de Kister med Adelsarkiver, der bevaredes paa Loftet til Vor Frue Kirkes Sakristi, i fordums Tid „staaet udi Forvaring udi et eget Brevkammer eller Arkiv, som Adelen her boende havde udi en Bygning ved Helliggestes Kirke og hvor de plejede at forsamles“[1]). Saaledes maatte nogle Adkomstdokumenter 1593 opsøges i en Kiste i Helliggesthus[2]). Om dette Adelens Forsamlingshus var det samme som ovennævnte „Konventstue“, kan nu vel ikke oplyses; det er sandsynligvis ved Hospitalets Omdannelse til Børnehus, at Arkivet flyttedes til Vor Frue Kirke.

Af Forstandere efter Hr. Hans Didriksen nævner Resen Mads Skriver 1549—50; han er altsaa fulgt umiddelbart efter hin. 1558 blev han Raadmand. Derpaa nævnes Borgmester Peder Jensen 1551—53. Hvis dette forholder sig rigtigt, er det ret mærkeligt at en Borgmester beklæder en saadan Stilling. Men maaske er det kun i Egenskab af Tilsynsmand at Resen har truffet ham nævnet. Det var formodentlig i denne sidstes Tid, i alle Fald i Aaret 1553, at Hospitalet traadte i Forbindelse med Stadens almindelige Fattigvæsen. De 12 Fattigforstandere kom nemlig overens med Hospitalets Forstander om, at en af disse mindst en Gang om Ugen skulde gaa ind i Hospitalet og undersøge, hvorledes de syge bespistes og fik deres øvrige Nødtørft. Det blev da ogsaa fastsat, hvem man egenlig tænkte sig som værdig til at indlægges, idet det hedder: „Om saa sker, at nogen udaf Kjøbenhavns Indvaanere, enten Mands eller Kvindes Personer, som have tilforn skattet og skyldet her i Staden og have levet et ærligt uberygtet

[1]) Ny D. Mag. III 30. [2]) Rørdams Monumenta II 214.

Levned, blive dog paa det sidste forarmede og derhos saa syge at de ingen Hjælp eller Trøst have til Klæder eller Føde, da er det tilbørligt at saadanne Personer indtages udi Hospitalet og der forsynes med Klæde og Føde udaf den Almisse, som der er tilbragt, eftersom samme Almisse kan tilrække. Dog skal ikke saadanne Personer indtages af Hospitalets Forstandere, med mindre samme ere tilforn besigtede udaf Husarmes Forstandere udi det Sogn, som samme Personer findes, og at Hospitalets Forstandere med Husarmes Forstandere blive endrægteligen med hverandre overens at saadanne Personer ere værd at indlægges og underholdes med Guds Almisse i Hospitalet“ [1]).

Den heraf frembragte Samvirken kunde kun være til Held for Hospitalet, hvis Formaal var at underholde Trængende og Syge, om hvis Værdighed Hospitalsforstanderen næppe altid havde det rette Skøn, og det Tilsyn, der nu fremkaldtes, vilde bringe de Klager til at forstumme, som sandsynligvis er fremkomne over Forstanderen. Der er nu ikke mere Tale om at udenbys Folk kunde blive Lemmer, hvilket vistnok er bevirket ved at Hospitaler var blevne anlagte i de fleste Købstæder paa Grundlag af nedlagte Klostre. Der er ikke noget bestemt Lovbud for Udelukkelsen af fremmede, men det blev formodenlig efterhaanden en Praxis, at kun Borgere, om hvis Værdighed og tidligere Liv man havde Vidnesbyrd, blev optagne, og den Elendighed i Henseende til Sygdommenes Natur, der skildres af P. Palladius, vedblev næppe at være nogen Betingelse [2]).

Den første private Seng efter Reformationen stiftedes af Niels Trolle 22 Juli 1563. Han skænkede nemlig en Gaard i Udby Sogn og By paa Tudsenæs, $^1/_2$ Gaard i Tommerup i Merløse Herred og 360 ℞ danske, hvilken Sum skulde

[1]) K. D. IV 547. [2]) Hospitalets officielle Navn det almindelige Hospital i Kjøbenhavn har givet Anledning til den Tro at det oprindelig var bestemt til Hospital for hele Landet (se H. August om Helligaands Hospital S. 5) men sikkert uden Grund.

blive staaende paa Rente hos Niels Læstemager, indtil enten han selv eller Hospitalets Forstandere Lavrids Mulle og Niels Læstemager eller deres Efterfølgere kunde købe noget Landgods eller Købstedgods derfor. Derfor skulde Forstanderne være pligtige til at holde Niels Trolle og hans Arvinger til evige Dage en Seng udi Sygestuen med Dyner og Lagen, Mad og Øl og hvad dertil hører, og Ingen skulde have Magt til at ligge i denne Seng uden Niels Trolles og hans Arvingers Vilje og Samtykke [1]).

I de følgende Aar fik Hospitalet flere kgl. Benaadninger. Saaledes fik det 1567 Tilladelse til at have fri Græsgang for sine egne hjemmefødte Svin paa Kronens Skove ved Hvidøre og fri Olden sammesteds i de Aar, da der var Olden [2]). Det var ikke tilladt at have Svin indenfor Voldene, og den Avlsgaard, Hospitalet havde haft tidligere i nuværende Springgade, var vistnok allerede da udlejet til Byen; derimod havde det Marken omkring S. Jørgens Gaard og denne Stiftelses Avlsgaard, Strækningen norden for S. Jørgens Sø til henimod nuværende Frederiksberg By, og her dreves vistnok et ikke ubetydeligt Avlsbrug; det er derfra Svinene dreves til Skoven ved Hvidøre, der er nuværende Charlottenlund Skov.

17 Juni 1570 tillod Kongen at Hospitalet maatte nyde samme Frihed paa sine Bønder, som Adelen havde paa sine, saaledes at disse ikke var pligtige til at gøre Ægt og Arbejde for Kronen og navnlig kunde fodre Staldøksne. „Forstanderen for Vort almindelige Hospital i Kjøbenhavn“ havde nemlig ladet berette for Kongen, at de Fattiges Bønder og Tjenere meget besværedes med Ægt og Arbejde til Kjøbenhavns Slot og andensteds og deraf fast forarmedes, saa at de Fattige ingen Behjælpniug kunde have af dem ydermere end deres blotte Landgilde.

30 Juli samme Aar annekterede Kongen Gentofte Kirke til Hospitalet med Kirke- og Kongetiende og Kaldsret,

[1]) Hofmans Fund. X 158—59. [2]) Smstds. X 160.

istedenfor Uggeløse, og paa samme Maade som denne, idet Forstanderen skulde holde en god lærd Mand som Kapellan og benytte Overskudet, fra hvad dennes Underhold kunde beløbe sig til, til de Fattige og Syge [1]). Samme Dag stadfæstede Kongen Kristian III's Benaadningsbrev fra 1536, som Forstanderne Niels Læstemager og Knud Lindegaard havde bragt for Kongen [2]).

Af Forstandere nærmest efter Peder Jensen kendes ingen, men 1557 har der været 3 Forstandere, nemlig Niels Læstemager, Lavrids Mullie og Peder Jørgensen, da de overleverede Kongen en Pengesum, som en gammel Præst, Hr. Mikkel Mand, der døde i Hospitalet, havde efterladt sig [3]). Om denne Hr. Mikkel var Præst ved Hospitalet eller en af de gamle Brødre fra den katholske Tid, ses ikke. 1563 var her 2 Forstandere, nemlig Lavrids Mullie og Niels Læstemager. Den første var Raadmand 1543—67 og fik 16 Marts 1564 Bevilling paa en Gaard, saa længe han var Hospitalsforstander; Niels Læstemager, en af de gamle Raadmænd fra Grevefejdens Tid, ses allerede tidligere at have været i Forbindelse med Hospitalet, idet han og Lavrids Evertsen 1547 mødte paa dets Vegne i en Kommission i Anledning af Jordskylden [4]). I Resens Haandskrift nævnes som Forstandere 1560—70 disse 2 og Jens Mortensen, hvilken sidste vel er tiltraadt efter Lavrids Mullies Død 1567. 1570 var der kun de to, Niels Læstemager og Knud Lindegaard [5]); denne var nogle Aar senere Forstander

---

1) Med Nydelsen af Kirketienden var forbunden den ikke ringe Udgift at vedligeholde Kirken. Saaledes var Kirken saa forfalden 1577 at det regnede ned gennem Taget, og Kirkegaardsmuren var nedfalden, hvorfor Forstanderen fik Befaling om at istandsætte den og holde den ved lige herefter; 1590 klagede Sognefolkene over at Kirken var „slet forfalden“, og Forstanderen fik Tilhold at anvende Kirketienden til Kirkens Gavn og Bedste „saa den igen maa blive bygget og forbedret og ikke slet nedfalde“ (K. D. IV 624—25, 690—91). 2) Hofmans Fund. X 161—64. 3) Ny Kirkehist. Saml. V 412. 4) K. D. I 409. 5) K. D. IV 594.

alene indtil 1575. Han ejede 1581 en Gaard i Færgestræde og hans Enke Ane levede 1609[1]).

I de allersidste Dage af Knud Lindegaards Forstanderskabstid fik Hospitalet en Udvidelse, idet Rigens Hovmester Peder Oxe 17 Juni 1575 stiftede 8 Senge til 8 fattige syge Personer, der skulde holdes i Hospitalet med Senge, Øl, Mad, Klæder, Lys, Ildebrændsel, god Varetægt og anden tilbørlig Nødtørft. Derfor gav han Landgilden af 16 Gaarde i Tune, Ringsted, Bæverskov, Tybjerg, Stevns og Baarse Herreder, hvilket Gods imidlertid skulde vedblive at høre under Gisselfeld, og sin Gaard paa Kødmangergade i Kjøbenhavn med Have og Haverum, dog saaledes at han og hans Arvinger og af disse dem, der bode paa Gisselfeldt, skulde have Magt og Herlighed at besidde og bruge, bygge, forbedre og vedligeholde den og give i Afgift til Hospitalet 15 Daler om Aaret. Han og hans Arvinger skulde have Ret til at indlægge Syge i de 8 Senge, og Forstanderne skulde være pligtige til at holde dem i Sygestuen, en Seng til hver Person paa det Sted, hvor de nu var funderede og satte, med Dyner, Klæder og andet, som hørte dertil, og ikke flytte dem derfra; de skulde ogsaa daglig have 2 Maaltider, hvert paa 3 Retter, og altid en Ret fersk Mad, enten Kød eller Fisk til hvert Maaltid, og hvis Forstanderne var forsømmelige heri, skulde han og hans Arvinger have Ret til at lægge Indtægten til et andet Hospital enten i Helsingør eller andensteds i Sæland[2]).

Indtægten beløb sig til $1^{1}/_{2}$ ℔ (3 Td. 6 Skp.) Rug, $34^{1}/_{2}$ ℔ (104 Td. 6 Skp.) Byg, 5 Fd. Smør, $1^{1}/_{2}$ Faar, 6 Lam, 7 Gæs, 24 Høns, 5 Bolgalte, 50 Skilling 2 Hvid, 9 Skilling Grot, hvilket Beløb efter Nutidens Værdi vel kunde anslaas til noget over 2000 Kroner. Det var ej heller efter Datidens Forhold nogen rigelig Indtægt til Underholdning for 8 Lemmer, og da Hospitalets pekuniære Tilstand for-

---

[1]) K. D. I 524 II 554. [2]) Hofmans Fundatser X 51—53.

ringedes ved Midten af det 17de Aarh., ophørte Naturalforplejningen ogsaa for deres vedkommende, der havde P. Oxes Pladser, og disses Kaar blev som de øvrige Lemmers; en lille aarlig Pengehjælp er traadt i Steden for Bespisningen, ligesom Behandlingen ogsaa tidligere havde været fælles for alle Lemmer. Det er en ubeføjet Anke, som Gisselfelds Beskriver, Justitsraad Rasmussen, retter mod Bestyrelsen af Vartov[1], at Lemmerne ikke nyder den Behandling, som det er foreskrevet i Fundatsen, ti Hospitalets Pengemidler tillod det ikke, og selv under de nuværende Forhold er Peder Oxes Senge et Tab for det, da Indtægten er langt fra at slaa til for de 8 Lemmers Underhold. Iøvrigt hører nu kun Belæggelsesretten til den ene Seng under Gisselfeldt, de 7 hører under Broksø Gods[2]).

Gaarden paa Kjøbmagergade vedblev i mange Aar at være bebot af Ejerne af Gisselfeldt, saaledes nævnes 1600—1607 Henrik Lykke, 1661 Kaj Lykke, hvilke var Peder Oxes Arvinger, den første gift med hans Søsterdatter, og den sidste disses Sønnesøn. Gaarden havde betydeligt Areal, idet den strakte sig langs den sydlige Side af Klareboderne, ud til hvilke der stod 7 Lejeboder, medens Hovedgaarden gik ud til Købmagergade. Efter Kaj Lykkes Fald er Gaarden udparcelleret og en Parcel ud til Klareboderne ejedes 1668 af Snedker Johan Stenbuk, der tog Grunden i Fæste af Hospitalet og forpligtede sig til at give aarlig de 15 Rdl., som hidtil var givne af den hele Grund. Hans Ejendom var 30 Alen langs Klareboderne og 17 Alen dyb imod Hannibal Sehesteds Grund, hvilken saaledes er bleven Ejer af Hovedgaarden, til hvilken da ej heller hørte Hjørnehuset mod Købmagergade; alle Grundene langs Klareboderne, de saakaldte Peder Oxes Boder, er altsaa ved denne Tid frasolgte, medens Jordskylden blev paalagt en af disse.

[1]) Rasmussens Optegnelser om Gisselfeldt S. 69—70. [2]) Godsets Historie findes i nævnte Skrift om Gisselfeldt S. 70—72.

Ogsaa paa anden Maade tilfaldt der ofte Hospitalet Indtægter. Det bestemtes saaledes 1572, at hvis en Borger, der ikke var i Smørstingernes Lav, solgte Smør i Pundevis, skulde Lavets Oldermand tilligemed Stadstjenerne fratage ham Smørret og levere det til Helligaands Hospital. 1587 blev det forbudt at holde Svin indenfor Byens Volde og hvis man herefter traf saadanne, skulde de være forbrudte til det almindelige Hospital. Alle de Madvarer, saasom Flesk, Ister, Gryn, Sild eller deslige, der falbødes paa ulovlige Steder eller udhøkredes af Fremmede, skulde ligeledes være forbrudte til Hospitalet[1]).

Erik Bilde til Søholm havde 1584 dræbt Jørgen Rud, men ved et Orfejdebrev bestemtes det, at han skulde bøde 1000 Daler og en Læst Korn i Jordegods til de fattige; da Kongen havde bragt i Erfaring, „hvorledes at de fattige og skrøbelige Guds Lemmer fast forarmes udi det almindelige Hospital udi Vor Købstad Kjøbenhavn og endnu daglig did søges af alle Steder, efterat det er udi Rigens fornemste og Hovedstad og samme Hospitals Indkomst er dog ringe“, bestemte han 1586, at Erik Bilde skulde give sin Bøde til dette og gøre med et Brev „en kristelig Forordning“, saa at Renten kunde komme de Fattige til Gode, og det tillodes ham at underhandle med Forstanderen, om han kunde beholde Kapitalen, hvis han ikke var ved Penge. Jordegodset derimod maatte han give til hvilket Hospital han vilde[2]).

14 Okt. 1575 blev Præsten i Brøndbyøster og vester, Hr. Kristoffer Bentsen af Kongen beskikket til Forstander, dog fik han Lov til at beholde Indtægterne af sit Kald, imod at han holdt en Kapellan, der fik sin Underholdning med Mad og Øl i Hospitalet. Hr. Kristoffer fik næppe Løn af Hospitalet, men derimod Huslejlighed og Forplejning for sig og Hustru, en Pige og en Dreng (ɔ: Karl), hvilke sidste blev lønnede af Hospitalet. Han forpligtedes

[1]) K. D. I 562 II 336, 430. [2]) K. D. IV 675—76. Ved. Simonsen: Ruderne II 164.

derimod til i Overensstemmelse med den Ed, han havde svoret, at vide og ramme de Fattiges Gavn og Bedste og overholde Fundatsen og anden fastsat Skik samt tage sig af Bønderne paa Godset; hvert Aar skulde han gøre Borgmestere og Raad Regnskab for Hospitalet i Biskoppens og Sognepræsternes Nærværelse[1]).

I Hr. Kristoffers Tid forekommer kun en kgl. Benaadning. Hospitalet havde vel Kongetienden af Søllerød og Gentofte, men efter Datidens Skik afleverede Bønderne deres Korn i Kirkeladen paa Kirkegaardene og behøvede ikke at føre det videre. Nu bød Kongen dem derimod 18 Maj 1576 at føre det lige til Hospitalet i Negene.

19 Feb. 1578 tillod Kongen Forstanderen at arve sin Hustru, der var død for noget over et Aar siden, eftersom hendes Arvinger ikke havde indfundet sig og hendes Efterladenskab altsaa var hjemfaldet til Kongen[2]). Han forblev i sin Stilling til 1583, da han igen overtog sit Præsteembede, og døde if. Wibergs Præstehistorie 1593. Hans Søn Hans var Præst i Ballerup, og dennes Søn Kristoffer Hansen, Præst i Ledøje, laante den senere Præst i Vartov Hr. Anders Hjørring sin Farfaders Testamente (ɔ: Levnedsbeskrivelse) skrevet af ham selv, men hvoraf den gode Hr. Anders desværre kun har meddelt os Aaret, da han flyttede til Brøndby igen. I Hr. Kristoffers Tid forefaldt 1582 en for ham ubehagelig Sag, idet en Kvinde i Hospitalet havde lagt et nyfødt Barn ud paa Gaden, hvor det blev fundet, hvilken Begivenhed gav Anledning til en skarp kgl. Forordning imod Løsagtighed[3]).

1584—86 var Jens Lavridsen Forstander, og han blev efterfulgt af Peder Holst, der 18 April 1586 forpligtede sig til, da Kongen efter hans Begær og Anfordring havde betrot ham at blive Forstander for det almindelige Hospital, at forestaa det af yderste Forstand og Formue;

[1]) K. D. II 358. [2]) K. D. II 369—70, 380—81 [3]) K. D. IV 663.

han lovedes desuden at ville med sig indgive i Hospitalet 200 Daler, det ene i rede Penge, det andet i gode nyttige Varer, og straks føre dem til Indtægt paa første Aars Regnskab, og hvad han lagde op i Hospitalets Tjeneste skulde efter hans Død komme dette til Gavn, og hans Arvinger skulde aldeles ingen Ret have dertil[1]). Dette sidste er i Overensstemmelse med Ribe Artiklerne 1542, se S. 31.

Kort efter blev der bestemt et nøjere Tilsyn fra Øvrighedens Side, end der tidligere havde været, idet dette havde indskrænket sig til at overhøre Hospitalsforstanderens Regnskab. Kongen befalede nemlig 28 Juni 1587 Borgmestre og Raadmænd, paa det at de Fattige ikke skulde tage Skade med unyttig Udspisning og Husholdning, at de skulde tilskikke 2 fornemme og forstandige Borgere, som mindst 4 Gange om Aaret skulde besøge Hospitalet og undersøge, „hvorledes derinde tilganger med altingest“ og hvorledes Indtægten anvendtes; hvis da Forstanderen saas at være forsømmelig, skulde de advare ham, og hvis han ikke rettede sig derefter, skulde de give Øvrigheden det tilkende, at denne kunde straffe ham og ordne det paa en anden Maade[2]).

Peder Holst levede ikke i ret god Forstaaelse med Magistraten, saa et saadant Tilsyn vistnok ikke var ham kærkomment. Langs S. Jørgens Søs nordlige Bred havde Hospitalet som Ejer af S. Jørgens Gaard Enge, men Søen var anset for at være Byens, og Magistraten havde indbringende Fiskeri i den. Magistraten klagede over at Peder Holst havde om Vintren 1586—87 tillukket Slusen ved Enden af Søen, saaledes at Vandet gik over Dæmningen (gamle Kongevej), og at han om Somren havde ladet Afløbet udgrave, saaledes at Engen strakte sig langt længer ud end ved sædvanlig Vandstand, og en Strækning paa mere end en Læst (12 Td.) Land havde han derpaa ladet indgrave til den øvrige Eng. Magistraten fremførte Sagen for Kristoffer Valken-

[1]) K. D. II 426—27. [2]) Hofmans Fund. X 165.

dorf og Axel Gyldenstjerne, der forlangte Peder Holstes Bevisligheder paa den udgravede Jord, og da han ingen havde, kaldte de 19 Okt. 1587 de 5 ældste Bønder i Solbjerg og de 5 ældste i Valby for sig, men disse forklarede, at de kunde mindes at denne Jord i 40 til 60 Aar havde været brugt som Aadrift (Græsgang) for Kjøbenhavns By; den tildømtes Byen, med mindre Hospitalet kunde finde gamle Adkomstbreve derpaa. Videre spurgte Kommissarierne Peder Holst, om han havde Adkomstbreve paa Fiskeriet i S. Jørgens Sø, da skulde dette tilkendes Hospitalet, men han havde ej heller saadanne, kun tilholdt han sig saa lang en Strækning ud i Søen, som han kunde slaa Græs; dertil svarede Borgmestrene, at naar han maatte modvillig udgrave Afløbet, som han havde gjort i Sommer, da kunde han lettelig slaa Græs over hele Søen baade paa tværs og langs. Det blev derfor ved en nærmere Undersøgelse befundet at Peder Holst ingen Ret havde hverken til at opdæmme Vandet eller til at udgrave det, men havde heri gjort Uret og brugt sig meget modvillig, og at Borgmestrene paa Byens Vegne skulde nyde deres Fiskeri, som de tilforn i langsommelig Tid havde haft; forat forekomme videre Trætte bevilgedes dem derfor paa Kongens Behag at indgrave Byens Ejendom fra Hospitalets [1]).

Peder Holst var ikke ret længe Forstander, allerede 1589—91 nævnes Anders Juel, Mogens Bertelsen 1592—96, Niels Vinke 1597, Hans Kogger 1598, Ib 1599—1601, David Pedersen 1602, Urban Nold 1603—06.

Af disse er navnlig Mogens Bertelsen med Tilnavnet Dalin bekendt. Han havde studeret i Padua og Vittenberg, var bekendt for sine Kundskaber i Fysik og Mathematik og ansaas af Almuen for en Troldmand. Han stod i Forbindelse med Tyge Brahe og mange andre bekendte og mægtige Mænd, hvorfor han ogsaa, sandsynligvis lige fra Stillingen som Hospitalsforstander, blev Inspektør ved Herlufs-

---

[1]) K. D. I 350—53.

holms Skole, hvor han var til 1610, og døde paa Langeland 1619. Under sit Ophold paa Herlufsholm har han erhvervet sig et hædret Eftermæle[1]). Hans Forslag 1617 til Kjøbenhavns Vandforsyning er trykt i Danske Magazin 3 R. IV 171—75.

Niels Vinke havde fra 1580—91 været Universitetets Rentemester eller Kvæstor og tillige dets Foged, men blev afsat paa Grund af mangelfuldt Regnskab. Som Hospitalets Forstander nævnes han 29. Sept. 1596 og har næppe været det længer end et Par Aar. 1599 omtales han som død[2]).

I denne Tid var Hospitalets Formueomstændigheder ikke ret gode, ti 1598 gav Kongen det 700 Daler af Rentekamret, efterdi de Fattige, som det hedder i Gavebrevet, „ikke skal være med Rente og Indkomst til deres Underholdning saa rigeligen forsørgede, at de deraf kunde have deres nødtørftige Ophold“ [3]).

Om David Pedersen vides kun at han var død 1605 og Kongen dette Aar gjorde Indførsel i den Gaard han havde bebot paa Nørregade for et Tilgodehavende af 518 Dlr.[4]).

Om Urban Nold havde den senere Præst ved Vartov Hr. Anders Mathisen Hjørring hørt af gamle Folk, der havde været i Hospitalet siden Hr. Kristoffers Tid og døde længe efter at han selv var kaldet til Præst, at han spillede Bankerot, men det synes ikke at Hospitalets Midler har lidt derunder, ti nævnte Hr. Anders, der havde gjort sig bekendt med Hospitalets gamle Dokumenter, véd ikke stærkt nok at rose Hospitalets Bestyrelse til denne Tid. Han fremhæver saaledes, at der aldrig er solgt Ejendomme fra Hospitalet, uden der er lagt en Jordskyld paa, og at de indvundne Kapitaler er lagte op til en samlet Kapital. Urban Nold var fra

---

[1]) Ny Kirkehist. Saml. 3 R. I 344—48. Melchior Herlufsholm S. 100—03. Gjellerup Jens Dinesen Jersin S. 30—31. F. R. Friis Breve og Aktstykker ang. Tyge Brahe 28, 29, 82, 88. Jfr. K. D. IV 718, 726. [2]) Rørdams Univ. Hist. II 661—62. K. D. IV 747, 757. [3]) K. D. IV 754. [4]) K. D. II 523.

1577 Hofjunker, blev Hoffurér 1578 og forblev i denne Stilling til 22 Maj 1603, da han blev Hospitalsforstander, 1581 og 1596 fik han Breve paa fri Bolig i Kongensgade[1]).

Da Hospitalets Fundats var bortkommen, gav Kongen det 17. Marts 1600 en ny, af hvilken følgende Poster her maa nævnes: Til Forstander skulde tilskikkes en ærlig, gudfrygtig og forstandig Mand, som var ugift eller i Ægteskab med en ærlig Hustru uden Børn, der ikke maatte have i Tjeneste flere Kvindfolk end nedenfor nævnes, og hvad der blev spundet, vævet eller syt i Hospitalet, skulde komme de Fattige til Gode. Han skulde have grangiveligt Tilsyn med at alting uddeltes til de Fattige og ikke brugtes til hans eget eller Venners Bedste, og forat han kunde have bedre Tilsyn, skulde han have Bolig i Hospitalet og nyde en aarlig Løn af 30 Daler. Regnskabet skulde han slutte hvert Aar til Philippi Jacobi Dag (1. Maj) og levere det til Kongens Hovmester, Kansleren, Superintendenten, de 2 ældste Borgmestre og Sognepræsten i Helliggestes Sogn, der skulde give ham Kvittering.

Følgende Personer maatte han have i Tjeneste til de Fattiges Gavn og Brug: En Prædikant med en aarlig Løn af 20 Dlr. og fri Bolig, men var han gift, skulde han have 10 Dlr. til Husleje, en Degn 6 Dlr., en Foged 20 Dlr., en Skriver 20 Dlr., en Kældersvend 12 Dlr., en Bager 9 Dlr., en Brygger selvanden 13 Dlr., en Møller[2]) 10 Dlr., en Møllerdreng 6 Dlr., en Kok 9 Dlr., en Kokkepige 7 Dlr., en Vognsvend 7 Dlr., en Plidskarl (Arbejdsmand) 6 Dlr., en Portner 5 Dlr., en Fadeburskvinde 4 Dlr., en Pige i Forstanderens Stue $3^1/_2$ Dlr., en Kvinde som udskifter Brød og Øl iblandt de Fattige og har Fade og Kander under sit Tilsyn $3^1/_2$ Dlr., 5 Piger, som røgter de Syge og gør anden Hospitalsgærning, hver $3^1/_2$ Dlr., i alt $17^1/_2$ Dlr., 4 Terminskarle,

---

[1]) Meddel. fra Rentek. Ark. 1872 S. 179. K. D. II 412, 486—87, IV 765. [2]) En Hestemølle havde Hospitalet omtrent hvor Sparekassen staar.

som omdrager efter Almisse[1]), $7^1/_2$ Dlr., Bundgarnsfiskeren selvanden for Vaar- og Høstfiskeri 16 Dlr., en Slagter 5 Dlr.. I S. Jørgens Hospital skulde en Tilsynsmand have 5 Dlr., Kvinden $3^1/_2$ Dlr., 2 Piger 7 Dlr., en Fæhyrde, der ogsaa røgtede Fæet om Vinteren, 5 Dlr., en Hakkelseskærer om Vinteren, der var Torvefoged om Somren, 12 Dlr., en Vanggæmmer om Somren $2^1/_2$ Dlr.

Efter Overslaget over Indkomster skulde der holdes 50 fattige og syge Folk paa Sengene i Hospitalet og 10 i S. Jørgen, hvor der dog kun skulde indtages dem, der var beladne med smittelige Sygdomme. Over dette Tal maatte Forstanderen ingen optage, ej heller indtage Hittebørn, uægte Børn eller andre at opføde, de Fattige til Besværing, som det hidtil var sket, „paa det Løsagtighed dermed kan haandhæves“.

Der maatte kun optages saadanne Personer, om hvem man i Sandhed vidste, at de i deres Velmagt havde ført et ærligt Levned, og navnlig saadanne, der havde holdt Kongens og Byens Tynge i Kjøbenhavn, og med Samtykke af Superintendenten, de 2 ældste Borgmestre og Sognepræsten i Helliggesthus Sogn. Saamange af de Fattige, som var rørlige, skulde søge Bordet med Hospitalets Folk i Borgestuen, paa det alt med Udspisningen kunde skikkelig tilgaa og at hvad der blev tilovers ikke skulde spildes eller udbæres af Hospitalet, men gæmmes til de Fattiges Bedste.

Det tillodes Folk at købe sig ind i Hospitalet, naar de gav saa stor en Kapital, at Renten var tilstrækkelig til deres Underhold, og eftersom Lejligheden var kunde saadanne vælge at gaa til Forstanderens eller til Folkenes Bord.

Lemmerne skulde til Nødtørft have 2 Maaltider om Dagen, 3 Retter til hvert, og de 2 Borgere, som var be-

---

[1]) Disse er næppe alle Steder blevne velvillig modtagne; paa Roskilde Landemode 1576 og 1595 paalagdes det Præsterne at paaminde deres Sognefolk til Gavmildhed mod dem, og selv Egne, der hørte til andre Hospitaler, ansaas ikke for at kunne fritages. (Ny kirkehist. Saml. II 464, IV 370, V 37.)

skikkede til at have Tilsyn, skulde herefter 2 Gange om Ugen ved Spisetiderne gaa ind i Hospitalet og se efter, om de Fattige blev vel bespiste. Hvad der blev tilovers fra Maaltiderne, Bygningen og andre Ting skulde gøres i Penge og lægges til Hospitalets Kapital, der nu var 2924 Dlr., af hvilken der kun i yderste Nødsfald maatte optages noget.

Efter Fundatsen følger Jordebogen, af hvilken det ses at Indtægten af Landejendommene var 26½ Dlr. 1 ℔ 4 Hvid, 3½ Læst Rug og Mel, 17½ Læst 3½ ℔ 10 Skp. Byg, 155 Td. 1 Skp. Havre, 75½ Faar og Lam, 5 Td. 1 Fd. Smør, 4 Bolgalte, 268 Høns, af Købstedgods ydedes i Jordskyld 414 Dlr. 6 ß 1 Hvid.

Ved denne Fundats forbydes aldeles Optagelsen af Hittebørn og andre hjælpeløse Børn, hvilket vi altsaa ser har været en af Hospitalets Opgaver lige siden 1474[1]). Grunden hertil har ikke været Mangel paa Hjertelag overfor den Art Trængende, men den at Kongen vilde oprette en særlig Stiftelse for saadanne. Vi vil senere komme til at omtale Dannelsen heraf og skal kun her nævne at Kongen endog vilde gøre den saa storartet at han til dens Iværksættelse behøvede hele Hospitalets Bygning, hvorfor han 30 Nov. 1607 i Mageskifte herfor udlagde det Gaarden Vartov paa Strandvejen med Løkker, Haver, Ager og Eng. Ved samme Lejlighed gav Kongen en ny Fundats[2]), der dog er aldeles enslydende med den foregaaende fra 1600. Derved stadfæstes ogsaa Hospitalets Ret til Kongetienden af Søllerød, og Konge- og Kirketienden af Gentofte. Præsten i Gentofte skulde altid blive boende i Præstegaarden der for sine Sognefolks Skyld, men skulde aarlig give Hospitalet 1 ℔ Rug, 1 ℔ Byg, 4 Td. Havre, 6 Lam og 6 Gæs.

---

[1]) Fundatsen for Odense Hospital er overensstemmende med Indretningen af det Kjøbenhavnske, her skulde ogsaa if. en kgl. Befaling af 1576 indrettes en Stue for Hittebørn „som det var sket i Kjøbenhavn". (Engelstoft i Saml. til Fyns Hist. og Top. V. 38.) [2]) Hofmans Fund. X 40—44.

Flytningen til Vartov er dog nok foregaaet inden det nævnte Mageskifte kom istand, ti allerede 1606 skede Flytningen af idetmindste en Del af Børnehuset til de gamle Hospitalsbygninger. Om Lemmernes Ophold paa Vartov har vi saa godt som ingen Oplysning. Der var formodenlig Plads nok i denne kongelige Lystgaard, der i den senere Tid tillige havde været et Gæstgiversted[1]), den laa smukt ved Stranden og havde sin Mark omkring sig, nemlig 2 store Vænger, sine Fiskeparker, den gamle Mølledam, og formodenlig ogsaa Lysthaver. I mange Hénseender var Opholdet sundere her end i den gamle Bygning midt inde i Byen, men de gamle Mennesker havde det om Vintren ikke saa lunt som tidligere og klagede over Afstanden fra Byen, til hvilken der var en besværlig Vej, paa hvilken Vognene sank dybt i Sandet. Denne Afstand var ogsaa uheldig for Hospitalet i det hele, ti det gik i Forglemmelse og den private Godgørenhed henvendtes ikke paa det. Der er ikke Efterretning om en eneste Gave, som er givet dertil af Private. Derimod glemte Kongen det ikke. Han stiftede 12. December 1618 de mønske Senge, idet han ophævede Spegelby Kloster paa Møn og lagde dets Gods under Helligaands Hospital; dets 8 Lemmer flyttedes hertil og deres Plads skulde herefter belægges med Fattige fra Møn, der udnævntes af Provsten paa denne Ø. Nogle Dage efter bestemte Kongen at Kjeldby Kirketiende paa Møn, der hidtil havde været henlagt til den Præst, der prædikede paa Spegelby Kloster, skulde tillægges en Kapellan, som kunde betjene saavel de fattige i Helligaands Hospital som „den anden Menighed udenfor Vesterport og udi den Kirke, Vi naadigst er tilsinds sammesteds at lade opbygge, gøre Tjeneste[2])."

Da Kongen var fraværende i Trediveaarskrigen, tillod Prinsen, den udvalgte Kristian V, 1626 Hospitalsforstanderen

---

[1]) Om Gaardens Fortid, se Første Bind S. 101—04. [2]) Hofmans Fund. X 49—50. Kirken udenfor Vesterport blev som bekendt ikke bygget.

Mikkel Sørensen at han toldfrit maatte opkøbe Proviant og andet til de Fattiges Fornødenhed[1].

Da Hospitalet nu kunde drive Agerbrug paa sin egen Mark og laa i Nærheden af de Skove, hvori det havde Tilladelse til at drive sine Svin, havde det mindre Trang til S. Jørgens Mark. Straks efter at det var flyttet til Vartov, udforpagtedes denne 1609 paa 10 Aar til Morten Wesling for 80 Rdl., og der bliver ikke mere Tale om at holde syge i S. Jørgens Gaard. De 10 Pladser, der hidtil havde været, flyttedes nu til Vartov, hvor de lang Tid bestod under den særskilte Benævnelse S. Jørgens Senge.

Da Morten Weslings Forpagtning var ude, købte Kongen St. Jørgens Mark af Hospitalet. Det var ikke nogen fordelagtig Handel for dette, da det ikke fik nogen Købesum, men kun Bevilling paa 80 Rdl. aarlig af Rentekamret, hvilken Afgift daarlig forslog til at underholde de 10 Syge, der laa i de saakaldte S. Jørgens Senge.

Af Opholdet paa Vartov fik Hospitalet det Navn, hvormed det endnu almindelig benævnes, og Gaarden Vartov fik, efterat det var flyttet derfra, Navnet Gamle Vartov, som det endnu har, i Modsætning til de nyere Vartov, idet Hospitalet vedblev at bære Navnet ogsaa efter Bortflyttelsen.

I Aaret 1630 flyttedes Hospitalet til en ny Bygning, der stod omtrent ved „Trianglen“ paa Østerbro og var bleven inddraget i de ny Fæstningsværker, som Kongen lod anlægge udenfor Byen med Søerne til Grave. Det indviedes med en Prædiken af Biskop Hans Povlsen Resen.

Efter dennes Søn Peder Resens Beskrivelse laa det ny Vartov udenfor Østerport „ved Enden af den Bro og Dæmning for Sortedam, hvilket bestod udi 4 store vide grundmurede Huse, som var kvadrat i fire Hjørner udi hverandre bygget og indesluttede med en Brønd midt i Gaarden, hvorudi Vartovs Fattiges Forstander bode udi den Længe Porten var,

---

[1] K. D. III 52.

ud til Gaden, og Hospitalslemmerne havde deres Værelse udi de andre to Længer, hvor de havde deres Senge og bleve spiste (bespiste); saa og var der den fjerde Længe for dem, som nogle fremmede Folk af visse Aarsager vilde der indsætte i visse Kammerser for Betaling, foruden Bryggers, Kælder og Bagerhuse. Og der tvært over fra Vartovs Port, saa vidt at Landevejen kunde gaa igennem, var en Ladegaard for Avling, Kvæg, Tørv og Ildebrand, nok (endnu) et Møllehus bygget af Tømmer og Sten. Denne Bygning blev begyndt 1625 og blev fuldendt med Bygning, Volde og Grave, saa at de Fattige flyttede derind 1630, og kostede denne Bygning 27000 Kurant Daler, og det alt af de Fattiges egne Midler.“ Det blev imidlertid en kostbar Flytning; man havde forbygget sig og opbrugt ikke alene Hospitalets egne Kapitaler paa over 16000 Dlr., men endog af de private Senges Midler, hvilke fremfor alt maatte skaffes tilveje, eller i ethvert Tilfælde maatte de belægges fremfor de andre. 1642 var Gælden endnu 3700 Dlr. og Hospitalets Forstander maatte derfor søge at hjælpe sig ved Salg af Ejendomme, saaledes af flere Lejehuse. 1632 udstædte saaledes Forstanderen Mikkel Sørensen et Gældsbrev til de Fattiges Økonom paa 1000 Rdl. forat tilfredsstille adskillige Kreditorer og Haandværksfolk for Hospitalets Regning, og pantsatte derfor Hospitalets 4 grundmurede Vaaninger i Farvergade og 6 Vaaninger liggende til Gravbrønden [1]).

Det synes at Sygestuen har været en eneste stor Sal, i hvis østre Ende Koret og Altret var, saa at selv de svageste kunde have Lejlighed til i deres Senge at høre Guds Ord. Sengene har staaet i Rader, og Gangene imellem dem havde

---

[1]) Resen nævner ogsaa disse Vaaninger og siger at de laa ved „Graabrødre“. Sml. K. D. I 600 fra 1620: „Byens Grund fra Graabrødre udi vesten langs Graven til Farveriet“, efter en Resensk Afskrift. Men af ovennævnte Brev af 1632 ses at her skal læses Gravbrønden, ligesom der samtidig (K. D. I 591) nævnes et Gravbrøndstræde (Gaasegade?).

Navn efter Evangelisterne. Over de private Senge stod formodenlig altid Stifternes Navne.

I det gamle Vartov havde man i Sinde at oprette en Stiftelse for Tiggere, altsaa svarende til den nuværende Ladegaard. 22. Nov. 1628 tilskrev Kongen nemlig Konventhusdirektionen, at „da Vi af daglig Forfarenhed naadigst fornemme adskillige mange Betlere her udi vor Købstad Kjøbenhavn at omgaa og sig med Betleri alene at opholde, uanset Vi naadigst vel formene dennem ved Arbejde eller i andre Maader at kunne afskaffe, og naar det ny Vartov færdigt bliver, at det gamle da bekvemmeligt dertil at være, eftersom det dog til Stavkarle er forordnet“, skulde Direktionen afgive sin Erklæring herom. Dette skede ogsaa, ti 28. Maj 1637 fik samme Direktion kgl. Befaling: „Eftersom Vi erfare udi Vartov Hospital (Ny Vartov) adskillige føre og tilpasse Personer at findes, som vel for deres Føde kunde arbejde, da bede Vi eder og naadigst ville at I de, som ved deres Helbred ere eller siden de dèr indkom føre blive, udtage og udi Byens Gasthus lader arbejde eller og paa deres egen Haand lader forblive, om de sig der udi vægrer, havende dog i Agt at de, som Penge haver udgivet forat accepteres udi forskrevne Hospital, det mildeste mulig er med Arbejdes Paalæggelse trakteres og siden, naar dem Alderdom eller Skrøbelighed tilslaas, igen udi forskrevne Vartovs Hospital indtages“.

Det gamle Vartov udlejedes senere, 1676 fik Hospitalet 100 siden 50 Rdl. i Leje, men Ejendommene tabte noget efter saa meget i Værdi, at det ikke kunde udbringes til mere end 935 Rdl., da det solgtes 1729[1]).

Det mærkedes snart, at Hospitalet var kommet Byen nærmere. Forstanderen Mikkel Sørensen gav 15. April 1633 Tilstaaelse for at han havde modtaget 500 Rdl. for en Seng i Hospitalet for en fattig gammel Kvinde, der kom ind

[1]) H. August: Om Helligaands Hospital S. 44.

Pinseaften 1632 og var en af de elendigste Fattige, som hørte under Silkehuset (under det almindelige Fattigvæsens Bestyrelse); videre havde han faaet Sombs Have udenfor Roskilde, som han havde afhændet til Duebrødre Kloster i denne By for 400 Rdl., og desuden 100 Rdl. i rede Penge, for hvilke en anden Seng skulde oprettes, og de skulde begge herefter belægges af Provsten, de 2 andre Sognepræster, Økonomus og en eller flere af Forstanderne for de Fattiges Hus i Silkegade med de elendigste som hørte til samme de Armes Hus, og disse skulde underholdes som andre Hospitalslemmer[1]). Disse er de 2 Resenske Senge.

Denne første private Seng i den ny Stiftelse fulgtes snart af flere. 9. April 1641 tillod Kongen at enhver, der vilde give „Vartovs Hospital“ 500 Rdl., maatte have en Seng derinde til en Fattig, der skulde underholdes lige me de andre Lemmer, da det var berettet for ham, at der fandtes Personer, som vilde stifte Senge forat forøge de Fattiges Underholdning. Kapitalen skulde sættes paa Rente og kun denne maatte bruges til den indlagte Persons Underhold[2]).

Som en Følge heraf stiftedes i Maj s. Aar to Senge af Biskop Hans Povlsen Resens Enke Anna Eisenberg, for 1000 Rdl. med 6 p. C. Rente, hvilket var den Tids Rentefod; Belæggelsesretten skulde hun, hendes Børn og deres Arvinger have. 1. Avg. 1641 stiftede Borgmester Jakob Mikkelsen 2 Senge, til hvilke han og hans Hustru skulde have Belæggelsesret, men efter deres Død tilfaldt denne Hospitalets Inspektører, der skulde belægge Sengene med nogle af de Husarme, der nød de fleste Ugepenge. Biskop Jesper Brochmand og Hustru Sille Tønnesdatter stiftede 31. Dec. 1645 8 Senge, af hvilke de dog havde givet Penge til 2 1641 og til de 2 1642. Belæggelsesretten tilfaldt efter deres Død Hospitalets Inspektører til fattige gamle sengeliggende Mennesker af de elendigste enten her udi Byen eller udenbys, som ved Sot

[1]) Hofmans Fund. X 54—55. [2]) K. D. III 217.

og Sygdom, Ildsvaade eller anden Vanlykke i Elendighed er geraaden og som har et godt Rygte fra sine Sjælesørgere om sit Livs Forhold udi Gudsfrygt; dog skulde under lignende Forhold Givernes Slægtninge foretrækkes. Sengene skulde altid forblive i S. Mathæi Gang imod Koret og Altret, til hvilken man kom gennem den syndre Dør i Sygestuen, med Brochmands og Hustrus Navn ovenover. Derfor skulde ingen afsindig eller forstyrret Gante (Taabe) indtages paa de Senge, men rigtige gamle gudfrygtige sengeliggende og rette Almissehoveder, ej heller nogen som er i Rygte eller har smitsom Sygdom. 31. Avgust stiftede de videre 4 Senge og 11. Dec. 1650 endnu 2, paa samme Betingelser som de første 8, altsaa i alt 14 Senge.

11. Nov. 1646 stiftede Professor Niels Povlsens Enke Hedvig Villumsdatter 3 Senge, der efter hendes Død skulde belægges af Hospitalets Inspektører.

31. Dec. 1648 stiftede det Islandske Kompagnis Forvaltere Hans Nikkelsen Lundt, Hans Nansen og Kristoffer Hansen 4 Senge i S. Johannis Gang i Hospitalets søndre Side oppe ved Koret, mærkede med Kompagniets Navn og Mærke; de skulde belægges af Kompagniets Forvaltere med saadanne som er rette Almissehoveder, og særlig dem som er lemlæstede og forarmede i Kompagniets Tjeneste, og iblandt Kompagniets Deltagere og disses Efterkommere kun saadanne, som altid havde ført et ærligt gudeligt og kristeligt Liv og ikke formedelst et ugudeligt, skødesløst og letfærdigt Levned selv har været Aarsag til deres Armod.

Dr. Jørgen Fiurens Enke, Margrete Finke stiftede 11. Marts 1655 2 Senge. Belæggelsesretten havde hun og hendes Arvinger[1]).

Endnu kan nævnes at Niels Trolle til Trolholm 10. Marts 1640 forbedrede sin Farfader Niels Trolles Gave fra 1563 med 100 Rdl.[2]).

[1]) Hofmans Fund. X 55—70. [2]) Smsds. X 160.

Kongen glemte ej heller Hospitalet paa det ny Sted, og det synes at have været hans Plan at gøre det saa rigt, at det kunde modtage Lemmer fra hele Sæland; derfor lagde han alt det Gods, der hørte til Hospitalerne i Kalundborg, Ringsted og Nestved, til „Hospitalshuset udenfor vor Købstad Kjøbenhavn, som nu kaldes Vartov", paa den Betingelse, at dette skulde underholde 6 Personer fra Kalundborg, 4 fra Ringsted og 9 fra Nestved; Sengene skulde belægges af Lensmanden, Provsten og Magistraten i en af de nævnte Byer, og Hospitalet skulde hente dem ved sine Bønder; men var nogen saa usel at han ikke kunde ages, skulde Vartov yde ham en Afgift, som han kunde nyde paa Stedet. Denne Gave var sikkert af stor Betydning, ti der er ingen Spørgsmaal om at Stiftelsen havde forbygget sig, men paa den anden Side skede der dog ikke stor Uret mod de ældre Hospitaler i disse Byer, idet der i Kalundborg hidtil kun havde været underholdt 5, i Nestved 8 Lemmer.[1])

1632 skødede Mogens Pax Hospitalet 4 Bøndergaarde paa Tudsenæs, hvilke dog, ifølge Hr. Anders Hjørring, „ikke regnes Mogens Paxes Legatum, men kongelig Benaadning for sær Aarsag".

1632 bevilgede Kongen Forstanderen Mikkel Sørensen indtil videre frit Tørveskær i „Hvalmose" eller Hulemose, afsides fra Bagsværd, dog maatte han ikke understaa sig til at hugge i Underskoven, Hospitalets Mose var nemlig aldeles opskaaren. 1644 var denne ogsaa udgravet, og Forstanderen ansøgte derfor Kansleren om at maatte faa en Tørvelyng eller Mose i Ordrup Skov, kaldet Ordrup Lyng, da der ikke var saa megen Plads paa den gamle Lyng, at der kunde skæres Tørv derpaa, „og dersom de fattige skulde købe deres Ved og Ildebrand til Stedets Fornødenhed, da kunde Hospitalet ikke udstaa det med Penge eller blive ved Magt." Dette havde en kgl. Bevilling af 22. Maj 1646 til Følge paa

---

[1]) Hofmans Fund. X 44—48.

den nævnte Mose i Ordrup Skov i Gentofte og Lundby, men kun paa et Aars Tid; ogsaa her formanedes man til at lade Underskoven urørt. 1. Marts 1650 fik Hospitalet endelig en Tørvemose til Ejendom, nemlig Søllerød Lyng, som det skulde lade indhegne med Grøfter, at de tilstødende Lodsejeres Kvæg ikke skulde komme derind og lide Skade, og disse Lodsejere skulde tilmed have Afdrag i deres Kongetiende af Søllerød Sogn paa Grund af den Skade, de derved led paa deres Eng, saa længe Tørvemosen brugtes af Vartov.[1])

1636 bevilgedes der Forstanderen for Betaling hvert Aar at faa udvist 50 Læs Ved af Skovene i Kjøbenhavns Len, hvilket 1649 forøgedes til 80 Læs. Dette var en stor Nemhed for Hospitalet, der fra 1561 havde haft Tilladelse til at købe sit nødtørftige Brænde i Skaane.[2])

Ved Kristian IV's Reces 1643 anden Bog 8. Kap. § 3 paalægges der de Borgere, der skænkede Vin ved Bryllupper, at give 20 Rdl. til det næste Hospital, i hvilken Anledning Kongen 29. Juli 1647 paalagde Underfogeden at indkræve disse saa kaldte „Vinskænkspenge“, da dette var Forstanderen umuligt, dog skulde Underfogden ingen Løn derfor have af Hospitalet, men Bekostningen skulde udredes af den, „som sig fortræden og nachlæssig lader befinde“ med at udrede Pengene efter Recessens Lydelse.[3])

Paa forskellige andre Maader kom Kongen i Forhold til Hospitalet, idet han undertiden paabød Optagelsen af Personer, der ikke ellers var blevne indlagte. Med Hensyn til Kongens Belæggelsesret, da findes ingen Befalinger fra Kristian III eller Frederik II om Optagelse af Lemmer. Kristian IV derimod paabød ofte Optagelse af saadanne, saaledes skulde 1594 den fordums Borgmester Jakob Skriver indtages og nyde Underholdning som andre Hospitalslemmer;

---

[1]) K. D. III 111, 264—65, 323. Hofmans Fund. X 169, 172—73. Hans Nielsens Fundationer Bl. 137. [2]) K. D. III, 172, 307—08, IV 573. [3]) Hans Nielsens Fundationer Bl. 92—93.

1603 fik Hospitalsforstanderen lignende Befaling om at indtage Mikkel Jensen Vrager med Hustru, naar der blev Plads ledig, end videre en gammel Mand Kaspar Rebuk og en Jægerdreng, der dog næppe skulde betragtes som syg. 1595 fik Forstanderen Brev om en gammel kgl. Tjener Hans Kortsen, der fik en Skade, da den danske Flaade ødelagdes ved Bornholm 1567, og som ikke kunde tjene sit Brød med sine Hænders Arbejde i sin høje Alderdom. Forstanderen skulde undersøge hans Forhold, „og dersom han findes at være en ret Hospitalslem", og dersom der var nogen Plads ledig, skulde han nyde sin tilbørlige Underholdning som andre i Hospitalet. Der gik altsaa ogsaa ved dem, Kongen indlagde, en Undersøgelse forud for Belæggelsen, og det ses tilmed, at Kongen ikke bebyrdede Hospitalet med flere Lemmer end der var Plads til. 1596 lod Kongen indlægge et Ægtepar, der var kommet i stor Armod ved Ildsvaade og ellers havde lidt andre store Ulykker, men det hed sig ogsaa her, at saafremt der ingen Plads var, skulde de først optages, naar der var nogen ledig. Saadanne Indlæggelser foregik i det Hele i stort Tal i Kristian IV's Tid.[1]) Saaledes bevilgede han 1626 en Skibstrompeter at faa Underholdning der for sine Maanedspenge af Rentekamret, og 1633 indlagde han 7 Baadsmænd fra Holmen i ledige Senge.[2]) Men paa den anden Side var han ogsaa rede til at hjælpe, naar det var fornødent. 1645 var der indkommen en blind Mand og en blind Kvinde, begge fra Kristianshavn, men der var ingen ledige Senge til dem, og der var 17 Personer over det bestemte Tal i Hospitalet, til hvilke der ingen Underholdning var henlagt. Paa Forstanderens Indstilling bevilgede Kongen da Udvisning af Proviantgaarden til de 2 Blinde.[3]) Dette var de saakaldte Proviantgaardens Senge, hvis Indkomst ophørte under Frederik III.

[1]) K. D. IV 718, 726, 747, 765. [2]) K. D. III 119. [3]) Hans Nielsens Fundationer Bl. 91.

Med Hospitalets Gods foregik i Aaret 1640 nogen Forandring, idet Hr. Klavs Daa til Ravnstrup i Mageskifte fik 2 Gaarde i Aalstrup i Hammer Herred og 1 Gaard i Kalkerup i Tybjerg Herred, hvorfor Hospitalet fik en Gaard i Kalvslunde i Roskilde Len. [1]) Dette var ikke til Klostrets Fordel, ti Hr. Anders Hjørring siger i sin Traktat, at de 3 Gaarde var Hospitalet gode og bekvemmelige, medens Gaarden i Kalvslunde siden længe stod øde; han tilføjer end videre: „da var Jens Jensen Forstander, som fra Hr. Klavs Daa, hvis Dreng han var, blev fremmet til Hospitalsforstander". 1643 fik Hr. Frederik Reetz til Tygestrup 7 Gaarde i Oderup i Tybjerg Herred, „gode, vel bosatte og vel belejlige", og gav derfor 6 Gaarde i Faxe Herred, „baade adskilte saa og en Del paa Landgilde forsatte, noget øde, Hospitalet til stor Skade, uanset der var kongelig Befaling om Tilsyn dermed for Hospitalet". [2])

Som det fremgaar af Fundatserne kunde man ogsaa indkøbe sig i Hospitalet uden at stifte vedvarende Senge. Dette var Tilfældet 1644 med en Borger i Ystad Hans Kortsen og hans Hustru Brøndele Mogensdatter, der indbetalte 600 Rdl. straks i Gældsbreve og Øksne, og gav Løfte om 600 efter deres Død, for hvilke sidste der gaves Sikkerhed i faste Ejendomme; hvad de ejede mere, skulde de selv have fri Raadighed over. Derfor skulde de nyde et eget Sengekammer med Kakkelovn i, Ild og Lys, 3 Retter Mad om Middagen og 3 Retter om Aftenen, dog af det samme som spistes i Sygestuen, hvilket skulde bringes ind til dem i Kamret af Hospitalets Folk, ligeledes Øl som Lemmerne i Sygestuen. Klæder med Uldent og Linned vilde de selv bekoste, saavelsom en hæderlig Jordefærd. [3]) De døde begge efter nogle Aars Forløb, og da der ingen Arvinger krævede deres Efterladenskab, tillod Kongen 1651, at dette maatte tilfalde Hospitalet. [4])

[1]) K. D. III 213. [2]) K. D. III 246—47. A. Hjørrings „Traktat".
[3]) Hans Nielsens Fundationer Bl. 89—91. [4]) K. D. III 379—80.

Præsten i Aasted Hr. Mads Hansen og hans Hustru Kirstine Ambrosiusdatter indkøbte 1648 den sidstes Søstersøn Ambrosius Jensen i Hospitalet, idet de medgav ham en god Seng og 2 Par Lagen og lovede aarlig at give for hans Klæder og Føde 30 Rdl. Da der nu var en Mulighed for, at Ambrosius „af Daarlighed eller formedelst Raadgivere“ kunde faa i Sinde at begive sig ud af Hospitalet, i den Tanke, at han kunde faa Raadighed over Arven efter sin Moster, saa lovede han, at al den Arv, der kunde tilfalde ham efter hende, skulde komme Hospitalet til gode efter hans Død, men blev han her, skulde han deraf nyde „et fattigt Menneskes nødtørftige Underholdning“; døde han førend Kirstine Hr. Madses, vilde de give 500 Rdl. til at stifte en Seng for. Faa Dage efter døde imidlertid Præstekonen, og Præsten sluttede den Overenskomst med Hospitalets Forstander, at han skulde give 2000 Rdl., 3 Skpd. Flæsk, gode Sengeklæder til en god ustraffelig Seng til Ambrosius og en god Sørgeklædning til ham „til Ære og Amindelse efter min salig Kvinde.“ [1]) Det er underligt, at der ved Udredelsen af saa stor en Sum ikke er stiftet bestemte Senge, men Hospitalet var formodenlig i saa daarlige Pengeomstændigheder, at det havde ondt ved at underholde de Lemmer, det havde, og Fordelagtigheden ses endnu mere, naar Ambrosius Jensen i Kontrakten betegnes som værende i sin høje Alderdom.

1642 fastsattes en Taxt, hvorefter Bespisningen skulde foregaa, hvilken i flere Henseender er mærkelig og viser, hvor stærkt man paa den Tid levede i Forhold til Nutiden. I Sygestuen fik hver Person om Dagen 1 Pd. Brød og 3 Potter Øl, og 1 Pd. Smør om Maaneden. Til et Maaltid beregnedes $1^1/_2$ Lod smeltet („bred“) Smør med Sennep, men 2 Lod Køkkenfedt uden Sennop, 16 Lod raat og 12 Lod kogt Flesk, 20 Lod raat og 16 Lod kogt Oxekød.

[1]) Hans Nielsens Fundationer Bl. 93—95.

1 Lam eller 1 Kalv beregnedes til 24 Personer. $1^1/_2$ til 3 Sild til hver efter deres Størrelse. En Oksetunge deltes mellem 4, men af Hvillinger fik hver en hel. 1 Tønde Torsk eller Kuller udgjorde 450 Maaltider. 1 Fjerding Lubber eller Graasaj [1]) var nok til 1 Person i et Aar. 1 Lpd. Klipfisk eller islandsk Fisk udgjorde 64 Maaltider, af vindtørre Flyndre fik hver 1 til 3 efter Størrelsen, ligesom 3 eller 2 røgede Sild. 1 Tde. Aal engang om Ugen udgjorde 800 Maaltider. Hver Person fik 2 Æg, 4 Hvedebrød paa Helligaftner, og 1 i sød Mælk. Af Oksekallun med Hoved, Mule og Fødder fik hver om Aaret $^1/_2$, ligeledes $^1/_2$ Nødepølse, $^1/_2$ Medister i de Aar, der var Olden og man slagtede Svin. Et Svinehoved var nok til 5, ligeledes en Svineryg, en Gaasekrop til 7, Gaasekraas til $1^1/_2$, et Lammehoved til 2, en Høne til 4. 1 Tønde Byggryn udgjorde 1400, 1 Td. Boghvedegryn 1200, 1 Tde. Ærter 990 Maaltider. 1 Fjerding Havregryn til Kaal og Suppe (Saad) spistes af 1 Person i et Aar, ligeledes 3 Potter Eddike.

Derpaa følger en Spiseseddel. Søndag Middag Flesk, Kaal, Lammekød, Aften Ærter og Oksekød. Mandag Middag Sild, Boghvedevælling af sød Mælk, Torsk, Aften Bergfisk, Byggrød af sur Mælk. Tirsdag Middag Flesk, Kaal, Kallunsuppe, Aften Ærter og Oksekød. Onsdag Middag Sild, Byggrynsvælling af sød Mælk, Torsk, Aften tør Fisk, Byggrød af sur Mælk. Torsdag Middag Lammekød, Kaal, Klipfisk, Aften Ærter og Oksekød. Fredag Middag Sild, sød Byggrynsvælling, Torsk, Aften Aal, Byggrød i sur Mælk. Lørdag Middag Sild, sød Byggrynsvælling, Torsk, Aften tør Fisk, Boghvedegrød i sød Mælk. Om Helligdagene fik man altid 3 Retter, ogsaa om Aftenen, og det finere Retter. Kristi Himmelfartsdag Middag røget Flesk, Kaal, Lammekød, Aften fersk Oksekød, sød Boghvedegrød, 2 Æg. Pinseaften tør Fisk, sød Boghvedegrød og vindtørre Flynder. Pinsedag Middag Flesk, Kaal, fersk Groffenbrad (Oksesteg) og $1^1/_2$ Pot godt Øl, Aften

---

[1]) En Art Torsk, se Ivar Aasens Ordbog: Lubb og Seid.

Hvedebrød i sød Mælk, Laks og Nødepølse, 3 Hvedebrød. Anden Pinsedag Middag sød Velling, Torsk og Lammekød, Aften Aal, sød Grød og sur eller sød Ost. St. Hansdag Middag Flesk i Saad (Suppe), Kaal og Klipfisk, Aften sur Ost i sød Mælk, Laks, røgede Sild. Vor Frue Dag Middag salt Gaasekød, sød Velling og Lammekød i Saad, Aften tørre Hvilling, sød Grød, Svineryg. Mikkelsdag Middag Flesk, Kaal, 1 Ret fersk Fisk, Aften Lammehoved og Lungemos, Hønsekød i Saad, Aal, $^1/_2$ Pot Mjød, 3 Hvedebrød, $1^1/_2$ Pot godt Øl. Alle Helgensdag Middag Hønsekød i Saad, Blodpølser, røgede Sild, Aften Oksehoveder, Kallun og Fødder, Boghvedegrød i sur Mælk. Mortens Aften stegt Gaas med Æbler og Svedsker, hver $^1/_4$, hvid stor Kaal, Kødpølse, 3 Hvedebrød, $1^1/_2$ Pot godt Øl. Juleaften salt Gaasekød, sød Grød, Bergfisk. Juledag Middag Flesk, stor Kaal (?), fersk Groffenbrad, Aften sød Mælk med Hvedebrød, et Stykke Oksetunge, Laks, 3 Hvedebrød, $1^1/_2$ Pot godt Øl. Anden Juledag Middag Lummer[1]), Klipfisk, Ost, Aften Oksekød, Ærter, tørre Flyndre. Tredje Juledag Middag Flesk, Kaal, Kødpølse, Aften Boghvedegrød, Oksekallun med Fødder og Mule. Nyaarsaften sød Grød, Laks, Lammekød, 3 Hvedebrød, $1^1/_2$ Pot godt Øl. Nyaarsdag Middag Høns i Saad, sød Velling, Klipfisk, Aften lagede Flyndre, stor Kaal, Oksekød. Hellig tre Kongers Aften fersk Groffenbrad, sød Grød, Hvilling, $1^1/_2$ Pot godt Øl, 3 Hvedebrød. Hellig tre Kongers Dag Middag Flesk i Saad, Kaal, Bergfisk, Aften Laks, Ærter, Lammekød. Kyndelmisse Middag Flesk, Kaal, Gaasekød, Aften Oksekød, Ærter, Klipfisk. Fastelavns Søndag Middag Flesk, Kaal, fersk Oksekød, 3 Hvedebrød, $1^1/_2$ Pot godt Øl, Aften Hvedebrød i sød Mælk, Lammekød, Aal. Vor Fruedag i Faste Middag Flesk i Saad, Kaal, Gaasekød, Aften Ærter, Oksekød, Flyndre. Skærtorsdag Middag Flesk i Saad, Kaal, Oksekød, Aften Ærter, Lammekød. Langfredag Middag Mel-

[1]) Suppe med Kød i (Molb. Glossarium I 506).

grød med Mjød over, Sild og Torsk, Aften Klipfisk og Grød. Paaskeaften Boghvedegrød, Bergfisk. Paaskedag Middag Flesk, Kaal, fersk Groffenbrad i Saad, 3 Hvedebrød, $1^1/_2$ Pot godt Øl, Aften Hvedebrød i Mælk, Lammekød og hver 4 Æg. Anden Paaskedag Middag Klipfisk, sød Velling, Medister, Aften Aal, Boghvedegrød, Lammekød. Tredje Paaskedag Flesk i Saad eller Svinehoveder, Kaal, Groffenbrad, Aften Laks, Ærter, Oksekød.

Hospitalets Tjenestefolk skulde nyde samme Bespisning som Lemmerne, dog skulde de have Sild eller andet til Frokost efter Øvrighedens Tykke, en Biret om Aftenen og ikke mindre end 4 Potter Øl om Dagen eller 1 Td. om Maaneden, ligeledes skulde de have $1^1/_2$ Pd. Brød om Dagen. Samme Kost skulde Haandværksfolk have. Hospitalets Bønder, der gjorde Arbejde, formodenlig ved Dyrkningen af Jorderne, skulde til hvert Maaltid have $^1/_2$ Pd. Brød og 1 Pot Øl.

De sengeliggende Syge, der altsaa er forskellige fra de Lemmer, der bespistes i Sygestuen, der maa have været Navnet paa den fælles Opholdssstue, fik særlig Kost, saaledes skulde de hver Dag have fersk Mad, enten Groffenbrad, Lammekød, Høns, Fisk, Æggemad, Sødgrød eller Velling eller deslige efter Forstanderens Hustrus Tykke, hvorimod deres Portion af Flesk og salt Fisk skulde afdrages dem, dog skulde de have lige saa mange Retter som de andre Lemmer; begærede nogen af de sengeliggende godt Øl af Forstanderens Kælder, skulde de hver Gang have $^1/_2$ Pot og ikke mere, men de øvrige, altsaa de der gik oppe, skulde ikke have godt Øl uden paa Helligdage, som det ovenfor er omtalt. Da man ikke kunde faa saa rigelig Mælk om Vinteren som om Somren, skulde der 2 Gange om Ugen spises Vandgrød med Smør ilagt og i Steden for sød Velling Lammekallun eller Roevelling, om Rødderne var at faa.

Forstanderen spiste ved sit eget Bord og skulde beholde den samme Spisning, som hans Formand havde haft og som det var indført i Regnskaberne.

Ved en Beregning fra 1646 var den aarlige Udgift til hver Persons Føde 38 Daler Mønt eller 6 Skilling 2 Penninge om Dagen.

Angaaende Hospitalets Ret til Lemmernes Ejendom haves en Dom fra 1620, hvormed det forholder sig saaledes: En Kvinde Elline Rasmusdatter, der var gift med Niels Lavrsen Pottemager, der var Almisselem i Hospitalet, havde i Forstanderens Fraværelse borttaget flere Genstande, der tilhørte hendes Broder, der ligeledes var „Eleemosynarius" sammesteds. Der fremkom mange Vidnesbyrd mod Elline; i sit Ægteskab havde hun ikke forholdt sig som hun burde, men berøvet sin Ægtefælle hans Sølv, Penninge, Klæder og Husgeraad, saa han kom i Elendighed, medens hun derimod havde haft mange Penge paa Rente foruden Sølv, Klæder, Bo og Boskab, hvorfor hun maatte anses for at have handlet „utroligen" imod sin Husbonde; hun havde ogsaa en hel Nat taget Natteleje i Hospitalet til stor Forargelse. Da hun ikke var lovlig skilt fra sin Mand og der ej heller var gaaet Skifte imellem dem, mente Hospitalsforstanderen at den halve Del af hendes Ejendom burde tilhøre Hospitalet. Med Hensyn til sit Ophold i Hospitalet gjorde Elline gældende, at der var sendt Bud efter hende, at hun skulde komme til sin Broder, og at hvis det ikke maatte have været hende tilstædt at komme ind, „da Hundene, som i Porten bundne ere, vel at kunne holdt hende der ude". Hun fremførte ogsaa Vidnesbyrd om, at hendes Natteophold ikke kunde komme hende paa sin Ære til Hinder eller Skade. Et Vidne havde set en Blære i hendes Broders Skrin, hvori der vel ikke kunde være mere end 9—10 ℔. Det blev herimod gjort gjældende, om nogen Fledføring (det nævnte Vidne var nemlig Hospitalslem) bør vidne det, som nogen kan komme paa Ære eller Liv til Skade.

Af Domskonklusjonen ses at hun ved højeste Ed havde nægtet at have taget sin Broders Penge, hun havde ogsaa bekendt at have begaaet Bespottelse mod Gud og det hellige

5*

Ministerium (Præsteskab), „idet hun sagde sig med Pest befængt at være, var dog ikke; lod kalde Præsten til sig, som hende Kristi Legeme og Blod meddelte, og der sligt er efterset, da paa det Sted, som hun sagde sig at være hoven, befandtes der en Knude med Penge, hvorudi var 27. Daler, som Byfogden til sig annammede". Hun blev derfor 11. Feb. 1620 dømt som Tyv, Halvdelen af hendes Ejendom tilkendtes Hospitalet og den anden Halvdel hjemfaldt Kongen efter Privilegierne [1]). 1645 indgav Direktørerne en Forestilling til Kongen, „at eftersom Hospitalet tit og ofte besværes, at naar nogen indkommer udi Hospitalet og Hospitalet har dem opholdt med Møje og Nødtørftighed og dem nogen Arv kan tilfalde imidlertid, tvistes derom og gøres Hospitalet Omkostning, udaf den Aarsag der menes og forebringes, at naar de udi Hospitalet ere indkomne, saa skulle de ikke arve, og naar de trænger og er svage og skrøbelige og har intet at hjælpe sig med, da vil hverken Slægt eller Frænder dem antage eller vedkende, men som hjælpeløse lader dem indkomme udi Hospitalet, der af Almisse at underholdes, men om der falder dem noget arveligen til imidlertid, da vil de som Slægt antage deres tilfaldne Formue og ikke lade det følge Hospitalet, som føder og opholder dem og Arven med rette tilfalder, beraabende sig paa, at de skulle være Klostermænd og Fledføring, ingen Forskel agtende paa et Kloster og et Hospital, ikke heller betænkende Hospitalets Fornødenhed og andre Fattiges Fremtarv". Derfor begærede Direktørerne at Kongen vilde forordne, „at alle og saa mange, som ved Døden afgaar og har haft deres Ophold udi Hospitalet, ingen undtagen udi nogen Maade, at al deres Formue, som de efter sig lader, enten det kan være udi Hospitalet eller udenfor, i hvor det helst er at finde eller at opspørge, saa og om saa sker at noget dennem, efterat de udi Hospitalet ere indkomne, arveligen kunde tilfalde,

---

[1]) Resens Traktat S. 620—26.

det da maatte være Hospitalet, hvorudi de har deres Ophold, følgagtigt og det saavel som al anden efterladt Formue, i hvor det findes, Hospitalet at nyde og beholde angerløst". Herpaa gaves følgende Svar ved den kgl. Sekretær Otto Krag 18. Febr. 1645: „Hans kgl. Majestæts naadigste Svar er, at om herom paatvivles, da kan, naar saadant Tilfald sig begiver, derpaa tales med Lov og Ret, saa skal derom paa tilbørlige Steder blive kendt og decideret, hvis Ret og billigt kan være".

De faste Senge i Hospitalet var altsaa følgende efter en Beregning noget efter 1660:

1. De 60 Kjøbenhavnske eller Stadssenge, der var normerede ved Fundatsen af 1607, men i deres Oprindelse var langt ældre. Saaledes havde Dronning Dorothea 1495 stiftet 12[1]), men de følgende kgl. Gaver tilfaldt Stiftelsen i Almindelighed, saa at man ikke kan se om der ved dem er bestemt et vist Tal Senge. Sandsynligt er det dog, at der allerede paa Reformationstiden var Plads til de 50 Lemmer. Til disse Senge hørte Landgilden af Bøndergodset, de 80 Kroner af Helsingørs Toldbod, der if. kgl. Bef. 30 Nov. 1607 var traadt i Steden for de 36 Tønder Salt, 80 Rdl. af Ny Hollænderby (Afgiften for S. Jørgens Mark), Jordskyld af Ejendommene i Kjøbenhavn, Gentofte Konge- og Kirketiende, Søllerød Kongetiende, Rentepenge af adskillige Huse, der var frasolgte, og Husleje af andre Huse, Afgift af Gamle Vartov 50 Rdl., af Kirkeblokke c. 500 Rdl.[2]), Renten af Hr. Ove Thotts Kapital, 2 Rdl. 4 ß, af det Fiskeland udenfor Østerport, som Hospitalet fik af Mikkel Vibe, uvisse Indtægter, saasom Indfæstning, Ægt og Arbejde c. 50 Rdl. Af disse Senge kaldtes særskilt:

2. S. Jørgens 10 Senge, der underholdtes af de 80 Rdl., Kongen aarlig gav af det forrige S. Jørgens Hospital.

---

[1]) Kjøbenhavn i Middelaldren S. 177. [2]) af de 3 Sognekirker foruden St. Petri og Gentofte Kirkers Tavle hver Søn- og Helligdag, „saa og gamle Vartovs Blokkepenge" af Kilden.

3. Peder Oxes 8 Senge.
4. Hr. Niels Trolles Seng.
5. Møns 8 Senge.
6. Nestveds 9 Senge.
7. Ringsteds 4 Senge.
8. Kalundborgs 6 Senge.
9. Resens 4 Senge.
10. Brochmands 14 Senge.
11. Fyhrens 2 Senge.
12. Jakob Mikkelsens 2 Senge.
13. D. Niels Povlsens 3 Senge.
14. Islandsk Kompagnis 4 Senge.
15. De 2 Skottesenge og de 2 Proviantgaardens Senge var nedlagte, da Indkomsterne var borte.

Ialt 129 Senge. At dette var det reglementerede, at der kun holdtes det bestemte Tal Senge besatte, ses af at der 1648 var 125 Lemmer foruden 21 af Gaardens Folk og 6 Tørveskærere, ialt 146. 1645 siges der derimod at være 17 Personer i Hospitalet over det bestemte Tal (se S. 61), men dette Tal er saaledes formindsket i Løbet af et Par Aar.

Svenskekrigen gjorde Ende paa Hospitalets Virksomhed ved Sortedamssø. Resen giver følgende Beretning herom:

„Denne Bygning blev ikke afbrændt 11. Avg. 1658, da ellers før Svenskens Ankomst alle Husene uden Porten blev stukne udi Ild, og blev de Fattige deri til den 3. November udi bemeldte Aar, efterat da Svensken brød op Belejringen og rømte fra Byen, der Hollænderne kom, og blev dem tilladt at indflytte i Byen igennem Nørreport (hvor de blev i Pilestræde udi et Lejehus efter Tidens Tilstand forsynede), hvilken blev igen tillukket, der de var indflyttede. Den 18. Avgust blev lagt af de Danske en stor Pram med Stykker (Kanoner) oppaa neden for Vartov, hvilken de Svenske kaldte den stumpede Hund, og derforuden blev 25. Avgust tænkt et Udfald af Byen paa Vartov. Den 11. Sept. i bemeldte Aar var de Svenske gode imod de Fattige i Vartov, fordi de

havde faaet Kronborg, og gav Kongen af Sverig den 20. Sept. derefter de Fattiges Forstander i Vartov Frihed paa de Fattiges Bønder, som var paa Kjøbenhavns Len [1]), men 14. Sept. begyndte de Svenske fra Vartov at skyde til Prammen med 10 Stykker og kontinuerede de 15., 16. og 17. Sept. og 23. Oktober. Straks derefter lod de nedbryde Vartovs Ladegaard og brød de fra Vartov om Morgenen imellem et og to den 30. Oktober, som var en Lørdag, og lod Vartovs Bygning ubeskaaret i alle Maader, og blev Vartov 5. Novbr. besat med Byens Vagt, men 11. dito hug de Svenske, som forjog den danske Vagt, Dørene ned i Vartov, saa at den 13. dito maatte de Fattige flytte fra Vartov og lejede sig et Hus i Pilestræde. Den 20. dito kom der et stærkt Parti Svenske til Vartov om Aftenen, og der de fandt ingen for sig uden tomme Huse og bare Vægge, drog de bort igen. Der nu S. Karens Dag fremkom i ovenbemeldte Aar, som var 25. November, begyndte vore egne Soldater at afbryde Tømmeratsen af Vartov til Pallisader for Kastellet ved Østerport, og derpaa fulgte siden den ganske Bygnings Ruin, saa der ikke ses nu deraf Stok eller Stage. Nogle af Soldaterne

[1]) Dette Brev var udstedt af Krigskammerpræsident Lars Flemming i Hovedkvarteret for Kjøbenhavn: „Eftersom Hans K. Majestæt allernaadigst har befalet, at de som under specificerede Len befindes og de Fattige udi Hospitalet tilhørige Bønder ganske og aldeles for al Indkvartering og Paalæg skal være befrit og eximeret, da skal udi højstbemeldte Hans K. Majestæts Navn og Befaling alle høje og Under-Officerer saavelsom gemene til Hest og Fods hermed respektive være besøgt, befalende at de efternævnte de udi Hospitalet tilhørende Bønder ikke aleneste foruden Molest lader dennem dem nyde og bruge, men endogsaa lader dem fra al Kontribution aldeles blive kvit og befriet være, paa det at forbemeldte Bønder til de Fattige deres Afgift kan udstede og skyldige Landgilde levere“. Derpaa følger en Liste over de 8 Len, hvori Godset fandtes. 22. Okt. samme Aar udstedte den svenske Oberstløjtnant Frederik Wiedzmann et Pas for Forstanderens Bud med Heste, Korn og Levnedsmidler, som han indsamlede hos Hospitalets Bønder i Egnen omkring Roskilde og Køge.

til Straf af Gud maatte lide derfor, ti der den 19. Decbr. Svensken havde forjaget den danske Vagt, som holdt ved Vartov, graver de Svenske om Natten en Granat ned under en Bol (et Bulhus), som var gjort af Vartovs Bjælker og Sparrer, lagde løst Krudt og Lunte til den og bestrøde Stedet med Aske. Om Morgenen, der de Danske kom paa Vagt der igen og gjorde Ild paa Stedet, gik Granaten løs og dræbte saa og kvæstede 13 Ryttere".

Ved denne ufrivillige Flytning blev Hospitalets Midler stærkt reducerede. 1669 krævede Arvingerne efter Vulf Smed 156 Rdl. for resterende Underholdning for denne fra 4. Juli 1658 til 4. Dec. 1664. Hospitalsforstanderen gav imidlertid følgende Erklæring: „Som Hospitalet den 13. Avg. 1658 blev af de Svenske indtaget og der forblev til sidst i Okt., der Hospitalet begyndte at ruineres i November, er alle de Fattige udrejste af Hospitalet, saa at det omsider totaliter blev afbrudt, som paakendes, og ere ganske faa af de elendigste i Hospitalet antagne at opholdes her udi Byen".

I Hr. Anders Hjørrings Beretning herom hedder det: „Det er fast alle, som i Kjøbenhavn udstod Belejringen, vitterligt, hvad Umag Præsten tog sig til, siden de Fattige kom fra Fjenden ind i Kjøbenhavn, at trygle Føden til dem, saa længe de havde intet af deres Midler at opholdes ved, og da bleve forsørgede over 60 fattige Hospitalslemmer udi Belejringen".

De tidligere Forstandere i Byen er nævnte foran S. 32—34, 39, 42, 45—50.

Efterat Hospitalet var flyttet udenfor Byen, nævnes følgende: Hans Mikkelsen 1608, Ib Nielsen 1609—10, Jakob Lipper 1611—15, Mikkel Sørensen 1616—36, da han blev Raadmand, Jens Jensen, tidligere i Tjeneste hos Klavs Daa, 1636—42, Niels Pedersen 1642—52, Oluf Sørensen 1653—58, Niels Sørensen 1658—63.

Det synes ikke, at Kongen har gjort stor Indflydelse gældende paa Valget, ti Hr. Anders Hjørring giver følgende Efterretning om Besættelsen, da Stillingen var bleven ledig efter Jens

Jensen. „Anno 1642, der Hospitalet stod i bedste Flor og Velstand og Forandring skede med Forstanderen, var en Forvalter i Kongens Have Rosenborg ved Navn Johan Funke, som tilforn nogle Aar havde været Kongens Livkarl, hvilken og Majestæten vel behagede, saasom han var en fornuftig, adstadig og klog Person. Som han saa Kongen i godt Humør og Sind, fik han Lejlighed til at sollicitere om Forstanderiet i Hospitalet. Hans Majestæt spurgte, hvad han agtede der at gøre, om han tænkte at gøre sig rig af de Fattiges Almisse eller han tænkte derfor at indgive sig udi Hospitalet, at han kunde frygte Gud og blive salig. Der Karlen vidste ikke straks, hvad han dertil skulde svare, da svarede Hans Majestæt selv: Salig kan du der vel blive, men rig kan du der intet blive, uden du vil stjæle, da spilder du Saligheden. Vi ville intet tage det paa vores Samvittighed at sætte enten dig eller andre over de Fattige; vi haver sat dem, som dertil skulle svare, giv dig an hos dem. Men siden blev samme Funke forfremmet til at være General-Fiskemester, hvilken Bestilling han forvaltede til hans Dødsdag“.

Derimod udnævntes Skriveren ved Konventhuset Niels Pedersen, der tiltraadte Embedet 1. Maj 1642, efterat Magistraten først havde udmeldt 8 Mænd, som skulde være tilstede ved Overleverelsesforretningen og ikke alene undersøge Inventariet og Oplaget af Fødevarer, men ogsaa hvorledes Bygningen, Voldene og dets Tilbehør var vedligeholdt. Formanden Jens Jensen havde iøvrigt ikke holdt sine Regnskaber i Orden, og Kongen gav derfor 10. Nov. 1644 Hospitalets Inspektører tilkende, at de paany skulde gennemse hans Regnskaber og lade Antegnelserne komme ind for Rigens Hovmester og Kongens Kansler. Niels Pedersen derimod kunde bedre klare for sig, men det er mærkeligt, at skønt han døde 1652, saa blev der dog først 26. April 1658 udstædt Kvittans paa hans Regnskaber til hans Død og for det følgende Aar, da hans Enke Anne Olufsdatter og Søn Hans Nielsen beholdt Forstanderskabet, hvorved de fik et Til-

godehavende af 1366 Rdl., hvilken Gæld blev overdragen til Mag. Jørgen Ejlersen, Rektor ved Vor Frue Skole[1]).

Niels Pedersens Enke døde først i Jan. 1671 hos sin Søn Hospitalsforstander Hans Nielsen, der søgte om Begravelse for hende i Hospitalets Kirke. Herpaa gav Præsten Hr. Anders Mathisen Hjørring den Erklæring, at han havde 2 Motiver til at dette burde indrømmes: 1. „Hun med hendes salig Husbonde baade flittig og trolig, fornemlig udi Krigens Tid Anno 1643 og 1644, baade før og efter mange Aar har tjent de Fattige udi Hospitalet og meget godt forskyldt og siden ved den skadelige Belejring er kommen fra hendes Middel, som uden Porten efter kgl. Ordre tilligemed andres blev stukken i Brand, hvorefter hun nogle Aar har haft sin Værelse i Hospitalet. 2. Med Billighed kan ingen af mine Efterkommere prætendere, om Øvrigheden vil bevilge, at jeg, som nu paa 34 Aar har tjent Hospitalet, for mig og mine maatte nyde et Begravelsessted udi Hospitalets Kirke og jeg da med Øvrighedens Tilladelse vilde der nedsætte et Guds Barns Lig, hvor ellers til Efterkommerne kan være Plads nok, dog jeg holder mig til mit Begravelsessted udi Helliggejstes Kirke, som af Fornødenhed blev købt, der min salig Hustru døde og ingen Begravelse da var i Hospitalet".

Sandsynligvis har Hospitalet lige siden sin Omdannelse 1530 haft en Prædikant. Kommunitetsalumnerne skulde vel prædike for Øvelsens Skyld i Helligaands Hospital og S. Jørgens Hus[2]), men en stadig Sjælesorg var dog nødvendig for de mange syge og sengeliggende Personer. Det er dog næppe altid de værdigste Personer, der blev ansatte som Præster. Den første vi hører nævne, Hr. Morten Jørgensen, blev 1575 forvist fra Sæland, idet han ikke alene selv havde ført et sælsomt Levned med Fraadseri og Drukkenskab, men tillige

[1]) Hans Nielsen Fundationer Bl. 77—78, 134—35. [2]) Jfr. Rørdams Univ. Hist. III 680.

havde tilladt at der holdtes Ølsalg i hans Hus. hvorved han og hans Hustru gav Aarsag til megen Utugt og anden Lystighed, ja han havde opslaaet Skandskrifter i Byen og været ulydig mod Biskoppen[1]).

Hr. Bertel Jespersen har maaske været Præst her enten før eller efter Hr. Morten Jørgensen, samtidig med at han var Kapellan i Rødovre[2]).

Hr. Rasmus Reravius 1575—77[3]). Han var formodenlig samtidig Kapellan ved Helligaands Kirke, hvilket han var 1574. Se om ham Rhode, Laaland og Falster ved Friis S. 477—78, 487.

Hr. Peder Gregersen, død 25. Dec. 1583. Hans Enke hed Kirsten Sørensdatter.

Hr. Anders Jensen 1583—84.

Hr. Knud Rasmussen, kaldet 1587, maaske til Lyderslev[4]).

Hr. Peder Svendsen 1587—93, vistnok ham der siden var Kapellan ved Helligaands Kirke.

Hr. Iver Nielsen 1593, † 24. Juni 1615. Hans Enke holdt i det følgende halve Aar en Kapellan til at prædike.

Hr. Anders Kristensen 1616—17.

Hr. Jens Sandersen 1617, blev Præst i Gentofte 1637 og døde 1651. 25. Juni 1632 bevilgede Kongen Hr. Jens Sandersen, „Sognepræst til Vartovs Hospital“, indtil videre 2 Pd. Byg aarlig, som Præsten i Nestved og 15 Skp. Byg, som Præsten i Kalundborg hidtil havde oppebaaret for sin Umage med de Fattige i de Hospitaler, der nu var lagte ind under Vartov.

---

1) K. D. IV 613. Ny kirkehist. Saml. IV 277. Rørdams Univ. Hist. S. 594—95. 2) Kirkehist. Saml. 3 R. III 337. 3) Han og de følgende nævnes i Grundtvigs Medd. fra Rentek. Ark. 1872 S. 180, 1873—75 S. 200. 4) Jfr. Ny kirkehist. Saml. V 175, 176.

Hr. Anders Mathisen Hjørring 1637, † 1678. Han var den bekendte Forfatter af Beretninger om Kjøbenhavns Belejring.

III. Statholdere.

Det var rimeligt, at det oprørske Kjøbenhavns Stilling til Kongen efter Overgivelsen 1536 maatte blive noget anderledes end de andre Købsteders, og at den kongelige Myndighed her maatte lægges i Hænderne paa Folk, Kongen kunde stole paa og som vel ogsaa ved deres ansete Stilling og øvrige Fremtræden kunde være i Stand til at vinde de Borgere, som endnu ikke var forsonede med Udfaldet af den trængselsfulde Kamp. Høvedsmanden paa Slottet havde nærmest som Opgave at føre Tilsyn med sit Len, sine Bønder og med selve Slottet, saa at man ikke ved Siden af kunde lade ham beholde det Overherredømme over den store Stad, som han havde haft, da Kjøbenhavn kun var en lille Købing. Kong Kristian III indsatte derfor at helt Regeringskollegium, der kaldtes Statholdere i Kjøbenhavn. En saadan Stilling var allerede kendt fra tidligere Tid, idet Hr. Henrik Gøye ved Kristiern II's Afrejse 1523 blev indsat til Statholder, men havde siden ikke været anset for fornøden. Under Frederik I havde det væsenlig været Slotsbefalingsmanden, Hr. Johan Urne, der havde taget sig af Stadens Anliggender, naar Kongen i sin Fraværelse ikke sendte nogen højere Rigsembedsmand, som Rigens Hovmester, Hr. Mogens Gøye, der i en sjelden Grad var i Besiddelse af Borgerskabets Tillid. Hvad der vanskeliggør Opfattelsen af Statholderembedet er, at der i Almindelighed ikke findes nogen Bestalling eller Instrux, idet Kongen kun af og til under sin Fraværelse har beskikket en eller anden højtstillet Adelsmand til at fungere paa sine Vegne. Det er ogsaa dette,

der ligger i Betydningen af Ordet Statholder, at det kun var, naar Kongen ikke var tilstede, at han skulde virke, ligesom Statholderskab i Jylland og Hertugdømmerne netop indrettedes, fordi Kongen ikke i Almindelighed havde Opbold der. Men medens der i Hertugdømmerne blev faste Statholdere, fordi disse Landsdele i saa mange Tilfælde kom til at indtage en særlig Stilling, udkrævedes dette ikke i Kjøbenhavn, der var bleven Regeringens Sæde og hvor Kongens Hovedslot laa. Det er et Vidnesbyrd om den Vigtighed, der nu blev tillagt Kjøbenhavn, at det blev nødvendigt til sine Tider at beskikke saadanne; den langvarige Belejring havde lært at indse Stadens Betydning som Rigets Hovedpunkt, og der maatte derfor her være et stærkere Bindemiddel til Regeringen end i de andre Købstæder. Det viste sig ogsaa meget hurtig efter Reformationens Indførelse, at Kjøbenhavn i Virkeligheden var Rigets vigtigste Handelsstad, ligesom dens Betydning som Flaadestation og Hovedarsenal alt længe var bleven godkendt.

Den første Gang, Statholdere nævnes, er i et kgl. Brev fra Begyndelsen af Jan. 1538 til Statholderne, at de skulde lade Sti Pors faa, hvad han behøvede til Malmøhuses Bygning; dernæst findes et af Lørdagen efter Palmesøndag 1538 til Statholderne i Kjøbenhavn, Hr. Eske Bille, Just Klingenbeck og Iver Krabbe, om at begynde paa Bygningen af Orlogsskibet Samson.[1]) Senere omtales de næppe før 11. Marts 1539, da Kongen skrev til Hr. Eske Bille om at komme til Kjøbenhavn og blive der, til han selv kom tilbage, og tilligemed Jørgen Klingenbeck, der skulde give ham nærmere Underretning, vide at ramme Kongens Bedste. I et Brev af 8. April samme Aar kaldes dernæst Hr. Eske Bille og Jørgen Klingenbeck „vore tro Mænd, Raad og efterladte Statholdere i Kjøbenhavn“.[2]) Jørgen Klingenbeck var en af de Tydskere, som Kristian III indkaldte; han forlod sin Stilling som Høvedsmand i Memel og

[1]) D. Mag. 3. R. VI 191. D. Kongers Hist. Fasc. 18 Nr. 34.
[2]) A. Heise i Hist. Tidskr. 4 R. VI, 284—85.

kom til Danmark i Efteraaret 1538 efter stærke Opfordringer om at komme for at staa Kongen bi med Raad og Daad. Der var imidlertid fremvokset et stort Had mod Tydskerne, og dette har vistnok været Grunden til, at Klingenbeck ikke fik Posten som Statholder alene, ja Hadet steg tilsidst saa stærkt, at han, der var gammel og svagelig, allerede maatte rejse bort 1540.[1]) Misfornøjelsen med Jørgen Klingenbecks Indkaldelse har formodenlig bevirket, at Kongen blev nødt til, forat svække hans Indflydelse, at indsætte et Par danske Adelsmænd ved hans Side, ti det har formodenlig oprindelig været Øjemedet, at han skulde være eneste Statholder.

I en Optegnelse, vistnok fra April 1539, nævnes derfor som Statholdere Hr. Knud Rud, Hr. Oluf Rosenkrands, Hr. Eske Bille og Jørgen Klingenbeck.[2]) I April og Maj samme Aar fik Statholderne, der ikke nævnes ved Navn, forskellige Befalinger om Orlogsskibene og deres Proviantering,[3]) og Hr. Eske Bille fik særlig Befaling til at forblive paa Slottet under Herredagen i Odense, en Befaling, der dog kort efter blev tagen tilbage.[4])

1540 synes Anders Bille og Joakim Bek at have været Statholdere, i det mindste havde de Statholder-Forretninger, hvorom de gav en Indberetning til Kongen[5]). 3die Søndag efter Paaske 1545 fik Joakim Bek og Peder Godske kgl. Brev om, at forsyne de 8 Feltskyts, „som vore forordinerede Statholdere have ladet tilskikke", med gode Bøsseskytter, Lod (Bly) og anden Tilbehøring.[6]) Heraf kunde det synes, at der endnu 1545 var flere Statholdere, men det skødesløse Brevuddrag kan ikke afgøre dette Spørgsmaal. I en Skrivelse fra Helsingørs Magistrat 14. Marts og i Privatbreve fra Sept. og Okt. 1543, ligesom i kgl. Breve fra 1544 kaldes nemlig

---

[1]) A. Heise i Hist. Tidskr. 4 R. VI 268, 284—85, 293. Ved samme Tid beskikkedes Høvedsmænd for Sæland og Skaane. (D. Mag. 3. R. VI 214, 215) [2]) D. Mag. 3. R. VI 215. [3]) Smstds. VI 217, 220. K. D. IV 509—10. [4]) D. Mag. 3. R. VI 218, 220. [5]) K. D. IV 512—14. [6]) D. Mag. 4. R. I 94.

Hr. Eske Bille kgl. Majestæts Statholder, og der er ikke Tale om flere.[1]) Onsdag efter Cantate 1545 udstædtes fra Kolding et Brev til Prælater, Abbeder, Priorer, Provster, Købstæder og Bønder i Sæland og Smaalandene, at da Kongen agtede paa nogen Tid at fortøve her i Landet (Jylland) og ikke paa nogen kort Tid give sig her af Landet, „da have vi nu befalet og tiltrot os elskelige Hr. Eske Bille Ridder, vor Mand og Raad, udi vor Fraværelse at være Statholder paa vort Slot Kjøbenhavn". Ved denne Lejlighed er Statholderen paa Kjøbenhavns Slot altsaa bleven betragtet som en Art Guvernør over hele Sæland med tilliggende Smaaøer, et Forbold, der iøvrigt ikke senere kommer frem.

Hr. Eske Bille var en Mand, der var vel yndet af Borgerne fra den Tid, han i Kristjern II's Tid havde været Høvedsmand paa Slottet. Da han var Lensmand paa Bergenhus, skrev hans Svigermoder Fru Anna Rud i Maj 1530 et Brev til ham, hvori forekommer følgende: Maa I vide, kære Søn, at nu jeg var i Kjøbenhavn, sagde en af Borgerne, begges vor Ven, til mig, at Hr. Johan Urne skal vist af med Slottet, naar min Herres Naade kommer nu til Kjøbenhavn, og sagde han, at Borgerne siger, at kunde de faa eder til igen, da bade de Gud der gærne om, ti Hr. Johan Urne kan intet fordrages med Borgerne; om det faldt eder noget til Sinde, da kunde I være der fortænkt udi med allerførste.[2]) Uagtet Eske Bille blev Hovmester efter Mogens Gøyes Død 1544, vedblev han dog, som vi har set, at faa særlig Beskikkelse som Statholder, hvoraf det ses, at de 2 Embeder i Kristian III's Tid havde forskellige Omraader. I et Privatbrev af 4. Avgust 1546 kaldes han kgl. Majestæts Statholder.

Eske Bille døde 1552, og der har i hans 10 sidste Leveaar vistnok ikke været Tale om at beskikke andre

---

[1]) Geh. Ark. Aarsber. III 1, 35 IV 263—65. [2]) Vedel Simonsen: Ruderne I 178. Rørdams Mon. II 42—44, 48. D. Mag. 4 R. II 307. K. D. IV 517.

Statholdere end ham, naar Kongens Fraværelse gjorde saadanne nødige.

Formodenlig har man i den Tid, Jørgen Klingenbeck var Medlem af Statholderskabet, tænkt paa at oprette dette til et varigt Rigsembede, men det er tydeligt af den sporadiske Maade, hvorpaa Statholderne fremtræder, at det kun er i Kongens Fraværelse der var Brug for Mænd, der paa hans Vegne kunde have det øverste Tilsyn med Staden. I Kristian III's Tid fremtræder Statholderskabet imidlertid mest som det, der havde Tilsyn med Orlogsflaaden, Befæstningen og Kongens Ejendomme i Byen. Saaledes indeholder en Indberetning til Kongen af 28. Feb. 1540 Efterretning om Flaadens Udrustning, om Landsknægtene, om Kongens Bygning foran Nørreport (altsaa Stadens Befæstning) og Ildsvaaden paa Kongens Bryggergaard ved Østerport[1]), og der er ikke meget, der tyder paa et nærmere Tilsyn med selve Staden. 1558 er der derimod udstædt en Instrux for, hvad Statholderen skulde paase i Kongens Fraværelse; heri forekommer mange Poster, der særlig vedrørte andre Forhold end dem, der strengt taget hørte under Krigsvæsenet eller Kongens og Rigets Ejendomme; der skulde saaledes tages Syn over de forfaldne gejstlige Residenser, hvilket ogsaa foretoges 10. Avgust[2]), og undersøges, hvad der var blevet af det katholske Kirkegods[3]). Dernæst skulde Herluf Trolle annamme de Penge, som Adelen havde udgivet af sine Gaarde til Befæstningen, overgive Summen til Borgmestre og Raad og sende Kongen en Fortegnelse over de Gaarde, af hvilke der intet var givet[4]). Derefter skulde de øde Jorder, der laa ud til Algaden, bebygges inden et Aar. Ogsaa skulde Statholderen lade brolægge udenfor Mynten og alle Kongens Jorder og Boliger og tilholde alle Stadens Lodsejere at gøre

---

[1]) K. D. IV 512—14. [2]) K. D. IV 559—61. [3]) Det er sandsynligvis derfra Optegnelsen om Nikolaj Kirke hidrører, K. D. I 400. [4]) Fortegnelsen er trykt i K. D. IV 562—63.

det samme udenfor deres Gaarde, ligesom lade dem holde Gaderne og Rendestenene rene. De andre Bestemmelser angik nærmest Slottet, dets Proviantering og Kongens Tjenere, angaaende hvilke sidste det Paalæg ogsaa gaves at bebygge en Jord ved Nikolaj Kirkegaard til Bolig for Kongens Tømmermænd og andre Slotstjenere [1]).

I sidstnævnte Aar var Mogens Gyldenstjerne Statholder, og han var det sikkert i en Aarrække. Det hedder i Niels Hemmingsens Ligtale over ham efter hans Død 1569, at han i Kristian III's Tid „nogle Gange“ var Statholder paa Kjøbenhavns Slot, hvoraf fremgaar, at der i denne Konges Tid ikke var nogen fast Stilling som saadan; paa hans Stillinger i Frederik II's Tid indlader Ligprædikenen sig derimod ikke. Det ses dog af et kgl. Brev til ham, dateret Frederiksborg 30. Jan. 1567, at han da beklædte denne Post. Brevet lyder saaledes: „Vider at os er eders Supplikats tilhende kommet, udi hvilken I tilkendegiver eders Sygdom og Skrøbelighed, som sig dagligen formerer og intet staar til Forbedring, hvorfore I ikke trøster eder til at kunne vare paa vort Gavn, som det sig burde, og I for den Aarsag underdanigst begærer, at vi naadigst ville eder forløve, at I maatte være for eder selv, eftersom Eders Supplikats videre og ydermere indeholder, hvorpaa vi eder naadigst ikke ville forholde, at vi ganske ugærne formærker eders Sygdoms og Skrøbeligheds Formerelse, havde vel haabedes at det sig med eder til Bedring skulde have vendt, og havde vi, dersom eders Lejlighed sig saa kunde begive, fast heller set, at I havde blevet der paa Slottet udi eders Befaling, end at I skulde drage derfra, men at, efterdi at eders Førlighed ikke er saa at I kunde blive der og eders Befaling forestaa, ville vi eder naadigst derfra forløve og eder med Statholders Befaling paa denne Tid have forskaanet, hvilket vi eder paa eders underdanigste Begæring til et naadigst Antvort

[1]) K. D. III 28—30.

ikke ville forholde, og ville vi være eder en naadigst Herre og Konge. Befalende eder Gud“ [1]). Mogens Gyldenstjerne var da i sin høje Alderdom og døde 2 Aar efter, 84 Aar gammel. Der er nylig gjort opmærksom paa, at han idetmindste ved én Lejlighed benyttede Runer til Optegnelser, en Mærkelighed, han havde tilfælles med 2 andre samtidige, der ogsaa stod i nær Forbindelse med Kjøbenhavn, nemlig den sidste katholske Biskop Joakim Rønnov og den sidste katholske Decanus Bent Bilde [2]).

Da Borgmestre og Raad 1567 underhandlede om at faa en anden Vang end den de hidtil havde haft, havde de raadført sig med Slotsherren Bjørn Andersen, „og fordi at det var Borgmester og Raad en nødtørftig Begær, da samtykte Bjørn Andersen samme deres Begær paa kgl. Majestæts Vegne“. Da han kort efter blev sendt i Kongens Ærende til Norge, henvendte man sig til Peder Oxe, „kgl. Majestæts Statholder her paa Kjøbenhavns Slot og Hovmester“, der ogsaa samtykkede denne Begær [3]). Heraf oplyses den Efterretning, der findes i et Brev fra Axel Gyldenstjerne til sin Moder, af 16. Feb. 1567: „Maa I vide, at Bjørn Andersen er af med Slottet og Per Oxe er baade Slotsherre og Statholder i Kjøbenhavn“ [4]). Det er altsaa kun i Bjørn Andersens Fraværelse, Peder Oxe var Slotsherre, thi hin vedblev at være det til 1572. Derimod var Peder Oxe Statholder vistnok i ikke faa Aar. Det er vel i Egenskab af Statholder, at han 13. April 1567 tilligemed Kansler Johan Friis fik Befaling om at fritage de højlærde og Gejstligheden for Afgift til Befæstningen, ligesom 14. Jan. 1570 om Undersøgelse af, om nogle Boder tilhørte Hospitalet; han alene fik Brev 15. Marts 1573 om at købe et Hus til Udvidelse af Bispegaardens Have og 2. April s. Aar om Flaaden, Stadens Befæstning og en Dom, som Magistraten havde dømt om Tydskølsførerne [5]); andre Skrivelser

---

[1]) Sæl. Teg. IX 147. [2]) Se P. G. Thorsen, Om Runernes Brug til Skrift S. 87—98. [3]) K. D. I 441. [4]) Rørdams Mon. II 452. [5]) K. D. IV 588, 594, 604—06.

til ham om Kjøbenhavn kunde opfattes som stilede til ham i Egenskab af Rigens Hovmester, hvilket han blev 1567. Han er formodenlig til sin Død 1575 vedbleven at være Statholder.

Efter Peder Oxe er det Kristoffer Valkendorf, der 1576 var bleven Rentemester, som begynder at faa den Indflydelse paa Kjøbenhavn, der er bleven saa navnkundig, at Valkendorf endnu vedbliver at omtales som en af Stadens største Velgørere. Der er bevaret et Brev om Valkendorfs Statholderskab. 1. Dec. 1579 udstædte Kongen fra Havreballegaard i Jylland et Brev til Borgmestere, Raadmænd, Byfoged og menige Borgere i Kjøbenhavn: „Paa det alting udi vor Fraværelse maa gange des skikkeligere til, have Vi naadigst tiltrot og befalet Os elskelige Kristoffer Valkendorf til Glorup, vor Mand, Raad og Rentemester, at have Befaling og Tilsyn paa Vore Vegne paa Altingest der i Byen, saa at det kan gaa skikkeligen og vel til, saa meget muligt er“. De skulde derfor være ham i alle Maader hørige og lydige i hvad han tilsagde dem, „ligesom Vi selv der personligen tilstede var“ [1]). En lignende Befaling udstædtes 1. Okt. 1582.

Kong Frederik II var yderst sjelden tilstede paa Kjøbenhavns Slot, saa Valkendorf har fungeret som Statholder i flere Aar i Træk. Derpaa tyder ogsaa de mange Sager angaaende Byens Anliggender, der overdroges ham. Især maa mærkes den vanskelige Sag 1580, da han forligede Magistraten og Borgerskabet, hvilken senere vil blive omtalt. Hans Myndighed over Magistraten ses af, at det var til ham Kongen skrev 1581 i Anledning af at den forgældede Marcus Hes maatte vedblive at være Borgmester. Ved Udnævnelse af 2 Borgmestre 2. Okt. 1583 og 5. April 1584 befaledes det udtrykkelig, at de skulde gøre deres Ed for Valkendorf. I senere Tider skede det ogsaa næsten altid, at Borgmestereden

[1]) K. D. IV 636—37, 665.

aflagdes for Statholderen eller Rigens Hovmester, og dette fandt ogsaa Sted 1579—80.

I en Byfogedbestalling 1. Nov. 1584 hedder det: „og skal han udi vor Fraværelse udi alle Maader rette sig efter, hvis os elskelige Kristoffer Valkendorf paa vore Vegne hannem befalendes og tilsigendes vorder“ [1]).

Et smukt Æreminde satte Magistraten Valkendorf for hans Virksomhed som Statholder i den Pergamentskodex, han lod forfatte med Afskrifter af Stadens Privilegier og andre vigtige Dokumenter. Det hedder deri:

Har ærlige og velbyrdige Mand Kristoffer Valkendorf til Glorup, Kgl. Majestæts Raad og Rentemester, ladet forbedre Kjøbenhavns By med Bygning, siden han fik Befaling over Byen:

Anno 1581 har han ladet begynde paa Kjøbenhavns Befæstning. Først har han ladet begynde ved Nørreport at sætte Volden om til Østerport med stor Kamp og ladet færdig gøre og arbejde paa Volden. Og tillige har han ladet [gøre] den Skanse og Hvælving og Mur i Nørreport og har selv givet dertil af sine Penge og har haft sine egne Arbejdskarle paa Volden i Arbejde med Borgerne, at det skulde gaa for sig.

Anno 1581 har han ladet opmure det skønne Vejerhus, som er bygget i Stranden, som Ingen havde tænkt eller trot, at der skulde have nogen Tid kunnet staa Hus derpaa.

Anno 1582 lod han begynde paa det skønne murede Hus, som staar paa den østre Ende paa Amager Torv, Kjøbenhavns By til Ære og Gavn.

Anno 1582 har han tænkt Kjøbenhavns Ære og Forfremmelse ikke i en Maade, men i mange Maader. Saa har han beset og overvejet Lejligheden, Kirkerne til Ære, Prydelse og Gavn, og strax befalet Kirkeværgerne til St. Nikolaj Sogn, at de skulde begynde og antage at lade bygge det

---

[1]) K. D. II 417, 419, 423.

Taarn ved St. Nikolaj Kirke, hvilket straks blev begyndt, baade med Fundamenten og siden fremdeles med Muren, og gav han selv dertil de første Penge, desligeste Kalk og Sten og har selv tit og ofte gaaet op paa Muren til Murmestrene og undervist dem der udi. Desligeste ogsaa det Taarn paa Helliggestes Kirke har han og befalet at opsætte og har givet til baade Penge, Kalk og Sten.

Anno 1582 lod han udskrive Kjøbenhavns Statuter, Privilegier og Friheder, som lyder paa Kjøbenhavns By, paa Pergament, og lod dem binde i en Bog, beslaa med Sølv, hvilken samme Bog han har overantvordet Borgmestre og Raad, og er indlagt paa Raadstuen, Kjøbenhavns By til megen Ære og Gavn, hvilken Bog han selv har i alle Maader bekostet.

Desligeste har han ladet forordinere og skrive en anden Bog, som aldrig har været i Kjøbenhavn, siden den blev funderet til en Købstad, som lyder først paa, hvad Borgmestre og Raad have for deres Umage, dernæst hvad Stadens Rente og Indkomst er baade inden og uden Porten, som skal komme Byen til Gavn og Bedste. Dernæst Indkomst og Rente, som ligger til Vor Frue, St. Nikolaj og Helliggestes Kirker, desligeste Vor Frue Skole, til Helliggestes Hospital, Prædikanternes Rente og Indkomst og hvad de fattige Husarme er tillagt til deres Underholdning, saa at hver véd, paa det den ene skal ikke indgribe sig paa den anden. Det er kristeligt og ret for Gud og Mennesken, at enhver beholder det, som ham af Gunst og Naade er undt og tillagt.

Har han og ladet forordne og gjort den gode Skik her udi Kjøbenhavn om Bryllupper og Bårsel, som her saa overflødeligen havde taget Overhaand, som de Rige havde optaget med stor Kost, Pragt og Pral, saa hvad den Rige vilde gøre, det vilde den Fattige ligesaa gøre, saa at Mange, som vare nöget ved deres Næring og Bjerring, gjorde saa stor Omkost, at de siden maatte sælge Huse og Gaarde og bleve Stavkarle og ikke kunde rejse dem derefter, saa

en Borgmester, en Raadmand eller Købmand ikke skal have flere til sin Søns eller Datters Bryllup end 24 Herskab eller mindre, men ikke flere, og en Embedsmand (Haandværker) 12 Herskab og ikke flere, og skal ingen anden Drik bruges end tydsk Øl og dansk Øl til samme Kost, hvilket er gjort en Tavle paa, som hænger paa Raadhuset for hver Mand, at de maa vide at rette dem derefter.

Desligeste de store Omkostninger og Besværinger, som op vare tagne baade udi Kompagni- og Lavshuse med Kost og Vin, Kjøbenhavns Borgere til stor Omkost, dog de det ikke selv vilde eller kunde besinde deres Skade og Fordærv, har han aflagt, saa at de skal ikke bruge uden tydsk Øl i det Sted og ingen Kost bruge, hvilket er menige Kjøbenhavns By til megen stor Gavn og Fordel.

Anno 1583 lod han og begynde her paa Havnen at omsætte med huggen Kamp, hvilket han selv forskrev og forskikkede Stenhuggere, som har hugget samme Sten dertil.

Anno 1583 lod han mure en Hvælving i Vesterport imellem begge Portene og lod sætte med huggen Sten, som Vandet og Slusen løber under.

Anno 1583 lod han bygge og forbedre Biskopsgaarden ved Vor Frue Kirke det ny Gavlhus med andre Huse og Bygninger, som han og lod bygge til fornævnte Biskopsgaard.

Stolene at bygge og forbedre i alle Kirkerne lod han gøre, og straks forordinerede den smukke og sirlige Skik, at Mændene skal staa paa den højre og Kvinderne paa den venstre Side.

Anno 1583 blev det Slagterhus bygget uden Byen efter hans Befaling, at den megen og store Urenlighed kunde blive uden Byen baade paa Gaderne og i Rendestenene, som er stort fornødent og nytteligt.

Anno 1584 lod han mure den Hvælving i Volden ved Mynten, at Vandet kan have sit Udløb fra mange Gader og af Byen, som tilforn stod i stor Synk og Urenlighed i Gaderne, fordi Vandet kunde ikke tilforn have sit Udløb af

Gaderne. Item haver han straks derefter ladet opsætte den skønne Brønd i Volden med huggen Sten, mangen Mand og fattig til stor Gavn og Bedste.

Anno 1584 har han befalet de Fattige Husarmes Forstandere, at de skulde mure de Sjæleboder ved Mynten op af Grunden, som er 16 Boder, og gav han selv dertil 150 Daler, 15000 Mursten, 10 Læster Kalk og 3 Skippund Stangjærn og anden stor Hjælp, som han har været Aarsag at de have fanget dertil.

Anno 1584 har han og befalet Kirkeværgerne til Vor Frue Kirke, at de skulde tække Kirken med Kaaber, udi det Sted laa Tagsten tilforn, hvilket og blev efter hans Befaling begyndt paa [1]).

Af hans andre Fortjenester maa paa dette Sted ogsaa nævnes Oprettelsen af det endnu bestaaende Valkendorfs Kollegium ved Fundats 16. Juli 1595 [2]).

Naar Magistraten alene omtaler Valkendorfs Virksomhed i Aarene 1581—84, da maa dette jo være af den Grund, at han netop i disse Aar omfattede Stadens Anliggender med særlig Forkjærlighed og at han da har været Statholder i længer Tid end denne Post ellers plejede at være besat. At der ikke findes noget ud over 1584 om hans Fortjenester, maa derimod have sin Grund i at han ikke var Statholder stort længer end til dette Aars Udgang, da det vilde være urimeligt at antage, at hans Forsorg ellers aldeles skulde ophøre eller at Magistraten ikke skulde være vedbleven med at fortsætte Krøniken om hans Virksomhed.

I et Brev fra 1637, der omtales nedenfor, siger Kristian IV, at Axel Gyldenstjerne i hans Barndom havde været Stat-

---

[1]) K. D. I 540—42. [2]) Det ses af et Laasebrev 1588 (K. D. IV 682), at Valkendorf havde købt Gaarden af Morten Bek til Barløse, hvis Hustru Anne Skovgaard havde arvet den efter sin Mormoder, Enke efter Hr. Johan Urne, der formodenlig havde købt den af Knud Gyldenstjerne, der 1529 havde faaet denne Gaard, det gamle Karmeliterkollegium, af Frederik I.

holder i Kjøbenhavn. Herom foreligger vel for Øjeblikket ingen udtrykkelige Vidnesbyrd, men Kongens Ord maa vel staa til Troende, da han ikke kan forveksle ham med Mogens Gyldenstjerne, der var død en halv Snes Aar før Kongen blev født. Da Axel Gyldenstjerne 1. Marts 1585 af Frederik II kaldtes til Kjøbenhavn for i Forening med Kristoffer Valkendorf at bestyre Rigets Sager i Kongens Fraværelse, er det sandsynligt, at han fra den Tid har fungeret som Statholder; han og Valkendorf optraadte 1586 ogsaa som Dommere i Retssagen om S. Jørgens Sø (se ovenfor S. 48). 8 Dage efter Kongens Død blev han 1588 Statholder i Norge[1]).

Under Formynderregeringen efter Frederik II's Død blev det derimod Slotsbefalingsmanden Ditlev Holck (1588—95), der i det væsenlige kom til at udføre Statholderens Forretninger. Ordrerne om Kongens Ejendomme i Staden og om Byfogden gik saaledes igennem ham. Da han 1590 var bleven stævnet til Herredagen i Kolding, fik han Befaling til at forblive paa Slottet, „efterdi der er ingen af Vore Raad og gode Mænd der paa Slottet eller udi Byen tilstede, som paa Vore Vegne med Altingest kunde have Agt og Opseende, det og ikke vel vil skikke sig, at man skulde slippe Slottet aldeles ledigt og ingen paa samme vort Slot Kjøbenhavn udi vor eller vore elskelige tilforordnede Regeringsraads Fraværelse skulde være tilstede." Han skulde have Opsigt med fremmede Fyrsters Sendebud eller andre fremmede Folk, som did til Byen hænder at ankomme, og tilskrive Regeringsraadene om disses Forhold. Han skulde ogsaa flittig forfare om allehaande ny Tidender, fra hvad Sted han dem kunde udspørge og did til Byen kunde forskrives eller spørges, og give Regeringsraadene Underretning derom. Da han senere paa Aaret fik Tilladelse til at rejse bort og Lave Bek i hans Fraværelse beskikkedes til Slotsherre, fik han den samme Instrux[2]).

---

[1]) Rørdams Mon. II 210—11. [2]) K. D. IV 692—93, 698—99.

Under Formynderregeringen synes det saaledes, at de 4 Regeringsraader ikke havde nogen Statholder, men i deres Fraværelse lod Slotsherren udføre dennes Forretninger. De Breve, der i deres Tid udstædtes om Byens Anliggender, stiledes ligefrem til Magistraten eller til Lensmanden, forsaavidt de angik de kgl. Ejendomme i Byen.

Paa sine ældre Dage opnaade Kristoffer Valkendorf paa ny at indtage sin forrige Stilling som Statholder. 15. Sept. 1595 udstædtes et Brev til Borgmestre og Raadmænd, at da Kongen havde begivet sig paa en Rejse udenlands og han havde tilforordnet Kristoffer Valkendorf og Arild Hvitfeldt „at skulle blive beliggendes der udi vor Købstad Kjøbenhavn indtil Vor lykkelige Ankomst did ind udi Riget igen, og der med alting have flittig og tilbørlig Indseende“, saa skulde de være dem hørige, lydige og følgagtige i det, som de befalede og tilsagde paa Kongens Vegne[1]). Efter Kongens Hjemkomst blev Valkendorf 7. Juni 1596 Hovmester og formodenlig samtidig Statholder alene, idet vi ikke finder Arild Hvitfeld længer i Forhold til Staden. Saaledes var det gennem ham, at der 1596 udstædtes Forbud til Magistraten mod at Folk drev Kvæg ud og ind ad Portene, ligesom mod Svinehold; næste og følgende Aar fik han Brev om, at Borgerskabet var forskaanet for visse Skatter, ligesom det var ham, der maatte tiltale Borgmester Jakob Brun for utilbørlige Ord om Frederik II[2]).

Efterat være udnævnt til Rigens Hovmester fik han 16. Okt. 1696 en fast Løn bestemt, der dog nærmest har gældt denne Stilling[3]); som Statholder oppebar han næppe nogen Løn. De to Embeder er dog blevne betragtede som forskellige af ham beklædte Stillinger, ti i Anledning af hans Efterfølger skriver Sivert Grubbe i sin Dagbog: „28. Jan. 1601 blev Brejde Rantzau udnævnt til Statholder paa Kjøben-

---

[1]) K. D. IV 725—26. [2]) K. D. IV 749, 751, 752—53. [3]) C. P. Rothe: Valkendorfs Levned S. 62—63.

havns Slot, men i Hovmesterembedet succederede han ikke". Derimod betegnes Valkendorf selv kun efter sin højeste Stilling, saaledes i samme Dagbog: „17. Jan. 1601 døde Rigshovmester Kristoffer Valkendorf i Kjøbenhavn. Han var Kongen og Riget en saare nyttig Mand, og ligesom han havde levet vel og berømmelig, saaledes svarede hans Endeligt til hans Liv" [1]).

Af de Befalinger, der udstædtes til Kristoffer Valkendorf, fremgaar det nærmere, hvilke Anliggender der særlig paahvilede Statholderen foruden Repræsentationen af Kongens Person og det almindelige Tilsyn med Staden og Flaaden.

Paa en Tid, da der bevaredes den største Hemmelighedsfuldhed med alt hvad der angik Landets Forsvarsvæsen og da der herskede den største Intolerance i Trossager, blev Tilsynet med tilrejsende Udlændinge af den største Betydning. 23. Avgust 1576 udkom følgende kgl. Befaling til Magistraten: „Vider, at vi komme udi Forfaring, at meget fremmed Folk baade af tydske og andre Nationer søge did til Byen og drage baade ind og ud her af Riget, og ikke der haves noget tilbørligt Opseende med dem, hvad det er for Folk og hvad Besked de have med at fare, at man kan vide af deres Sag, og efterdi det er at formode, at en Part drager her ind ikke paa andet end Kundskab (Spioneren), som vi og formærke stakket siden sket at være, at en ved Navn Asmus Kampe har undholdet sig der udi Byen og ikke er angiven. Og formedelst af sligt Folk undertiden det kan udføres og udbredes, som ikke burde, og det andensteds er sædvanligt, at hvad fremmede Folk, som kommer til Bys, forhøres udi Portene eller og angives af Borgerne, hvor de ere til Herberge liggende, da bede vi eder og ville, at I herom udi lige Maade ere fortænkte at holde god Skik der udi Byen og at have Folk stedse udi Portene, som kunde tage Besked af hvad fremmede Folk did kommer,

[1]) D. Mag. 4 R. IV 5—6.

desligeste at I eders Medborgere sammenkalder og paa vore Vegne dem alvorligen foreholder, at de her efter ere fortænkte udi hvad fremmede Folk, det være sig Købmænd, Kræmmere eller andre, som til dem gæstendes vorder, at angive paa Slottet hos vor Rentemester, hvorfra de ere komne og hvad Besked de have med at fare. Og skulle samme fremmede Folk tage deres Pasbord paa Slottet hos Lensmanden, naar de igen skulle forrejse og ingen uden Pasbord udstædes, at I siden alvorligen holder herover, saa hermed, eftersom foreskrevet staar, i alle Maader efterkommes“ [1]).

At de Fremmede skulde melde sig netop hos Rentemesteren, var grundet i at det var Kristoffer Valkendorf, der beklædte denne Post 1574—89, men det var i Egenskab af Statholder og ikke som Rentemester at han skulde varetage de nævnte Forretninger.

1544 gav Eske Bilde som Statholder Beretning til Kongen om en fransk Gesandt, der var kommen med et Skib til Helsingør, og Kongen gav ham Befaling om at indlægge ham i Esrom Kloster, til Kongen selv kom til Sæland [2]).

15. Juli 1584 fik Kristoffer Valkendorf en lignende Befaling. Kongens Svigerfader, Hertug Ulrik af Meklenborg, havde tilskrevet ham, at der adskillige Steder i Tydskland var befundet nogle Personer, som under utilbørlige Midler og Skin havde udgivet sig som Kongers og Herrers Gesandter eller som andre anselige Personer, hvilket siden viste sig at være Bedrageri, idet de endog havde eftergjorte kongelige Signeter hos sig og fandtes at omgaas med adskillige farlige „Praktiker“, hvormed de enten ved Brand, Mord, Bespejding eller paa anden utilbørlig Maade kunde eftertragte at skade den kristne Menighed. Kongen havde vel tilforn paalagt Valkendorf at have Tilsyn med Fremmede og Udlændinge og tvivlede ikke om, at han jo havde denne Befaling

[1]) K. D. I 464—65. [2]) Geh. Ark. Aarsber. IV 263—65.

i tilbørlig Agt, men da det nu kunde være at befrygte, „at der kunde være de som af lige ubeskæmmet Sind skulde sig lade imod Os bruge og sig noget turde understaa, enten med Brand vore Orlogskibe, som der for Byen ere liggendes, at anfægte eller i andre Maader Os eller Vore Undersaatters Skade at eftertragte", saa formanede Kongen ham paa ny at forordne grangiveligt Tilsyn med alle Fremmede og Udlændinge, af hvad Stand eller Kondition de end var, og aldeles ikke tilstede saadanne, især Vælske, Franskmænd og Spaniere, at komme ind i Riget, uden de havde Kongers og regerende Fyrsters nøjagtige Pas. Han skulde forordne en bedre Vagt paa Orlogskibene og paa Holmen og maatte ingen indlade der uden dem, der var bekendte og havde Besked paa at maatte og skulle komme der [1]).

15. Nov. 1586 fik Borgmestere og Raad kgl. Befaling om, at de kgl. Befalinger lidet agtedes „og kunne derover os ikke noksom forundre, at Vort Brev og Befaling er hos eder saa ringe anset". Kongen vilde dog denne Gang lade Naade gaa for Ret, men tilholdt dem, at de alvorlig skulde foreholde deres Medborgere at de, saa snart nogen fik Fremmede eller Udlændinge til Gæst, da enten selv eller ved Byfogden vilde give dette tilkende for Kristoffer Valkendorf [2]). Da under Formynderregeringen Lensmanden fungerede som Statholder, fik han ogsaa lignende Tilhold om Tilsyn med Fremmede.

Dette Tilsyn med Fremmede var ogsaa underkastet Vognmændene; naar disse kørte for Fremmede, skulde de holde i Stadens Porte saa længe at de kunde give Portvagten tilkende, hvem de indførte og hvor disse vilde inddrage i Herberg, at Portneren kunde give Byfogden Underretning herom. Hvis vedkommende Vognmand forsømte dette, skulde han 3 Dage bære den spanske Kappe og 3 Nætter sidde i Raadhuskælderen [3]).

---

[1]) K. D. IV 668—69. [2]) K. D. IV 679. [3]) K. D. II 571, 599.

Paa Slottet var der hverken Rum til Mennesker eller Heste, naar et større end sædvanligt Antal Soldater eller fremmede Gæster kom hertil. Det var næppe nogen Forpligtelse for Borgerne at tage imod saadanne Gæster, men Omstændighederne gjorde det nødvendigt, skønt det var ikke altid Borgerne var villige hertil; saaledes klagede Kongens Hofsinder 1562 over, at skønt de havde tilbudt at betale deres Værter ikke alene for hvad der fortæredes i deres Huse, men endog for deres Værelser, saa vilde Borgerne dog ikke give dem Herberg, og de fornemste af disse, der dog skulde undervise de andre til Villighed, befandtes endog mest uvillige; derfor fik Magistraten kgl. Befaling om at skaffe de nødvendige Herberger, og det saaledes, at de Hofsinder, der skulde varetage Tjenesten paa Slottet, lagdes nærmest ved Haanden. Kongen lovede derimod at paabyde enhver at forholde sig tilbørligt i sit Herberg.[1]) Dette sidste var i hine Tider vel fornødent, ti 1578 klagede Borgerne over, at de og deres Hustruer og Folk tit og ofte uforskyldt blev overfaldne af Hoftjenerne og deres Folk, som var indlagte til Herberge, men paa den anden Side tilkendegav Ritmester Otto Uexküll, der havde Befaling over dem i Hofmarskalkens Forfald, at Hoffolkene ikke kunde faa den Del, de behøvede, og at de rige og formuende Borgere vægrede sig ved at tage imod dem. Kongen bød da Kristoffer Valkendorf at gøre den Forordning, at om nogen ikke var forsørget med ustraffeligt Herberg efter sin Stand, skulde der skaffes saadant tilveje, og ingen maatte vægre sig ved at modtage Kongens Folk, hvor der var Lejlighed til dem, men Borgerne skulde beflitte sig paa at bygge Stalde. Kom der i Fremtiden Klage over Hofsinderne, at de ikke tilfredsstillede deres Værter, skulde deres Maanedssold holdes tilbage, indtil Hofmarskalken havde undersøgt Sagen, og hvis Klagen havde været berettiget, skulde Byfogden og Kongens Furér lægge

[1]) K. D. 574—75.

dem ind i et andet Herberg. Et Par Aar senere vægrede Værterne sig ved at tage imod Guld i Betaling, hvilket var den Møntsort, som Hofsinderne fik i Løn af Rentekamret; men Kongen paabød Borgerne under Straf at tage mod de Mønter, han selv ydede sine Folk.[1])

Som vi har set, var der Mangel paa Stalde, og det har formodenlig været besværligt for mange at have disse i deres Gaarde. Da derfor Hofsinderne og Enspænderne i Vintren 1578—79 var blevne forlagte til Jylland, lod mange Borgere deres Stalde nedbryde eller tog dem til anden Brug, hvorover Kongen blev meget vred. „Vi havde vel formodet os", skriver han, „af dem anden Villighed og ikke saadan Uhøflighed for vor Skyld skulde være vederfaret." Han paabød, at der med det første skulde bygges Staldrum til 1200 Heste, der i Fremtiden ikke maatte nedbrydes, „paa det vore Hofjunkere og andre fremmede, naar nogen Forsamling sker, kunde der redelig med deres Heste underkomme". Aaret efter, 1580, kom en nærmere Bestemmelse om Fordelingen af Staldrummet; alle Borgere og alle, som bode i Borgerhuse, skulde være delagtige i denne Byrde, og for hver 4 eller 5 Heste skulde desuden indrettes et Karlekammer; hvis nogen ikke havde saadan Plads, hvad enten han nylig havde bebygget det forrige Staldrum eller der fra tidligere Tid ingen Rum var, skulde han enten nedrive sin Bygning eller paa et andet Sted bygge saa mange Staldrum med Kammer, som med rette tilkom ham. Kun Præster, der bode i deres egne Gaarde, var fritagne, medens Magistraten skulde sende Kongen en Fortegnelse over dem, der var uvillige til at holde det Staldrum, der med rette tilkom dem efter deres Ejendomme og Indkomst efter Byens gamle Privilegier. Kongen vilde nemlig ikke altid høre den Undskyldning, naar han kom til Staden med fremmede Herrer eller sendte sine Hoftjenere i Borgeleje, at Manglen paa

---

[1]) K. D. IV 627—28, 642—43.

Plads hidrørte dels fra at Staldene var ombyggede, dels fra at Folk, der var i hans Tjeneste, mente at være fri, uagtet de bode i Borgerhuse. Herefter skulde Byfogden hvert Aar tage Syn over de omtalte Staldrum.[1] En Del af Staldrummet opførtes dog vistnok af Byen selv, idetmindste var der i Avlsgaarden i Springgade 1656 5 Stalde, af hvilke den ene kunde rumme 54 Heste; det er sandsynligt, at Borgerne her kunde leje Plads.

1625 klagede Borgerskabet over, at nogle af Hofjunkerne „ikke alene lade dem logere hos Borgerne, medens de her udi Byen tilstede ere, men og en Part tilholde dem den Frihed med Stalde, Kammer og Gemakker, naar de ere paa andre Steder udi Eders Majestæts Opvartning, hvilket i forrige Tider ikke sket er“.[2]

I Tidernes Løb var Byrden med nævnte Indkvartering stegen i høj Grad, idet Hofsinderne ikke længer betalte for deres Ophold; derfor søgte Borgerne 1658 om „Hofsindernes fri Indkvartering her i Staden her efter at maatte afskaffes, saa at de sig selv forskaffer Logementer hos godt Folk, dem frivillig for Betaling logere ville, saa som det i sig selv ret og billig eragtes, ti ingen gør Hans kgl. Majestæt nogen Tjeneste uden Pensjon og Aflæg; derved og kunde forekommes den stor Ustyr, Uro, Udiskretion, Inkommoditet, Borgerne i deres Huse formedelst saadan Indkvarteringspligt maa lide og med stor Omkost og Fortræd være undergivne, hvorved endog mange, som sig her ville nedsætte, afskrækkes.[3])

Naar store Hoffester forefaldt, paahvilede der Borgerne endnu større Byrder; saaledes fik ved Frederik II's Kroning Magistraten Befaling om at lade bestille gode Herberger og Staldrum og tilsige Borgerne, at de skulde indkøbe fremmed Drik og have i Forraad Hø, Havre og hvad andet der gjordes behov, saa man kunde faa sin nødtørftige Under-

---

[1]) K. D. I 476—77, II 409, IV 635. [2]) K. D. IV 776—77.
[3]) K. D. I 685. Danske Selskabs Tilvæxt S. 273.

holdning for en passende Betaling, eftersom Kongen ventede nogle fremmede Fyrster og Sendebud, desligeste sine Raad, Lensmænd og andre Undersaatter. 1587 fik Kristoffer Valkendorf Brev om at lade nogle skotske Gesandter beværte i Ringsted og Roskilde og bestille Herberg til dem i Kjøbenhavn. Ved Kristian IV's Kroning bestiltes Staldrum til 3000 Heste.[1]) Ogsaa ved mange andre Lejligheder lod Kongen sine Gæster bo hos Borgerne, og det var ikke altid Gæster af den behageligste Art; saaledes havde man 1571 taget et Fribytterskib, hvis 3 Kaptejner sattes i Blaataarn, medens Mandskabet lagdes i Herberg hos Borgerne, der skulde have flittig Varetægt med at de ikke undkom.[2]) Dette tyder ikke paa at der var Overflod paa Fængselsrum hverken i Staden eller paa Slottet. Det kunde dog hænde at der blev vist Uvilje selv mod fornemme Gæster; saaledes fik Magistraten 1590 Befaling om at undersøge hvem der havde været Skyld i at Hertugen af Brunsvigs Folk havde maattet holde i Gaderne, og derpaa sætte de skyldige i Fængsel.[3])

En anden Art Indkvartering var af de menige Soldater, hvorfor Kjøbenhavns Borgere lige saa lidt var fri som Borgere i andre Kjøbstæder paa en Tid, da man ikke kendte til Kaserner. Alligevel søgte man gennem Kristoffer Valkendorf om Frihed for Hold af Bøsseskytter, Baadsmænd, Landsknægte og anden Slags Hold, men Kongen kunde kun svare, „at efterdi det er den Sted, hvor vi har vore Orlogsskibes Udredning, og for den Lejlighed maa forskrive og forordne fra andre Steder alle de Folk, som Behov gøres til samme Vore Skibe og anden Brug“, kunde han ikke bevilge en saadan almindelig Frihed, „som de det og selv vil kunne betænke.“[4]) Et lignende Afslag havde Magistraten faaet kort i Forvejen for sit Vedkommende. 1625 klagede Borgerne over, at de foruden at holde 20 Knægte til Slottets Be-

---

[1]) K. D. IV 563, 724—25. [2]) K. D. IV 599. [3]) K. D. IV 691. [4]) K. D. IV 669.

tjening maatte underholde Kongens Drabanter og desuden Soldater, der overskikkedes til Skaane, „hvilke hos Borgere med stor Bekostning har været logerede“. Efter Krigen 1645 ydede Borgerskabet Kongen 10000 Rdl. til Hærens Aftakning, hvorfor Kongen tilsagde Byen Indkvarteringsfrihed i Fredstid, dog skulde det ikke saaledes forstaas, at hvis det blev paalagt andre Købstæder for Betaling at indtage Soldater til Landets Forsvar, at der jo ogsaa her kunde blive indlagt Folk for Betaling.[1]) Denne kongelige Benaadning paaberaabtes igen 1658 ved Forhandlingerne om de ny Privilegier.[2])

Som vi har set, havde Statholderen særligt Tilsyn med Retsvæsenet. Overordenlige retslige Sager gik selvfølgelig ogsaa gennem ham, saaledes ved det Exempel paa Baarerettens Anvendelse, som forefaldt i Valkendorfs Tid.

5. Juni 1586 blev en Discipel af Tyge Brahe, Hans Buk, en Præstesøn fra Skanderup ved Kolding, ramt af et Stenkast fra en anden Student og døde 12 Dage efter[3]). 2 Studenter blev fængslede som skyldige, men Sagen maa have været meget indviklet, vel paa Grund af at man ikke har kunnet afgøre hvilken af dem, der har ramt Hans Buk, da de sandsynligvis begge har kastet med Sten. De 16 Nævninger, der skulde dømme i Sagen, klagede til Kongen, at det var dem meget besværligt at dømme i denne Sag, da de 2 anklagede hver havde lige stærke Vidnesbyrd, og for ikke at besvære deres Samvittighed med en uretfærdig Dom begærede de at den dødes Legeme maatte optages af Graven for at man kunde erfare, „om den almægtige Gud vilde af sin naadige Tilladelse give derhos noget vist Tegn, derefter de kunde udi nogen Maade have dem at rette“. Dette bevilgede Kongen, og 6. September blev Hans Buk, efterat have ligget i Jorden i henved 3 Maaneder, optaget af Graven, lagt paa

---

[1]) K. D. III 258. IV 776. [2]) K. D. I 685—86. [3]) D. Mag. 4 R. II 33.

en Baare og de anklagede lagde derpaa Haand paa ham, men han gav intet Tegn fra sig og blev saa lagt i Jorden igen. 14 Dage efter blev de anklagede løsladte, men Nævningerne paakendte dog Sagen og svor Sagen paa en Student ved Navn Niels Kristensen 31. Oktober. Imidlertid udkom et Kongebrev 2. Nov., at da Sagen vilde falde Nævningerne meget tvivlraadig og farlig at sværge udi og det ellers syntes en Vaades Gerning af Hændelse og ikke af noget Forsæt at være sket, og paa det der ved samme Ed ikke skulde ske nogen Guds Fortørnelse, den uskyldige ej heller at føres til den Straf, som ikke var fortjent, saa fritoges Nævningerne for deres Tog og Fangerne slap med en Bøde [1]).

Denne saakaldte Baareret var meget almindelig i Middelaldren og nævnes ofte i fremmede Landes Retsprotokoller. Der fortælles at engang kom der Strid mellem Kristiern II's Hoffolk og en af dem blev dræbt af et Dolkestik, men da der var mørkt i Værelset, kunde man ikke udpege den skyldige. Kongen lod da alle dem, der havde været tilstede, samle sig omkring Liget og hver lægge den højre Haand paa den dødes blottede Bryst og med Ed rense sig fra at have Del i det begaaede Drab. Da den skyldige imidlertid nærmede sin Haand til Brystet, flød Blodet i stor Mængde baade af Saaret og Næsen og Drabsmanden tilstod straks sin Skyld. Flere Exempler er fremdragne af N. Jakobsen, saaledes et fra 1622 fra Kjerteminde og en Paamindelse imod denne Gudsdom fra Roskilde Landemode 1649 som en Gudsbespottelse. Endnu i Aaret 1720 anvendte nogle Bønder i Bevtoft i Sønderjylland Baareretten, rigtignok ikke paa et dødt Menneske, men paa en Høne. En Mand fandt en Dag et saadant Dyr, der tilhørte ham, liggende udenfor sin Gaard med afhugget Hoved og uden Ben, og da Gerningsmanden ikke var at udfinde, lod han en Del af de andre Bymænd lægge sig paa Knæ ved Hønen, læse Fadervor og bede til

[1]) K. D. IV 675, 676. Kirkehist. Saml. 3 R. II 480—82.

Gud, at den Person, der havde handlet saaledes med Hønen, maatte blive aabenbaret.[1])

Disse Exempler har vi her nærmere fremdraget forat vise Statholderembedets Omfang i Slutningen af det 16de Aarhundrede i Henseende til de Sager, der særlig angik Borgerne. Vi vil dernæst gaa over til at omtale de senere Statholdere.

Efter Kristoffer Valkendorf blev Breide Rantzau Statholder. Han var en Sønnesøn af den bekendte Johan Rantzau og var født 13. Okt. 1556. Efter en Udenlandsrejse var han Hofjunker 1576—80, fik derpaa flere Forleninger og blev i Jan. 1601 Statholder, „hvilken høje og besværlige Bestilling han ogsaa med saadan flittig Sparsomhed, Træl og Troskab haver nu paa en 17 Aars Tid forvaltet og forestaaet, saa han hverken sin Herres ikke heller sit eget Gods haver forsat eller forringet, men som en forstandig Tilsynsmand, forsigtig og forsynlig Statholder haver saa trolig tjent sin Herre og Konning, at han haver beholdt Hans Majestæts flittige Berømmelse og synderlige Gunst til sin Dødsdag, hvilket endog af Hans kgl. Naades egen høje og hæderlige Præsens og personlige Nærværelse i denne Begængelse er at eragte“, hedder det i Mads Jensen Middelfarts Ligprædiken over ham. Han døde paa sin Gaard i Nikolaj Sogn 10. Jan. 1618. Hans Søn af første Ægteskab Kaj Rantzau var da Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot, hans Søn af 3dje Ægteskab Frands Rantzau blev senere Statholder.

I nogle Aar var der nu hverken Statholder eller Rigshovmester, indtil Frands Rantzau, Brejdes Søn, 1. April 1627 blev Statholder og 20. Marts 1632 derfra befordredes til Rigshovmester. Han, der var forlovet med en af Kristian IV's Døtre, druknede 5. Nov. 1632 i Graven omkring Rosenborg. Af Beretningen om den Rejse, som den franske

[1]) D. Saml. II 274—77, III 274—75. Ny D. Mag. VI 170—71.

Gesandt Monsieur des Hayes Baron de Courmesvin 1629 gjorde i Danmark, faar vi endel Underretninger om Statholderen og hans Embede, idet han stadig kom i Berøring med Frands Rantzau. Ved Ankomsten til Helsingør skrev han til Statholderen og gav denne Underretning om, at han ønskede at underhandle med Kongen. Udskriften paa Brevet var: A Monsieur, Monsieur Ranzau, Conseiller d'Etat et Stathalter du Royaume de Dannemarc. Det var altsaa Courmesvins Opfattelse, at han var Statholder over hele Riget. Statholderen indbød ham til at komme til Kjøbenhavn, hvor han modtog de Rejsende med stor Høflighed. Han beskrives som en høj, blond Mand paa 25—30 Aar af et behageligt Væsen, der var blevet uddannet ved Rejser i Italien og Frankrig. Han gjorde et Besøg i de Rejsendes Logis hos Borgmester Thomas Lorck tilhest uden Kappe med 2 Pistoler i Sadlen, ledsaget af 3 Drabanter tilfods. Da senere Courmesvin besøgte Rantzau, modtog denne ham i egen Person ved Foden af Trappen med Nathue i Haanden og viste ham megen Opmærksomhed. I en Udsigt, der i Rejseberetningen gives af Danmarks Regeringsform, berettes, at Rigens Kanslers Embede var delt mellem Kongens Kansler og Statholderen. Statholder siges at være det samme som Vicekonge og den smukkeste Stilling i Landet; for Tiden var han Overbestyrer af Finanserne og skulde i Kongens Fraværelse give Pas; han styrede Finanserne, modtog Indtægterne af Krongodserne, og Rentemestrene aflagde Regnskab for ham, der alene var ansvarlig for Kongen. „Hans Magt er endnu større end Rantzau lader den gælde. Endel af hans Forretning er ham afstridt af Kongens Kansler, selv Egenskaben af Rigens Statholder, som denne vil indskrænke til Statholder over Kjøbenhavn alene. Men dette støtter sig alene til Kongens Gunst og Avtoritet, ti man kender ikke ret endnu denne Stillings virkelige Forretninger, eftersom den først er oprettet, siden Hovmesterembedet ophørte med at blive besat. Dersom sidstnævnte Stilling bestod, vilde Stat-

holderen intet have at gøre. Det er min Mening, at Statholderens Embede er traadt istedenfor Hovmesterens, alene med Forandring i Titel, forat formindske den sidstes Betydning og lade den som genfødes i den første, men med mindre Magt og Betydning.“ [1])

Efter hans Død var Embedet ubesat indtil 1. Maj 1637, da Korfits Ulfeldt udnævntes, men da han 8. Jan. 1642 blev Rigens Hovmester, gik ogsaa ved denne Lejlighed Statholderembedet ind under sidstnævnte Stilling. [2])

I Anledning af Ulfeldts Udnævnelse udgik der 13. Maj 1637 Brev til Borgmestre, Raadmænd, Byfoged og menige Borgere i Kjøbenhavn, hvorved det paalægges dem, „at I ere forskrevne Hr. Korfits Ulfeldt i alle Maader hørige og lydige, hvis han eder paa Vore Vegne tilsigendes vorder, hvorefter I haver eder at rette, ladendes det ingenlunde.“ [3])

Medens Kristian IV tænkte paa, hvilke Forretninger han skulde overdrage Korfits Ulfeldt, idet han ikke var tilfreds med den Maade, hvorpaa Statholderembedet hidtil var opfattet i hans Regeringstid, skrev den 24. April 1637 til Kansler Kristian Friis: „Eftersom jeg er til Sinds at sætte en Statholder igen her i Byen ligesom Axel Gyldenstjerne var i min Barndom, da haver jeg ungefærlig forfattet nogle Punkter, som herhos findes, hvilke du skalt igennemse og mig dit Betænkende derom lade forstaa.“ Det er sikkert disse Punkter, som endnu er bevarede skrevne med Kongens egen Haand, medens det ikke fremgaar, om det netop er den Instrux, Ulfeldt fik, idet der mulig efter Kanslerens Betænkning kan være foretaget Forandringer. [4]) Disse Artikler, der viser, hvad Kongen nærmest tænkte sig som Statholderens

---

[1]) Les voyages de Monsieur des Hayes Baron de Courmesvin 1664 S. 46—47, 49—50, 58—59, 250—52. [2]) Grundtvig, Meddel. fra Rentek. Ark. 1872 S. 133—34. [3]) K. D. I 651—52. [4]) S. Birket Smith, Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I S. XXXV—VI.

Forretninger, og hvilken Myndighed, Axel Gyldenstjerne havde, er følgende:

1. Udi Vores Absens skal han repræsentere Vores Person, som det en Statholder egner, bør og vel anstaar, og skal han hverken for Vild (Gunst) eller Venskab dølge noget, som Vi kunde have Skade af i Længden eller og have Disreputation af i nogen Maade.

2. Imod Indlændske og Udlændske skal han komportere sig beskedenlig, naar Gesandter eller nogen af Importantie ankommer, da skal han straks lade os det vide og dem imidlertid, saa vidt ske kan, akkomodere og entretenere.

3. Han skal med stor Alvor og Vinskibelighed lade sig Justitien i Kjøbenhavn være befalet, saa at Ingen med langt Ophold holdes fra sin Ret i nogen Maade.

4. Han skal Ingen, i hvem det og være kan, stæde enten lidet eller meget at handle noget, enten selv eller ved andre, som imod Vores Befalinger kan løbe, men hver Uge en Gang lade Byfogden saa og Underfogden komme til sig og af dem især erfare, hvorledes der omgaas med Maltaccisen og anden Vores Rettighed.

5. Nøglen til Østerport skal han lige ved de forrige have i god Agt, saa at den aabnes og lukkes i rette Tid; de andre Porte skal han tilholde Borgmestrene at de dem efter Aarsens Tid aabner og lukker, og at de igen inte uden udtrykkelig Befaling oplukkes.

6. Naar noget Mord eller Mandslet i Staden sker, da skal straks alle Porte lukkes og inte igen aabnes, førend man erfarer, hvor Manddraberen er bleven; alle Pladser, baade paa Volden, langs Stranden og hvor en Skalk kan smutte hen, skal ved bekendte Folk besættes.

7. De i Stadsporten skal tilholdes at give god Efterretning fra dem, som er komne i Byen eller dragne derud den Dag. De i Østerport skal i Sønderlighed tilholdes hver

Aften at levere Statholderen en viss Designation paa alle dem, som til Hest, Vogn eller til Fods er komne i Byen.

8. Vagten ved Toldboden skal tilholdes at give hver Aften tilkende, hvem der er kommen til Vands ind i Byen, og ingen Folk uden Forlov stæde at gaa i Land enten ved Toldboden eller der omkring, ikke heller stæde enten Gods eller Folk at indskibes paa samme Steder.

9. Paa Landbygningerne, saa vidt Sæland sig strækker, skal han have god Agt, saa at intet derudi foretages, som ingen Ordre for given er.[1])

I en kort Sum skulde Statholderen efter Kristian IV's Opfattelse altsaa have 3 Opgaver, nemlig i Kongens Fraværelse repræsentere hans Person, dernæst have Tilsyn med Retsvæsenet i Kjøbenhavn og endelig have den øverste Befaling over alle Adgange til Staden; derfor var det, han skulde have Beretning om alle Tilrejsende og alle dem, der drog bort fra Byen. Naar der i den sidste Paragraf tales om Tilsyn med Landbygninger saa vidt Sæland sig strækker, er dermed ikke Meningen, at Statholderen skulde være den øverst Kommanderende over Fæstningerne i Sæland, men alene have Tilsyn med de kongelige Bygninger langs Havnen paa Kjøbenhavns Side i Modsætning til dem paa Kristianshavn.

Der var en Opfattelse i det 17de Aarhundrede, at Statholderen var som Fuldmægtig for Rigens Hovmester. Det hedder saaledes c. 1650 i Magnus Durells Relation,[2]) at Rigens Hovmester regerede som Statholder i Kongens Fraværelse og var ansvarlig for alt i hele Riget, disponerede over Finansvæsenet, bar Omsorg for Kongens Hofstat, hvortil han leverede alt det nødvendige, samt for Flaaden, Proviantbuset, Soldaternes Lønning, skaffede hvad der behøvedes ved Ambassader, Kroninger, Begravelser osv., ja styrede i alle

[1]) Molbech, Kristian IV's Breve S. 386—88. [2]) Suhms Saml. II 3, 60.

Sager Kongens eller Rigets Økonomi. „Han har sædvanlig en Substitut af Rigens Raad, som kaldes Statholder i Kjøbenhavn og i Rigens Hovmesters Fraværelse har Opsyn med alle nu nævnte Ting.“

En saadan underordnet Stilling beklædte Statholderen sikkert ikke, uden maaske i enkelte Tilfælde; hans Stilling var meget lig med Hovmesterens, idet der idetmindste under Kristian IV's lange Regering ikke var Statholder og Hovmester samtidig; det gik sædvanlig saaledes til, at Statholderen efter nogle Aars Forløb blev Rigshovmester, og at hans Post ikke blev besat, fordi Rigshovmesteren havde netop under sig de samme Forretningsgrene som Statholderen foruden de mange andre, Rigshovmesterembedet medgav. Det er derfor, de 2 Stillingers Forretninger er blevne sammenblandede saaledes, at man vistnok i mange Tilfælde ikke kunde skælne dem fra hinanden, og af den Grund er det, at Kristian IV ønsker at føre Stillingen tilbage indenfor de Grænser, som den havde i Axel Gyldenstjernes Tid. Før denne var Statholderembedet dog mere udvidet, idet hele Detaillen ved Flaadens Udrustning laa under ham. Selv efterat Lavrids Kruse 10. Juni 1578 var bleven udnævnt til Befalingsmand paa Holmen,[1]) vedblev Statholderen at styre Bremerholms indre Anliggender. Naar Kongen selv var tilstede paa Slottet, var det derimod alene ham selv, der havde Tilsyn med Søkrigsvæsenet, og det var ogsaa i denne Retning kun under hans Fraværelse, at Statholderen traadte i Virksomhed. Dette ses endnu i Aaret 1579, da Valkendorf beskikkedes til Statholder, idet der da et Par Dage, før Brev herom udgik til Magistraten, udstædtes et andet af 30. Nov. til „Vor Befalingsmand paa Bremerholm, Vor Arkelimester, Skibskaptejner, Skippere, Styrmænd, Baadsmænd, Bøsseskytter, Tømmermænd og alle andre vore Skibsfolk, at I ere fornævnte Kristoffer Valken-

[1]) Garde, Sømagtens Historie 1535—1700 S. 92—93.

dorf paa Vore Vegne i alle Maader hørige og lydige, ligesom Vi selv vare der personligen tilstede“. Han skulde straffe de ulydige, og ingen anden end han maatte tage Kongens Skibsfolk i Tjeneste, ligesom han igen maatte forløve dem, naar det syntes ham godt at være.[1])

Efter Kristoffer Valkendorfs Tid ophørte sikkert aldeles Statholderens Tilsyn med Flaaden og Bremerholm. Det var Rigens Hovmester, hvem dette paahvilede, og Forholdet blev i saa Henseende dette, at, idet der efter Valkendorfs Tid, med Undtagelse af Aarene 1618—27, stadig var enten en Statholder eller en Rigens Hovmester, til hvilken sidste Post altid Statholderen blev forfremmet, var det kun i Egenskab af Rigens Hovmester, at han havde Overbefalingen over Flaadevæsenet, medens han som Statholder intet havde dermed at gøre.

I Kristian III's Tid var de 2 Embeder derimod bestemt adskilte, idet Eske Bille, uagtet han var Hovmester, dog fik særlig Beskikkelse som Statholder. Derimod tiltog Embedet i andre Retninger sikkert i Betydning, idet der ikke var afstukket nogen Begrænsning for dets Omraade. I Kristian IV's Tid hørte Tøjhuset under Statholderen, naar der ikke var nogen Rigshovmester. I den ældre Tid var Tøjhuset formodenlig umiddelbart underlagt Kongen og blev altsaa kun i hans Fraværelse bestyret af Statholderen.[2]) Under Frands Rantzau var Statholderen nærved at blive betragtet som Vicekonge, og Udlændinge kaldte ham Statholder i Danmark. I det hele er Baron Courmesvins ovenfor nævnte Opfattelse vistnok den rette, at det var Rigens Hovmesters Forretninger, som Statholderen udførte, men med et mindre betegnende Navn. Det var denne Udvidelse af Statholderembedet, som Kongen vilde have indskrænket ved Korfits Ulfeldts Ansættelse, hvilket formodenlig ogsaa skede. Der

[1]) C. P. Rothe: C. Valkendorfs Liv og Levned S. 37—38.
[2]) O. Blom: Christian IV's Artilleri S. 15—17.

kom imidlertid næppe nogensinde til at foreligge en Bestemmelse af Embedets Omfang i Form af en Instrux, og mange Forretninger, som paahvilede Statholderen, var sikkert alene lagte under ham af den Grund, at man tilsidst ikke forstod at skælne mellem hans og Rigens Hovmesters Embede.

Medens Korfits Ulfeldt var Rigshovmester, oprettede Frederik III til hans store Krænkelse under hans Fraværelse atter Statholderembedet som en særegen Post i Sept. 1648 og udnævnte Joakim Gersdorf dertil.[1]) Det er alene denne Udnævnelse, Magnus Durell kender til, og gør, at han betegner Statholderen som Hovmesterens Substitut. 3. Dec. 1648 udstædtes et kgl. Brev til Borgmestre og Raad i Kjøbenhavn og Kristianshavn, „at parere Hr. Jokum Gersdorf udi alt hvis han dem udi Hr. Rigens Hovmesters Fraværelse paa Vore Vegne kommenderendes og befalendes vorder“.[2]) Ulfeldt kom imidlertid kort efter til Kjøbenhavn, men da han ikke overtog sine Forretninger eller mødte ved Hove og snart efter faldt i Unaade, fungerede Gersdorf følgelig i hans Sted, og i en Skrivelse af 20. Jan. 1649 kaldes han ligefrem Statholder. Han fik dog ikke Bestalling som saadan førend 30. Januar, da han ansattes med en aarlig Løn af 5000 Rdl.; i Bestallingen nævnes „den Instrux og Ordre, Vi hannem allerede givet haver eller herefter givendes vorder“, men en saadan er næppe udstædt.[3]) Da Ulfeldt 1651 havde forladt sit Fædreland og sine Stillinger, indstillede Rigsraadet i Oktober 1652 3 Mænd til Kongens Valg som tjenlige til Posten som Rigshovmester, og denne valgte Joakim Gersdorf[4]), hvorved altsaa atter en Statholder rykkede op i nævnte Stilling.

---

[1]) S. Birket Smith: Eleonora Kristina Ulfeldts Hist. S. 188. [2]) Sæl. Teg. XXXI 38. [3]) Sæl. Reg. XXII 120. [4]) Jfr. Ligprædiken over Gersdorf i Bricka og Gjellerups: Den danske Adel S. 214—15. Birket Smith anf. Sted S. 240.

Da Statholderens Indflydelse paa Stadens Anliggender var saa stor, havde Lensmanden eller Slotsherren ikke meget at sige. I andre Købstæder var det endog oftest gennem ham, at de kongelige Kundgørelser meddeltes, han havde Tilsyn med Retsplejen og de kgl. Indtægter, med Gejstligheden og det gejstlige Gods og skulde i det hele paase, at de kongelige Befalinger blev overholdte. I den første Halvdel af det 16de Aarhundrede var Slotsherren paa Kjøbenhavns Slot dog mere mægtig over Byen end i den senere Tid, ti efter Kristian III's Tid var hans Betydning meget ringe. I Kristoffer Rosengaards Forleningsbrev af 10. Juli 1585 hedder det udtrykkeligt, at han aldeles ikke skulde befatte sig med de Bestillinger og Sager, der forefaldt i Kjøbenhavns By[1]), hvilken Bestemmelse dog hverken findes i hans Forgængeres eller Efterfølgeres Lensbreve.

Fra gammel Tid var den Skik bleven bevaret, at det var ham, der indførte Byfogden paa Tinget og overleverede ham Sværdet som Tegn paa hans Myndighed, medens det var Statholderen eller Rigens Hovmester, der paa Slottet modtog Byfogdens Ed, derimod var det i ældre Tid og i andre Købstæder ogsaa Lensmanden, der modtog Eden. Denne højtidelige Indførelse ligesom Forkyndelse af Byfogdens Afskedigelse blev efterhaanden den eneste officielle Berøring mellem Slotsherren og Borgerne. Der var imidlertid følgelig mangfoldige andre Maader, hvorpaa Slotsherren kom i Forbindelse med Staden.

I Kristian III's Tid, da Statholderens Forretninger endnu ikke var blevne saa udvidede som senere, ses det, at Lensmanden havde Ret til at blande sig i Borgernes Sager. Om Peder Godske beretter saaledes Peder Palladius i sin Formaning om Hosedjævelen 1556: „Som den Fastelavns Djævel her inden Kjøbenhavns Porte, som vi have prædiket mod noget nær i disse 20 Aar, indtil nu 3 Aar siden den

---

[1]) P. V. Jacobsen i Hist. Tidskr. V. 46—47.

salige Peder Godske, som var kgl. Majestæts Befalingsmand her paa Kjøbenhavns Slot længe og vel, hvis Legeme nu idag anden Dag efter Mathiæ Apostels Dag er begravet[1]) (Gud give hannem og os alle sammen en glædelig Opstandelse), han lagde en Haand paa med og beviste sig i Øvrigheds Embede som en from kristen Mand med den Dunsfoged[2]), hvormed den Fastelavnsdjævel blev bortjaget, saaat vi have siden haft Fred for ham, des være Gud lovet".

En saadan Politimyndighed finder vi ellers ikke mange Spor af hos andre Slotsherrer, det er ellers Statholderne, der tog sig af sligt. Dog findes der en Befaling til Morten Venstermand 1575 om at have Tilsyn med, at ingen bode i Haverne udenfor Byen, men Grunden hertil ses af den Bestemmelse, at hvis nogen fandtes boende i de omtalte Huse og Boder efter en vis Frist, skulde Haverne indtages under Slottet som forbrudt Gods[3]). Det vil i det hele ses, at det alene er med Hensyn til Kongens Ejendomsret, at Slotsherren fik noget med Borgerne at gjøre, men dette forefaldt alligevel ikke sjelden, ti Kongen ejede ikke lidet Gods omkring i Staden, saasom Bremerholmen, Kongensgade, Mynten, Gæthuset, Vandmøllen og forskellige spredte Gaarde. Videre maatte han tage sig af Kongens Handværkere og andre Tjenere, der som oftest var Borgere og bosiddende, dels i Kongens Boder, dels ogsaa i egne Gaarde. Dernæst fik han af og til Befalinger om Fremmede og Indkvartering, og da mange Borgere havde Ejendomme udenfor Staden i hans Len, fik han ogsaa paa denne Maade mange Berøringspunkter med Staden.

Især indtog han dog i Egenskab af Befalingsmand paa det Slot, der baade udgjorde Stadens Værn og Prydelse, en

[1]) Peder Godske var Lensmand 1538—56. Om ham se F. Carlsen Rønnebæk, S. 218—21. F. R. Friis Saml. til dansk Bygnings- og Kunsthistorie, S. 181—83. [2]) Dun betyder en Karl, der tjener en Adelsmand, Dunsfogden var altsaa en af Peder Godskes Karle. [3]) K. D. IV 613, 614.

højt anset Stilling lige overfor Borgerne, der paa saa mange Maader kom i Berøring med Slottet.

Kjøbenhavns Slot indtog ikke ganske samme Plads som Kristiansborg Slot; dets ydre Omfang var ikke større end at det kunde have staaet i det indre af den nuværende mellemste Slotsgaard, hvis Bygningerne havde dannet en regelmæssig Firkant, men dets uregelmæssige Form var en Følge af de forskellige Tider, paa hvilke dets Bygninger var opførte. Det var omgivet af en rund Grav, der gik langt ud over Slotspladsen, saaledes at den Bro, der førte over den, gik hvor Frederik VII's Statue nu staar.

Før Kristian III's Tid bestod Slottet af en Del mindre Bygninger, af hvilke de ældste, der blev bevarede til senere Tider, vendte ud imod Slotspladsen. De af disse, der havde været Vidne til Kristoffer af Bayerns Bryllup, var Blaataarn, straks til højre for den indre Portbygning og op til denne Raadstuen, paa 2 Etager, hvori var Kongens Kancelli og Rigsraadets Forsamlingssal. Til venstre for den indre Slotsport laa en Bygning, der vel ogsaa paa den Tid var den egenlige Bolig; op til denne stødte endnu en Bygning, hvorved fandtes det saakaldte Bagerste Taarn, senere kaldet det gamle Stegers. Op dertil laa Slotskapellet, hvis Taarn blev staaende længe efterat selve Kapellet var blevet nedrevet.

Kristiern I havde opført en 2-etages Bygning op til Raadhuset, hvori den store Riddersal var, og Kong Hans byggede, ogsaa paa Slottets Nordside, en mindre Bygning, den saakaldte Prinsessefløj paa 3 Etager med Afbenyttelse af endel af den ældre Bygnings Murværk.

Kristian III byggede i Aarene 1552—56 den saakaldte Kongefløj til venstre for den indre Slotsport, i 5 Etager, hvorfra der kunde haves „en lystig Prospekt og Udsigt“ til Stranden, Holmen, Flaaden og ud i Øresund. Her var Kongernes sædvanlige Opholdssted og daglige Værelser. Op til Kongefløjen omdannede den samme Konge den indre Del af den saakaldte Drabantsalsfløj, i hvis øverste Etage var en

stor Sal, der f. E. 1634 benyttedes til Ridderslag. I det bagerste Taarn indrettedes 1542 2 Krudtkamre foroven, men ved den Tid er der forhaabentlig ikke længer Stegers for neden[1]). Op til Drabantsalsfløjen stødte Slotskapellet, der ombyggedes af Kristian III. J. L. Wolf fortæller, at da dette skede, kørte Kongen med Hofjunkerne og Dronningen med sine Jomfruer til Vor Frue Kirke, hvor Kongen havde forordnet den saakaldte Tolvprædiken, men naar det var godt Vejr, red baade Kongen og Dronningen med deres Hoffolk paa Gangere; Slotsherren og de andre af Slottets Folk søgte derimod S. Nikolaj Kirke.

I det væsenlige undergik Slottets Ydre ingen Forandringer efter Kristian III's Tid, førend Frederik IV ombyggede det. Den eneste Del, som af og til ombyggedes, var Blaataarn, det navnkundige Fængselstaarn, der allerede nævnes som saadant i Kong Hans's Tid. Det har sikkert oprindelig haft et spidst blytakt Tag, der har givet det Navn, men Kristian III forsynede det med et anseligt Spir; det var vistnok prydet med fritstaaende Figurer paa Taget, ti 1563 nedblæste et forgyldt Fortunabillede. I Anledning af sin Kroning lod Kristian IV det forhøje og gav det et imponerende Spir med 3 store forgyldte Kroner.

Dette navnkundige Slot, hvis Beskrivelse kunde optage et helt Værk og som vi derfor ikke kan indlade os paa at beskrive paa dette Sted, var Sædet for den øverste Myndighed over Kjøbenhavn. Her residerede Kongen, her bode Slotsbefalingsmanden, og, naar der var Statholder beskikket, bode denne her sikkert ogsaa, ligesom de Rigsraader, der fra Tid til anden havde kgl. Myndighed. Slottet var saa højt, at det kunde ses i flere Miles Afstand fra Havet, og det fortælles 1591, at forbisejlende Skibe efter gammel Skik allerede langt

[1]) I Prinsessefløjen var for neden i senere Tider et Stegers, der formodenlig har afløst det gamle, da dette indrettedes til Krudtkammer. Om Slottet se Hr. Meiborgs Afh. i „Ude og Hjemme“ 1879 Nr. 76—78.

borte strøg de øverste Sejl for derved at vise Kongens Slot deres Ærbødighed.[1])

Adgangen til Slottet foregik ad Højbro[2]), og der var sikkert altid fri Færdsel over denne for Byens Folk, ja selv ind paa Slottet var det ikke vanskeligt at komme. 1578 udstædte Kongen derimod et Forbud mod Uvedkommendes Adgang. Han var kommen i Forfaring og havde selv set, „hvorledes det gaar fast uskikkeligt til her paa Slottet, at allehaande løse Folk opløbe og ingen Besked tages af dem udi Porten, som andensteds sædvanligt er paa kgl. Majestæts Huse". Naar Kongen ikke selv var tilstede, og der ingen var, der havde noget at gøre, maatte ingen „gemene Folk" eller Hofkarle eller Borgere gaa derop uden alene Slotsfolket, der bespistes der; havde nogen derimod Ærende, skulde de tilkendegive dette i Slotsporten, og Lensmanden eller Slotsfogden skulde give Tilladelse, om de maatte indlades. Naar Kongen var paa Slottet, var der fri Adgang for Adelspersoner, Hoftjenere og deres Folk, som havde Ærende paa Slottet, derimod maatte ingen „gemene Folk", hvad enten de var Borgere eller ej, komme op, uden de hidkaldtes af den, der havde Magt dertil. Supplikanter skulde blive udenfor Porten og skulde give deres Bønskrivelse til Portneren. Mask og Klid, som var tilovers, skulde Lensmanden føre til Byen at sælge, dermed skulde den Skik være afskaffet, at Borgere og deres Kvinder selv gik op at hente sligt. De, der skulde levere noget i Skriverstuen, Saltkælderen og Køkkenet, skulde efter udført Ærende straks skynde sig bort og „ikke løbe i hver Vinkel". Der skulde ogsaa haves Indseende med dem, som skulde hente Levnedsmidler eller deslige „at de siden straks pakke dem". Vandet paa Slottet maa have været anset for godt, siden

[1]) Suhms Saml. II 2. 115. [2]) Senere kom Nybro til for Enden af Knabrostræde. Holmens Bro, der sikkert er gammel, blev først almindelig Færdselsbro, efterat en Del af Bremerholm var bleven bebygget, hvorom senere.

det ved denne Lejlighed ogsaa blev forbudt Kvinder at hente deraf. Naar der var Middags- eller Aftensmaaltid, skulde Porten lukkes og Nøglen gives Lensmanden eller Fogden i hans Fraværelse; hvis Liggerne i Porten eller Skytterne indlod nogen, som intet synderligt havde at bestille, skulde Lensmanden alvorlig straffe dem med Taarn og Fængsel, og saa han eller Fogden igennem Fingre med dem, vilde Kongen „vide det“ hos dem [1]).

At Folk søgte til Slottet ved Maaltiderne, kunde vel have sin Grund i, at der kunde falde noget af, men de forlystedes tillige med Musik. Saaledes ansattes 1593 en Taarnmand, hvis Forretning det var til bestemt Tid Morgen og Aften ligesom ved Middags- og Aftensmaaltid og ellers, naar han blev tilsagt, at „opvare“ og lade sig bruge som en ret og god Taarnmand egner og bør. 1622 beskikkedes 5 Taarnmænd, der Kl. 5 om Morgenen skulde „paavare“ og blæse i deres Instrumenter, Kl. 10 skulde de blæse i Trompet og straks efter „lege“ paa Instrumenterne; det samme skulde de gøre ved Aftensmaaltid Kl. 5; naar Kongen selv var tilstede og hans egne Trompetere blæste til Bords, skulde de alene paavare med Instrumenterne; ligeledes om Aftenen Kl. 7 til Godnat. For denne Tjeneste fik Formanden foruden Løn Privilegium paa at lade sig og sine Svende bruge ved Bryllupper, Barsler og andre Gæstebud i København og Køge og andre Steder i Lenet mod en vis Takst. [2])

IV. Borgmestre og Raad.

Det er tidligere i dette Skrift omtalt, hvorledes Borgerskabet 1536 mistede sin Ret til selv at vælge Borgmestre

---

[1]) K. D. IV. 628—29. [2]) K. D. II. 718—19. IV. 713.

og hvorledes Kongen da forbeholdt sig Magt til at indsætte baade Borgmestre og Raadmænd „hvilke Os tækkes og Vi kunne vide Os og Riget og Kjøbenhavns Indbyggere ere tro og nyttige“ [1]). Det maa nu vel derfor antages for givet, at Kristian III efter Byens Overgivelse indsatte et helt nyt Raad, men Kongerne vedblev i Reglen ikke førend i Slutningen af Kristian IV's Regeringstid at ansætte Raadmændene, medens det er sikkert, at Borgmestrene fremdeles ogsaa beskikkedes af Kongen og indsattes højtidelig paa hans Vegne. I en endnu bevaret Raadstueprotokol gives følgende Underretning om forskellige Borgmestres Beskikkelse: 9. Juli 1561 blev 2 Borgmestre paa Slottet indsatte af Kansler Johan Fris paa Kongens Vegne. 7. Nov. 1565 indsattes 2 Borgmestre paa Raadhuset af Slotsherren Jens Trudsen i Kongens Navn. 16. Maj 1567 indsattes en Borgmester af Slotsherren Bjørn Andersen i Kongens Navn. 6. Juni 1569 indførte Rentemester Joakim Bek 2 Borgmestre paa Raadhuset. 11. Juli 1572 indsattes en Borgmester af Slotsherren Morten Venstermand. 26. Jan. 1579 blev en Raadmand Borgmester „og holdt Kong. Maj. Rentemester velb. Kristoffer Valkendorf hannem sin Ed fore og satte hannem udi Borgmesters Sæde“; det samme omtales 19. Febr. 1580, 17. Maj 1583, 14. April 1584, 28. Avg. 1584. 5. Maj 1589 blev 2 Borgmestre indsatte „og gjorde de deres Ed for de gode Herrer Danmarks Riges Raad, som ere Niels Kaas Kansler, Jørgen Rosenkrands og Kristoffer Valkendorf, paa Kjøbenhavns Slot“. 5. Avg. 1589 gjorde en Borgmester sin Ed paa Herredagen i Kolding paa Koldinghus for de samme Regeringsraader. 27. Maj 1591 sad Peder Munk første Gang i sit Borgmesters Sæde, efterat han 22. Maj havde gjort sin Ed paa Slottet for Regeringsraaderne. 17. Septbr. 1591 sad Søren Kristensen første Gang i sit Borgmesters Sæde, efterat han den 15de havde gjort sin Ed for Kong. Majestæts Hovmester Hak

[1]) Første Del S. 72, anden Del S. 170.

Ulfstand i Nærværelse af Rigsraaderne Korfits Viffert og Brejde Rantzau. 24. Febr. 1595 blev Oluf Madsen Borgmester „og holdt velb. Jørgen Rosenkrands hannem Eden for paa Kjøbenhavns Slot"; den 27. sad han første Gang i Borgmesters Sæde. 11. Marts 1597 blev Jakob Brun Borgmester „og holdt velb. Kristoffer Valkendorf, Danmarks Riges Hovmester, hannem Eden for paa Slottet og blev han samme Dag sat udi sit Embedes Sæde paa Raadhuset". 20. Okt. 1598 blev Kristen Albertsen „efter Kong. Majestæts Brev, som Hr. Hovmester Kristoffer Valkendorf hannem overantvordede, forordnet til Borgmester og gjorde Hr. Hovmester sin Ed paa Kong. Maj. Vegne her paa Raadstuen og blev straks sat udi Borgmesters Sæde".

11. Juni 1606 blev den ældste Raadmand „forordnet" til Borgmester, og holdt Statholder Brejde Rantzau ham Eden for paa Slottet i Nærværelse af Rentemestrene Enevold Kruse og Sigvard Bek og de 3 Borgmestre. 28. April 1609 gjorde Mikkel Vibe Ed for Statholder Brejde Rantzau i de 3 Borgmestres Nærværelse og blev samme Dag sat i sit Embedes Sæde paa Raadstuen. 20. Febr. 1615 gjorde Iver Povlsen sin Ed for Statholderen i Nærværelse af Kansler Kristian Fris og de 3 Borgmestre og blev samme Dag sat udi sit Embeds Sæde paa Raadstuen. Om Peder Andersen hedder det derimod alene 19. Jan. 1618, at han blev forordnet til Borgmester. 1. Marts. 1622 gjorde 2 Borgmestre deres Ed for Kansler Kristian Fris til Kragerup paa Slottet. 17. Sept. 1629 gjorde Jørgen Danielsen sin Ed paa Raadstuen paa Slottet for Statholder Frands Rantzau og blev samme Dag sat i Borgmesters Sæde. 17. Juli 1638 var Statholder Korfits Ulfeld selv personlig paa Raadstuen og forordnede og indsatte Hans Nikkelsen til Borgmester, efterat han tilforn havde gjort sin Ed paa Raadstuen paa Slottet. 30. Jan. 1645 var Iver Vind D. R. R. paa Raadstuen efter Kongens Befaling og indsatte Kristoffer Hansen, efterat han tilforn i Slottets Raadstue havde præsteret sin Ed. 30. Avg. 1645

opkom Gregers Krabbe D. R. R. paa Raadstuen og efter Kongens Befaling indsatte Find Nielsen til Borgmester, efterat han tilforn havde gjort sin Ed paa Slottets Raadstue. 25. April 1655 blev Peder Pedersen af Hr. Joakim Gersdorf, D. R. Hovmester, tilsagt at være Borgmester, efterat han havde aflagt sin Ed paa Slottets Raadstue for Rigens Hovmester.

Heraf ses, at de højeste Rigsembedsmænd, oftest Statholderen i Kjøbenhavn og Rigens Hovmester, modtog Borgmestereden og at de ligeledes oftest indførte ny Borgmestre paa Raadstuen og indsatte dem i deres Sæde, hvilket foregik med en særegen Ceremoni. Hvorledes Indstillingen til Borgmesterembedet er sket i den nærmeste Tid efter Reformationen, vides ikke, men paa Kristian IV's Tid var det ifølge Resen Skik, at Borgmestre og Raadmænd i Forening udnævnte 3 Mænd, af hvilke Kongen valgte den ene. Førend denne Konges Tid var dette dog næppe Tilfældet, ligesom Kristian IV vel ej heller altid fulgte Indstillingen, ti det hændte af og til, at Folk blev Borgmestre uden at være Raadmænd først. Efterhaanden blev dog dette sidste Skik, hvilket ses af at Frederik III 1655 befalede Rigens Hovmester at beskikke Peder Pedersen først til Raadmand og siden til Borgmester. Da Borgmester Simon Surbæk var død, skrev Kristian IV 24. Febr. 1644 et egenhændigt Brev til Magistraten, i hvilket han paabød, at enhver Borgmester og Raadmand uden at konferere med hinanden under deres Æres Fortabelse skulde give skriftlig Stemmeseddel, og disse Sedler skulde da forseglede tilstilles Kongen. Ved Voteringen 6. Marts viste det sig da, at alle Stemmer var faldne paa Hans Nansen. Ved denne Lejlighed har Kongen altsaa fraveget den almindelige Skik. Naar Udnævnelsen var sket, var det en Tid (nærmest 1580—1600) Skik, at Kongen udstædte et aabent Brev til „menige Indbyggere“, hvori det paalagdes dem at agte og holde ham for deres Borgmester, søge deres Ret hos ham som hos de andre Borgmestre i de Sager, der skulde dømmes, og i alle Maader være ham hørige

og lydige, hvorimod han var forpligtet til at hjælpe enhver til hvad der var Lov og Ret.

Med Hensyn til Raadmændene, da udnævntes de af Borgmestre og Raadmænd, uden at dertil udkrævedes nogen kongelig Stadfæstelse. Kristian IV har dog et Par Gange grebet ind i Valgmaaden. 10. Maj 1634 fik Borgmestre og Raad kgl. Brev at antage Jakob Pedersen, Peder Mikkelsen og Niels Villumsen som Raadmænd[1]) og 10. Jan. 1635 fik de følgende kgl. Brev: „Eftersom vi forfare at skal fattes nogle Raadmænd der udi vor Købsted Kjøbenhavn, da bede Vi eder og ville, at I med det forderligste udi vores Kancelli indskikker Navne paa tvende Gange saa mange Personer som der fattes, paa det man kan have Valg der iblandt.“ 22. April fik Borgmestre og Raadmænd derpaa kgl. Brev at annamme Byskriveren og Mikkel udi Vartov udi Byens Raad[2]). Det hedder derefter i Fortegnelsen over Magistraten: „Anno 1635 den 6. Maj efter Kgl. Majestæts naadigste Befaling bleve Peder Mortensen Byskriver og Mikkel Sørensen, Forstander i Vartov, forordnede til at være Raadmænd her i Kjøbenhavn, gjorde deres Ed og deres Sæde straks beklædte“. Nogle Aar efter under 13. Juni 1641 kom et lignende Brev: „Vider, eftersom Vi naadigst forfare en af Raadmændene her udi vor Købsted Kjøbenhavn ved Døden at være afgangen, da bede Vi eder og naadigst ville, at I fire eller fem af de fornemme Borgere her sammesteds udnævne, af hvilke en, som til saadan Bestilling dygtigst kan eragtes, kan udtages, hvorefter I eder nu saa og altid herefter haver at forholde, naar lige Hændelser forefalder“ [3]).

Maaske har der i disse Aar været Vanskelighed ved at enes om nogen Person, hvorved Kongens Indskriden er gjort nødvendig, eller det er Kristian IV's Begærlighed efter at blande sig i Smaating, der har ladet ham kalde Kongens

[1]) Sæl. Teg. XXV. 278. [2]) Sæl. Tegn. XXV. 394. [3]) Sæl. Teg. XXV. 187.

Ret til Raadmandsvalget tillive. Det blev altsaa 1641 slaaet fast, at Magistraten ogsaa her kun skulde have Indstillingsret. Kongen gav dog ingen Bestalling til Raadmænd saa lidt som til Borgmestre og om deres Indledelse paa Raadstuen af overordnede Statsembedsmænd er der ikke Tale. Da Lavrids Eskilsen blev Raadmand, tilkendegaves dette saaledes alene for Magistraten ved en Skrivelse fra Statholderen Korfits Ulfeld af 27. Marts 1644, hvilken Skrivelse oven i Købet kom 12 Dage efter at Lavrids Eskilsen var bleven indsat. I Fredrik III's Tid er der endnu et Par Exempler paa Kongens Indgriben i Valget, ti 23. Maj 1655 fik Rigens Hovmester Brev, at eftersom Johan Stenkuhl havde undskyldt sig for at være Raadmand, da var Kongen naadigst tilfreds at Korfits Ulfeld i hans Sted forordnede Morten Mikkelsen og i afgangne Henrik Frises Sted Lavrids Mikkelsen[1]. Det er ovenfor omtalt, hvorledes Peder Pedersen 1655 ved kgl. Magtfuldkommenhed først blev beskikket til Raadmand forat han kunde blive Borgmester, men han har kun været det ganske kort, ti det kgl. Brev er udstædt 25. Febr., og 25. April blev han indsat som Borgmester.

Kjøbenhavns Selvstændighed i Henseende til Valget af sin øverste Styrelse var saaledes langt ringere end Landets andre Købstæders, og dets Indbyggere maatte i den Retning længe bøde for Stadens Deltagelse i Grevens Fejde. Ogsaa i en anden Retning foregik der en Forandring ved Stadens Overgivelse 1536, idet Magistratens Tal indskrænkedes til 12 istedetfor 16, en Omstændighed, der ikke findes hjemlet ved noget Kongebrev, men fremgaar af forskellige Lister og Sammenstilling af Personernes Livsforhold.

Der er ikke her som i andre Købstæder foretaget en aarlig Omveksling mellem Magistraten, saaledes at den, der det ene Aar var øverste Borgmester, det næste Aar blev nederste Raadmand og de andre efterhaanden rykkede op[2];

---

[1]) Sæl. Teg. XXXIII. 276. [2]) Kristian IV's Reces 2. Bog, 3, 1.

det var her langt fra at alle Raadmænd blev Borgmestre, og der er mellem Borgmestrene selv ej heller sket Omveksling, idet den ældste vistnok altid vedblev at være den øverste. Saaledes siges Hans Nikkelsen Lundt 1655 efter sin Død at have været den øverste Borgmester[1]), og han var da ogsaa den, der havde været længst i Embedet.

Om Fredagen holdt hele Magistraten paa Raadstuen sit almindelige Møde, paa hvilket der foruden Sager til Stadens almindelige Bedste ogsaa forhandledes de Sager, som Byfogden om Mandagen paa Bytinget ikke havde set sig myndig til at dømme. Af Kristian IV's Reces 1643 ses saaledes, at Byfogden ikke maatte udstede nogen Æredom. 4. Avgust 1606 vedtoges en ny Forretningsorden, da det var Byfogden og Stadens Kæmner besværligt og fast umuligt at forrette alle Sagerne paa Bytinget, og Medborgerne blev saaledes besværede med unødigt Pengespild, idet deres Sager først overhørtes i nogle Uger paa Bytinget, og siden henvistes til Raadhuset, naar Byfogden fandt sig „besværlig" at dømme deri; derfor skulde der hver Onsdag holdes Raadhus af den Borgmester, som hver Maaned efter Omgang førte Stævnebogen, tilligemed 2 Raadmænd og Byfogden. Byfogden skulde selv gennemse Stævnesedlerne, førend hans Svende bragte dem ud i Byen, forat der ikke til om Mandagen skulde stævnes store Sager, der kunde være for vigtige for ham at dømme i; naar han engang havde faaet Sager stævnet for sig paa Bytinget, burde han nemlig ikke vise dem fra sig til Raadhuset, men skulde afgive en skriftlig Dom, ej heller maatte han uden Borgmestre og Raads Vilje forrette Sager paa Bytinget, som allerede var begyndte paa Raadhuset. Da den ny Retsdag om Onsdagen saaledes var indrettet til Byfogdens Bedste, skulde han lade Fogedsvendene den Dag ligesom om Fredagen tilligemed Bysvendene være tilstede paa Raadhuset, og han skulde møde Kl. 8 og ikke

[1]) Sæl. Teg. XXXIII. 207.

undskylde sig, under den Bøde, som Magistratens Medlemmer selv indbyrdes maatte udgive [1]).

Nogle Aar senere synes Magistraten at have faaet en Arbejdsdag til, nemlig Mandagen, og saaledes havde altid en Borgmester og 2 Raadmænd 3 Dage ugenlig at møde paa Raadhuset. Dette ses af følgende Vedtægt af 16. Marts 1629:

Om Mandagen skal den Borgmester, som Stævnebogen har, med de 2 Raadmænd hos ham bør at sidde, naar Klokken slaar 8, søge Raadstuen og paa det menige Sædes Vegne udrette og bestille, hvad de kunne gøre paa Byens og Menighedens Vegne. Kommer dem noget vigtigt for, at de tiltrøster dem ikke at kunne forrette, da lade det bestaa paa menige Borgmester og Raads Sammenkomst og Diskretion (da skal det afgøres ved Samling af hele Magistraten). Samme Borgmester og tvende Raadmænd udi lige Maade om Onsdagen at møde adskillige smaa Sager, som indstævnes, at forhøre og dem, med saavidt de sig trøster, at gøre til Ende. Om Torsdagen, som til videre Betænkende skal udi Steden for Fredagen, som tilforn er holden, være almindelig Retterdag, (da) det ganske Sæde kommer sammen, da at foretage des vigtigere Sager, som ellers ikke kan udi dømmes og forrettes.

To Aar efter fik det siddende Raad endnu en Arbejdsdag, ti 5. September 1631 bestemtes, „at hvilken Borgmester, som har Stævnebogen, skal om Fredagen efter Middag med tvende Raadmænd, saa ofte fornøden gøres og de om Aftenen tilforn tilsiges og advares, møde paa Raadhuset og med Overformynderne her udi Staden traktere og forhandle, hvis deres Bestilling med Værgemaal kan udkræve.“ Samme Dag blev det paalagt Stadstjenerne at tilsige de Borgere, som Overformynderne befalede dem at fordre for Retten eller at møde i deres Huse.

---

[1]) K. D. I 529—31.

9. Jan. 1634 vedtog man videre følgende Forretningsgang:

1. For mere end et Aar siden var det besluttet, at hver Borgmester istedenfor en Maaned nu skulde forvalte Stævnebogen et helt Kvartal.

2. Forat forskaane Borgmestre og Raad for Importunering og Overløb hver Dag i Ugen, og her maatte vides en vis Tid, naar almindelig Raadstue holdes og Sager forhørtes, skulde den boghavende Borgmester alene om Tirsdagen udgive Stævninger om Sager, der skulde foretages paa begge de paafølgende Dage, Onsdag og Torsdag, undtagen hvis der paa „høje Øvrigheds expresse Befaling" bestemtes nogen anden Dag, og Værgemaals Sager, der altid afhørtes Fredag Eftermiddag.

3. Med disse Tirsdags Stævninger skulde, saa vidt muligt, tages i Agt, at Sagerne paa de følgende Dage kunde tilendebringes Kl. 10 eller 11 eller i det højeste 12 slet.

4. Forat undgaa Tidsspilde skulde en Tavle Onsdag Morgen mellem 7 og 8 udhænges paa Raadhuset, hvor der for hver Dag skulde forklares, hvilke Sager der skulde blive „paaberaabt og fremkaldt".

5. Den Borgmester, som havde Stævnebogen, skulde om Tirsdagen blive hjemme fra Raadhuset, og spørge sig selv, om de Sager, hvori der begæredes Stævning, var af den Vigtighed, at Vidtløftighed jo kunde og burde forekommes og om de med Rette vedkom Bytinget eller Raadhuset til Afgørelse.

6. Fandtes det da, at de ikke kunde afgøres uden Proces, skulde han udstæde Stævningen, med mindre det var Sager, der efter Byfogdens Instrux skulde forhøres paa Tinget for Byfogden, Kæmneren og Tingmændene, nemlig Manddrab, Slagsmaal, vitterlig Gæld, Tyveri, Skændsord eller andet, hvoraf der vidstes at der vilde tilfalde Kongen Sagefald, ti i saadanne Sager skulde aldeles ingen Stævning udstædes.

7. Den, som udenfor ovennævnte Sager uden særlig Bevilling og Samtykke af alle 4 Borgmestre eller saa mange

af dem, som var tilstede i Byen, udstædede nogen Stævning, skulde udgive 1 Rigsort i de fattiges Bøsse paa Raadhuset, ligesom samme Bøde skulde udredes, naar Sager, der skulde behandles paa Raadhuset, var viste til Bytinget, eller omvendt[1]).

For at raade Bod paa forskellige Klager, blev det 1630 fastsat, at hvert Medlem af Magistraten fik sine visse Forretninger, hvorfor Kongen 28. Marts 1630 tilskrev Statholderen Frands Rantzau om at være overværende, naar de skulde uddele Byens Bestillinger iblandt hinanden, paa det enhver des bedre kunde vide hvad han egenlig havde under sit Tilsyn; da Rantzau havde meddelt Kongen forskellige Undskyldninger fra Magistratens Side angaaende denne Ordning, da vidste Kongen intet andet Middel end dette, hvorved Uorden kunde forekommes; til yderligere Lettelse kunde enhver nævne sig til Bistand en god Dannemand eller 2 Borgere, med hvilken de bedst trode at kunne befordre det der paalaa dem[2]).

29. Febr. 1632 udstædtes der et Kongebrev til Borgmestre og Raad, at da der begav sig Irring med Værgemaal, hvormed de besværedes mere end hidtil, uanset at Stadsretten tilholdt dem selv at sætte Værger og de desuden paa Bestillingens Vegne burde have Tilsyn med Værgerne og dømme i Værgemaalstrætter, endelig var saa forhindrede ved Byens Bestillinger, at mange besværede sig over Sagers Ophold, saa forbød Kongen dem herefter at paatage sig andre Værgemaal end deres egne Børns[3]).

Den langsomme Forretningsgang og anden Forsømmelse fremkaldte Kongens Misfornøjelse; i en gammel Raadstueprotokol findes følgende Optegnelse[4]):

„Anno 1633 den 24. Oktober efter Middag udi Hans Majestæts egen Nærværelse samt Rigens Admiral velb. Hr.

---

[1]) Resens Hdskr. Kbhvns Raadstue S. 251—59. [2]) Sæl. Teg. XXIV 396—97. [3]) Sæl. Teg. XXV 29. [4]) Resens Hdskr. Kbnh. Raadstue osv. S. 1034—39.

Klavs Daa, Sekretær velb. Iver Vind og Rentemester velb. Jørgen Vind deres Nærværelse var Jakob Mikkelsen, Reinholt Hansen, Jørgen Danielsen, Borgmestre, Thomas Lorck, Peder Karlsen, Niels Hansen, Didrik Bartskær, Peder Pedersen, Raadmænd, efter Hans K. Majestæts Befaling paa Slottet opkaldte; da blev af Hans K. Majestæt foregivet:

1. Hvorfor Bagerne her i Byen ikke tilholdtes at efterkomme, hvis H. K. Majestæt for 2 Aar siden befalet har, nemlig at de paa visse forordnede Steder deres Brød skulde falholde og ej i deres Huse paa Vinduerne eller andensteds, hvor dem lyster, det at sælge. Dertil blev svaret og Undskyldning forvendt saa vidt muligt, dog endelig af H. K. M. givet Resolution at samme Befaling endnu skulde efterkommes.

2. Adspurgte H. Majestæt, om Borgmestre og Raad var nu alle tilstede og hvor mange de var tilsammen. Svaredes at være 4 Borgmestre og 8 Raadmænd. Om Tallet nu var fuldt? Svaredes: paa Johan v. Delden nær, og de borte var blev ved Navn undskyldt.

3. Om Hr. Kansler havde talt med os, førend han forrejste? Svar: Ja.

4. Hvor det kom at saa stort Klagemaal hørtes, at Folk saa længe med deres Sager opholdtes og hvis (hvad) de fra Retten skulde have beskrevet? Svaredes: Saavidt os vedkom, holdtes ingen med Billighed sig skulde beklage, at vi dem utilbørligen opholdt over 6 Ugers Tægtedag efter Recessen, om Sagen ellers var saa betænkelig, med mindre det med begge Parters Bevilling skede; men naar det fra os kom til Skriveren, maa vel ske de noget langsom hos ham bekom Besked, dog somme Tider har han Undskyldning, efter som han ofte med adskillige Skifter og Godses Beskrivelse blev belastiget, end ogsaa at Sagerne Dag for Dag forøgedes, eftersom Menigheden Tid efter anden tiltog, dertil var han saa arrig, ond og vidervertig, at ingen med ham kunde komme til Rette. Item han burde at holde

Tjenere, der eftersom betiden kunde forskaffe Folk, hvis de med rette hos ham skulde have, ligesom hans Formænd for ham gjort havde, blev og sagt, vi ham to Maaneder og derover fra Raadstuen har forløvet og selv imidlertid hans Gærning forrettet, udi Mening han hjemme des bedre kunde rede fra Haande, hvis (hvad) ham paahængte og Folk af ham skulde have. Hans Kong. Majestæt spurgte, hvad han hed? Sagdes: Hillebrand. Sagde Hans K. Majestæt: Han kendte ham vel, sagde, hvorfor vi ham ej afskaffede og en anden, som Bestillingen flitteligere kunde forestaa, forordnede, hvilket Hans kgl. Majestæt trende Sinde repeterede, at vi ham afskaffe skulde og tage den igen, som vilde og kunde gøre det, ham burde, item sagde: hvem ikke vil gøre hvad Ret er, aldrig bedre end skaffe af. Spurgte Hans Majestæt, om Kansler noget var overgivet Kræmmere anlangende? Svaredes, at Hr. Kansler for rum Tid siden det var tilstillet og nu paany idag. Da fremkaldte Hans Majestæt velb. Iver Vind, befol ham sig samme Kræmmeres Begæring, som Hr. Kansler ham havde overleveret, at forelæses; da iblandt andet blev den Artikel til Betænkende antegnet, som formeldte, at naar Fremmede havde her været med deres Gods udi 14 Dage, som kun engang om Aaret ske skulde, de da at føre deres Varer bort igen eller det hos en Kræmmer at oplægges, indtil han kunde hente det herfra, og dermed tog Hans Majestæt samme Artikler til sig selv igen og af Gemakket udgik. Formiddag samme Dag udi Kancelliet var til Hr. Kansler opkaldt Borgmester Jakob Mikkelsen, Reinholt Hansen, Jørgen Danielsen, Thomas Lorck, Peder Karlsen, Niels Hansen, da blev af Hr. Kansler foregivet, at eftersom Hans Majestæt var videndes vorden, under os nogen Uenighed at skal være, var det Hans Majestæts naadigste, alvorlige Vilje og Befaling, at vi herefter skulde beflitte os paa Enighed, sagde endogsaa, at Hans Majestæt med Flid vilde bestille, de derpaa Agt skulde give, og hvis Brøst efter denne Dag derudinden befandtes, vilde Hans Majestæt de derved at gøre som

derpaa hørte. End at være Hans Majestæts Befaling, at enhver af os udi Sagernes Slutning sit Votum særdeles skulde ved Skriveren lade protokollere, eftersom det under Rigens Raad, naar voteres, brugeligt er".

Ligesom det var udvalgte Borgere fra Kjøbenhavn foruden fra Helsingør og Malmø og andre Steder, der 1560 fik kgl. Befaling om at træde sammen og gennemse Søretten og gøre Forslag til Ændringer[1]), hvilket var Grundlaget for den af Frederik II 1561 udgivne Søret, der hvert Aar Mandagen før Kyndelmisse skulde oplæses for den menige Almue i alle Landets Søstæder, saaledes blev det fortrinsvis Kjøbenhavns Magistrat, der efterhaanden blev som en særlig Ret i Sager under Søretten, selv om disse Sager var Staden og dens Borgere uvedkommende. Magistraten maatte saaledes 1588 afsige en Kendelse i den bekendte Kaper Mogens Hejnesens Sag og fik 1599 kgl. Befaling om at indstævne en hollandsk Skipper, der havde begaaet Toldsvig i Helsingør, og dømme, om de uangivne Varer burde konfiskeres eller ikke[2]). En Kaptejn fra Dunkirken havde begaaet Kaprerier under Finmarken og blev ført fangen til Slottet. Kongen bød nu Magistraten 1. Okt. 1605 at kende og dømme efter Søretten, hvad Straf han burde lide, agtende paa, at Kongen for sin Person ligesaa vel vilde have ham anklaget og straffet for den Bedrift, han havde begaaet mod Kongens og disse Rigers Højhed, som Anklageren. En Mand ved Navn Knud Bertelsen havde indgivet Klage over Herman Juel, Kongens Befalingsmand paa Visborg, og Magistraten i Visby paa Gulland, der havde sendt deres Fuldmægtige til Kjøbenhavn; i denne Sag fik Magistraten 5. Juni 1606 kgl. Befaling om uden Forhaling at kende og dømme. En hollandsk Skipper, der havde begaaet Toldsvig med et Parti Rug i Helsingør, blev ogsaa stævnet for Magistraten og hans Skib lagt op i Havnen, ifølge kgl. Brev af 23. April 1607.

[1]) K. D. IV 569. [2]) K. D. IV 756.

Kongens Skibshøvedsmand Mads Bagge havde i Drammen arresteret et Skib, der tilhørte en Borger fra Amsterdam, hvis Fuldmægtige de i Forening med Mads Bagge fik Ordre til 13. Marts 1609 at forhøre. Af lignende Art var forskellige andre Sager, som Magistraten fik Ordre til at paadømme, saa det ses, at dèn i det hele blev anset for det rette Værneting for Sager, der angik Søvæsen og Handel. Det var først 10. Maj 1639, at der udstædtes kgl. Befaling til Niels Trolle, Melkior Oldeland, Gabriel Laxmand og Frederik Gynther tilligemed de 4 kjøbenhavnske Borgere Jakob Mikkelsen, Hans Nikkelsen Lundt, Johan Braem og Floris Reinholtsen, at de herefter skulde dømme i alle Sager angaaende Søhandelen, enten de faldt i Kjøbenhavn, Øresund eller andensteds, i Norge som i Danmark [1]).

Derimod fik Magistraten nogen Tid efter Beskikkelse til at dømme i alle Sager om Toldsvig, idet der 23. Dec. 1651 tillagdes den $^1/_4$ af hvad der dømtes til Pris i saadanne Sager, „hvorimod I igen skulle tiltænkt være udi forskrevne Sager efter Toldrullen uden Ophold at dømme, som I det agter at forsvare og være bekendt“ [2]).

Ogsaa ikke faa andre Sager, der laa udenfor Søvæsenets Omraade, stævnedes for Kjøbenhavns Magistrat. Da saaledes en Mand havde udgivet sig for en østerrigsk Friherre og var bleven gift med en svensk Grevindes Datter, fik Magistraten 1603 kgl. Befaling om at dømme, om han burde straffes paa Livet eller ej, da en Kommission af Adelen ikke fandt sig berettiget til at afsige Kendelse, da den skyldige ikke var af adelig Herkomst [3]). 1638 fik Magistraten Fritagelse for at dømme i en Sag om et Arvekøb, der tilforn var dømt af en Herredsfoged i Hertugdømmet Slesvig, eftersom den erklærede, at den ikke kunde betragtes som hans Overdommere [4]).

---

[1]) Sæl. Teg. XXVI 428. [2]) Sæl. Teg. XXXII 229. [3]) K. D. IV 762, 764. [4]) Sæl. Teg. XXVI 345.

Uagtet det venlige Forhold, der i det hele var imellem Kongerne Frederik II og Kristian IV og Magistraten, saa fik den dog af og til en alvorlig Overhaling. I Kristian IV's Mindreaarighed udstædte Regeringsraaderne saaledes et Brev af 24. Feb. 1591, hvori det hedder, at der „dagligen kommer os adskillige Klagemaal fore, hvorledes mange Sager af eder skal opsættes og ikke maa blive forhjulpne til rette, saa mange vore Undersaatter skal tit og ofte ske for kort, vi og stedse for samme eders Forsømmelse overløbes og vore For skrifter saavel som og eders Ed, I os gjort har, hos eder en ringe Tingest agtes og anses." Da Magistraten havde faaet Befaling om at dømme i en Sag imod en hollandsk Skipper, skede dette imidlertid ikke, hvorfor Magistraten 18. Avg. 1593 fik en Irettesættelse med de Ord: „kommer os saadan eders trodsige Uhørsomhed meget sælsom for, kunne os og ikke noksom forundre, udaf hvad Myndighed I eder saadan modvillig Uhørsomhed og Ulydighed har tordet understaa at antage." Ved mange Lejligheder kom desuden Befalinger om at tilendebringe visse Arvesager, som var forhalede [1]).

I Feb. 1635 fik Magistraten kgl. Brev, at der var sket en Uorden med Vagtmesteren, hvorfor Magistraten havde afsat ham og tilsat en anden, som Kongen selv havde befalet at kassere, „uanset, efterdi ingen vor Statholder der er, dem ikke havde burdet sig den Myndighed uden videre Forespørgen at tiltage." Derfor skulde Hr. Klavs Daa og Hr. Jost Høg stævne for sig Magistraten og et „Udskud" af det fornemste Borgerskab og foreholde dem Kongens alvorlige Vilje og Mening, at det var Kongens Befaling at de skulde lade Vagtmesteren være umolesteret i sin Bestilling, indtil Kongen kom til Staden. Saafremt de fremdeles skulde staa paa, at han maatte afskaffes, da vilde Kongen, at de 2 Adelsmænd skulde befale de Medlemmer af Magistraten, som holdt med „Borgeriet" imod samme Vagtmester, at de skulde holde sig

[1]) K. D. IV 701—1, 703—04, 712, 715, 717, 727, 730.

fra Raadstuen indtil Kongens Ankomst, „efterdi Vi ikke dem i den Bestilling betrot har, at de under sig uens partialiter i Byen skulle stykke, men at de udi Sager vor Tjeneste og Justitien angældende skulle heller staa for én Mand“ [1]).

Borgmestrene Hans Nikkelsen og Hans Nansen fik 9. Avg. 1645 kgl. Brev om at erklære sig, „hvorledes det skal forfares, at I imod en Dreng eder har erklæret, at I hvad de andre gjorde i den Morders Ophold derudi vilde samtykke, der I dog ikke begærede at vide den yngste Borgmesters Votum, som dog i alle Maader er saa bestant som eders, ikke heller fornemmer nogen af Raadmændenes Betænkende i samme højt vigtige Sag, at en Morder skulde gives Dilation udi Justitsens Administration, der det dog var notorium, at vi underskedlige Jntercessiones udi samme Sag rotunde har udslaget og os erklæret, at Vi intet vilde skænke ham Livet“ [2]).

Medens disse 2 Borgmestre slap med en Advarsel, gik det derimod den tredje Borgmester Reinholt Hansen ilde, hvilket ses af en Skrivelse fra 8 Rigsraader til Kongen. Kongen havde ladet forbyde Reinholt Hansen hans Borgmesters Sæde, „formedelst han alene har sendt Bud til Byfogden her udi Byen, at den Bagersøn, som har ihjelskudt den Bondedreng, var af Borgmestrene bevilget at sidde paa nogle Dages Tid, førend han skulde rettes, og dog ikke tilforn derom selv talt med de andre Borgmestre“; de bad nu om, at han for deres underdanigste Intercessions Skyld naadigst maatte efterlades samme Forseelse og for sin Alderdoms Skyld fremdeles bevilges at besidde sit Borgmesters Sæde, især fordi Ugærningsmanden nu var tilstæde og i Betragtning af, at han i den svenske Fejde havde ladet sig bruge i Kongens Tjeneste. Men Kongen sendte Ansøgningen tilbage og var ubønhørlig [3]). I de samme Dage fik Byfogden

---

[1]) Sæl. Teg. XXV 382. [2]) Sæl. Teg. XXVIII 411. [3]) K. D. IV 785—86.

16. Avg. 1645 kgl. Befaling om at tiltale Raadmand Niels Hansen for Borgmestre og Raad forat erfare, med hvilken Avtoritet han havde understaaet sig „extrajudicialiter“ (udenfor Retten) at forhøre Maren Ernstes i de Sager, som angik andres Ære og gode Navn, da de, hvem det angik, dog hverken var indstævnede eller kaldede for Domstolen[1]).

7. Maj 1647 fik Borgmestre og Raad Brev, at Kongen med stor Forundring eragtede, at de tilstædte Borgerskabet at tilkaste deres Brønde, „det vi agte at være et uhørt Stykke af Øvrighedspersoner, som mere skulde holde Borgeriet til at gøre Brønde end at tilstæde Borgerskabet at kaste dem til igen, som allerede gjort er“; inden S. Hansdag maatte derfor de tilkastede Brønde igen komme i brugelig Stand under 500 Rd. Straf til Kongen for hver Brønd[2]).

Magistraten blev saaledes set nøje paa Fingrene, og eftersom Statholderne fik større og større Magt, saa tabte Magistraten i kommunal Myndighed. En stor Indskrænkning led den saaledes, i det der 1618 ikke alene blev paalagt den til enhver Tid at gøre Regnskab for udvalgte Adelsmænd for Skatterne, men det blev den forbudt herefter at paalægge Borgerskabet nogen Udgift uden udtrykkeligt Samtykke af Statholderen, der havde Befaling over Byen paa Kongens Vegne[3]).

Magistratens Domme kunde ikke appelleres uden til Herredagen. I Aaret 1590 blev den hele indstævnet for Herredagen i Kolding. Niels Parsbergs Hustru Fru Lisbet Sehested havde saaledes laant en Borgerkone i Kjøbenhavn Lisbet Albert Villumsens en Guldkæde og et forgyldt Sølvstob, hvilke denne igen havde pantsat til Rigens Profos Aagerkarlen Kasper van der Knudtz; i denne Sag dømte Magistraten, at Niels Parsberg skulde søge sin Ret ved at tiltale Lisbet Albert Villumsens, og denne kunde saa siden tiltale Rigens Profos, medens Niels Parsberg vilde have, at Sagen

---

[1]) Sæl. Teg XXVIII 413. [2]) Sæl. Tegn. XXIX 173. [3]) Sæl. Teg. XXI 286—87.

skulde gaa ud paa en ligefrem Tiltale af Profossen. Paa Herredagen mødte Albert Villumsen og bad om Udsættelse, til han kunde skaffe Penge til at indløse Sagerne for, men Niels Parsberg vedblev at paastaa, at han alene vilde henholde sig til Profossen, der ogsaa blev dømt paa Herredagen som den, der har modtaget uhjemlet Gods, og henvistes til at søge sin Ret hos den, der pantsatte ham Sagerne. Magistraten frikendtes derimod, idet den ikke havde afsagt nogen saakaldet endelig Dom. Samme Udfald fik en anden Sag, hvor Albert Villumsen igen fremtræder som Pantelaaner[1]).

Da hele Magistraten 1590 var stævnet til Herredagen i Kolding, opkaldtes 16. Juli Borgerskabet paa Raadhuset, hvor det blev givet tilkende, at der var nogle Borgere udnævnte til at varetage Byens Tarv. I Borgerskabets og Slotsherren Ditlev Holks Nærværelse oplæstes derpaa en skriftlig Instrux, ifølge hvilken Erik Klemensen og Lavrids Overskærer skulde have Tilsyn med Portnerne i Østerport og hvilke Folk der indlodes; hvis der kom fremmede Sendebud eller lignende Folk, skulde Portnerne følge dem til hine, der skulde høre deres Besked og give dette tilkende for Ditlev Holk. Disse Mænd skulde hver Aften modtage Portnøglen af Portnerne og igen om Morgenen afgive den. Paa samme Maade skulde Jørgen Kyd og Kristen Kristensen have Tilsyn med Vesterport og Søren Andersen og Gregers Bang med Nørreport.

To af disse Mænd skulde hver Aften skiftes til at være tilstede, naar Vagten blev sat af Vagtmesteren, at alting blev rigtig udført og at nogle af de svorne Borgere selv personlig deltog i Vagten; ligeledes have Tilsyn med at der holdtes Vagt paa Østervold, „som højligen fornøden er, at det formenes hver at ind- eller udgaa efter sin Vilje“. Kar-

[1]) Rosenvinges Gl. d. Domme IV 216—22. Andre Domme til Magistratens Gunst findes smstds. III 99—102, IV 308—12, 353—55, 398—400.

sten Rytter og Bernt Skult skulde hver halve Dag skiftes med at have Tilsyn med Havneskriveren, at Indtægten blev rigtig forvaret, ligeledes med Brokipperne og hvad anden tilfaldende Lejlighed, som kunde tildrage sig ved Stranden, enten med ulovligt Køb imod Privilegierne eller i andre Maader. Jakob Lavridsen og Jørgen Bubbert skulde tilligemed de andre 8 Dannemænd give Agt paa alle Byens Ærender og Bestillinger og med Raad og Daad staa hverandre bi, og naar de behøvede at forsamles eller havde noget at raadslaa med den Dannemand, der var beskikket i Byfogdens Sted, skulde de mødes i „det ny Hus hos Vinkældren paa Gammeltorv"; Byens Svende skulde være dem ligesaa lydige som Borgmestre og Raad selv, i alt hvad de befalede. Bysvendene skulde ogsaa være Rodemestrene følgagtige, hver i sit Rodemaal, med at pante dem, der var uvillige i Knægtehold, og ellers skulde de tage Vare paa Gaderne og anden Bestilling. Hvis de 10 Dannemænd behøvede Ditlev Holks Raad og Bistand, da havde „den gode Mand godvillig lovet at ville paa Kgl. Majestæts Vegne dem med Bedste fordre og raadføre" [1]).

Det var ikke altid, det var til Held for vedkommende, der appellerede Magistratens Domme. Magistraten havde afsagt en Dom mellem Slagterne og Jakob Slagter, for hvilken den var stævnet for Kongens Retterting 9. Avg. 1597, men, hedder det i det kgl. Brev, „efterdi at I med god Lempe har villet forskaane forskrevne Jakob Slagter og ikke saa yderligen over ham dømme, som I vel efter Retten billigen kunde have gjort, han dog findes at være Tyvs Kompan og ikke har villet lade sig nøje med samme eders Dom, da bede vi eder og ville, at I samme eders Dom igen til eder tage og dømme og kende over forskrevne Jakob Slagter, hvis Lov og Ret er" [2]).

---

[1]) Magistratens Vedtægtsbog i Raadstuearkivet. [2]) K. D. IV 751.

Det var formodenlig ikke altid let at afgrænse Forholdet mellem Magistraten og Byfogden, og forskellige Rivninger fremkaldte 18. Marts 1592 en Kommissionsdom, udstædt af 4 Adelsmænd i Helliggesthus Stue. Magistraten fremkom da med Klage over, at skønt Byfoged Peder Frandsens Instrux tilholdt ham tilligemed Kæmneren paa Bytinget at forhøre alle Sager om Manddrab, Slagsmaal, Gæld, Tyveri, Skældsord og deslige Sager, i hvilke der kunde tilfalde Kongen nogen Rettighed, saa havde Magistraten dog været meget besværet med saadanne Sager til megen Forsømmelse. Hertil svarede Peder Frandsen, at de Sager, som var stævnede til Tinge, blev ogsaa forhørte til Tinge, og Fogden havde nogle Gange alene holdt Ting med Kæmner og Tingmænd, indtil Borgmestre og Raad bestemte, at Domme og almindelige Sager skulde stævnes til Raadhuset, hvilket tilstrækkelig bevistes af deres Stævnebog; samme Besværing var ogsaa gjort for Kansleren, der havde erklæret at ville lade forandre Byfogdens Instrux herefter ved første Lejlighed. — Magistraten klagede over, at han aftingede Sager, uden at Kæmneren var tilstede forat paase, at Byen fik det Sagefald, der tilkom den. Peder Frandsen svarede, at i hans Tid havde der været 5 Kæmnere, og havde den ene ikke været tilstede, da havde den anden, undtagen i Fiskemaaneden, da alle Sager skulde „til Fogdens afrettes“ (afgøres i Fogdens Hus) og ingen Raadstue holdes. — Videre skulde Byfogden have overtraadt sin Instrux og forhørt Sager i sit Hus, hvortil han svarede, at mange Sager stævnedes for Fogden forat paadømmes om de skulde vises til Raadhuset, Fængsel, Arrestering eller deslige. — Han skulde ogsaa have udstædt Stævninger i Borgmestre og Raads Navn om Synsforretninger paa Ejendomme, uagtet Sagerne ikke var stævnede til Raadhuset eller indførte i Byens Bog, hvor alle „Aasyn“ burde indføres. Dette vilde Peder Frandsen ikke nægte, men paastod, at Borgmestre og Raad lod mange Sager udgaa under Byfogdens Navn og uden hans Vidende. — En af hans Tjenere

havde forandret en Borgers Navn i en Udnævnelse til Nævn, og da Magistraten vilde have ham straffet, tog han ham i Forsvar, Magistraten „til Foragt“. Nu vilde Peder Frandsen dog ikke svare til hans Forseelse, men forlangte til Gengæld, at Borgmestre og Raad vilde straffe deres Tjenere, som ulovlig havde aabnet Fængslet for Fanger, der var fængslede for Æres- eller Livssager. — Han og hans Skriver havde været tilstede ved Skifter og Beskrivelse af arveløst Gods, uden Kæmnerens og Byskriverens Vidende, hvilket ingen tidligere Byfoged havde gjort, uagtet Privilegierne tilholdt Magistraten at holde Bøger over saadanne Skifter og Beskrivelser. Herimod klagede Peder Frandsen, at Byskriveren ofte ikke selv mødte ved Skifter, men sendte nu en ukyndig Dreng, nu en anden, hvorfor han stundum havde været nødt til at bruge sin svorne Tjener, dog altid i begge Parters og godt Folks Nærværelse. — Han havde forbudt Byskriveren at udbetale Magistraten Afgift af Skøder, hvilket var dens Rettighed af Arilds Tid. Hertil svarede Peder Frandsen, at hans Formand Jørgen Bentsen ogsaa havde villet have sin Del deraf, eftersom det var ham, der havde Umagen, og han mente endnu, at den som arbejder bør Løn. Lignende Klager kom fra Kæmneren, den nuværende og hans Formand, og fra Byskriveren. Endelig beklagede Borgmestere og Raad sig haardelig, „at Peder Frandsen udi mange Maader havde bevist dem udi deres Embede og Befaling stor Modvillighed, dem foragtet, fortalt og overskreget, hvilket de mente alt for langt at være her at kunne alt tilkendegive eller udføre“.

Efterat have afhørt begge Parters Skudsmaal, spurgte Kommissærerne dem, „om de godvilligen vilde give dem under vor Dom og Sentens, under Skudsmaal paa deres Privilegier, efterdi Kjøbenhavns Øvrigheds Personer havde nogle højere Friheder og Benaadninger end andre Købsteder her udi Riget“. Da erklærede de godvillig at ville give sig under Kommissærernes Dom, der afsagde den

Kendelse, at Peder Frandsen havde forset sig imod sin Instrux, men at han skulde ikke tiltales for hvad hans Tjener havde forbrudt, og denne skulde selv svare dertil. Med Hensyn til Skødepengene, skulde Borgmestre og Raad nyde dem, undtagen hvad de godvillig vilde give Byfogden.

Det kunde ogsaa hænde, at Magistraten kom i Konflikt med private Folk; saaledes havde en ung Adelsmand, Erik Vasbyrd, ved Johan von Deventers Bryllup brugt ærerørige Ord om Kjøbenhavns Magistrat, hvorfor denne lod ham stævne for Herredagen. Det var imidlertid ikke nogen let Sag at faa en saadan Stævning forebragt en Adelsmand; 2 Borgere blev tilvogns sendte afsted til Erik Vasbyrds Fader Mads Eriksen paa Hovedgaarden Søgaard. Første Gang, 10. Marts 1595, kom de ind i Gaarden og traf der først Eriks Broder Jost og en ung Karl, der kom fra Marken, hver med en Bøsse paa Nakken; Jost sagde, at han havde ikke hjemme paa Gaarden, men lovede at skaffe dem at vide, om Erik Vasbyrd eller hans Fader var hjemme. Men der kom ingen Besked. To Karle sagde, at kun Fruen var hjemme, men da de bad dem om at spørge hende, om hun vilde høre deres Stævning, svarede de, at de ikke turde være deres Bud. Derpaa gik de ind i Laden og bad Tærskerne om at høre paa Oplæsningen af Stævningen og være Vidner, dog de vilde hverken høre den eller have dermed at gøre, men viste dem fra Døren og truede dem med mange onde Ord. Endelig henvendte de sig til de nærmeste Naboer, men de turde ej heller være Vidne, da Mads Eriksen var deres Husbonde. Stævningsmændene gik da hen og læste Stævningen op foran den aabne Port, og der gik Folk i Gaarden, som hørte hvad der foregik. 13. Marts traf de Porten lukket, og man drog Klinkebaandet ind, saa Laagen ikke kunde lukkes op. De bankede da nogle Gange haardt paa Porten, men ingen vilde svare paa deres Tiltale. Ved Møllen traf de da Mads Eriksens egen Dreng, men han vilde ikke give Svar paa, om hans Husbonde eller dennes Søn var

hjemme, og vilde hverken være Bud eller lukke Porten op, Naboerne vilde lige saa lidt som forrige Gang være Vidner og lukkede deres Døre for Stævningsmændene, der endelig oplæste Stævningen foran Porten. Ved tredje Stævning 16. Marts var Porten ogsaa lukket, men efter nogen Tids Forløb blev den dog aabnet og der kom Bud, om Erik Vasbyrd maatte se Stævningen, hvilket Stævningsmændene dog ikke vilde tilstede, uden deres Karl fulgte med op til ham, der lod sige, at han var syg. Efter flere Bud frem og tilbage fik han endelig Stævningen og paategnede den. Paa Herredagen blev Sagen forligt 16. Juli, idet Erik Vasbyrd først blev adspurgt, om han vidste noget med Borgmestre og Raad andet end hvis oprigtigt og ærligt var, hvortil han svarede nej; samme Svar gav Magistraten paa lignende Spørgsmaal om Erik Vasbyrd, og dermed var den Sag afgjort. Desværre ser vi ikke, hvad der har mest Interesse i denne Sag, hvilke og af hvad Natur de ærerørige Angreb paa Magistraten var.

Den Anseelse, hvori Hovedstadens Magistrat stod, fremkaldte allerede tidlig en Attraa efter at nyde samme Adgang som den ved højtidelige Lejligheder. Saaledes fik General-Toldforvalteren Henrik Müller Gang og Sæde næst efter den ældste Borgmester; herover beklagede Magistraten sig imidlertid, idet den paa den Maade blev skilt ad ved Processioner og i lignende Tilfælde, og Kongen bestemte da 23. Jan. 1652, at Henrik Müller herefter skulde have Gang og Sæde næst foran alle Borgmestrene[1]).

Hvad man andre Steder kaldte Bursprog[2]), fandt ogsaa Sted her. En eller to Gange om Aaret, vistnok de 2 første Raadstuedage efter Jul og Paaske, skede Oplæsning paa Raadhuset af Stadsretten og de vigtigste Paabud, der i Øjeblikket havde Betydning. Dagen tilforn sammenkaldte Rodemestrene Borgerskabet, der gav Møde paa den store Sal, og Magistraten opstillede sig paa nogle Bænke ved Indgangen,

[1]) Sæl. Teg. XXXII 256—57. [2]) Se Kinchs Afh. i Jydske Saml. I. 69—70.

hvorefter Raadstueskriveren foretog Oplæsningen for Folket. Resen har af et Dokument i Raadstuearkivet udskrevet følgende Artikler, der blev oplæste 1629:

Af Raadhuset for Borgerskabet og menig Mand forkyndtes den . . . Aprilis[1]) 1629:

1. Kong Kristoffers Privilegier, som er Kjøbenhavns almindelige Byret.

2. Kong Hanses Privilegier til Enden.

3. Af Kristian IV's Reces de Dato 1615 disse efterskrevne Artikler, Byens Skik og Vilkaar mest bekvemmendes, som er først: 11. Om Krudt og Salpeter ikke at udføres. 12. Om gjort Guld, Sølv og Kedelkobber ikke at udføres. 20. At [ingen] fremmed eller udlændisk maa nogen Vin udi Købstæderne indlægge der siden efterhaanden at udsælge. 24. Om Gældsbreve at fornøje. 25. Om den der ligger Børn ihjel. 28. Om Brylluppene udi Købstæderne; paa denne Artikel synes ikke utjenlig at skulle følge den hele Forordning om Bryllupper, Barsler og Begravelser sub dato Hafnia d. 1. Maj Anno 1624. 30. Om dem som flytter af Riget at efterlade den sjette Penning. 31. Om Certifikation paa hvis der udskibes. 35, 36 og 37. Om Alen, Vægt og Tøndemaal. 38. Om Skomagere. 44. Om Betlere.

4. Hvad sig Søretten belanger, da efterdi den er udi Tryk at bekomme, dertilmed udi idelig Brug hos dennem saavel som sejler, som ellers til Søs trafiquerer, synes nu omstunder ikke fornøden at oplæse.

5. Eftersom her udi Byen endnu findes mange ulovlige Ildsteder, uanset Hans Majestæts strenge Befaling derimod udgangen saavelsom mangfoldige Paamindelser derom skete og hørte ere, da, efterdi Somren er udi Hænder, saa at hver kan dertil fornøden Sten, Kalk og Ler til Købs bekomme og i Forraad forskaffe, skal enhver, det vedkommer, endnu til

[1]) Altsaa vel paa Søgneting efter Paaske. Se ovennævnte Afh. af Kinch S. 74—75.

Overflod hermed være paamindet, samme deres ulovlige Ildsteder, Køller og Bagerovne selv at nedbryde lade, og saa lovlige og velforvarede igen med forderligst lade opsætte, saa ej nogen skadelig Ildebrand kunde være at bespørge, hvorom at erfare nu til St. Hans Dag Midsommer Visitation og Hussøgning skal anstilles, og dersom endda befindes, at [af] Husherrerne eller dem, som samme ulovlige Ildsteder, Køller og Bagerovne vedkommer, Hans Majestæts naadigste velmente Befaling uagtet, til dets Reparering med Tilførsel og Forraad af Sten, Kalk og Ler ingen Begyndelse at være sket, men sligt endda som tilforn udi Vejret henslaget haver, da skal slige ulovlige Ildsteder, Køller og Bagerovne efter højstbemeldte kgl. Majestæts Vilje og Befaling, i hvem de tilhører, ej alene af de tilforordnede Mænd blive nedslagne, men de skyldige, som Byens Jurisdiktion ere undergivne, derforuden deres Bøder udgive; naar som og Forsømmelsen findes hos Husherren, som noget Hus har bortlejet, hvor forskrevne Ildsteder uden Fare efter Dannemænds Besigtigelse ikke kan blive bestaaende, skal det dem, som Huset udi Leje har, være frit fore derpaa at lade fly, og hvis derpaa efter lovligt Bevis bekostes udi Huslejen afkortes, hvormed Husherren sig at lade nøje af Borgmester og Raad, om han ellers ikke vil, skal blive tildømt, hvorefter enhver maa vide sig at rette.

6. Om Fremmede at herbergere.

Ingen skal sig understaa nogen udlændiske fremmede at herbergere, uden de det den samme Dag eller Aften efter kgl. Majestæts Mandat ved Gæstens Navn og Tilnavn, hvorhen, med hvad Besked og hvad hans Bestilling her er, Byfogden tilkendegiver, hvor sligt til videre Efterretning, naar Behov gøres, rigtig skal blive antegnet og til Bog ført.

7. Om sine Huse at bortleje.

Skal og ingen bortleje sine Huse til nogen fremmed, som sig ikke allerede hos Borgmester og Raad har angivet, deres Navne ladet indtegne, de være Husherren bekendte eller ej,

førend de det tilforn bevise for Borgmester og Raad, hvorfra de komne ere, og at deres Navne udi Byens Bog blive indskrevne, under 3 Aars Huslejes Fortabelse, hvorfor skal ogsaa hermed særdeles være forbudt og afskaffet Kældre eller Hytters Bortstædelse til nogle løse og ledige Folk, det være sig Karl- eller Kvindfolk, hvilke, saa snart de [1]) hos godt Folk, hvor de tjener, ikke maa have deres egen Vilje, undertiden og af anden ulovlig letfærdig Aarsag og for større Libertets Skyld til at synde, sætter dem Stolen for Døren, alene under den Prætext, at de ville sidde og tappe Øl ud, og er imidlertid ikke andet end en Dækkenmantel over deres og andres Horen og Buben, Gud i Himlen til største Fortørnelse og mange til Forargelse og mere Bestyrkelse udi sit onde Væsen, derforuden løber sligt og snart imod vores Bys Privilegier og andre adskillige kgl. Forordninger, slige løse Kompaner, som ikke endnu ere kvalificerede for ærlige Borgere at betros og antages, som sig her udi Byen til Nærings Bedrift at nedlade, meget mindre er sligt Kvindfolk, som sig holder for Piger, og saadanne, som andres Værgemaal og Inspektion bør at være undergivne for egen Viljes og Selvraadigheds Skyld, at tillades, hvorefter mangt et fattigt Menneske er blevet forført og til Ulykke og Fordærvelse geraaden.

8. Huder, Studde, Løsgængere, Selvfødinge og Betlere.

Sammeledes skal ej hos sig til Huse opholde „Huddestudde“ [2]), Løsgængere eller Selvfødinge Mands- eller Kvindespersoner, hvilke udi den Sted enten bør godt Folk at tjene eller Byen forvises efter kgl. og andre gode Skikkelser og Forordninger, saavelsom ej heller fremmede Betlere under Straf.

Om Svin.

9. Ingen Borgere eller Indbyggere her i Staden skal sig understaa imod kgl. Mandater og Forbud her inden Por-

[1]) snart de har Forf. rettet fra tillige, hvilket ingen Mening giver. [2]) Staadere.

tene at have Svin enten [paa] Egel[1]) eller uden Egel, ej heller uden Portene holde Svin løsgangendes paa Byens Fang eller ellers holde paa Egel under Svinenes Fortabelse.

Staldrum og Indkvartering.

10. Til kgl. Majestæts Hofjunkere og andet Rytteri, som kan hændes at komme hid til Byen igen, skal hver Indvaaner, som besidder Borgergaarde, efter kgl. Forordning og Befaling vide sig forsvarligt Staldrum til Heste og Losering til Karlen, om de derfor efter Mandaten ikke vil stande til rette.

Om Skifter.

11. Skal og være forbudt „taacke"[2]) Skifter og alle blinde Vinkel- og Bænke-Kontrakter om Arv, med hvilke ikke aleneste mange umyndige tit og ofte sker forkort, mens endogsaa blandt andre Arvinger og interesserede vidtløftig Klammer og Trætte gemenlig udi Længden foraarsages, hvorfor, naar enten Mand eller Kvinde foraarsages at skifte med deres Børn og Arvinger, skulle de lade Byfogden og andre Øvrigheds Fuldmyndige, Byens Kæmner og den svorne Byskriver derover være, ved hvilke skriftligen skal antegnes efter ret og lovlig Takst og Vurdering alle de Species af rørendes og urørendes Gods, udi hvilket Arvingerne og i Besynderlighed de umyndige nogen Rettighed kunde have, og sligt efter Loven, Recessen og Byretten at anvendes og bestilles de umyndige og rette Arvinger til Gavn og Fremtarv, som det sig bør udi alle Maader.

Om Seddel at tage til Præsten.

12. Og at saadant des bedre og rigtigere ske maa, skal ingen Enkemand eller Enkekvinde tilstedes eller forløves at forandre sig udi Ægteskab, førend de ret og lovligen har jevnet og skiftet med deres Børn eller andre Arvinger, som forskrevet staar, og naar saadant sket er, skulle alle de, som udi Ægteskab sig ville begive, derpaa

[1]) Svinesti. [2]) Tokkeskifte ɔ: Skifte efter eget Tykke.

annamme en Seddel og Bevis, som den svorne Byskriver dem paa Borgmester og Raads Vegne og efter deres Befaling skal meddele, for Sognepræsten at fremvises, eftersom af Arilds Tid sædvanligt været har.

Om Gaderne at jævne og oplægge.

13. Med Gaderne, hvor Behov gøres, at jævne og oplægge, hver for sin Fortaag med de tvende dertil forordnede Raadmænds og Kongens Byfogeds Vidskab, saavelsom Skarnet til rette Tider fra Gaderne at lade udføre efter kgl. Mandater og Byens Privilegier, skal enhver fortænkt være eller pantes for, som vedbør.

Uden Byen hver for sin „Fortaa“ at brolægge.

14. Hvem som Huse og Haver uden Porten har, skal ogsaa sig beflitte, saa vidt enhver sin Plads sig strækker, deres „Fortog“ at brolægge og det vedligeholde efter kgl. Mandats og Befalings Indhold.

15. Skal og hermed være paamindet Bryggere, Bagere og Slagtere, at de sig saaledes efter deres meddelte Lavsartikler og Borgmestres og Raads gjorte Takst skal vide at rette, saa at enhver, den fattige med den rige, som med dem handler og køber, sker Fyldest og sig ingen tilbørligen derover har at besvære, saafremt de ikke ville tilbørligen staa til rette.

Om Vognmænd.

16. Og eftersom befindes, at endel Vognmænd sig undertiden ikke vil lade leje, uden til de Steder, hvor de kunne vente sig en ny Fragt tilbage igen, eller og man dem dobbelt vil betale, hvilket ikke bør eller maa lides, mens er tilbørligt, at de den ene Vej som den anden ere villige til at lade [sig] bruge med deres Heste og Vogne, naar dem godt Folk for Fyldest ere begærendes, al den Stund de efter deres Lavs Artikel Andre Heste og Vogne at bruge og bortleje ville formene, hvorfore, saafremt nogen Vognmand i Lavet befindes efter denne Dag slig Utilbørlighed mod nogen at bevise, det være sig med Føringskab for billig Løn og

Betaling uden al lovlig Undskyldning at forsige eller [over] tilbørlig Vognleje nogen at tvinge, og det dennem lovlig kan overbevises, skal straffes derfor som vedbør.

Om Færgemænd.

17. Hvorefter sig udi lige Maade Færgemænd her for Byen vide at rette.

18. Efter hvilken saavelsom oplæste kgl. naadigst forlente Byret, Privilegier, Recessens Artikler og Statuter, som ellers alle andre kgl. Majestæts vores naadigste Herres her af Raadhuset Tid efter anden publicerede Mandater og hos (som?) Bogtrykkeren Henrik Waldkirck, for hvem det vil have, har tilkøbt sig, alle og enhver foruden nogen Uvidenheds Undskyldning har at rette og for Skade at tage Vare.

Da Resen endvidere har udskrevet: „Anno 1636 Torsdagen den 14. Jan. blev dette forskrevne paa Kjøbenhavns Raadhus for menige Borgerskab og Almue tilstede vare, offenlig oplæst og forkyndt“, saa maa man antage, at en saadan offentlig Oplæsning er foregaaet 2 Gange om Aaret.

Det var en Pligt, der paahvilede den øverste Borgmester at have Stadens Arkiv under sin Varetægt. De gamle Privilegier havde endnu saa stor Betydning til Haandhævelse af Stadens og Magistratens Rettigheder, at de bevaredes som en dyrebar Skat.

Første Gang, vi finder Arkivet nævnt som saadant, er midt i det 16. Aarh., da der er taget en Registratur derover; P. Resen har nemlig i sin skrevne Bog „Københavns Privilegier, Vaaben, Regering“ osv. optegnet efter et Inventarium over Raadstuen 1563, der ikke mere er til: „Paa adskillige Tider er Københavns Privilegier, Breve og Bøger optegnede og Aar 1563 af Anders Godske Skriver, Borgmester. Bemeldte Privilegia, Breve og Bøger vare da bevarede paa Raadstuen, endel udi Foldbordet, endel i det Skab, som staar muret i Væggen, endel i et stort Skab, som stod paa Gulvet. Nøglen til Foldbordet havde Borgmester Anders Skriver altid hos sig; Nøglen til Skabet udi Muren

bevaredes udi Foldbordet, Nøglen til det Skab paa Gulvet havde Borgmester Anders Skriver altid hos sig; da gjorte Registrering findes endnu paa Raadstuen, hvorudi foruden bemeldte Breve andre gamle Registre, Regnskaber, gamle Kongers Sendebreve og gamle Stadsbøger findes udi Hørkamret at have da været bevarede."

Endvidere meddeles i Resens ovenomtalte Haandskrift: „1584 d. 20. Juni blev Københavns Raadstues Privilegier og Breve, som ere i Skabet i Muren, igennemsete udi velb. Erik Kruses, Niels Grubbes, saa og Borgmesters og Raads Nærværelse, og da var Jakob Sørensen Skriver øverste Borgemester. Aar 1646 blev gjort et Register over Privilegier, Breve og det fornemste, som fandtes paa Raadstuen".

Borgmestre og Raad havde ikke Løn i Penge, men de nød forskellige Indtægter[1]. Saaledes var det næppe nogen ringe Fordel, at en stor Del af Bymarken var særlig udlagt til dem. Da Kjøbenhavn under Frederik I havde faaet sin Bymark udvidet med Serridslev, tilfaldt et betydeligt Stykke deraf Magistraten som en Del af dens Løn. Aar 1533 udgav hvert Medlem 20 Mk. til at indgrave en Eng med, og det bestemtes, at hvis nogen døde eller kom ud af Raadet efter Jul, skulde hans Hustru og Arvinger beholde det første Aars Afgrøde og siden bruge samme Eng, indtil de fik de 20 Mk. igen. 1548 ændredes denne Bestemmelse saaledes, at efter Naadensaarets Udløb skulde Arvingerne have 40 Joakimsdaler og et Pd. Peber, »og dermed være de venligen aftakkede"[2].

Det var dog først 1539, at Magistraten fik lovformelig Ret til den Jord, den havde indtaget. 39 Borgere, der var udvalgte af Byens 8 Rodemaal, gav Møde paa Raadhuset, „og da iblandt andre Hverv og Ærende blev dem foregivet af Borgmestre og Raad om den Ager og Eng udi Serridslev Mark, hvilken som nogen Tid tilforn laa til Kjøbenhavns

[1]) Indtægten 1553 i K. D. II 300—01. [2]) K. D. I 267, 277.

Raadstue og til de ærlige Mænd, som sade udi Raadet, dog med Rodemestrenes og Menigheds Mænds Vilje og Samtykke. Og da vigede Borgmestre og Raad af Raadstuen og ind i Kamret den Stund at de toge deres Beraad, og der de igen indkom, gave de forskrevne Borgmestre og Raad derpaa saa for endeligt Svar, at efterdi at samme (Del af) Serridslev Mark nogen Tid tilforn havde ligget til Kjøbenhavns Raadstue, som Lavrids Nielsen og Per Smed idag tilkende gave, da vilde de det og gærne indgaa og samtykke, at samme Mark, Ager og Eng skal nu efter denne Dag til evig Tid ligge til Borgmestre og Raad i Kjøbenhavn og deres Efterkommere, dog med saa Skæl, at de selv skulle lade indhegne samme Eng, Kjøbenhavns Borgere uden al Besværing i alle Maader."

4. Nov. 1567 opkaldte Magistraten Rodemestrene og 43 „Menigheds Mænd" fra de forskellige Rodemaal og gav dem tilkende, at den Vang, som den havde i Brug for sin Trældom og Umage, var fordreven og ikke gav sin tilbørlige Afgrøde, da den var mere skikket til Fægang, hvorfor man ønskede en anden Jord. De 43 Mænd gik da i Beraad og kom igen ind paa Raadstuen og endrægtelig bejaede, bevilgede og samtykte Magistratens Begæring. Den havde tilforn raadslaaet herom med Slotsherren Bjørn Andersen, der havde givet sit Samtykke paa Kongens Vegne, og da han i Kongens Ærende var draget til Norge, havde Rigens Hovmester Peder Oxe, Statholder paa Kjøbenhavns Slot, yderligere givet sit Samtykke til den Mark, der var paavist af Byfogden Bernt thor Westen. Den Jord, der nu blev udlagt, var den saakaldte Raadmandsmark, nu 63 Tdr. Land, som Magistraten beholdt til 1771. Ved samme Lejlighed fik Byfogden og Byskriveren ogsaa hver sin Del i Vangen [1]).

Ligesom Magistratens Medlemmer som saadanne blev Jordbrugere, hvad der i hine Tider iøvrigt ikke var saa

[1]) K. D. I 395, 440—41.

mærkeligt, naar vi ser hen til Forholdene i vore mindre Købstæder, saaledes kom de ogsaa til at drive Fiskeri. I Opgivelsen til Kongen af Magistratens Indkomster 1553 nævnes, at hver véd sit Fiskevand der omkring Byen, og 1580 oplyser Magistraten selv, at den Fordel, som er af Byens ferske Søer og Fiskevand, „har fulgt Borgmestre og Raad udi Kjøbenhavn, saa vel som andre Købsteder her udi Riget, af Arilds Tid“ [1]). Dette være nu som det vil, men da de smaa Hospitaler ophævedes 1530, bestemte Frederik I, at „S. Jørgens Sø bliver til Kjøbenhavns Slot for et frit Fiskevand til Slottet“ [2]). Det er imidlertid sandsynligt, at det senere er oplyst, at det kun var den vestlige Side af denne Sø, som grænsede op til S. Jørgens Hospitals Mark, der tilhørte dette, medens den østlige Side var Byens, og at Kronen derfor ikke har fastholdt den tiltagne Ret. Da der 1587 førtes den Retssag mellem Hospitalsforstanderen og Byen om denne Sø, der er omtalt foran S. 47—48, var der aldeles ingen Tale om Kronens Medejendomsret. Dommen erkendte, at der var gjort Borgmestrene Uret og at de burde paa Byens Vegne nyde deres Fiskeri herefter „som de tilforn udi langsomlig Tid ubehindret haft har“, og det bevilgedes dem at indgrave Byens fra Hospitalets Ejendom. Denne Tilladelse blev til stor Fordel for Byen, idet den nu fik Raadighed over en stor Del af Søens Bund; denne blev derpaa saa godt som udtørret og Grunden benyttet til Ager og Eng. Derfor kunde det hedde i et Kongebrev af 1606, at der imellem Vester- og Nørreport udenfor Byen var „en Plads, hvor tilforn har været en stor Sø“ og som for nogen Tid siden var saaledes udgravet, at den var ganske tør og en Del blev besaat med Korn, en Del var udlagt til Engbund. Kongen frygtede nu for, at dette i sin Tid kunde blive Byen til mærkelig Skade og Afbræk, „dersom noget uformodendes (det Gud forbyde) fjendtligvis kunde paakomme,

[1]) K. D. II 300, 398. [2]) K. D. IV 442.

hvorfor han paabød, at den igen skulde opdæmmes. Magistraten forestillede imidlertid Kongen Byens store Udgifter i de senere Aar og de ny Bekostninger, som Opdæmningen vilde fremkalde, idet Sluser og Dæmninger, Veje og Broer der neden for skulde sættes i forsvarlig Stand, for at Dæmningen til visse Tider af Aaret kunde modstaa Vandets Tryk; man bad derfor om, at Kongen vilde give Henstand eller komme Byen til Hjælp [1]). Dette var imidlertid forgæves, og Søen blev opdæmmet.

De 2 andre Søer var oprindelig 1 Sø. Dette ses af, at da det 1524 blev paabudt at befæste Adgangene til Staden, er der kun Tale om 2 Udgange, nemlig en Vej ved Stranden og Peblingedammen, der er den Dæmning, som adskiller S. Jørgens og Peblingesø. Da Vognmændene 1543 forpligtede sig til at holde alle „Damme“ (Dæmninger) vedlige udenfor Staden, nævnes der alene den Dam ved S. Jørgen (gamle Kongevej), Peblingedam og den udenfor Østerport (ved Enden af Sortedamssø), ligesom de skulde gøre en god Vej over den onde Bæk ved S. Jørgen, hvormed vel skal forstaas en Bro over den nuværende Ladegaardsaa noget udenfor Søen [2]).

Naar den Dæmning er udlagt, som adskiller Peblingesø fra Sortedamssø, er ikke bekendt, men i Aaret 1570 fremkom Kæmneren paa Bytinget med forskellige Advarsler for de Folk, der bode udenfor Portene. Tilsidst hedder det: „Ydermere holdes Langebro ikke saa ved Magt og færdig, som det sig bør, og dersom efter denne Dag enten Mand eller Kvinde faar nogen Skade enten paa Liv, Lemmer eller Gods paa samme Bro, skulle de, som have Huse og Boder ved samme Bro og den skulle færdig og ved Magt holde, være pligtige at staa dem til rette, som Skaden fanger, og derudover bøde deres Faldsmaal.“ Ved denne Langebro kan ikke menes den ved Stranden, men det er netop Peblingebroen, der altsaa fra først af har været en privat Overgang,

---

1) K. D. I 565—66, 567—69. 2) K. D. I 333, II 261.

formodenlig alene for Fodgængere og holdtes vedlige af de nærmest omkring boende. Aar 1620 og ofte senere kaldes den Peblingebro[1]). Det er sikkert ogsaa den, der 1562 kaldes Fjellebroen, idet det tilholdes Tilsynsmanden ved den ny Kirkegaard udenfor Nørreport at holde Stenbroen fra Fjellebroen til den Bugt imod Porten renlig, medens Portneren i Nørreport skulde sørge for det inderste Stykke. Ligesom Peblingedam var Søens Dæmning mod syd, saaledes hed dens Dæmning mod nord Sortedam, hvilket Navn efterhaanden gik over paa den Del af Søen, der ved Peblingebroen skiltes fra den nuværende Peblingesø. Dæmningen kaldes ellers 1620 og 1694 Sortedamsbro[2]); den var altsaa da brolagt, men da havde Søen allerede modtaget Navnet Sortedam (ikke som i nyere Tid Sortedamssø). Ogsaa vedblev langt ned i Tiden, endnu i dette Aarhundrede, Navnet Peblingesø at være gængs ogsaa for sidstnævnte Søs vedkommende, ligesom det kan forekomme, at Peblingesø kaldes Sortedam, som i et Brev af 1661, ligesom det ogsaa forekommer at S. Jørgens Sø benævnes Peblingesø, men slige Forvekslinger er næppe andet end rene Fejlskrifter[3]).

Byens fjerde Sø var Lersøen, Bymarkens Grænse mod nord, men denne var ikke nogen af Stadens gamle Søer, da den fulgte med Serridslev.

Disse fire Søer fik Kongen af Byen 1619, men det hedder i Skødet, at de dog skulde være og blive Byens Grave, »hvorudinden Vi os alene ville have Fiskeriet forbeholdt“. Magistraten fik til Gengæld for sit Fiskeri af Kongen Ordrup Sø og 3 Damme ved Gamle Vartov, foruden et aarligt Deputat af 150 Karper, som den skulde have hos Kongens Fiskemester[4]). Det udtaltes ogsaa ved flere Lejligheder, at Kongen alene havde forbeholdt sig Ret til Fiskeriet, men derimod ingen Ret havde til Søernes Bund

[1]) K. D. I 447, 597. [2]) K. D. I 597, III 816. [3]) K. D. I 784, III 583. [4]) K. D. I 594—95.

eller Bred, saaledes udtalte en Dom af 1656, at Græsset i Sortedam tilhørte Staden. Det holdt nok undertiden vanskeligt for Kongen at levere de omtalte Karper, saaledes var der 1646 Restance for flere Aar, og Kongen maatte tillade Fiskemesteren i Nødsfald at levere Brasen i Stedet[1]).

Fiskeriet paa Søerne var saaledes fra gammel Tid af Magistratens; derimod var Jagtretten Kongens. Saaledes fik Lensmanden den Befaling 1567 at gribe dem, der skød i Søerne omkring Staden og sende dem til Kongen, da han nemlig havde faaet Kundskab om, at man overtraadte hans Forbud mod at skyde enten Fugle eller Dyr. 1591 frededes Jagten udenfor Byen, idet Kongen havde erfaret, at mange, baade Borgere, Købsvende og andre Løsgængere skulde understaa sig til at udgaa med lange Rør (Bøsser) at skyde og ødelægge Harer, Agerhøns, Svaner og andet saadant, hvilket Stadens Privilegier dog i ingen Maade medførte; dette blev strengelig forbudt, saaledes at enhver, der blev funden at skyde udenfor Portene, ikke alene skulde have forbrudt hvad han førte med sig, men endog straffes for Tyveri. Ja i Aaret 1660 blev Jagt forbudt i 3 Miles Afstand fra Staden, baade for Officerer og andre, fra hvilken „Plaackeri" og Jagt de skulde afholde sig under tilbørlig Straf og største Unaade[2]).

Ikke alene i Søerne havde Magistraten Fiskeri, men mange af dens Medlemmer erhvervede sig særlige Fiskeparker udenfor Byen. Saaledes fæstede Borgmester Marcus Hes 1572 en Grund udenfor Vesterport, sønden for S. Jørgens Stenbro (gamle Kongevej), som han havde udgravet og gjort et Fiskevand af[3]), dette er nu Nr. 30—74 paa Vesterbrogade. Borgmester Oluf Mortensen fæstede 1594 en Blegdam og „tvende Fiskevand" udenfor Byens Grave ved Jermers Skanke; dette er sandsynligvis den samme Grund, som Borgmester Jørgen

---

[1]) K. D. I 597, 660, 682. [2]) K. D. II 451, III 506, IV 588.
[3]) K. D. I 453, III 804.

Pedersen fæstede 1570, idet han nemlig fik den Grav, der førte fra S. Jørgens Sø til Graven ved Jermers Skanse, hvilken var en tør Grav, men som han skulde afdæmme fra Søen ved en Dæmning; denne Grav var det gamle Tilløb til Byens Grave[1]). 1621 fik Borgmester Knud Markvardsen Fæstebrev paa nuværende Kildendal paa Strandvejen, og der siges, at han „allerede derpaa har anvendt Bekostning med Fiskevand at grave og Piletræer at sætte"; Grunden betegnes forresten som et Morads[2]).

Efter 1619 havde Magistraten, som omtalt, ikke mere det fælles Fiskeri i Søerne, og Ordrup Sø og Dammene ved Gamle Vartov, der var de gamle Mølledamme for Rosbæk Mølle, og som traadte istedetfor Søerne, frembød paa Grund af Afstanden ikke samme Fornøjelse og Nytte. Derfor udforpagtedes de 1646 paa 10 Aar for 40 Rdl. aarlig[3]).

Vinkældren under Raadhuset var ogsaa Magistratens, og den var begunstiget med Særrettigheder fremfor Stadens andre „Vinførere". Af et kgl. Brev af 24. April 1609 ser man, at Vinførerne havde ladet sig forlyde med, at en kongelig Forordning, der forbød Indlægning og Udtapning af rinsk, spansk og anden hidsig Vin og fremmed Drik, ogsaa skulde have Anvendelse paa Stadens Vinkælder ligesom paa dem; forat nu en saadan Misforstaaelse maatte forebygges og da Borgmestre og Raad „ved deres Middel" (ved Hjælp af deres undergivne) lod holde en aaben og almindelig Vinkælder, hvori med Rette adskillige Slags Drik burde falholdes for enhver, baade Stadens Indbyggere og Udlændinge og for en billig Pris, tillod Kongen, at alene Magistraten udaf Stadskældren maatte lade sælge og udtappe rinsk, spansk, Allekant, Malversi og al anden Slags hed Vin og fremmed Drik, dog skulde den være forpligtet til alene at sælge ren og uforfalsket Vin.

---

[1]) K. D. I 352, 556—57. [2]) K. D. I 632—33. [3]) K. D. I. 659.

17. Sept. 1662 fik Peder Villumsen Deichmann kgl. Bevilling til at skænke saavel fransk som rinsk og alle andre Slags Vine[1]). Han havde lejet Raadhusets Vinkælder og opmurede et Skur ved Raadhusets østre Ende, „hvorudi de, som ville være for sig selv og drikke et Glas Vin, kan have deres Magelighed“, paa visse bestemte Vilkaar, der ikke er bevarede.

Det var ofte farligt at sejle i Øresund paa Grund af den stærke Skibsfart. I Frederik II's Søret 1561 forbydes det Skippere at sejle om Natten mellem 24. Avg. og 9. Okt. fra Ørekrog til Falsterbo Rev, hvor der var almindelig Drift for de Fiskere, der kaldtes Vragere, forat disse ikke skulde blive oversejlede i Sildefiskeriets Tid. Ogsaa Indløbet til Kjøbenhavn var farligt, hvorfor Rigsraadet 1533 tillod Magistraten at sætte Søtønder paa Middelgrunden, og derfor oppebære en vis Afgift af hvert Skib efter dets Størrelse, hvilken Afgift skulde opkræves af Tolderen i Helsingør.

1537 fik Magistraten Tilladelse til at lade lægge Søtønder paa Grundene i Sundet (altsaa paa andre end Middelgrunden), den menige søfarende Mand til bedste, til hvis Vedligeholdelse med Kæder og andre Ting den skulde oppebære en redelig og skællig Penge af hvert Skib efter dets Størrelse; hvad der blev tilovers maatte Borgmestre og Raad beholde „for deres Umage og Bekostning til deres eget Behov.“ 1557 bevilgedes dem 200 Daler af nævnte Tøndepenge. Da var der 3 Tønder. 1591 var der 5 Tønder at vedligeholde, og Udgiften var omtrent 100 Daler aarlig, saa naar Resten skulde deles i 14 Dele, blev der kun lidt til hver. 27. Juli 1591 bevilgedes der dem endnu 200 Daler af Helsingørs Told, hvilke Tolderen der skulde yde tilligemed de andre 200 paa Grund af at de havde givet Kongen tilkende „den store Besværing og Umage, de lide udi samme deres Bestilling saa vel som hvis Skade og Forsømmelse, de ellers

[1]) K. D. I 577, III 568.

paa deres Næring og Bjering aarligen have og tilføjes og dem ingen viss Rente eller Indkomst paa deres Embeds og Besværings Vegne skal være tillagt“ (se S. 150—51). De 400 Daler Tøndepenge vedblev i lang Tid at oppebæres af Tolden i Helsingør, hvilket endnu stadfæstedes 1700[1]).

Af en Optegnelse fra 1553 ses, at Magistraten da oppebar en Del smaa Indtægter, hvorom henvises til Kjøbenhavn i Middelaldren S. 83—85[2]).

1591 overgav Magistraten Regeringsraaderne en Begæring om dens Kaars Forbedring. I Aaret 1573 havde de daværende Borgmestre og Raadmænd beklaget sig over, at der ingen viss Indkomst var tillagt dem for deres store Umage og Besværing, og da havde Kongen undt dem 1 Mk. af hver Ame Vin, som blev indført og solgt, og 2 Sk. af hver Tønde tydsk Øl, som Krogersker solgte og udtappede, hvorpaa de fik 3 kgl. Breve og Stadfæstelser, men 1580 mistede de atter samme Accise. „Efterdi vor Besværing, Umage og Forsømmelse efter denne sørgelige Tids Lejlighed ikke er at ligne ved fremfarne Aaringer, men dagligen jo mere forøges, at vi fattige Mænd fast intet andet kunne agte eller vare end det samme, og vor egen Brug og Næring, hvoraf vi os, vore Hustruer, Børn og Folk skulde vedligeholde, saa og kgl. Tynge, om, Gud forbyde, nogen paakom, udrede, svækkes og formindskes Dag efter anden, hvorover vi raader i Borg og Gæld og udi Længden til største Fordærv og Nakdel, saa har vi saadan vor store Trang, hvilken vi ikke længer kunne taale og udstaa, været højligen foraarsagede at beklage.“ De begærede derfor Accisen igen eller en anden Naade og Gunst, at de ikke skulde blive aldeles arme og fordærvede og deres fattige Hustruer og Børn, som overlevede,

---

1) K. D. I 381—82, 394—95, II 459, III 115—16. Ræveshaletøndepengene tilfaldt derimod ikke Magistraten. 2) Disse Indtægter omtales ogsaa senere under Magistratens Strid med Borgerskabet S. 159 flg.

lide Nød og Elendighed for deres Skyld, „hvilket desværre altfor mange her til Dags er vederfaret.“

24. Maj 1591 fik de kgl. Brev paa den Accise, de havde faaet 1573, men Maanedsdagen derefter indgav Borgerskabet en Klage til Prinsen. Den omtalte Accise var i sin Tid undt Staden til dens Bygning og Befæstning, og naar nu Borgmestre og Raad fik den til egen Gavn og Nytte, da var de „fattige Mænd“ paa det højeste af Nød foraarsagede at give Kongen den fattige Bys Lejlighed tilkende. Den havde ingen synderlig Indkomst uden en ringe Jordskyld og Husleje og Leje af Byens Vange med Reberbaner og Blegdamme, hvilket beløb sig til omtrent 2190 Mk. 11 Sk., og hvoraf der kun blev en ganske ringe Sum tilovers til at vedligeholde Byens Poster, Render og Gader. Desuden udkrævedes daglig Forbedring paa Damme, Broer, Veje, Byens Huse, Volde, Mure og Grave „med al anden Byens Befæstning, som nu ligger øde“ og som ikke kunde hjælpes med den fattige Almues Magt, ti Udgifterne til Vagt og Knægtehold udgjorde aarlig omtrent 3500 Daler, dertil sad Byen i en stor Gæld paa omtrent 2500 Daler, som den aldeles ingen Forraad havde til at afbetale, ti Byens Indkomst havde hidtil været anvendt til unyttige Bygninger og Bekostninger, som Byen ingen Gavn havde haft af. Foruden at faa Vinaccisen igen, bad Borgerne tillige om Afskaffelsen af Ølaccisen, som Byen vel hidtil havde været privilegeret med, men ikke havde oppebaaret.

Paa dette Andragende afgav Borgmestre og Raad deres Erklæring, og bad om at maatte blive betænkte med noget af det, der laa til Raadstuen, førend det første Privilegium paa Accisen udstædtes. Af denne havde Vincisen hidtil aldeles intet afgivet, „og den Smule de havde faaet af Ølcisen var sket med vrang Uvillighed, Banden og Maledidelse af mange“. Med Hensyn til Borgernes Klage over Vagt og Knægtehold, da var det ogsaa Magistratens Begæring, „at en Part af Aarsknægtene (de der tjente Kongen for aarlig, ikke for maanedlig Løn) maatte blive forringet, ti det er denne

fattige Menighed til stor Tynge og Besværing, som ynkeligt er at høre hver Lørdag, naar de forlægges (omflyttes i nyt Kvarter), at Stavkarls Folk, som intet selv har, beklager sig derudover med grædendes Taare". Hvad Vagten angik, da vilde de beramme det lideligste Middel, der var muligt, at det kunde tilgaa billigt dermed. Hvad den unyttige Bygning angik, da maatte en saadan navngives, saa vilde de erklære sig, at de næst Guds Hjælp skulde findes undskyldelige.

Uagtet Borgerskabets Indsigelse fik de dog Bevilling paa Accisen, og det med Vincisens Forhøjelse til det dobbelte, ved samme Lejlighed som de fik Afgiften af Søtønderne forøget. 27. Juli 1591 fik de altsaa Bevilling paa at nyde i Accise af hver Ame Vin som indførtes, opskibedes og solgtes i Byen 2 Mk., af hver Tønde tydsk Øl, som i Kander eller Potter udtappedes af Krogersker, 2 Sk. lybsk; de der indførte det tydske Øl, skulde selv angive det i Borgmester og Raads Bod (Accisebod) og udrede Accisen, som de saa selv igen kunde modtage af Krogerskerne. Krogersker var Kvinder, der holdt Øludsalg, i ældre Tid kaldtes de Ølkoner. Dette Paalæg fremkaldte en Del Uvilje fra Tydskølsførernes Side, hvorom senere[1]).

Ved særlige Lejligheder blev der ogsaa tildelt dem en anden Accisefrihed, saaledes indrømmede Frederik III 1657 hver Borgmester aarlig fri Indførsel af $1^1/_2$ Læst Rostokøl, 2 Amer rinsk og 1 Oksehoved fransk Vin og hver Raadmand 1 Læst Rostokøl, 1 Ame rinsk og 1 Oksehoved fransk Vin[2]).

30. Dec. 1651 fik de Tilladelse til indtil videre, som hidtil, at oppebære Søslingtolden, saaledes at den halve Del anvendtes til Byens Fremtarv og Bedste og den anden Halvdel skulde deles mellem Borgmestre og Raad[3]).

4. Dec. 1581 fik de Sisefrihed for 100 Læster Rostokøl, hvorfor de skulde være forpligtede til at bygge og forbedre

---

[1]) Magistratens Vedtægtsbog 123—27. [2]) K. D. III 474. [3]) K. D. I 674.

Vejerhuset. Det gamle Vejerhus i Naboløs var nemlig forfaldet, men Magistraten havde lovet at ombygge det paa egen Bekostning og ligeledes selv fremdeles holde det vedlige. Samme Aar byggedes det ny Vejerhus i den opfyldte Strand ved Siden af det nuværende Assistenshus og paa det Sted, hvor det blev staaende til 1857. I Vejerhuset blev indrettet en Accisebod. Det gamle Vejerhus, der laa paa søndre Side af Snaregade paa Hjørnet af Naboløs, blev afstaaet til Byen og omdannet til Humlegaard, hvor sandsynligvis den indførte Humle blev vraget; ved Siden af laa 2 Saltboder og den gamle Accisebod, hvori Acciseskriveren havde fri Bopæl. Østen for Vejerhuset laa den saakaldte Vragerbro.

3. Okt. 1597 fik Borgmestrene Kongens Vandmølle[1]) ved Vandkunsten i Forpagtning og det for 50 Rdl. aarlig, uagtet de havde budt mere og andre vel ogsaa vilde have givet højere Afgift. Magistraten havde nemlig gjort Indstilling om at Mølleren forholdt sig uvillig imod den, idet han snart stemte Vandet saa højt, at det gik over Dæmningen og brød store Huller deri, snart dæmmede for Slusen og Stigbordene med Møg og saa lod det løbe ned i Havnen, hvorfor denne hvert tredje eller fjerde Aar maatte renses til Byens store Bekostning. Naar de ellers var villige til at foretage Arbejde paa Volden og Befæstningen, blev de ofte nødte til at anvende det paa Havnen, som ellers skulde have været brugt til Befæstningen. 1601 fritoges de for et Aars Afgift til Istandsættelse af Dæmningen, der var brudt igennem[2]).

Af andre Begunstigelser kan nævnes, at Magistraten 5. Juli 1548 fik Brev paa Emdrup By, der bestod af 9 Gaarde, uden al Afgift[3]), og at den 18. Maj 1558 tilligemed en Borger i Staden fik Brev paa et Fid paa Dragør,

[1]) De tidligere Forleninger med Vandmøllen er omtalte i første Del S. 270—71. [2]) K. D. II 496—97, IV 761—62. [3]) K. D. II 274.

som Stralsunds Borgere fra gammel Tid af havde haft, men ikke brugt i 20 Aar og ikke givet Kronen dens Rettighed af; dersom Stralsund derimod gjorde Krav derpaa igen, og det blev befundet, at den havde gyldig Ret dertil, kunde Kongen ikke lade Magistraten beholde Fiddet længer. Mange Aar efter besværede Stralsunds Borgere sig imidlertid over, at man havde frataget dem deres Pladser paa Dragør, hvorfor Magistraten 11. Avg. 1590 fik Befaling om at afgive Erklæring; ifølge ovenomtalte Kongebrev har Fiddet sandsynligvis maattet gives tilbage.

1547 forlenedes Borgmestre og Raad „og hvilke de til dem tagendes vorder" med Island og Vespenø med disse Landes Indtægt, Told og al Kongens og Kronens Rente og Rettighed paa 10 Aar for en aarlig Afgift; naar de havde haft Forleningen i 3 eller 4 Aar og Kongen da kunde forfare, at der kunde tilkomme ham og Kronen højere Rente deraf, skulde de senere enes om at yde mere. De skulde selv lade Landet besejle fra Kjøbenhavn og skulde sende dertil en god forfaren Mand, som altid skulde være der og have Tilsyn med at der vederfores Indbyggerne Ret efter Norges Lov[1]). Denne Forlening var en stor Begunstigelse for Kjøbenhavns Magistrat, hvis Foged nu styrede Island med samme Myndighed som en kongelig Lensmand, men indre Uroligheder paa Island beredte imidlertid Magistraten mange Vanskeligheder. Biskop Gissur i Skalholt var død i Begyndelsen af 1548, og i Hole sad den katholske Biskop Jon Aresen, der attraade at blive Biskop over hele Island eller i ethvert Tilfælde at bevare den katholske Gudsdyrkelse i Landet. Han kom i aabenbar Fejde med Vestlandets mægtigste Høvding Dade Gudmundsen og fangede 1549 den nys udvalgte protestantiske Biskop i Skalholt. Magistratens Foged, Raadmand Lavrids Mullie, er sandsynligvis derpaa rejst til

[1]) Fin Jonsson Hist. eccl. Isl. II 301. Afgiften bestemtes 1552. Krag og Stephanius Kristian III's Hist. II 489.

Kjøbenhavn forat give Kongen Underretning, og denne dømte Biskop Jon afsat og fredløs og udstædte i Jan. 1550 et Brev til Dade Gudmundsen og en anden Mand om at hjælpe Lavrids Mullie med at gribe den oprørske Biskop. Saasnart Sejladsen var aaben, sendtes Lavrids Mullie altsaa op til Island, forsynet med et kgl. Brev af 28. Januar 1550 til Islænderne om at være ham hørig og lydig[1]). Biskoppen mødte paa Altinget i Juni Maaned med et stort Følge og bød Lavrids Mullie aabenbar Trods; hans Søn Are skulde udbetale ham Skatten fra sit Syssel, men slog Pengene imod hans Mund, idet han opfordrede ham til at sluge dem, hvilken Forhaanelse Magistratens Foged maatte tage imod[2]). Biskoppen indtog derpaa Skalholt Bispegaard, genindførte den katholske Gudstjeneste i dens Kirke og drog derpaa til Vidø Kloster, hvor Lavrids Mullie havde taget Ophold, og denne og alle derværende Danske maatte flygte ombord paa deres Skib for atter at tage Kursen til Danmark. Biskop Jon sendte paa sin Side et Brev til Kansleren Johan Fris med Klage over Lavrids Mullies uretfærdige Optræden, idet han fremhævede, at det alene var for Kongens Skyld at han ikke havde ladet Lavrids Mullie bøde med Livet. Det var ingen gode Tidender, Lavrids Mullie denne Gang bragte Magistraten. Det var ikke nok med at Islænderne viste stort Had mod de Danske, men de hamborgske og lybske Købmænd havde ogsaa vist ham aabenbar Trods. Magistraten havde 28. Marts 1550 faaet kgl. Brev paa, at Tydskerne ikke maatte have deres Svende liggende i Vinterleje paa Island og at det var dem forbudt at tage sig selv til rette, men i paakommende Stridigheder skulde de afvente Fogdens Tilstedekomst[3]) Men Tydskerne havde ej heller agtet Lavrids Mullie; da han havde konfiskeret noget af deres Gods, havde de med Vold og Magt taget det fra ham igen, de havde

---

[1]) Fin Jonsson Hist. eccl. Isl. II. 302, 741. [2]) Et islandsk Kvad herom findes i Kjøbenhavnske Selsk. Skr. VII 61. [3]) K. D. IV 523—24.

„bastet og bundet“ hans Folk og vilde kun handle efter eget Tykke. Dette blev Kongen for galt, han udstædte 1. Marts 1551 Befaling til at udruste 4 Krigsskibe og paalagde Kjøbenhavn at stille et lignende. Hamborgerne faldt imidlertid tilføje og betalte Magistraten 2300 Daler, men Krigsskibene skulde dog afsted alligevel med en Besætning af 460 værnagtige Karle (hvoraf Kjøbenhavn leverede de 60) under Anførsel af Axel Juel, Kristoffer Trundsen og Otto Stigsen forat gaa imod Jon Aresen[1]). Det sidste Brev herom er udstædt 5. April, og man havde altsaa da endnu ikke faaet at vide, hvad der var foregaaet paa Island efter Lavrids Mullies Afrejse.

Han havde overdraget Styrelsen af Islands Sager til Kristen Skriver, en Mand, der formodenlig nok havde Lyst til Magten, ti han havde været Medlem af den oprørske Magistrat 1534—36, men var ved Kjøbenhavns Overgivelse igen traadt tilbage fra sin Værdighed. Han ejede 1547 og 1558 en Gaard i Klædeboderne, der ydede Jordskyld til Universitetet. Han har alt 1549 været paa Island, hvilket fremgaar af hans Brev af 27. Dec. til Dade Gudmundsen, hvori han advarer mod at gøre Jon Aresen nogensomhelst Indrømmelse[2]). I Oktober 1550 kom det til en Sammenstød mellem Biskoppen og Dade Gudmundsen, og efter en haard Kamp blev Biskoppen og hans 2 Sønner førte fangne til Dades Gaard Snoksdal. Herom underrettede Dade straks Kristen Skriver, der bode paa Bessestad; denne ilede til og lod en Domstol af 14 Mænd afgive den Kendelse, at de fængslede skulde være Fanger i Henhold til Kongens Mandat og at det var Kongens Fogeds Pligt at holde dem fangne til næste Alting. Han førte dem derpaa til Skalholt og lod optage nyt Forhør over dem. En af Beskyldningerne var, at Biskop Jon havde brugt Trusler mod de Danske og lovet Hamborgerne, at ingen Dansk næste Foraar skulde være tilbage paa Island, ligesom at han ikke længe skulde havde Lavrids Mullie

[1]) K. D. IV 528—32. [2]) Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter VII 44—45.

ved Siden som Hirdstyrer. Det var en farlig Sag at holde disse Fanger paa Bessestad, da man kunde frygte for Overfald af Fiskerne fra Nordlandet, og kom de fangne i Frihed, kunde man frygte alt af deres Hevn. Kristen Skriver greb derfor med Begærlighed en Præsts Raad, at Øksen og Jorden gæmte dem bedst, og lod dem derpaa henrette 7. Nov. Da Biskoppens Søn Are var kommen til Blokken, sagde han: Skal jeg nu standse, er nu her Maalet, Herre, hvortil Kristen Skriver svarede Ja, men Are udbrød: Tvi dig, du Prakker, aldrig kaldte jeg dig min Herre, jeg talte til min Gud. Kristen Skriver drog derpaa til Bessestad, hvor han forholdt sig rolig af Frygt for Overfald, indtil han i Begyndelsen af Februar 1551, da det var paa Tide at forsyne de kjøbenhavnske Fiskerskibe med duelige Fiskere og andre Fornødenheder, gav sig paa Rejse.

I Januar drog en stor Flok Mænd fra Nordlandet syd paa paa Fiskeri. Af denne Flok var en Del udrustet af Biskop Jons Frænder og navnlig af hans Datter Thorun. Da Kristen Skriver paa sin Rejse, hvor han forresten var ledsaget af et større Følge end sædvanligt, var taget ind paa Gaarden Kirkjubol paa Midnæs, blev han angrebet af Nordlændingerne, der var formummede med Masker for Ansigtet. Bonden paa Gaarden tillod dem at gaa ind i Huset, hvorfor han og hans Medejer Aaret efter maatte bøde med Stejle og Hjul. Under den Kamp, som nu opstod, mistede 7 til 8 Mænd af Kristens Følge foruden hans unge Søn Balduin Livet. Kristen Skriver, der var klædt i Pansertrøje, slap ud, men en Karl paa 18 Aar, der tjente Thorun Jonsdatter, stak ham fra neden med en Lanse. De dræbte blev først begravede i en Stendysse ved Gaarden, men siden gravede deres Drabsmænd dem op, huggede Hovederne af dem og forhaanede Ligene paa anden Maade[1]).

[1]) Espolin Islands Árbækur IV 75—77. Keyser: den norske Kirkes Historie II 858—75. Fin Jonsson II 287—90. Kjøbenhavnske Selsk. Skr. VII 67—79.

Om Somren kom nu de danske Krigsskibe, men der fremkaldtes intet Sammenstød, da Lederne var døde, Reformationen blev vedtagen og Kongen hyldet. Men med det kjøbenhavnske Herredømme var det forbi og der beskikkedes en Lensmand som tilforn. I et kgl. Brev fra 1552 hedder det, at „de Islændere ere Kjøbenhavns Borgere meget ulydige og dem intet agte og meget mindre de Hamborgere og vi derfore have forskrevet til Os Povl Hvitfeld, vor Mand og Tjener, og agte at skikke ham for en Foged til Island. Dog de Kjøbenhavnske at bruge deres Handel efter vort Brevs Lydelse, som Vi dem derpaa givet have“. Dog havde Kongen for Fremtiden forbeholdt sig Tolden. Deres Foged skulde Peder og Povls Dag forlade Landet (det var formodenlig Lavrids Mullie igen, der saaledes tredje Gang forlod Island) og da overlade Inventariet til Povl Hvitfeldt. „Siden skulle de Kjøbenhavnske besøge Island som andre Købmænd, og kgl. Majestæts Foged skal fordre dem til det bedste“. Endnu indrømmede Kongen dem tredje Delen af Sagefaldet af Kristen Skrivers Mordere. Disse undgik alle Døden med Undtagelse af 1, dels ved at flygte til England, dels ved at indgaa Forlig og give Bøder. Tillige udstædte Kongen et Beskærmelsesbrev for Magistratens Tjenere, dog forbødes det dem at bruge Handel og Købmandskab, som var imod Islands Lov og Privilegier. Til en Godtgørelse for hvad Magistraten mistede paa Island, fik den 1552 Brev paa Vespenø med al Told og anden kgl. Rettighed for Afgift af 200 Daler aarlig. Derimod søgte den 1553 Forlening med Færøerne, men dette blev afslaaet[1]). Da de 10 Aar var omme, ophørte Magistratens Eneret til den islandske Handel 1557, men ved Oprettelsen af et Islandsk Handelskompagni fik de kjøbenhavnske Borgere ogsaa i Fremtiden

---

[1]) Fin Jonson II 290, 312—16, 320—21, 338. K. D. IV 538, 540, 541.

stor Indflydelse paa denne Øs Anliggender, Øen selv til liden Baade[1]).

De fælles Indtægter deltes paa bestemte Tider af Aaret, vistnok S. Thomæ Dag (21. Dec.), saaledes at en Borgmester fik mere end en Raadmand, men den rette Proportion er ikke bekendt. 1608 vedtog Borgmestre og Raadmænd en Række Bestemmelser om Delingen af Indtægterne. En Raadmand skulde fra den Dag, han blev indtaget i Raadet og til næste S. Thomæ Dag ingen Indtægt nyde, men skulde ej heller yde noget til at vedligeholde „Raadstuens Tilliggelse“. Levede han et Aar tilende efter sin Indtagelse, men døde inden den anden S. Thomæ Dag, skulde hans Enke have hele Aarets Indtægt, undtagen hvad der afgik til Søtønder, Maaletønder, Sække og Vægtens Forbedring. Blev en Raadmand Borgmester, skulde han til S. Thomæ Dag ikke nyde mere end Raadmands Deling. Enhver, der kom ind i Raadet, skulde yde 50 Rdl. til Søtønderne, Vægt og Maal, Vangens og Fiskeriets Forbedring. Levede enten Borgmester eller Raadmand efter Nyaarsdag og søgte Retten med sine Medbrødre den første Maaned til Ende, skulde hans Enke beholde fuld Lod i Vangen og de andre Indkomster den følgende Sommer, men levede Manden til S. Hansdag, beholdt hun den fulde Deling til S. Thomæ Dag. Fik nogen Sot og Sygdom efter S. Hansdag og ikke søgte Retten til S. Thomæ Dag eller derefter og alligevel fik fuld Deling og saa døde derefter, da fik Enken og Arvingerne ingen Rettighed, „fordi de andre tjene Kongen, Byen og Retten udi den afdødes Sted og skulle udstaa og undgælde, hvis Æventyr derefter paafalde kan.“ Blev han derimod før (rask) i det ny Aar og deltog i Retten en Maaned eller mere, førend han døde, skulde hans Hustru eller Arvinger have en Foræring „efter Lejlighed“; paa samme Maade skulde handles, hvis nogen

[1]) Om Lavrids Mullie, jfr. foran S. 42, gives nærmere Underretning i det følgende under Raadmændenes Levnedsløb.

døde uden at have deltaget i nogen Deling, „paa det hendes Mand ikke skal have ført Navnet forgæves“. Faldt nogen i langvarig Sygdom, skulde han dog nyde sin fulde Rettighed til han døde eller en anden beskikkedes i hans Sted. Denne Vedtægt blev underskreven af ethvert tiltrædende Medlem af Raadet indtil 1708, da en ny Vedtægt blev udarbejdet.

Magistraten havde oprindelig ene Tilsyn med Byens Udgifter og Indtægter og udvalgte 2 af sin Midte til at være Kæmnere, der aflagde aarligt Regnskab i Nærværelse af udvalgte Borgere. Fra Borgerskabets Side fremkaldte dette undertiden en Del Misfornøjelse, man mente, at Magistraten gjorde sig ulovlig Fordel, forurettede de fattige med Hensyn til Skatter og anden Byens Tynge, i hvilke den selv ingen Del vilde tage.

Det var Magistraten i Malmø, der først gav Stødet til at denne Sag kom for Kongen. Den begærede nemlig at faa den samme Frihed for Kongeskat som dens Embedsbrødre i Kjøbenhavn havde. Dette vidste Kongen ikke det mindste om, og fordrede derfor 10. Juni 1578, at Borgmestre og Raad straks skulde affærdige et af sine Medlemmer til ham med deres Privilegier, ved hvilke de var fritagne for Skat, og med et klart Mandtal paa den sidste Skat. Borgmester Jakob Skriver drog da til Koldinghus og gav Kongen tilkende, „at endog de have gamle Friheder og Privilegier at være skattefri, skal de alligevel have udgivet Skat lige med andre Medborgere, undtagen 1572“; da Kongen nu ikke kendte de nærmere Omstændigheder, ej heller hvad Borgernes Mening var, sendte han Kristoffer Valkendorf Skatteregistret og befalede ham straks at samle Borgmestre, Raad og nogle af de fornemste Borgere, forhøre begge Parterne og undersøge, om de havde Privilegier paa Skattefrihed samt naar og om de tilforn havde deltaget med deres Medborgere i andre Skatter[1]). Dette gav Anledning til et samlet Indlæg

[1]) K. D. IV 632.

fra Borgerskabet af 4. Juli 1580, hvori alle Besværinger indeholdtes.

Deri forlangte Borgerskabet, at Byskatten maatte taxeres efter hvers Formue og Evne og ikke længer som hidtil, „saa ubilligen, den ene mere til Skade og Besværing end den anden“. Den Afgift, der ydedes til Kongen af Byens „Græsbed“, burde alene opkræves af dem, der havde Fæ og Kvæg paa Marken efter dettes Tal, og at den arme Mand og fattige Fiskerkvinde, der intet Kvæg havde, maatte være forskaanede, istedenfor at nu den rige intet vilde give. Man ønskede fremdeles en klar Underretning om alt hvad der aarlig blev oppebaaret til Byens Nytte og Behov, ligesom om hvad Borgmestre og Raad nød til deres Underholdning og med hvilken Ret de havde Indtægten af 31 nævnte Poster. En „kristelig og villig“ Skik ønskede man videre paa Byens aarlige Indkomst, at denne ikke, som det hidtil for en stor Del var sket, skulde udgives til unyttigt Arbejde og Udgift, „ti det er dog Borgerne, som det meste udlægge og udgive til Byens Bygning og Omkostning“. Man ansaa det for billigt, at de Dannemænd i Raadet vilde efter deres store og statelige Evne, Handel og Formue komme Borgerskabet til Hjælp, naar der skulde udgives nogen Arbejdsskat, „fordi, om de Dannemænd vilde anse, at der bygges paa Byens Volde og Befæstninger, de have selv de fleste og bedste Huse her udi Byen inden Volden“, ligeledes var det dem, der købte det meste Korn, der kom til Byen, og derfor burde de ogsaa deltage i Udgifter til Broer og Veje. Med Hensyn til Arbejde paa Byens Damme og Fiskeri, da havde de alene hidtil brugt Byens Fiskevand, saa naar de selv deltog i Udgifterne, skulde de vel have bedre Tilsyn med at Byens Penge ikke blev udgivne til Uraad og Unytte. De burde ogsaa lade holde Vagt sammen med Borgerne, da hver dog om Natten havde Vagt for sin Dør. De havde ogsaa i de senere Tider unddraget sig for at deltage i Indkvartering (Kongens Knægtehold), hvilket ogsaa var ubilligt.

Desuden ønskede man Oplysning om, hvor mange af Byens Huse og Grunde, der var bortsolgte og hvortil Pengene var anvendte, hvorfor de Penge, som Byen havde bortlaant til Borgmester Knud Skriver, ikke var indkrævede, og Underretning om det Skib, som Marcus Hes havde solgt i Danzig. Ligesom man ønskede at vide, hvem der nød godt af de 2000 Daler, som Kongen eftergav Byen, saaledes bad man „de Dannemænd“ om at overveje den sidste Skat paa 8000 Daler og undersøge, hvem der var taxeret for højt og hvem for lavt, og at de Penge, der blev tilovers, naar Kongen fik sit, maatte lægges op til Byens Bedste i Fremtiden. Endelig ønskede man Tilsyn med at Vandskatten taxeredes billig, at Vejerhuset i Tide maatte blive opbygget, at det maatte forbydes Vejeren at oppebære en Tønde Salt af fremmede Skibe og at der blev gjort en vis Skik med de Skriverpenge, der opkrævedes af Borgerne.

Borgmestre og Raad gav et imødekommende Svar paa Borgerskabets Begæring. Med Hensyn til Byskatten vilde de gøre sig den største Flid i Dannemænds Nærværelse forat den blev lidelig taxeret efter Evne og Formue, de vilde ligeledes imødekomme Ønsket om at der skulde betales Græspenge, og forresten blev der aflagt aarligt Regnskab i deres, Rodemestrenes og Borgernes Nærværelse. Til de 31 Poster, man antog Magistraten nød Indtægt af, svaredes saaledes, at de Penge, der blev oppebaarne for Højbro, Færgebroen, i Husleje og Afgift af Kaalhaverne, blev der gjort aarligt Regnskab for til Byens Gavn og Bedste. Af Vejrmøllerne gaves der kun Jordskyld af de 2, og dette havde kun fundet Sted i 2 Aar, men denne tilfaldt Byen. Leje af Rebslagere og Blegkvinder havde Borgmestere og Raad nydt af Arilds Tid, men i 2 Aar havde de givet Afkald derpaa „for Fortalelses Skyld“. Afgift af Peber af fremmede Kræmmere havde de kgl. Brev paa. Om Sagefaldet gav Byens Regnskaber tilstrækkelig Underretning. Af Arilds Tid havde de tilligemed Kongens Foged haft en Indtægt af dem,

der svor Borgerskab, „er dog en ringe Ting, mindre et Aar end et andet“. De Penge, der gaves forat blive fri for at være Rodemester, var hidtil komne til Byens Gavn, men gaves ikke i de sidste Aar. Penge for Vinterleje og Bradepenge var førte til Regnskab. Vinsisen havde de kgl. Brev paa, og Accisen af tydsk Øl havde deres Forgængere altid nydt. Teglgaardens Indtægt tilfaldt Byen, men paa Vejerhuset og Vinkældren havde de kgl. Brev. Penge af Maaletønderne, nemlig en Penning af Fremmede, medens Borgerne var fri, havde de nydt af Arilds Tid, men de holdt selv Tønderne vedlige og afpassede dem efter Byens Maal. Af Bundgarns Stader tilfaldt Indtægten alene Byen. De ferske Søer havde de ligesom Borgmestre og Raad i andre Købstæder haft af Arilds Tid; den Vang, de brugte, havde de faaet med Menighedens Vilje og Samtykke 1539. Kalvehaven udenfor Vesterport havde de vel taget til sig, men af den Grund, at de frygtede den skulde komme fra Byen i en Mands Værge, men hvis Borgerne ikke vilde samtykke i, at de beholdt den, vilde de give Jordskyld eller udlægge den igen. De havde vel tidligere oppebaaret en lille Afgift af Haandværksfolk, som indtraadte i Lavet, men dette skede ikke mere efter et kgl. Forbud, ligesaalidt nød de Sagefald fra Lavene. Paa Søtønderne havde de kgl. Brev, men „naar Omkosten er afdragen, er lempelig forøfrit“ (lidet tilovers). Om den ny Søtønde paa Rævshalen vilde de overveje med Borgerne, hvem der skulde oppebære Penge af dem, der sejlede forbi[1]). En Afgift af Tømmer af hvert fremmed Skib kom Byen til Bedste, og Strandfogden havde Tilhold om at gøre klart Regnskab derfor.

Borgmestre og Raad lovede dernæst at lade forfatte en klar Jordebog over Byens Indkomst og Rettighed og var altid villige til at give ny Underretning, om der var mere,

[1]) 1633 bestemtes Pengene deraf, 1 Hvid af hvert udenlandsk Skib, til Havnens Forbedring.

Borgerne vilde vide. Til videre Forebyggelse af Overgreb tilbød de at 2 Borgere i Fremtiden skulde være Kæmnere. Med Hensyn til Vagt, Knægtehold og Arbejdsskat, da havde de kgl. Breve paa at være fri, „dog vi udi forgangne Fejde (Syvaarskrigen) af yderste Formue udi al Besværing have holdt lige med Borgerne“. Med Hensyn til de bortsolgte Huse og Jorder, svaredes der, at i deres Tid var saadanne ikke solgte til Ejendom, men for Jordskyld, og herom fandtes Oplysninger i Jordebog og Regnskaber. De Penge, som Byen havde tilgode, vilde de gøre sig Umage for at skaffe tilveje, og naar der næste Gang skede Ligning paa Skatten paa de 8000 Daler, vilde man faa at se, hvem der havde nydt Lindring, da Kongen eftergav de 2000 Daler. Vandskattens Fordeling vilde man ligeledes faa at se, naar Skatten blev taxeret. Vejerhuset vilde de selv opbygge, og det var nu forbudt Vejeren at tage den Afgift af Salt af fremmede Skibe paa Strømmen, som man havde beklaget sig over.

26. Juli kom derefter Kongens Befaling til Kristoffer Valkendorf, at han skulde gøre sig den største Flid, saaledes at han i Mindelighed kunde forene begge Parterne, men de Sager, han ikke kunde forlige, skulde han skille ad ved Rettens Hjælp eller indstille til Kongens Afgørelse, „efterdi Vi ikke gærne høre, at der skulde være nogen Tvist og Uenighed imellem Vore Undersaatter udi Købstæderne, desligeste ere Vi ogsaa af kgl. Mildhed tilnegede og villige at ville hjælpe alle Vore Undersaatter, saavel den fattige som den rige, hver til det som de kunde have Ret til.“ 6. Jan. næste Aar kom derpaa en endelig Overenskomst i Stand, undertegnet af Valkendorf og Høvedsmanden paa Slottet Kristen Vind til Lydum foruden af Borgmestre og Raadmænd. Ved denne vedtoges da følgende Bestemmelser:

1. Den aarlige Byskat, hvis Størrelse var uforandret fra idetmindste 200 Aar tilbage og vistnok fra Stadens ældste Tid og som var 100 lødige Mk., hver Mk. beregnet

til $2^1/_2$ Mk. 5 Sk., skulde hvert Aar taxeres efter hvad vi kalder Formue og Lejlighed, nemlig „efter som enhver har Gaarde, Gods og Indkomst til der udi Byen og dernæst hver efter sin Handel og Vandel“, saaledes at den, der havde størst Indkomst og brugte mest Handel, gav mest; Skatten maatte ikke indkræves med højere Beløb end de 100 lødige Mk., og i den skulde Borgmestre og Raad være forskaanede efter Kristoffers Stadsret, „men ellers i ingen andre Skatter eller Tynge, som Byen kunde paakomme“.

2. De 20 lødige Mk., der aarlig udgaves i Landgilde og Græsbed til Kronen, skulde alene udgives af dem, der havde Fæ og Kvæg paa Marken og af dem, der brugte samme Jord til Ager og Eng. For en Ko, 6 Faar eller Kalve skulde gives 2 Sk. i Græspenge, og hvad Indtægten løb højere op end de 20 lødige Mark, skulde komme i Byens Kasse som andre Indtægter.

3. Til at føre Stadens Regnskaber skulde tilskikkes aarlig 2 Dannemænd af Borgerne som Kæmnerne, istedenfor at Magistraten hidtil havde udført slige Forretninger; Indtægterne skulde de efter Borgmestres og Raads Befaling udgive til Byens Bygning paa Volde, Grave og andet Byen til Bedste og til intet andet; det var ogsaa Kæmnerne, der skulde bortleje Byens Gaarde, Grunde og Jorder.

4. Hvert Aar skulde Kæmnerne gøre Regnskab i „Borgmestres, Raads og de Dannemænds Nærværelse af Menigheden, som der plejes til at tages, hvilke skal give dem Kvittering derpaa, og Regnskaberne indlægges i Byens Gæmme og Forvaring“. Kæmnerne skulde ogsaa paase, at hvis nogen Indkomst og Rettighed med Urette var fravendt Byen, denne da igen kunde komme tilbage. Ingen skulde besværes mere end 2 Aar med at være Kæmner, dog skulde det paases, at den ene altid blev og de ikke begge gik af samtidig. Men hvis nogen godvillig, Byen og den menige Mand til bedste, vilde lade sig bruge længer end 2 Aar i denne Bestilling, da skulde han paa Byens Vegne „være derfor betakket“.

Vagtskriveren skulde være forpligtet til at skrive for Kæmnerne og disse maatte desuden paa Byens Bekostning holde en Karl.

5. I hvert Rodemaal skulde være 2 Rodemestre, der ogsaa var ansatte paa 2 Aar, saaledes at en ny antoges hvert Aar i hvert Rodemaal. Men det blev strengt forbudt baade Kæmnere og Rodemestre at tage noget i Indgang af de ny ansatte, hverken Gæstebud, Penge, Øl eller andet.

6. Paa det Kæmnerne ikke skulde forgribe sig paa Borgmestre og Raad og oppebære noget af det, der var bevilget og privilegeret dem for deres Umage, da var der gjort en klar Jordebog, i hvilken ligeledes var indtegnet Borgmestres og Raads Indkomst paa deres Embedes Vegne, at disse ej heller skulde oppebære mere end der var privilegeret deres Formænd eller bevilget af Menigheden.

7. Kalvehaven[1]), „som nu nylig af Byens Grund er indtaget“, skulde herefter lejes bort til den højstbydende, dog ikke paa længre Tid end 5 Aar ad Gangen.

8. Byens Gaarde, Grunde og Ejendomme, inden- og udenbys, skulde lejes bort til de højstbydende; dog ingen Grund, der lejedes bort til Avlsbrug, paa mere end 5 Aar.

9. Vejerhuset, der stod forfaldet, skulde Borgmestre og Raad, eftersom de selv havde tilbudt, bygge og i Fremtiden holde vedlige paa egen Bekostning, Borgerne og Byen uden al Besvær.

Disse Punkter indeholder de Anker, som havde fremkaldt nævnte Uenighed, og den fik Kongens Stadfæstelse 5. April 1581[2]). Denne Stadfæstelse indeholdt tillige flere yderligere Bestemmelser om Skatteforholdene og andre Sager, der siden vil blive omtalte under Skatter.

Det var forat forebygge lignende Forviklinger i Fremtiden, at Kristoffer Valkendorf lod Byens Privilegier og Adkomstbreve, tilligemed Indtægten til Byen, Kirker, Skoler

---

[1]) Jorderne nærmest udenfor Vesterport (se Kjøbenhavn i Middelalderen, S. 6—8). [2]) K. D. II 402—11.

og de Fattige optegne i de 2 skrevne Pergamentshaandskrifter, der endnu er en Prydelse for Stadens Arkiv[1]).

V. Borgmestrenes Levnedsløb[2]).

1. Povl Hansen (1536—58) nævnes som Borger 1523, da han fik Penge udbetalt af Magistraten for hans Arbejde paa Taarnet mellem Nørreport og Jermers Gab. For sit Tilgodehavende derfra og for anden Forstrækning til Stadens Kasse fik han Betaling i en Jord paa Rosengaarden paa Hjørnet af Vognmagergade og Møntergade, hvor han anlagde en Have. 1528 var han Kirkeværge for Nikolaj Kirke, hvilket viser, at han alt da indtog en anset Stilling blandt Borgerne. Mellem Juli og Oktober 1529 blev han Raadmand og nævnes samme Aar som Kæmner. Sidst i 1531 eller først i 1532 blev han Borgmester i den afskedigede Ambrosius Bogbinders Sted. Han har hørt til Kristiern II's Parti eller dog været blandt dem, der ventede dettes Sejr, hvilket ses af hans Forbindelse med Folk, der tilhørte dette Parti, baade med Niels Stemp og Albert van Goch, hvis Enkes Værge han blev[3]). Han var ogsaa en af de 6 Medlemmer af Raadet, der 13. Juli 1534 sendtes til Køge for at hylde Grev Kristoffer. Kort efter gik han imidlertid af tilligemed det øvrige Raad forat give Plads for Ambrosius Bogbinders Parti og har indtaget en tilbagetrukken Stilling under de følgende Begivenheder, under hvilke han dog ikke

---

[1]) Den ene af disse er aftrykt K. D. I 483—540. [2]) Hovedkilden til følgende Levnedsbeskrivelser er Magistratens Vedtægtsbog i Raadstuearkivet, der fra 1558 meddeler en fuldstændig Liste over alle Borgmestre og Raadmænd; enkelte Oplysninger findes i Resens Haandskrifter. Citaterne af Kjøbenhavns Diplom. er ikke medtagne, da enhver nu kan benytte Registret til nævnte Værk. [3]) Om dem se Anden Del S. 84—87, 91—96.

mistede sin Anseelse, idet han var den øverste af de Borgere, der udstædte Overgivelsesakten til Kristian III. Denne Konge indsatte ham i hans forrige Stilling som Borgmester og benaadede ham 8. Dec. 1536 med Rosbæk Mølle (Gl. Vartov) paa Livstid. 1542 var han en af dem, der sendtes til Ringsted forat hylde Prins Frederik (II). Han døde 12. Sept. 1558 og omtales saaledes i en Aarbog: „Anno 1558 ved S. Mikkelsdags Tid døde Povl Hansen, som var Borgmester i Kjøbenhavn i 30 Aar, og han var en mægtig from Mand, saa at alle, som hannem kendte, gav hannem et godt Rygte“. En Datter af ham blev 1547 gift med Borgmester Anders Skriver. Han ejede og bebode det Stenhus, der laa paa det sydlige Hjørne af Læderstræde og Højbrostræde, nuværende Højbroplads Nr. 4 (Dagbladets Gaard)[1]. Desuden ejede han en Gaard i Færgestræde og Grunde ved Nikolaj Kirkegaard.

2. Peder Jørgensen (1536—47?) var Byfoged i Aarene 1513—15, men var i Februar 1516 yngst Raadmand. Imellem 13. Okt. og Dec. 1516 blev han Borgmester, men var det ikke mere end et Aars Tid, da han igen blev Raadmand. Han var da en from Katholik, idet han 11. Januar 1517 indstiftede en Sjælemesse i S. Peders Kirke, nemlig hver Mandag en læsen Messe om Vor Herres Opstandelse og om Jomfru Marias Glæde, som hun fik af sin kære Søns Opstandelse, og hver Fredag en læsen Messe om Jesu Kristi Død og Pine, i hvilken sidste Præsten især skulde bede for alle kristne Sjæle. Den var indstiftet med hans Hustru Karine Mattisdatters Ja og Fuldbyrd og med Karine Navnes og hendes Børns Samtykke, og derfor skødede han til Kirken en Gaard paa den nordlige Side af Vestergade i S. Peders Sogn, hvilken hans Hustrus Moder Bodil Hejnes[2]) og dennes

[1]) Rørdams Monumenta I 568. Sammes Kbnh. Kirker og Klostre S. 245. Ny kirkehist. Saml. III 500. D. Mag. 3. R. V. 283.
[2]) Hun nævnes 1516 som Enke efter Raadmand Knud Skriver, men maa altsaa have været gift forud med en Mand ved Navn Mattis og senere med en ved Navn Hejne.

Søster Kristine Pedersdatter, der var Karine Navnes afdøde Husbondes Søster, tidligere havde givet Kirken. Det blev overdraget til Borgmestre og Raad at have Tilsyn med at Messen rigtig blev holdt, og skede dette ikke, kunde de give Gaarden til en anden Kirke, som kunde opholde saadan Gudstjeneste. 1528 fik han af Byen en Jord ved Stranden i Betaling for hvad han havde kostet paa Jermers Skanse. Da Anders Halager 1528 traadte af som Borgmester, blev han det i dennes Sted, men han kunde ej heller holde sig i Stillingen og blev næste Aar igen Raadmand; under den Tids vekslende Stemninger varede det dog kun kort inden han igen var Borgmester, som hørende til det maadeholdne Parti, der støttede Frederik I. 1531 var han en af Forstanderne for Hospitalet og forblev i denne Stilling til 1536 og maaske længer. Han var ikke med til at hylde Grev Kristoffer 1534 og blev afskediget efter dennes Indtog. Derimod var han blandt dem, der udfærdigede Overgivelsesdokumentet til Kristian III, og blev vistnok umiddelbart efter beskikket til Borgmester, dog efter Povl Hansen, uagtet han vistnok var ældre i Aar. Han ejede en Gaard i Badstuestræde og fik 1547 af Kongen Brev paa en Jord ved Vandkunsten op til Gaasebryggeriet, men maa være død kort efter. Hans egenlige Bolig var dog vistnok en Gaard i Skoboderne, paa den nordre Side af Gaden, der nævnes 1545 [1]).

3. Anders Halager (1536—47?) lejede 1515 af Kapitlet den nordlige Hjørnegaard mellem Klædeboderne og Gammeltorv og et lille Stenhus tæt norden op dertil i Nørregade i sin og sin Hustru Benthes og deres ægte Børns Tid [2]). 1518 og 1524 nævnes han som Byfoged. 28. Januar 1527 forekommer han første Gang som Borgmester og var saaledes en af de ifølge den kgl. Bevilling af 1526 ny folkevalgte Borgmestre; han har imidlertid næppe kunnet arbejde

[1]) D. Mag. 3. R. V. 283. [2]) Det var dog ikke selve Hjørnestedet, hvilket ses af at Universitetet 13. Nov. 1548 bortfæstede dette til Kristiern Jensen Skriver og Hustru Marine Hansdatter.

sammen med sine Kolleger, idet han maa antages at have været en Modstander af Kristiern II's Parti, og blev allerede samme Aar Raadmand, dog blev han igen Borgmester vistnok i sidste Halvdel af 1529, og nævnes som saadan 25de April 1530. Han var en besindig Mand, der vistnok stod skarpt imod sin Embedsbroder Ambrosius Bogbinder; da Kongen i Efteraaret 1531 forlangte Magistratens Forklaring over dennes Fremtræden under Striden om Frue Kirke 1530, gav han sit Vidnesbyrd uden Forbehold om Ambrosius, Kort Berman og Rasmus Bager, og fortalte selv, at der havde været en Munk hjemme i hans Hus, der fraraadede at lade flere end en Fane Landsknægte komme ind i Byen, forat Borgerne kunde være dem stærke nok. Han var ej heller med til at hylde Grev Kristoffer og gik selvfølgelig af med de andre Medlemmer af Raadet. Under Belejringen hørte han til de mistænkte og fængsledes vistnok efter Opløbet paa Gammeltorv 20. Juni 1536; det Rygte naade idetmindste ud til Lejren, at han var bleven halshugget; han maa derfor antages for at have staaet i Spidsen for de Borgere, der ønskede en snarlig Kapitulation. Da Kristian III var kommen til Magten, blev han paany Borgmester og fik tilligemed Peder Villadsen 7. Dec. 1536 Brev paa Emdrupgaard. 1547 og 1549 nævnes han som fordum Borgmester og er da ved den Tid traadt af, og det er formodenlig i Anledning af hans Fratrædelse, at Kongen 1548 gav hans anden Hustru Tale eller Talike Livsbrev paa en forbrudt Gaard paa Nørregade; ved samme Tid forlenes Emdrup til hele Magistraten. Iøvrigt vedblev han at bo i Gaarden i Klædeboderne, der vistnok var en af de bedste Købmandsgaarde i Kjøbenhavn, og hans Enke bode der endnu 1558; den tilhørte da Universitetet. 1528 fik han Skøde paa en af Stenboderne sønden for Helligaands Kirkegaard. Anders Halager døde kort før Mortensdag 1553 af Pest[1]).

---

[1]) Danske Samlinger III 73. D. Mag. 3. R. VI. 20, 265.

4. Peder Villadsen (1537?—1539?) var under Kristiern II Slotsskriver paa Kjøbenhavns Slot, men indtog under denne Konges sidste Regeringstid en mere betrot Stilling, idet han som hans Sekretær fulgte ham til Jylland i Foraaret 1523. I Breve af 8.—10. Februar, daterede Horsens, hvori han melder Kongen om Biskoppernes og Adelens Rustninger, kalder han sig Skriver, og i Kongebreve fra 23. Februar til 4. April, der er skrevne med hans Haand, betegner han sig som „Secretarius". Han fulgte Kongen i Landflygtighed, men kom tilbage efter Kjøbenhavns Overgivelse 1524, idet han nemlig var delagtig i den Del af Overenskomsten om Kapitulationen, hvori det hedder, at „de Dannemænd, som Kong Kristiern tjent have udi hans Kancelli for Skrivere og Kapellaner, blive ved de Kirkens Len og Rente, som de af Konger og Bisper ere med forsete og forlenede og ej nyde deres lange, tro Tjeneste ondt ad". Det var nemlig en Uskik, der havde indsneget sig, at Folk i verdslige Stillinger forlenedes med Indkomsterne af Præstekald, ved hvilke de da maatte holde Kapellaner. Peder Villadsen var ikke selv præsteviet, men han maa dog have gennemgaaet en lærd Uddannelse. Han var saaledes forlenet med Nikolaj Kirke i Svenborg, der 1523 overdroges en anden, da han sagdes at have „forløbet" den. 1526 resignerede han den dog godvillig. Ligeledes var han forlenet med S. Peders Kirke i Malmø, som han 1528 afstod til Henrik Hansen, og med Taarnby Kirke paa Amager, som han 1538 afstod til Hr. Lavrids Pedersen.

Peder Villadsen maa have været en brugbar Mand, ti Frederik I benyttede ham 1524 til i Forening med Henrik Mynter (Myter?) at indkræve Landehjælpen i Kjøbenhavns Len. Kongen gav ham ogsaa 3 Fid og Bodsteder paa Dragør 1524 og 1525 Brev paa Raagaard paa Amager, som han maatte beholde i 8 Aar uden Afgift; 1528 blev hans Besiddelse af denne Gaard udvidet til hans Livstid. 5. Avg.

1530 fik han til videre Tilladelse til at benytte et Hus paa Dragør, der havde tilhørt det ophævede Graabrødre Kloster, og 2 Aar efter fik han det til Ejendom. Han maa paa Grund af sine Besiddelser paa Dragør antages at have drevet Købmandshandel ved Siden af sin Stilling som Slotsskriver, som han endnu beklædte sidst i 1532 og vistnok lige til Grev Kristoffers Ankomst 1534; 1531 kaldes han ogsaa Borger i Kjøbenhavn, da han solgte en Grund i Kattesund. Under Belejringen har han været tilstede i Byen, ti han var en af de Borgere, der 28. Juli 1536 udfærdigede Overenskomsten om Stadens Overgivelse; han kaldes da Peder Skriver, men af Seglet ses, at det var ham. Som de fleste af de nævnte Borgere blev han optaget i det ny af Kongen indsatte Raad, ti 12. Dec. 1536 kaldes han Raadmand, da han fik Forlening paa det Bøndergods, der tilhørte Dekanatet ved Frue Kirke, ligesom han og Anders Halager nogle Dage i Forvejen havde faaet, Kongens Fæstebrev paa den Bispestolen tidligere tilhørende Emdrupgaard. 28. Jan. 1537 var han endnu Raadmand, men er snart efter bleven Borgmester. Han levede 8. Juli 1538 og døde enten dette Aar eller sandsynligst det næste først i Oktober. Han er begraven i Helligaands Kirke, hvor der i Koret fandtes en Ligsten med følgende Indskrift: „Her ligger begraven Per Villadsen, som var Borgmester i Kjøbenhavn, og af Gud kaldtes han den Torsdag efter Michaelis Anno MDXXXV (hvilket maa være urigtig læst), hvis Sjæl Gud naade. Den, som vel lever, han ikke ilde dør“. Hans Enke Anna fik 29. Okt. 1539 af Universitetet Brev paa 8 Mk. dansk aarlig og den Gaard Hans Garnat havde i Leje, efter dennes Død, fordi Peder Willadsen havde afstaaet Taarnby Kirke og sin Residens til Superintendentens Gaards Udvidelse; han har altsaa ogsaa været Ihændehaver af et Vikariat og haft en Gaard paa Nørregade til Bolig.

Paa den nordlige Side af Vingaardstræde byggede han

nogle Boder eller Huse til Udlejning til Arbejdsfolk, hvilke 1546 kaldes Anne Per Villadsens Enkes Boder[1]).

5. Oluf Jakobsen (el. Ibsen) Skriver (1540—57) var 1522 en velstaaende Købmand, der var Medlem af det af Kristiern II 1520 stiftede nordiske Handelsforbund og havde et Handelskontor i Stockholm, hvorfra han laante Kongen Penge. Han nævnes som Raadmand 1516 og forblev i denne Stilling, til han 1534 afskedigedes af Grev Kristoffer, hvilket er mærkeligt nok, da han vistnok baade har været Tilhænger af Kristiern II og af Reformationen. At han stod Hans Tavsen nær, ses af at han var med at underskrive dennes Revers til Joakim Rønnov 17. Avgust 1533. Han fik dog ved forskellige Lejligheder Benaadninger af Frederik I i Aarene 1525—32, nemlig paa en Bod ved Vandmøllen, en Bod sønden for Helligaands Kirke i Stenboderne og en Grund ved Stranden lige overfor Vingaarden; i de derom udfærdigede Kongebreve kaldes han vel ikke Raadmand, men af andre Dokumenter ses det, at han ogsaa var i Raadet i disse Aar. Under Belejringen blev han benyttet til at føre Underhandlinger; han og Hans Decker var saaledes de 2 kjøbenhavnske Borgere, der tilligemed Herman Ditmarsken 15. Dec. 1535 blev udvalgte til at deltage i det forestaaende Fredsmøde i Hamborg; han er altsaa vedbleven at nyde de toneangivendes Tillid. Han var ogsaa en af de Borgere, der udsendtes 28. Juli 1536 forat udfærdige Dokumentet om Stadens Kapitulation til Kristian III, og blev vistnok straks efter Raadmand, hvilket han var i Nov. 1538. Efter Peder Villadsens Død blev han Borgmester og nævnes som saadan 1540[2]). 1547 stævnede han Axel Rosenkrands

[1]) Ny kirkehist. Saml. II 133, 134, VI, 144. D. Mag. 4. R. II 34, 35, IV, 104. Frederik I. Registrant S. 107. Allen III 2. Afd. 353. Resens Inscr. Hafn. [2]) Naar han i en kgl. Stadfæstelse 19. Avg. 1542 (i Diplomatariet i Geh. Ark.) kaldes Raadmand, er det fordi han var i denne Stilling, da det oprindelige Dokument udstædtes.

for et Tilgodehavende hos dennes Søn Thomas. 3. Novbr. 1557 fik han kgl. Brev, at da han „udi lang Tid haver tjent Os og højbaarne Fyrste Kong Frederik, vor kære Herre Fader, højlovlig Ihukommelse, og været vor Borgmester her sammesteds og nu for hans Alderdom og store Sygdom og Skrøbelighed sig højligen besværet samme Befaling at forestaa og derfor underdanigst begæret, at Vi hannem dermed naadeligen vilde forskaane og en anden tilskikke udi hans Sted at være Borgmester“, indrømmede Kongen ham dette med det Løfte, at ville herefter som tilforn være ham en naadig og gunstig Herre og Konge. Han var 1540 gift med Ingeborg, Datter af Morten Haaddeleder; hendes Moder Birgitte var Søster til Vikaren Peder Henriksen, der 1540 overdrog hende sin Residens i hendes Levetid og efter hende hendes Datter og Oluf Jakobsen og deres Børn, men hvis der igen skulde blive indført Altertjeneste i Vor Frue Kirke, skulde de give Gaarden fra sig igen. Oluf Jakobsens Enke levede endnu 1568. Han lejede 1527 af Kapitlet Snares Gaard (hvoraf Fabrikant Brøndums Gaard i Snaregade er en Del), hvor han selv bode; den laa i Kompagnistræde, men vendte med Bagsiden ud mod Snaregade og med den tredie Side ud mod nuværende Knabrostræde, der kaldes det lille Stræde, som Borgmester Oluf Skriver bor, eller det lille Stræde vesten for Oluf Skrivers Gaard. Det er vistnok i denne Gaard den Brønd var, hvis gode Drikkevand roses under Belejringen 1535—36. En Have ejede han paa det nedlagte Graabrødreklosters Grund og havde nogle Boder i Kattesund i Smekkenborg, der 1581 ejedes af hans Svigerdatter Dorethe Sandersdatter Hans Olsens. 2. Nov. 1552 nævnes en Gaard i Skoboderne vesten for Oluf Skriver Borgmesters Gaard, og samme Aar solgte han den omtalte Grund ved Vingaarden, paa hvilken der nu var bygget en Gaard, til Nikolaj Kirke. Han drev Handel paa Skotland, og 1532 fik han og hans Slægtning Sander Lejel i Helsingør Fripas paa at sejle gennem Kongens Flaade. Hans Søn Hans

Olufsen blev Raadmand og Borgmester. Han har været i nær Slægt med Familien Snare, hvilket dels ses af, at han blev Ejer af Snares Gaard, dels af, at han var Formynder for Erland Snares Enke Karine, og 1525 fik han Brev paa en Del af en Bod ved Vandmøllen efter hendes Død, som hendes Søn Henrik Snare, der blev henrettet med Klavs Kniphof, havde arvet efter sin Fader. Hans første Hustru kan maaske have været Erland Snares Datter[1]).

6. Mattis Klavsen (1547—53?) var en af de Borgere, der 28. Juli 1536 udsendtes til Kristian III, og blev straks Raadmand i det ny Raad; han nævnes idetmindste som saadan fra 1538 til 1547, og maa være bleven Borgmester dette eller følgende Aar; at han var ældre Borgmester eller i det mindste samtidig med den følgende Peder Jensen, ses af, at hans Navn staar foran dennes i P. Palladius's Dedikation til Magistraten af sit Skrift om Pestilens 1553. Han er da fulgt efter Anders Halager, der 1547 nævnes som fordum Borgmester. 23. Juni 1551 fik han og hans Hustru Kirstine Hansdatter Fæstebrev paa en Gaard i Sudergade. Hun var Enke efter en Borger i Kjøbenhavn Skipper Søren, og hun og hendes Børns Arvinger fik 1532 af Frederik I Forlening paa en Gaard, der tilhørte S. Anne Alter i Roskilde Domkirke; denne Gaard, som Mattis Klavsen selv bebode, fik han kgl. Stadfæstelse paa 1545[2]).

7. Peder Jensen (1548—57) blev 1543 Raadmand, og da han 1548 var Borgmester, er han fulgt efter Peder Jørgensen; 1553 var han tillige Værge for Helligaands Hospital. Han døde 20. Okt. 1557; hans Enke Lisbet Bertelsdatter, født i Kjøbenhavn, der siden ægtede Borgmester Marcus Hes, lagde en Ligsten over hans Grav og begravedes hos ham i Helligaands Kirke 9. Juni 1572. Hun roses som en ud-

[1]) Rørdam, Kirker og Klostre S. 187. Aktstykker til Grevetejden II 190. Rørdam Univ. Hist. Aktst. Nr. 5. Røn, Hans Tavsen S. 74. Paludan-Müller Grevens Fejde II 229—30. Fred. I's Reg. 393—94. [2]) Ny kirkehist. Saml. I. 694.

mærket Kvinde, der berømmedes af alle. Han ejede en Gaard ved Stranden og stævnede 1549 flere af sine Medarvinger efter Mogens Lavridsen for en Strandjord sønden op til hans Gaard. Denne Mogens Lavridsen er vistnok Borgmesteren af samme Navn, der levede til omtrent 1519, og den Gaard Peder Jensen arvede efter ham, der f. E. kan have været hans Far- eller Mor-fader, er vel den samme store Gaard, som den Marcus Hes siden havde ved Stranden [1]).

Det af Biskop P. Palladius og Dr. Peiter Capiten 1553 udgivne Skrift, Præservativ mod Pestilens er dediceret Borgmestre og Raadmænd i Kjøbenhavn. De første nævnes ved Navn, Povl Hansen, Oluf Ibsen, Mattis Klavsen og Peder Jensen, hvorimod vi desværre ikke faar Navnene paa „de Dannemænd i Raadet“. I den saakaldte Magistratens Vedtægtsbog i Raadstuearkivet gives følgende Oplysninger om Magistratens Sammensætning 5 Aar senere: „Anno 1558 paa S. Andreæ Apostoli Aften før Jul (29. Nov.), da var Anders Godske, Jesper Olufsen og Mikkel Skriver Borgmestre, Rasmus Kjeldesmed, Lavrids Mullie, Arild Hake, Mester Lavrids Bøssestøber, Lavrids Madsen, Kristen Vejer og Oluf Hammer Raadmænd; og efterdi der var ikkun 3 Borgmestre, da blev samme Dag Mads Skriver og Klavs Perlestikker sat til Raadmænd, saa de var 12 tilhobe udi Raadet“. I disse 5 Aar er der altsaa kommet ganske ny Personer ind som Borgmestre, og vi ser, at man da var tilfreds med at Tallet paa Raadets Medlemmer var 12, og ikke brød sig om, enten Borgmestrenes Tal var 4 eller 3.

8. Anders Hansen (1554?—56) har kun kort Tid været Borgmester og maa være fulgt efter Mattis Klavsen, der endnu levede 1553. Om ham har Resen følgende Oplysning: „Anders Hansen, som af et Hofnavn, han fik udi salig Kong Hanses Tjeneste, kaldtes Anders Ull, saa længe han levede, han var Borgmester i Kjøbenhavn og blev han

[1]) D. Mag. 4. R. IV 158. Ny kirkehist. Saml. III 495.

ihjelslagen uden for Roskilde af en ved Navn Otto Brokkenhus, som bevises med en Dom af Dato Aar 1556, Fredagen efter Paaske, som findes iblandt Kjøbenhavns Breve". Denne Dom er ikke mere til og findes ej heller i Herredags eller Rigens Dombøger, saa vi savner nærmere Oplysning om Anledningen til hans Drab. Det er vel denne Anders Ulf, der med sin Hustru Berete Pedersdatter 21. Marts 1521 lejede en Stenhus Gaard i Klædeboderne af S. Mikkels Alter i S. Nikolaj Kirke.

9. Anders Godske (1556—65) maa være fulgt efter den 1556 dræbte Anders Hansen og nævnes som Borgmester 28. Juni 1558. Raadmand havde han været siden 1551. 14. Juli 1561 fik han Brev paa Rosbæk Mølle uden Afgift, hvilken han beholdt indtil 1565. Han ejede en Gaard i S. Pedersstræde, der 1581 tilhørte Niels Pedersen Skriver, og en anden i Læderstræde, og havde i Fæste af Byen en Jord mellem Vognmandgade og Volden, hvor han vistnok havde Have. Efter en Gravskrift i Helligaands Kirke hed han egenlig Anders Due. Paa denne stod nemlig: „Her hviler ærlige Anders Due, som kalledes Godske og var Borgmester i Kjøbenhavn, med sin kjære Hustru". Naar han er død, vides ikke, men han levede endnu 1563, da han som øverste Borgmester optog et Inventarium over Raadstuearkivet. Det er sandsynligt, at han først er død midt i 1565, da der ellers efter Hans Mortensens Død i lang Tid kun vilde have været 2 Borgmestre.

I Anledning af det svenske Gesandskabs Afrejse 1563, hvorom senere under Marcus Hes, hedder det i Resens Frederik II's Krønike S. 78—79, at Kansleren Johan Fris „lod og samme Tid Anders Godske, øverste Borgmester udi Kjøbenhavn, advare, det han udi Porten vilde gøre den Anstalt, at ingen af de svenske Gesandter uden H. K. Majestæts videre Tilladelse og Pas blev stædet at komme ud af Portene. Hvilket velbemeldte Borgmester meget beskedenlig

som en Mand af god Forstand, Lærdom og Erfarenhed vel udi Agt tog og fuldbyrdede“ [1]).

10. Jesper Olufsen (1558—67) og Mikkel Skriver er vistnok blevne Borgmestre samtidig, idet der paa en Gang var 2 Pladser ledige, da Peder Jensen døde i Oktober og Oluf Jakobsen gik af i November 1557; deres Udnævnelse er formodenlig falden sidst i 1557. 1539 var han en af de udvalgte „Menigheds Mænd“, der gav Samtykke til Overdragelsen af en særlig Mark til Magistraten, og kaldtes da Skipper Jesper. 1542—45 nævnes han som Byfoged og blev derpaa Raadmand; han var tillige Kirkeværge for Nikolaj Kirke. Om hans Giftermaal fortælles saaledes i Præsten Kristiern Bruns Optegnelser: „Der var en Borgmester i Kjøbenhavn for nogle Aar siden, som hed Skipper Jesper Olsen, det var, hvis jeg ikke tager Fejl, Anno 1573. Denne samme fik en fattig Pige underligen af Guds Forsyn i saa Maade: Hun kom til Kjøbenhavn, der hun var liden og en arm fattig stakkels Pige, udi en Vadmels Kjortel paa et Læs Kul, saa blev hun given hen paa Guds Forsyn. Men derefter forfremmede Gud i Himlen hende af sin faderlige Godhed, at hun vokste op, fik godt Held iblandt Folk og kom saa langt paa det sidste, at hun fik samme forskrevne Borgmester Skipper Jesper til Ægte. Engang derefter brejdede en Kvinde hende sin Armod og Fattigdom, som var Kancelliskriver Niels Skrivers (se Nr. 21) Hustru, og vilde foragte hende derfor. Men hun svarede hende beskedelig derpaa saaledes: du saa vel, sagde hun, den Vadmels Kjortel, jeg havde paa, men du saa ikke den gode Lykke, der var indenfor“. Jesper Olufsen aftakkede 25. Marts 1567 paa Grund af Alder og Skrøbelighed [2]).

---

[1]) Rørdam, Aktst. til Univ. Hist. S. 125, Rørdam, Mon. II. 479. Resens Frederik II's Krønike S. 78—79. Resens Inscriptiones.
[2]) Saml. til Fyns Hist. og Top. VII 300.

11. Mikkel Skriver (1558—61) er som omtalt bleven Borgmester sidst i 1557 eller først i 1558. Han nævnes som Byfoged 1549 og var allerede da i Handelsforbindelser, idet han 1547 fik Søpas paa Norge og Holland. Nogle Aar efter opnaade han en anselig Stilling, idet han blev forlenet med Færøerne 17. April 1556. Han fik nemlig Tilladelse til at sejle paa Færøerne, hvilket var et kgl. Monopol; han skulde oppebære Kronens Rente og Rettighed her imod at aflægge aarligt Regnskab, og skulde yde Kongen 3 Fjerdedele af Indtægten ved sit Købmandskab. Ved samme Lejlighed udstædtes kgl. Brev til Indbyggerne, at de skulde svare ham paa samme Maade, som de hidtil havde svaret den kgl. Lensmand Kristoffer Hvitfeld. Denne Forlening havde han, til en anden kjøbenhavnsk Borger Anders Jude fik Brev derpaa 2. Nov. 1559 [1]). Da Mikkel Skriver var bleven Borgmester, fik han 1558 Brev paa Rosbæk Mølle efter Povl Hansen, men beholdt den kun i 3 Aar. Han fik nemlig Afsked som Borgmester 9. Juli 1561, og allerede den 14de blev Møllen overdraget til Anders Godske. Grunden til hans Afskedigelse angives ikke, men i et Brev til Peder Oxe af 4. Juni 1565 fortæller han, at han var haardt og uforskyldt forfulgt af nogle Adelsmænd for noget, han havde sagt dem, som ikke behagede, uagtet det var Sandhed, og han befrygtede, at de vilde bringe ham i Kongens Unaade. 2 Maaneder førend hans Afskedigelse udstædtes en Stævning til ham om at møde i Retten i en Sag med Hartvig Bilde om en Skibspart, hvilket sandsynligvis er den Sag, der fremkaldte hans Afskedigelse. Han var imidlertid ikke ganske falden i Unaade, ti 18. Oktober 1563 blev han udnævnt til

[1]) Færøerne forlenedes 2. Sept. 1565 til Erik Rosenkrands, men 3. Juni 1569 fik igen de 2 kjøbenhavnske Borgere Mads Lampe og Anders Jude Eneret til den færøske Handel paa 4 Aar, dog skulde der være en kgl. Skriver, som opkrævede Landgilde og anden kgl. Rettighed. (Norske Rigsreg. I 276—77, 470, 621—24).

Tolder i Baahuslen, og at han virkelig har tiltraadt denne Stilling ses af, at han havde købt en Gaard i Marstrand, der ved hans Fald blev konfiskeret, men som hans Enke ved et kgl. Brev af 10. Maj 1567 fik tilbage. Det omtalte Brev til den da landflygtige Peder Oxe, der i Udlandet optraadte som Kong Frederik II's Fjende, er skrevet i Lybæk, og deri forekommer flere Oplysninger, der skulde vise, hvor utaalelig Tilstanden i Danmark var under nævnte Konge; han fremsatte deri den Mening, at det nu var Tid for Peder Oxe at gøre noget, ligesom han lovede for sin Person saadan Tjeneste, som nogen af hans Lige nogen Tid kunde gøre. Dette Brev fik han ikke sendt afsted, men det blev fundet hos ham, hvorpaa han blev fængslet, formodenlig i Lybæk, 25. Juli 1565 halshugget ved Galgen udenfor Kjøbenhavn og med Hoved og Krop begravet i den ny Kirkegaard udenfor Nørreport. Foruden Brevvekslingen med Peder Oxe, der endnu er bevaret, synes han ogsaa at have ført en lignende med de Svenske, med hvem Danmark netop var i Krig (Syvaarskrigen), og saaledes at have været en ligefrem Landsforræder. Han har vistnok iøvrigt nydt stor Anseelse, da han stadig under Omtalen af hans Forræderi kaldes en verdslig forfaren og velagtet Mand og deslige. 1547 bebode han en Gaard i Strand Kvarter, og hans Enke Marine ejede 1581 en Gaard i S. Klemensstræde; den første Gaard, der laa i Store Færgestræde, solgte han til Kongen, der overlod den som Bolig til Hofprædikanten M. Povl Noviomagus[1]).

12. Anders Knudsen Skriver (1561—71) blev 9. Juli 1561 paa Slottet indsat af Kansler Johan Friis i Mikkel Skrivers Sted. 1547 var han bleven gift med en Datter af Borgmester Povl Hansen. 21. Maj 1571 aftakkede han paa Grund af Alder og Skrøbelighed. Førend han blev

[1]) Rørdam i Vid. Selsk. Skrifter 4. R. IV 404—06, 410. Rørdams Monumenta II 536. Ny kirkehist. Saml. III 497. Aktstykker til Univ. Hist. S. 125. D. Mag. 3 R. III 303—04. 4. R. IV 158, 167, 372. Norske Rigsregistranter I 196.

Borgmester, maa han have været Tolder paa Falsterbo, ti 9. Marts 1562 fik han kgl. Brev om at gøre Rentemesteren klart Regnskab for Tolden der. Han havde under Syvaarskrigen forstrakt Kongen med Penge, hvorfor Rentemesteren 21. April 1577 fik Befaling til at betale hans Enke med Korn eller andre Varer. Hans Enke Sidsel havde 1581 en Grund paa Hjørnet af S. Antonie- og Pilestræde. Han ejede en Gaard paa den sydlige Side af Skoboderne (Del af Vimmelskaftet Nr. 43)[1].

13. Hans Mortensen (1561—64) blev indsat 9. Juli 1561, samtidig med Anders Knudsen, hvorved Borgmestrenes Tal atter blev fuldstændigt. Han døde 25. Maj 1564.

14. Arild Hake (1565—69) blev indsat 7. November 1565. Han var formodenlig en Sønnesøn af den Arild Hake, der var Raadmand 1516, og blev selv Raadmand mellem 1548 og 1551. Han var gift med Kristine Hansdatter, der døde 3. Nov. 1565 og tilligemed sin Søn Arild (død 1561) er begraven i Vor Frue Kirke[2]. Han aftakkede 6. Juni 1569 og døde 26de Oktober 1590. 1568 købte han en Søbod fra Gangbroen ved Stranden og til det Stræde, hvor Borgmester Marcus Hes bode (Snaregade), 1572 solgte han den igen. Han ejede ogsaa en Jord i Pilestræde. 1572 kalder han Henrik Dringelberg sin Søstersøn, han var ogsaa Slægtning af de 2 Brødre Hans og Mads Olufsen, formodenlig hans Hustrus Brodersønner. Han ejede Nr. 46 ved Gammelstrand, der da gik ud til Læderstræde, men før 1581 havde han afhændet den til Hans Hunt. Østen for denne Gaard laa Helge[3]) Peder Dringelbergs Gaard; hun var vistnok Henrik Dringelbergs Moder.

---

[1]) Ny kirkehist. Saml. I 695. [2]) Resens Inscr. [3]) Hun var Søster til Mag. Jesper Brochmand og havde 1551, da hun bode i Lund, haft Besøg af Ane Oluf Hansens Enke, hvem hun beskyldte for, at hun ikke havde handlet tilbørligt med sin Husbonde, ja overfusede hende paa Gaden, saa hun kom i Folkemunde. Men Helge gjorde hende siden sin Undskyld-

15. Marcus Hes (1565—89) blev indsat som Borgmester 7. Nov. 1565, efterat han havde været Raadmand siden 29. Juni 1564[1]). Han var paa den Tid en af de driftigste og mest ansete Købmænd i Staden. Første Gang han nævnes er i et Kongebrev til ham af 15. Dec. 1559 fra Nyborg; Kongen havde nemlig erfaret, at han havde ført med sig (fra Udlandet) 4 tyrkiske Heste og en arabisk Sadel, og bad ham derfor at komme med det første til Nyborg med dem, da Kongen vilde bese dem og afkøbe ham dem, hvis de behagede ham; han vilde desuden holde Marcus Hes skadesløs for Omkostningerne paa Rejsen; hvis han havde nogle skønne russiske Slæder, skulde han ogsaa tage dem med, og ellers udtage 2 Slæder til 2 Heste og 2 til 1 Hest hos sine Medborgere i Kjøbenhavn til Kongen. At han paa den Tid bl. a. drev Hestehandel ses ogsaa af, at han 9. Feb. 1560 fik Tilladelse til at udføre 16 Heste til Tydskland, dog Kronens Told og Rettighed uforkrænket. Under Krigen med Sverig forstrakte han Kongen med Penge og fik imod Tilbagegivelse af Gældsbeviset Tilladelse til at lade et Skib paa 100 Læster Salt, som han havde fragtet, gaa til Narva. Han tog levende Del i den islandske Handel; 1566 og 1569 fik han saaledes kgl. Eneret til at besejle en Havn paa Island. 1572 fik han Tilladelse til at besejle i 4 Aar 3 Havne paa Island og der opkøbe Svovl, Tran og andre Varer; derfor skulde han give en aarlig Afgift af 4500 gode uforfalskede Daler og 2 Læster lutret Svovl. Det Svovl, han fik til Købs, maatte han lade lutre og oplægge i Svovlhuset for Kjøbenhavns Slot[2]). Han skulde aarlig forskaffe Kongen saa mange Hofklædninger, som behøvedes til Hofsinderne og andre Hoftjenere, og skulde sælge dem for

---

ning og Kongen befalede dem som nære Slægtninge at slutte Forlig. Oluf Hansen, der ellers var Vantsnider, var vistnok en af Raadmændene i Grevefejdens Tid. [1]) En Hans Hess, der nævnes som tydsk Købmand 1522 (K. D. IV 393), var maaske hans Fader. [2]) Dette laa udenfor den gamle Østerport.

samme Pris, som de kunde købes af andre Købmænd i Riget; Betalingen for disse skulde afkortes i ovennævnte Afgift. 1578 fik han Bevilling paa at besejle 3 Havne paa Island, formodenlig de samme, medens han 1575 havde faaet Tilladelse til at besejle 2 andre Havne der. 1576 afkøbte Kongen ham 8 Kanoner („Kaaberstykker"), som han havde ladet støbe, og Rentemesteren fik Befaling til at handle med ham om en svensk Bark, der var overmaade „besejlet" og tjenlig at bruge for en Pinke; Marcus Hes skulde have i Mageskifte Nattergalen eller et andet kgl. Skib og have saa meget i Bytte som billigt var. Ogsaa paa andre Maader benyttede Kongen sig af den Forkøbsret, der ifølge de gamle Stadsretter var hjemlet ham som Stadens Herre. Marcus Hes og Hans Sukkerbager ejede i Forening med flere Borgere i Kjøbenhavn og Malmø et Skib, kaldet den gyldne Løve, paa 300 Læster, hvilket Kongen tog uden Betaling og brugte til Orlog, men efter Krigen fik Rentemesteren Befaling 19. December 1577 om, paa deres Klage at undersøge Sagen og give dem den Betaling, der tilkom dem. At han drev stort Skibsbyggeri, ses ogsaa af, at han 1579 fik Tilladelse til at bygge et Skib i Stavanger Len og uhindret føre det bort fra Norge. Denne Tid var hans Velmagtstid, men nogle Aar efter ser vi, at han ved ulykkelige Forhold og vidtløftige Spekulationer var begyndt at komme i Forlegenheder. Et Kongebrev af 9. Juni 1581 viser, at han den foregaaende Vinter havde købt af Kongen en Del Uld, Korn og andre Varer, der skulde betales om Somren, men nu var der over 4000 Daler, han ikke kunde betale; i Betragtning af hans store Bekostning til sit Skibs Bygning og Udredning og adskillig overfaldende Skade, han havde lidt, og efterdi han med stor Risiko („Æventyr") handlede paa Narva[1])

---

[1]) 1568 fik han kgl. Bevilling paa uden Told at lade et Skib, ladet med Salt, gaa til Narva. Han sejlede altsaa ogsaa paa Spanien.

og fremdeles kunde blive ved sin Handel og Næring, fik han imidlertid Udsættelse til Mikkelsdag. Denne Betalingstermin har formodenlig været endnu besværligere end den forrige, ti 31. Dec. udstædtes et kgl. Brev til Kristoffer Valkendorf, at M. Hes havde bedet Kongen om at købe hans store, ny Skib for 15000 Daler, hvilket han ogsaa vilde, foruden at eftergive ham 1000 Daler, han skulde betale til Paaske; det var dog nær ved, at hans vaklende Pengeforhold havde kostet ham hans Stilling, ti Kongen tilføjer i Brevet, at det bevilgedes ham fremdeles at blive ved sit Kald og sin Borgmesters Embede og Bestilling.

Det gik dog efterhaanden mere og mere tilbage, alt hans Tilgodehavende blev indkrævet, og det voldte ham stor Ulejlighed, at han paa den Tid, Peder Oxe var Rentemester, havde laant Kongen 1400 Daler, hvilket Gældsbrev var overgivet til Peder Hansen, der havde givet det til sin afdøde Hustru, som aldeles havde forlagt det; 1586 fandtes Gældsbrevet imidlertid i et lille beslaaet Skrin, og Kongen befalede Rentemesteren at betale denne Gæld, „som udi sig selv er billigt og kristeligt, at han over hans gode Vilje ikke skulde lide nogen Skade“. Endnu 1585 drev han Søhandel, ti det er vistnok til et Handelsskibs Udrustning, at han 1585 laante $^1/_2$ Td. Slangekrudt i Arkeliet.

Kongen vedblev at være ham bevaagen, ti vel fik han 3. Maj 1589 Afsked som Borgmester, men det anførtes som Grund, at han var beladt med langvarig Sygdom og Alderdoms Svaghed, og der bevilgedes ham desuden i hans Livstid Frihed for Skat, Hold og alle andre kongelige, borgerlige og Byens Tynger. Næste Aar befalede Kongen, at der af Loftet paa Slottet skulde gives ham $^1/_2$ Læst Rug, 1 Læst Byg og 1 Td. Smør, og naar Svinene toges af Skovene, skulde han have 4 gode, fede, levende Oldensvin; Marcus Hes havde nemlig forestillet Kongen, „hvorledes ham udi mange Maader adskillig stor Modgang og Ulykke er tilslagen, saa han klart er kommen fra sin Næring, Bjering og til stor Armod“, om

Kongen vilde anse hans arme Vilkaar og give noget til hans Underhold. I den tidligere Tid af sit Borgmesterskab solgte han et Byen tilhørende Skib i Danzig, og der blev senere Spørgsmaal om, hvor Betalingen var bleven af, dog blev han ikke, som det synes, draget til Ansvar. Han døde 26. Okt. 1590, 64 Aar gammel, og begravedes 28. Okt. i Helligaands Kirke, hvor Sognepræsten M. Jonas Jakobsen prædikede over Jobs Bogs 1ste Kapitel. Det er formodenlig den russiske Handel, der ødelagde ham, thi det maa være hans Tilgodehavende hos „Grotfyrsten“ af Moskov, som hans Broder Anders Hes, Borger i Helsingør, paa egne og Iver Povlsen i Kjøbenhavn, hans Enkes anden Mand, paa sine Børns Vegne 1602 dels selv, dels ved Fuldmægtige agtede at opkræve, hvorfor Kongen gav de 3 Rigsraader, der i dette Aar udsendtes ti Rusland forat ledsage Hertug Hans, der skulde ægte Czarens Datter, Tilhold om at hjælpe dem til rette, hvilket de formodenlig ogsaa opnaade. Det synes ogsaa, at Vilkaarene er blevne bedre for Marcus Hesses Enke, ti 9. Avg. 1594 fik Rentemesteren kgl. Befaling til at betale Margrete, Marcus Hesses Efterleverske, den Fortæring, som de Stadiske (Hansestædernes) Gesandter hos hende havde gjort. Deraf ses nemlig, at hun har haft saa stort Husrum, at hun har kunnet beværte fornemme Gæster, ligesom det fandt Sted i hendes Mands Velmagts Dage. Marcus ejede nemlig en stor Gaard, der gik ud til Kompagnistræde og Snaregade, hvilken sidste Gade 1572 betegnedes som det Stræde, der løber frem for Borgmester Marcus Hesses egen Gaard, som han nu selv udi bor; den laa øst op til Peder Skrams Gaard, hvilken sidste uden Tvivl er den samme, som den Rønnoverne tidligere ejede og igen laa østen op til Snares Gaard. Hos Marcus Hes blev saaledes 1563 et svensk Gesandtskab med Hr. Sten Eriksen i Spidsen indlagt i Herberg. Da Statholderen Hr. Johan Fris fik dette at vide, sendte han Bud til Kongen, der var paa Jagt, og lod Hr. Sten bede om at vente saa længe, til Kongen gav dem Svar, hvorover Hr. Sten blev

meget utilfreds, skønt Statholderen flere Gange sendte ham Bud, dels med en Adelsmand, dels med Marcus Hes, og bad ham have Taalmodighed. De Svenske blev imidlertid mere og mere opbragte over denne Forsinkelse i deres Rejse og beredte sig til at rejse alligevel, hvilket deres Vært hurtig meldte Johan Fris, der igen sendte 2 Adelsmænd, men Hr. Sten lod sig ikke bevæge ved deres Forestillinger og red afsted. Da de kom til Vesterport, vilde Vagten efter Borgmester Anders Godskes Befaling ikke lade dem komme ud; Hr. Sten red da ind paa den, greb en Bøsse og spurgte, hvem der vilde forbyde ham at ride ud af Byen, hvorpaa han med sit Følge paa omtrent 40 Ryttere trængte sig ind i Porten; her var imidlertid en Mand saa snarraadig, at han slog den yderste Port i, og Hr. Sten maatte ride tilbage til M. Hesses Gaard i stor Vrede, der neppe stort dæmpedes ved et straks efter paafulgt Besøg af Johan Fris. — 1580 bode Hertug Karl af Meklenborg hos ham. Foruden ovennævnte Gaard i Kompagnistræde havde han mange andre Ejendomme, saaledes endnu 1581 Gaarde i Raadhusstræde, St. Klemensstræde, Vestergade, Nørregade og St. Pederstræde. En Have, han havde udenfor Østerport, tilhørte 1620 Herman Wøest; udenfor Vesterport anlagde han en anden Have med Fiskeparker, hvilken indtog den Strækning mellem Vesterbrogade og Gamle Kongevej, der nu er Gadenumrene 30 til 74 paa Vesterbrogade.

Han var 2 Gange gift; første Gang med Lisbet Bertelsdatter, Enke efter Borgmester Peder Jensen; efter hendes Død 9. Juni 1572 ægtede han Margrete Surbek, der siden giftede sig med den senere Borgmester Iver Povlsen og døde 12te Sept. 1602. Hans Broder Anders Hes i Helsingør drev ogsaa stor Handel paa Norge, Holland og Spanien[1]). 1620

---

[1]) Rørdam Mon. II 155—57. D. Mag. IV 216. Ny D. Mag. I 75—76. Hist. Tidskr. V 479. Resens Inscr. Norske Rigsreg. I 616, II 4, 183, 267, 346.

nævnes Anna Marcusdatter, der rigtignok et Par Gange kaldes Anna Markvardsdatter, som Ejer af en Gaard i Naboløsstræde; af et Skøde paa hendes Gaard af 10. Sept. 1636, der ses at være arvet af Borgmester Simon Surbek og Hustru, ses den at have gaaet fra Læderstræde til Stranden og langs Naboløs; denne Gaard, som Kristian IV skænkede Vibeke Kruse, laa paa Naboløses østre Side, og er forskellig fra Marcus Hesses ovennævnte Gaard, men der er dog Sandsynlighed for, at Anne Markvardsdatter er Datter af Marcus Hes.

16. Knud Pedersen Skriver (1567—69) blev indsat 16. Maj 1567 af Slotsherren Bjørn Andersen. Denne Mand blev 1547 Universitetets Foged paa Knardrup Kloster og 1552 Universitetets Kvæstor eller Rentemester. 1560 blev han Slotsskriver paa Kjøbenhavns Slot og forlenedes 1562 med Duebrødre Kloster i Roskilde. Som Slotsskriver stod hele Skaanes Toldvæsen under hans Bestyrelse, og han var i det hele en mægtig Mand; dette ses bl. a. ved Konsistoriets Forhandlinger 1566 om Kaldelsen af en Præst til Taarnby, hvor man raadede til at vælge Knud Skrivers Svoger, Hr. Jørgen, da han ved Hjælp af sine Venner ikke lidet kunde skade Universitetet. 1566 tilegnede Dr. Niels Hemmingsen ham sin latinske Kommentar til Kolossenserbrevet og omtalte ham i Fortalen som sin gamle Ven; de havde nemlig gaaet i Skole sammen i Roskilde; forøvrigt er Knud Pedersen født i Svenborg.

1568 fik han kgl. Brev om straks at sende Kongen til Frederiksborg $^1/_2$ Læst Hvede og 1 Td. Hvedemel, det som godt var, og tilsige Lensmanden paa Slottet at skaffe Vogne dertil. Det er her mærkeligt, at det bliver ham, der skal tilsige den fornemme Lensmand. Samme Aar modtog han 450 gamle Daler af Byens Kasse efter de 3 andre Borgmestres Befaling, hvilke Penge Raadmand Hans Olufsen skulde have leveret Myntmester Povl Fechtel som Afdrag paa den Pengesum, som Staden var ham skyldig, da han vilde have

Kapital og Rente paa engang. Disse Penge blev ikke betalte tilbage, og 1580 var det en af Borgerskabets Anker mod Magistraten, at disse Penge ikke var tilbagebetalte, og Magistraten lovede at ville anvende al sin Flid derpaa; først ved en Raadstuedom af 29. Jan. 1588 blev Albert Kristensen tilfunden at betale disse Penge, hvortil han ogsaa var villig, hvis det ikke kunde bevises, at de var betalte tidligere. Knud Skriver døde 10. Maj 1569 i daarlige Omstændigheder; et Kongebrev af 13. Juni 1571 til Magistraten omtaler, at han havde haft nogle Bestillinger under Hænder med Indtægt og Udgift, men Regnskab var endnu ikke aflagt derfor, saa Kongen ikke vidste, hvad der tilkom ham; da Knud Pedersen nu tillige havde været Gæld skyldig til andre, hvilke nu vilde antaste hans Gods, forbød Kongen Magistraten at tilstede nogen at befatte sig med hans efterladte Gods eller tiltale hans Hustru, førend hans Regnskab var gjort klart.

Til hans Enke Anne Hansdatter dediceredes 1575 en Bog af Rasmus Jørgensen Fynbo Kaabeløs „Om Had og Avind paa danske Rim"; i Fortalen berømmes hendes salig afgangne Husbondes og hendes store og mange Velgærninger, „som I begge mig nogen Tid forleden siden gjort og bevist have, da jeg her udi Kjøbenhavn var en fattig Studentere, at I da hjalp og forfremmede mine Studia med Hus, Kost og Underholdning og ved alt andet hvad mig Behov gjordes, mine Studia at fremholde".

Hans Søn Morten Knudsen Knardorph blev Kannik i Hammer i Norge, Peder Knudsen Stiftsskriver i Oslo og Hammer Stifter, en Datter blev gift 1565, ved hvilken Lejlighed Universitet forærede ham en Ame Vin[1]).

17. Jørgen Pedersen (1569—80) blev indsat 6te Juni 1569, efterat have været Raadmand siden 29. Juni 1564;

---

[1]) Rørdam Univ. Hist. I 654—56. Ny kirkehist. Saml. II 261, III 494, 658—59, 846.

tidligere havde han været Byfoged omtrent fra 1557 til 1564. Han døde 1. Februar 1580. 1573 eftergav Kongen ham Halvdelen af en Sum Penge, han var bleven skyldig af sit Regnskab. 1570 købte han et Stykke Jord fra Dæmningen ved Jermers Skanse og ned til S. Jørgens Sø, hvilket var en tør Grav, som han skulde lade afdæmme fra Søen; dette var formodenlig det gamle Indløb i Stadens Grave. Borgmester Jakob Sørensen fik den efter ham. Han ejede en Gaard overfor Stenboderne, som Kongen efter hans Død fik i Gælds Betaling og 1587 overdrog til Renteskriver Hans Simonsen; det er nu Nr. 25 paa Amagertorv og Nr. 28 i Læderstræde; desuden ejede han en Gaard paa Vestergade og en Samling Boder i Farvergade.

18. Hans Olufsen (1569—78), Søn af Borgmester Oluf Jakobsen, blev indsat 6. Juni 1569 efterat have været Raadmand siden 19. November 1565. Han synes at have været i Kompagni med Raadmand Albert Albertsen; saaledes forpagtede de 5. Feb. 1574 al Indtægten af Korn og Smør af Frederiksborg, Krogen og Hørsholm Len, imod at give 1 god gammel enkende Daler af hver Tønde Rug eller Byg og 12 af hver Tønde Smør. Af et Brev fra samme Aar ses, at disse 2 Mænd og deres Medredere havde godsagt for 2 hamborgske Skibe, som Kongen havde holdt tilbage i Sundet, saaledes at disse kunde komme løs. 27. Avg. 1577 fik han paa Byens Vegne Tilladelse til, at det maatte tilholdes nogle fremmede Saltskibe at løbe ind for Kjøbenhavn og losse 1—200 Læster Salt.

Han døde 9. November 1578. Hans Enke hed Dorthe og var en Datter af den bekendte Tolder Sander Leyel i Helsingør; med hende havde han Børnene Sander, Jakob og David, paa hvis Vegne Snares Gaard, der havde tilhørt hans Fader, solgtes til Renteskriver Hans Mikkelsen. Hans Enke fik 1580 kgl. Bevilling at maatte være forskaanet for Skat, Hold, Vagt og al anden borgerlig og Byens Tynge.

Hans Olufsen og hans Medarvinger ejede en stor Have udenfor Østerport, som Kongen indtog til en Reberbane, hvorfor Magistraten 1566 fik Befaling om at udlægge ham en anden Have, hvilken han derpaa fik udenfor Byen imellem Øster- og Nørreport. Han ejede en Samling Boder i Kattesund og en Have sønden for S. Klemens Kirke, altsaa ud til Lavendelstræde og Mikkel Bryggersgade, hvor der ogsaa 100 Aar efter var en stor Have.

19. Jakob Sørensen Skriver (1572—90), der havde været Byfoged siden 9. Maj 1565, blev indsat som Borgmester 11. Juli 1572. 25. Juli 1580 fik han kgl. Brev paa Kongetienden af Udby Sogn og Sisefrihed for 8 Læster Rostokker Øl om Aaret. 1583 eftergav Kongen ham Halvdelen af en Sum, han var skyldig for modtaget Korn og andre Varer. 18. April 1590 fik Magistraten Brev om, at naar Albert Pedersen søgte Borgmester Jakob Skriver for Retten baade for Værgemaalet for sin Hustru og for andre Sager, den da uden videre Forhaling og ulovligt Skudsmaal eller Opsættelse befordrede Rettergangen, at Albert Pedersen ikke videre skulde have sig at beklage for Kongen. Kort efter er Jakob Sørensen bleven afsat, hvorom iøvrigt ingen Oplysning findes i den gamle Fortegnelse over Borgmestrene, men Grunden er sikkert den Trolddomssag, der anlagdes mod hans Hustru Margrete.

Da den danske Prinsesse Anna i Efteraaret 1589 skulde føres til Skotland som dette Lands Dronning paa den kgl. Flaade, fandtes Skibene paa en uforklarlig Maade at være i saa slet en Tilstand, at de med Nød og Neppe kom i Sikkerhed i en norsk Havn. Man kunde kun finde én Aarsag til denne forunderlige Hændelse, nemlig Trolddom, hvilket var en almindelig Antagelse baade i Skotland og Danmark, og man var meget begærlig efter at udfinde den skyldige. Admiralen Peder Munk lagde Skylden over paa Kristoffer Valkendorf som Tilsynsmand ved Holmen og Skibsbygningen, men denne frikendtes paa Herredagen i Kolding 1590. Samme Aar sad 3 Kvinder i Kjøbenhavn fængslede for Trolddom,

den ene, Ane Koldings, sad i Prisonen (da Byens Fængsel tidligere Graabrødreklosters)[1]), og Byfogden Peder Frandsen lod en Aften de 3 Sognepræster gaa til hende der foruden flere andre Personer, hvorfor han blev tiltalt for Herredagen i Kolding, men det oplystes der, at dette var sket efter højere Ordre og efterat hun var dømt til at brændes; ved Præsternes Besøg bekendte hun dog intet om Skibsflaaden, men siden tilstod hun sin Skyld først for 3 Kvinder, der fik Lov til at tale med hende, og siden for Præsterne[2]). Den ene af de 2 Kvinder, der sad sammen med Ane Koldings, var sikkert Borgmester Jakob Skrivers Hustru eller ogsaa var hun den Kvinde, der i nævnte Herredagsdom omtales som mistænkt og som derfor ikke fik Lov til at faa Ane Koldings i Tale i Fængslet.

I Efteraaret 1590 var hun fængslet, og man søgte derfor Kongen om Tilladelse til at undersøge hendes Mands Kister og Bøger, men Kongen forbød dette 29. Sept., da der ikke var overgaaet Jakob Skriver nogen Tovsed. Et andet Kongebrev af 17. Feb. 1591 udsiger: „Vi forfare, hvorledes Borgmestre og Raadmænd har tilfundet de 16 Mænd, som er optagne paa Margrete Jakob Skrivers, at skulle gøre deres Tov og Afsigt endelig, endog de formener det saadant at have gjort og afsagt som andre før dem tilforn gjort har“ [3]), og da nu Admiralen Hr. Peder Munk begærede, at det maatte have Stilstand med samme Sag, til han selv kom til Kjøbenhavn, saa tilstod Kongen dette paa den Betingelse, at man imidlertid forhørte sig om Vidnesbyrd og lod disse indføre i Stadsbogen. Nødvendigheden af Admiralens Tilstedeværelse betegner tydelig nok, at Margrete var en af dem, der mistænktes for Flaadens daarlige Tilstand 1589, og hun har vel ligesaa lidt som andre ulykkelige kunnet

[1]) se Kjøbenhavn i Middelaldren, S. 165. [2]) Kolderup-Rosenvinge Gl. danske Domme IV. 226—29. [3]) Meningen er, at Nævningerne ikke har udtalt nogen bestemt Kendelse for eller imod hende.

undgaa at tilstaa paa Pinebænken alt hvad man ønskede at vide. 8. Juli 1591 fik Byfogden Befaling til at lade sælge Jakob Skrivers Gods og udlægge deraf, hvad han var skyldig til de fattige, Helligaands Hus og den Kirke, han var Værge for, samt skaffe Oplysning om, hvad der saa var tilovers, da han var en stor Sum Penge skyldig. Tilsidst gik det saaledes tilbage for ham, at han ifølge kgl. Befaling af 29. Apri 1594 blev Lem i det almindelige Hospital (nu Vartov), idet Kongen bød Forstanderen Mogens Bertelsen at indtage ham der og give ham samme Underholdning som andre Hospitalslemmer [1]).

20. Simon Surbek (1579—83) blev indsat 26. Jan. 1579 i Borgmesters Sæde af Kristoffer Valkendorf. Han havde været Raadmand siden 6. Febr. 1577. Han var islandsk Købmand, ti 1563 stævnede han en islandsk Lagmand, som havde opægget de engelske Købmænd til at handle med Indbyggerne, førend de kgl. Skibe var landede. 1570 udnævntes han til Kongens Tolder og Købmand paa Vespenø, og der udstædtes en Instrux for ham 9. April. Med Hensyn til den sidste Handel dannede han et Interessentskab, hvorom der 30. Januar 1582 udstædtes et kgl. Brev, at naar han, der havde faaet Bevilling paa Fjerdedelen af Indtægten, ikke vilde gøre ret Skibsomkostning og Skibsfragt med sine Medinteressentere, skulde han give Afkald paa Privilegiet. Han døde 11. Marts 1583. Hans Enke Karine fik 4. Marts 1585 Kvittans for hans Regnskaber for Vespenø. 1581 ejede han en Gaard paa Nørregade og var Kirkeværge for Vor Frue Kirke. Hans Datter Anna var gift med Borgmester Mikkel Vibe, en Datter Maren var gift med Borgmester Hans Pedersen i Slangerup og senere med Henrik Berner i Kjøbenhavn. Hans Søn Simon Surbek blev Borgmester i Kjøbenhavn [2]).

---

[1]) Ny D. Mag. I 100. [2]) Norske Rigsreg. I 372, 652, 653, II 600. Hist. Tidskr. 3. R. I 162, 249.

21. Niels Pedersen Skriver (1580—83) blev indsat 19. Feb. 1580, efterat have været Raadmand siden 15. Dec. 1572 og Renteskriver 1550—73. Ved hans Beskikkelse til Borgmester udstædtes et aabent Brev af 14. Feb. om at holde og annamme ham for Borgmester og være ham hørig og lydig. Han døde 18. Maj 1583. Han blev 1564 forlenet med et Kannikedømme i Oslo og 1570 med 2 Tiender i Bohuslen. 1580 fik han af Kongen Skøde paa en Grund i Nærheden af Lave Brades Arvingers Gaard og Admiralgaarden, hvilken altsaa laa i nuværende Admiralgade. Han ejede en Gaard i S. Pedersstræde, der fordum havde tilhørt Borgmester Anders Godske, en Gaard i Skoboderne, der tidligere havde tilhørt Mads Vingaard, og en Gaard i Grønnegaard. Han var 1580—81 i Kompagni med flere om Opkøbet af Kongens Landgildekorn fra Frederiksborg og Kronborg Len. Hans Enke giftede sig siden med Raadmand Niels Hansen[1]).

22. Mikkel Nielsen (1583—84) eller Mikkel Remsnider blev indsat 17. Maj 1583, efterat have været Raadmand siden 6. Sept. 1569. 1570 købte han af Byen en øde Plads paa det nordostlige Hjørne af Fiolstræde (og Skidenstræde?) og var 1582 en af Forstanderne for Vor Frue Latinskole. 14. Avgust 1584 fik Kristoffer Valkendorf kgl. Brev, at da Mikkel Remsnider har forset sig udi sin Ægteskabs Stand, skulde han afsættes og en from, skikkelig og kristelig Dannemand igen tilskikkes, „og endog vi vel havde billig Aarsag forskrevne Mikkel Remsnider for saadan Mishandling efter Lov og Ret at lade straffe, saa have vi ligevel ham samme Forseelse, og hvis (hvad) han derfor til os kan være forfalden, naadigst tilgivet“ [2]).

23. Kristoffer Mogensen (1584—91) blev indsat 14. April 1584, efterat Kongen 5. April ved et aabent Brev til Kjøbenhavns Indbyggere havde budt dem at være ham hørige og

[1]) Norske Rigsreg. I 395, 672, II 534. Grundtvig Meddel. fra Rentek. Ark. 1873—76, S. 189. [2]) Ny D. Mag. I 105.

lydige, agte og holde ham for deres Borgmester og hos ham og de andre tilforordnede Borgmestre at søge deres Ret udi de Sager, der bør at dømmes. Han var 1559 Slotsfoged paa Kjøbenhavns Slot og fik som saadan 1561 3 Fed paa Dragør, 3. Juli 1565 fik han Brev paa Rosbæk (gl. Vartov) og blev 19. Nov. samme Aar Raadmand, fra hvilken Stilling han aftakkede 15. April 1583 for Alderdoms Skyld. Dette hindrede ham dog ikke i næste Aar at tage imod Stillingen som Borgmester, fra hvilken han dog forløvedes af Regeringsraaderne 15. Maj 1591 for Alderdoms Skyld „efter hans egen flittige og daglige Begær." Dog levede han vist adskillige Aar endnu, ti det er optegnet, at der 3. Avg. 1608 udstædtes et Gavebrev til de Husarme fra ham og hans Søster Anne Mogensdatter paa 4 Boder i Larslejstræde, der 1664 solgtes til den tydske Kirke. Hans Enke Karine gav ved sin Død 1609 de Fattige 100 Daler i Markstykker. 1582 var han en af Forstanderne for Vor Frue Skole. Han ejede 2 Gaarde paa Nørregade, af hvilke Kongen fik den ene efter hans Enkes Død og skødede den 1611 til Hofprædikanten.

24. Klavs Rytter (1584—89) blev indsat 28. Avg. 1584, men var allerede 2. Okt. Aaret i Forvejen beskikket ved Kongens Brev, dog gentoges dette Brev 21. Avgust, saa der vistnok er traadt Hindringer i Vejen for hans første Beskikkelse. Han var 10. April 1570 bleven indsat som Raadmand efter allerede foregaaende 25. Okt. at have aflagt sin Ed og havde fra 30. Okt. 1564 været Byskriver. Han døde 16. April 1589. Han har formodenlig bot i Teglgaardsstræde, idet han og 2 andre fik Tilladelse til at tillukke det for Urenselses Skyld, dog skulde de optage Plankeværket igen naar de blev tilsagte. Han ejede ogsaa nogle Boder i Larslejstræde. Hans Enke Anna ægtede 29. Nov. 1590 Jakob Brun [1]).

25. Albert Albertsen (1589—94), indsat 5. Maj 1589 efterat være udnævnt af Kongen 3. Maj ved et aabent

[1]) Kirkehist. Saml. 3. R. II 417.

Brev. Han var bleven Raadmaud 3. Marts 1572. 1581 fik han Kvittans for den Tid, han tilligemed Hans Olufsen og siden med Borgmester Niels Pedersen havde forpagtet Afgiften af Korn og Smør af Fredriksborg, Kronborg og Hørsholm Len, hvilket havde fundet Sted i nogle Aar, ligesom han i det mindste siden 1574 havde opkøbt Kongens Smør og Korn. 1579 fik han og Johan v. Geldern de 5000 Rdl. tilbage, hvormed de i sin Tid havde gaaet i Borgen for nogle hamborgske Skibe. Han ejede en Gaard i Skoboderne 1581 (nu Nr. 45 i Vimmelskaftet og Nr. 1 og 3 i Badstuestræde) og 1579 fik han Skøde paa en Grund ved Stranden (i nuværende Fortunstræde) op til hans eget Hus. Paa den søndre Side af det Stræde, hvor Marcus Hes bode (Snaregade) vilde han 1575 opbygge et Hus, men da der var et lille Stræde, der gik til Stranden, fik han Magistratens Tilladelse til at bygge en Hvælving og en Svejbue over dette lille Stræde, saaledes at den menige Mands Vej ikke forhindredes til Stranden. Dette lille Stræde maa være det, der gik tværs gennem det nuværende Assistenshuses Grund. Iøvrigt drev han betydelig Handel, saaledes fik han 1584 Kongens Tilladelse til at sende en Skibsladning løse Sild til Nederlandene, 1586 var han Deltager i et Skibsrederi, der fór paa Spanien, 1590 sendte han Skib til Nordlandene i Norge og 1594 fik han Tilladelse til at lade et Skib sejle norden om Vardøhus til Rusland. Han døde 23. Dec. 1594 og er begraven i S. Nikolaj Kirke[1]).

26. Børge Pedersen (1589—91) blev indsat 5. Maj 1589. Han havde været Raadmand siden 27. Juni 1581. 1583 fik han tilligemed Johan Jellesen og Gert von Deventer Bevilling til at lade deres Skibe gøre en Rejse til Nordlandene paa Handelens Vegne. 1585 havde han en ubehagelig Sag, der let kunde være kommen ham dyrt til at staa. Kristoffer Valkendorf havde tilkendegivet Kongen,

---

[1]) Norske Rigsreg. II 579, 675, III 122, 329.

hvorledes han havde befalet Kæmneren Søren Flue at lade opsætte en Brønd i den østre Vold med hugne Sten, hvortil denne tog nogle Sten, der laa ved Stranden. Den omtalte Brønd regnede Magistraten selv til Valkendorfs Fortjenester, idet det hedder i Pergaments-Jordebogen under 1584: „Item haver han straks derefter ladet opsætte den skønne Brønd i Volden med huggen Sten, mangen Mand og Fattig til stor Gavn og Bedste.“ Dette har dog ikke været Børge Pedersens Mening, ti efter Kæmnerens Beretning havde han paa Raadhuset overfaldet denne med utilbørlige Ord og truet med at stille ham for Retten. Valkendorf fik nu Befaling til selv at undersøge Sagen, og hvis Kæmnerens Fremstilling var rigtig, skulde han afsætte Børge Pedersen, indsætte en anden god, hørsom og fredelig Borger og befale Byfogden at tiltale ham. Hvis Valkendorf skulde blive tilsinds „at tage der Bøn fore[1]),“ saa vilde Kongen dog ikke tillade dette, da Børge Pedersen „ikke eder alene men os, som har eder udi det Sted forordnet, betrot og fuldmyndiggjort, har herudi foragtet.“ Sagen maa imidlertid ikke have været saa slem, da han ikke blev afsat, men endog senere steg til Borgmester. Han døde 4. Feb. 1591, 47 Aar gammel, og begravedes 7. Feb. i S. Nikolaj Kirke, hvor Sognepræsten M. Jens Gødesen prædikede over Davids 13de Psalme[2]).

27. Oluf Mortensen (1590—1606) gjorde sin Borgmestered paa Herredagen i Kolding for Regeringsraaderne 5. Avg. 1590. Raadmand havde han været siden 1579 og var førend den Tid Byskriver siden 1575. Han døde 11. Maj 1606 og blev tredje Dagen efter hæderlig begraven i Vor Frue Kirke. Han ejede en Gaard paa den vestlige Side af Gammeltorv og nogle Boder i S. Klemensstræde.

28. Peder Munk Jakobsen (1591—1613) blev 13. Maj 1589 kaaret til Raadmand og gjorde sin Borgmestered

---

[1]) Dannemænds Bøn se Første Del S. 131. [2]) Norske Rigsreg. II 523.

for Regeringsraaderne 22. Maj 1591. Hans Broder Kristoffer var Oldermand for de Fattiges Forstandere; begge Brødrene havde 1613 en Arv paa Island at kræve. Peder Munk deltog i den nordiske Syvaarskrig, hvilket ses af et Andragende fra 1589, da han kalder sig Borger i Kjøbenhavn og hvor han søger om Eftergivelse af sin Hustrus første Mands Gæld til Kronen; han gav nemlig da tilkende, „at han udi den forledne svenske Fejde har sig nogle Aar troligen og flitteligen ladet bruge, saa at ham var lovet, han saadan sin Tjeneste skulde til gode adnyde;“ siden havde han efter sin Bosættelse lidt stor Skade til Søs paa sin Handel og Næring og mistet Skib og Gods. Kongen eftergav ham da den halve Sum. 1606 bevilgede Kongen ham for hans Umage og Besvær i Embedet aarlig $^1/_2$ Læst Malt og $^1/_2$ Læst Rug af Loftet paa Slottet. Hans første Hustru Kirsten Frandsdatter døde 22. April 1581. Hans anden Hustru Katrine Rasmusdatter (død 9. Dec. 1616) havde tidligere været gift med Lavrids Skriver, Tolder i Malmø. Hans Datter Karen var gift med Borgmester Iver Povlsen og Datteren Kirsten med Jørgen Povlsen. Han ejede en Gaard i Snaregade paa den sydlige Side af Gaden, omtrent hvor nu Assistenshuset staar. Udenfor Østerport ejede han en Have, der siden tilhørte hans Svigersøn Iver Povlsen. Han var Kirkeværge for Helligaands Kirke, hvor hans Svigersønner lod opsætte et Gravmæle over ham og hans Hustruer, ligesom han selv havde lagt en Ligsten over sit Gravsted i Kirkens mellemste Gang. Han døde 11. April 1613 i sit 77 Aar[1])

29. Søren Kristensen Flue (1591—96) var Byskriver 1579—84, da han blev Kæmner. Han var den Kæmner, imod hvem Børge Pedersen forløb sig saa stærkt, at han nær var bleven afskediget (se Nr. 26), og det gik

---

[1]) Resens Inscr. Hafn. Af Rørdams Univ. Hist. III 432 ses at Universitetet udstædte et trykt Program ved hans Død, dateret 14. April 1613, men dette har jeg ikke kunnet finde.

saa underligt til at Søren Flue nu blev hans Efterfølger som Borgmester, efterat have været Raadmand siden 1590. Han blev indsat 17. Sept. 1591 og døde 13. Sept. 1596, efterat han „havde ligget paa sin Sygeseng og undertiden gaaet i Huset med sin Sygdom siden Nyaarsdag sidst forleden, og blev han begraven i Helliggesthus Kirke den 15. Sept. der næst efter." 2 Sønner, Kristen og Jens, var døde før ham. Han ejede Jakob Klokkers Boder ved Nørrevold[1]).

30. Oluf Madsen (1595—1608); indsat 27. Feb. 1595. Han havde været Raadmand siden 18. Juli 1581. Han havde Vespenø i Forpagtning, hvilket ses af at han 1. Juli 1589 fik Befaling om at betale Herman Møller, Raadmand i Hamborg, 750 Dlr. af Indkomsten af Vespenø for en Bygning, denne havde ladet opføre for Fredrik II. 23. Juli 1607 fik Vilhelm Dresselberg kgl. Befaling om at begive sig til Kjøbenhavn og undersøge en Sag om 100 Dlr. af de Fattiges og Skolens Penge, som Oluf Madsen havde haft i Forvaring, men som brændte i den store Ildebrand 1596. Til Bod for den Skade, han led ved nævnte Ildebrand, bevilgede Kongen ham en Ladning Tømmer fra Baahus Len. Hans Gaard laa vistnok vesten for Gammeltorv med Boder i Kattesund og Vognbadstuestræde. Han døde 1. Feb. 1608 58 Aar gl. og er begravet i Vor Frue Kirke tilligemed sin Hustru Elisabet Jørgensdatter, der døde 1. Okt. 1623, 71 Aar gl. Han og Joakim Wichmand i Hamborg fik 22. Feb. 1586 Brev paa den færøske Handel; da Privilegiet forkom paa et Skib, der strandede i Elben, fik de næste Aar et nyt paa 10 Aar. 1590 paabød Kongen imidlertid Byfogden at tiltale Oluf Madsen, fordi han havde misbrugt sit Privilegium og ikke efterkommet det, som han burde, Handelen paa Færøerne blev ham fratagen og overdragen til andre kjøbenhavnske Borgere[2]).

31. Jakob Brun (1597—98) blev indsat 11. Marts 1597,

---

[1]) Resens Inscr. [2]) Norske Rigsreg. II 648, 720, III 448.

efterat Kongen 15. Dec. 1596 havde befalet Kristoffer Valkendorf at tilforordne ham til denne Bestilling. Han havde været Raadmand siden 31. Maj 1591. I Raadstueprotokollen er følgende indført om ham: „Anno 1598 den 24. Jan. opkom velb. Kristoffer Valkendorf til Glorup, kgl. Maj.'s og Danmarks Riges Hovmester, og flere gode Mænd med hannem der paa Raadstuen, og da blev Jakob Brun tiltalt og imod hannem ført Vidnesbyrd paa nogle Ord, han havde talt til bemeldte Hr. Hovmester, som var at salig kgl. Majestæt med Uret havde aftvunget Hans Mynter 20000 Daler, og da befalede Hr. Hovmester forskrevne Jakob Brun, at han skulde forholde sig udi sit Hus til videre Besked, eftersom herom udi Raadstuebogen videre Besked findes.“ Sagen blev indberettet til Kongen, der 1. Feb. tilkendegav Kr. Valkendorf at han ingenlunde var tilsinds at skænke Jakob Brun disse Ukvemsord, men vilde lade ham tiltale, hvorfor Valkendorf skulde forfølge Sagen til Tinge, men der maatte ingen Dom gange, førend Kongen selv kom til Kjøbenhavn, og imidlertid skulde det være Jakob Brun forbudt at befatte sig med Borgmesters Bestilling, inden Sagen var tilendebragt. Kongen maa imidlertid ikke have fundet sin Sag saa aldeles ren, ti 3. Marts skrives til Valkendorf, at da Kongen ikke saa snart kunde komme, skulde han føre Sagen til Ende og tage Dom beskreven, dog dersom den i nogen Maade ved billige Midler kunde blive bilagt, stillede Kongen det til hans gode Betænkende, men Jakob Brun maatte herefter ikke tilstedes til nogen Borgmesters Bestilling. — 26. Maj 1622 fik Magistraten kgl. Brev, at dens Medborger Jakob Brun i Kancelliet havde anholdt om en Stævning over Magistraten for en Dom, den havde dømt i en Sag mellem ham og Henrik Berner, „og da os derhos underdanigst andrages samme Jakob Brun at skulle gaa udi Barndom,“ skulde de tilforordne en god ærlig Dannemand, som ikke var hans Vederpart ved Byrd eller Svogerskab tilgedan og som skulde gennemse Sagen og stævne i den, hvis han fandt at der var

sket Jakob Brun Uret. Han blev 29. Nov. 1590 gift med Borgmester Klavs Rytters Enke Anna. Det er ubekendt, naar han døde. 1593 solgte han en Gaard paa Vestergade til Kristoffer Lindenov[1]).

32. Kristen Albertsen (1598—1616) blev beskikket ved et kgl. Brev 19. Sept. 1598 og indsat 20 Okt. efterat have været Raadmand siden 11. Feb. 1596. Han døde som ældst Borgmester 2. April 1616 i sit 49de Aar og begravedes i S. Nikolaj Kirke, hvor Ligprædiken holdtes af Sognepræsten M. Mads Jensen Medelfart, der her udviste saadanne Talegaver, at Kansleren Kristen Friis udbrød: Denne Prædikant kan med Rette kaldes den danske Taler. Han havde Vespenø i Forpagtning indtil 1604 i Forening med 3 andre. Han drev Handel paa Østersøen; Aar 1600 fik han saaledes Søpas for 3 Skibe, hvoraf det ene paa Narva, dog var han i Kompagni med forskellige Borgere fra Kjøbenhavn og Køge. Han ejede Gaarde i Højbrostræde, Admiralstræde og ved Vejerhuset, foruden en Have i S. Anne Stræde udenfor Østerport[2]).

33. Knud Markvardsen (1606—29) indsat 11. Juni 1606. Han havde været Byskriver siden 1593 og Raadmand siden 17. Dec. 1596. Han blev Hospitalsforstander 1621, døde 19. Avgust 1629 og begravedes den 23. i S. Nikolaj Kirke hos sin 1626 afdøde Hustru, der var Erik Klemensens Datter[3]). Han fik 1621 Fæstebrev paa det nuværende Kildendal paa Strandvejen, der da var et Morads, som han havde omdannet til et Fiskevand. Han ejede en Gaard paa den vestre Side af Kødmangerstræde nærved Amagertorv, der 1643 var en Bryggergaard og tilhørte Jørgen Mathisen. Paa Kristianshavn opfyldte han en Grund

---

[1]) Kirkehist. Sml. 3. R. II 510. [2]) D. Mag. 4. R. IV. 44. Norske Rigsreg. IV. 45. Ved hans Død skal der være udstædt et Universitetsprogram, hvilket jeg ikke har fundet. [3]) Pers. Tidskr. I 210.

mellem Dronningensgade og Overgaden 48 Alen i Breden, hvorpaa han 1622 fik Kongens Skøde.

34. Mikkel Vibe (1609—24) blev indsat 28. April 1609. Han er født i Legaard ved Holstebro 1565 og var Søn af Bønderfolkene Kristen Mikkelsen og Margrete Kristensdatter. Han var næppe 7 Aar gammel, da hans Fader døde, og kom 1577 i Huset hos sin Farbroder Præsten Hr. Niels i Tyregod, og samme Aar døde hans Moder. 1590 sendtes han til Viborg forat gaa i en Regne- og Skriveskole og det følgende Aar kom han i Tjeneste hos Dr. Peder Sørensen, Kong Fredrik II's forrige Livlæge, af hvem han efter 3 Aars Forløb anbefaledes til hans Broder Niels Sørensen, Tolder i Norge, og erhvervede sig i dennes Tjeneste Indsigt i Handelsvæsenet. Han kom derpaa i Tjeneste hos Borgmester Marcus Hes i Kjøbenhavn og rejste i dennes Ærender baade indenlands og til Spanien og England, hvor han endog engang led Skibbrud. Efter et Aarstids Forløb paatog han sig Handel paa egen Regning og foretog i den følgende Tid Rejser til Tydskland, Rusland, Spanien, Frankrig og England. Disse Rejser, der strakte sig gennem 4 Aar og var forbundne med Farer og Vanskeligheder, kaldte han siden sine Pilgrimsdage og han lærte paa dem, at Gud giver Sine Raad, hvilket han antog som sit Valgsprog. Han længtes imidlertid nu efter Ro, tog Borgerskab i Kjøbenhavn 8. Maj 1593 og giftede sig 1595 med Mette Lavridsdatter, med hvem han fik 2 Sønner og 1 Datter. Hun døde 23. Marts 1599, hvorefter han 15. Juni 1600 ægtede Borgmester Simon Surbeks Datter Anna, der fødte ham 4 Sønner og 1 Datter, af hvilke 1 Søn døde førend Faderen. 4. Feb. 1602 blev han Raadmand. Han roses som en from Mand, der hver Morgen gik ind i sit Bedekammer, førend han gik ud, han forestod saaledes sit Embede, at han var vel lidt af Høje og Lave, og han hjalp Borgerskabet til rette i mange Sager. I sin sidste Levetid laa han mange Uger paa sin Sotteseng, men var dog ikke ringere, end at han i Paasken 1624 kunde

komme i Kirke alle 3 Helligdage; efterat han 3die Paaskedag havde været til Højmesse, kørte han ud forat se til sine Byggepladser paa Kristianshavn og døde pludselig samme Dag 30. Marts Klokken 9 om Eftermiddagen. 4de April foregik hans Begravelse i S. Nikolaj Kirke „med stor Frelvens af Rigens Raad, Adel og Uadel.“ Til S. Nikolaj Kirke havde han 1616 givet 16 Messinglysearme og 200 Rdl., for hvis Rente der skulde anskaffes Tællelys, der skulde tændes om Vintren ved Froprædiken. Mikkel Vibe var i sin Tid vistnok Kjøbenhavns driftigste Handelsmand; han og hans Broder Kristen, der var 2 Aar ældre og ligesom han Borger i Kjøbenhavn, fik fra 1596 af ofte Søpas til Nordlandene i Norge og til at sejle norden om Vardøhus; de var ogsaa blandt de kjøbenhavnske Borgere, der 2. April 1598 fik kgl. Bevilling paa i 4 Aar at besejle Ødefjord paa Island, og 1600—04 var han Deltager i Handelen paa Vestmanø ved Island, ligesom han ogsaa siden blev Medlem af det Handelsselskab, der 29. Okt. 1606 fik Bevilling paa at besejle sidstnævnte. Han fik ogsaa flere Gange Bevilling til at forsyne visse Egne af Norge med Korn, saaledes sendte han 1602 4000 Td. Sædekorn til Trondhjem Stift. Han var ogsaa et Slags Hofleverandør, hvilket ses af et kgl. Brev af 14. Okt. 1596, i hvilket det paabydes at levere ham fri Vognkørsel til Korsør for 20 Læster Byg, som han skulde have i Betaling for forskellige Varer til en Værdi af 1150 Dlr., som han havde leveret til Slottets Behov. 18. April 1606 fik Tolderen i Helsingør kgl. Brev om at formane de hollandske Skippere til at udtænke noget Middel, hvorved Mikkel Vibe og hans Konsorter inden Pinse kunde blive tilfredsstillede, da der forleden Sommer var tilføjet dem stor Overlast af Staterne i Nederlandene under England, idet man havde afbrændt deres Skib og Gods til en Værdi af 2500 Dlr. Dette var ikke den eneste Gang, han kom i Konflikt med Hollænderne, ti 1606 blev et Skib, som han ejede sammen med Brejde Rantzau, i den spanske Sø taget af en Hollænder og ført

til Barbariet. I Forening med Brejde Rantzau havde han 1615—16 en Kaper. 1616 fik de Bevilling paa at drive Hvalfangst i Havet omkring Nordlandene og Finmarken og opfange Fribyttere i samme Egne, over hvilke de skulde lade optage Dom i Kjøbenhavn. 1616 fik han og et Kompagniskab Bevilling paa Hvalfangst med 2 Skibe og senere paa Aaret tilligemed Thomas Lorck og Klavs Condevin paa at drive Hvalfangst under Grønland med 3 Skibe, hvortil de maatte antage Biskayere, der havde Kendskab dertil. 1617 fik han, Klavs Condevin og Herman Rosenkrands (?) 7 Aars Bevilling paa Hvalfangst under Grønland.

1607 fik han og Jakob Klavsen Tilladelse til at bygge et Skib i Marstrand eller Svansund i Norge.

Efter den Tids Skik dannede man oftest et Handelskompagni for hvert enkelt Foretagende, det var derfor mange forskellige, med hvem han sluttede sig sammen forat dele den fælles Fordel og Skade. I Begyndelsen var han og Broderen altid i Kompagni, og de Mænd, med hvem han ellers var i Forbindelse, var Hans Reinholtsen, Søren Ingeman, Søren Andersen, Jakob Brender, Johan Eigendorf, Peder Andersen, Peder Kniphof, Johan Terborg, Kristen Albertsen, Didrik Møller, Baltzer Berent, fra 1607 er Thomas Lorck næsten altid hans Medreder, men de var dog somme Tider i Fællig med andre, saasom Hans Pedersen, Jakob Klavsen, Iver Povlsen, Bernt Gundersen og Jørgen Danielsen. De nævnte Mænd viser sig ogsaa at være Stadens fornemste Handlende paa den Tid. 28. Juli 1618 fik Dr. Jonas Carisius og han kgl. Brev, at da der endnu fattedes en anselig Sum Penge til den Udredning, der skulde gøres til Ostindien, skulde de gøre flittig Anfordring hos dem, som havde Formue, at de vilde indlægge noget efter deres Formue i samme Kompagni. 1621 blev han og 3 Borgere beskikkede til at have Tilsyn med Salthandelen, hvorpaa Johan Post og Konsorter havde faaet Privilegium; de skulde navnlig efter

Tidernes Lejlighed fastsætte den Pris, for hvilken Saltet maatte sælges.

Han ejede flere Ejendomme i Kjøbenhavn, saaledes købte han Vognmændenes Lavshus, der betalte Jordskyld til Staden, for hvilken han frikøbte det 1609. En Gade, der gik, hvor nu Kultorvet er, saaledes at Torvets vestlige Side var den ene Husrække, hed Mikkel Vibes Gade, og han har da sandsynligvis her ejet en Række Smaahuse til at leje ud til Smaafolk. Det er sandsynligt, at denne Gade er lagt igennem den Grund, der tilhørte Vognmændenes Lavshus, der siges at ligge ved S. Gertrudstræde og Nørrevold. Store Vibenshus har maaske ogsaa Navn efter ham, og det maa antages at han her har haft et Landsted, men i saa Fald fattes der rigtignok paa dette Sted det, der udgjorde den Tids Fortrin ved Landsteder, nemlig Fiskedamme. Han har ogsaa været den første, der begyndte paa en Bebyggelse af Vesterbro hinsides Søerne, idet han og Tolderen Jakob Mikkelsen 1619 fik Bevilling paa Anlæget af en Kro og Skydebane (nu Vesterbrogade Nr. 69 og 71), hvilken længe bevarede Navnet Mikkel Vibes Kro. Udenfor Østerport ejede han 7 Haver og en Ladegaard, omtrent i det Strøg mellem Store Kongensgade og Bredgade. Hans Bolig var vistnok ved Stranden; og han havde endelig en Ejendom omtrent i Fortunstræde. At en saa driftig Mand ogsaa tog Del i Kristianshavns Bebyggelse, kan man vel slutte sig til; han og flere andre fik 1619 Tilladelse til at anlægge en Pramkanal til Strandgade; han opfyldte en Grund langs S. Annestræde mellem Strandgade og Kongensgade (nu Strandgade 34, St. Annegade 3, 5), hvorpaa han fik Kongens Skøde 1622; at hans Byggepladser her laa ham meget paa Hjerte, ses af at hans sidste Udflugt gjaldt dem.

Hans Enke døde 10. Marts 1632. Hans Børn havde god Fremgang i Verden, saaledes blev Sønnen Peder Vibe dansk Resident i Frankrig og blev 1633 adlet af Kong Ludvig XIII, hvilket næste Aar stadfæstedes af Kristian IV. Han blev Ejer af Gjerdrup i Sæland og har efterladt en

talrig Efterslægt, der endnu blomstrer i Norge. En Datter Margrete blev gift med den ansete kjøbenhavnske Købmand Thomas Lorck og siden med Kristian Weiner, en anden Datter ægtede Dr. Mads Jensen Middelfart, Biskop i Skaane, hvis ene Søn Mikkel Vibe til Freienfeld blev adlet 1679.

Hammerich anfører et Træk af Mikkel Vibes Levned, der viser hin Tids Forskellighed fra vor. Ved et Bryllupsgilde kom han i Strid med den juridiske Professor Klavs Plum, der gav sig til „at være meget urolig mod Vibe, med Glas at slaa sønder, item med Hvislen og Fløjten.“ Klavs Plum forlod først Gildet og begav sig til en anden Professors Hus, men da Mikkel Vibe Kl. 10 brød op, ledsagedes han af en Del andre Gæster, Mænd og Kvinder, og de fulgtes ad til det Hus, hvor Professoren opholdt sig, udenfor hvilket de gjorde Støj og Larm. Klavs Plum styrtede derpaa ud med dragen Klinge, pryglede flere af Borgerne og forfulgte den ene, en rig og anset Mand, saa han maatte lade sin ene Tøffel blive paa Gaden. En af Stadens Borgmestre i Gadespektakler! Det var dog ikke, fordi han hadede Lærdom, at han laa i Strid med Professorerne; der findes et latinsk Skrift fra 1623, forfattet af en Subrektor ved Stetin Latinskole, kaldet Gnomologia Proverbialis, der er dediceret til ham og Købmand Peter Kniphof og hvori roses den store Omsorg, med hvilken Mikkel Vibe for 2 Aar siden havde anbefalet Forfatteren sine 2 Sønner Kristian og Simon forat faa dem i hans Hus[1]).

35. Iver Povlsen (1615—22), født i Kolding 1567, blev 20. Feb. 1615 forordnet til Borgmester i sin Svigerfader Peder Munk Jakobsens Sted. Raadmand havde han været siden 8. Feb. 1606. Han var første Gang gift med Marcus Hesses Enke Margrete Surbek, der døde 12. Sept. 1602.

[1]) Ligprædiken af P. Pedersen Hie. Geneal. biog. Arkiv S. 74—77. Resens Inscrip. Hafn. Norske Rigsreg. III, IV, V (se Reg.). Pers. Tidskr. I 194. Hist. Tidskr. 3. R. I 154—55. Suhms Sml. I 3. 174.

Det er ovenfor S. 184 omtalt, hvorledes han, kort før hun døde, søgte at inddrive Marcus Hesses Fordringer i Rusland. Det var Tilfældet med ham som med saa mange i hin Tid, at det første Ægteskab var et Fornuftparti, hvorved man skaffede sig Forbindelser og en Forretning. 14. Dec. 1603 blev han gift med Peder Munks Datter Karen, der fødte ham 13 Børn og døde 10. April 1650. Ved hendes Død udgav Universitetet et latinsk Sørgeprogram. Om hans egen Død findes optegnet i Raadstueprotokollen: „Den 17. Feb. 1622 er Iver Povlsen Borgmester med en hastig og heftig Sygdom angreben, der Klokken var 4 om anden Dagen den 18. Feb. ved 3 slet Eftermiddag ved den timelige Død bortkaldet; den 22. Feb. hæderligen er hans salig Lig udi Vor Frue Kirke begravet." Hans Epitafium fandtes i Koret i samme Kirke.

Han var en velstaaende Mand, der foruden sin Gaard paa Gammeltorv ejede Grunde i Omegnen af S. Nikolaj Kirke og byggede Huse baade udenfor Vesterport og Østerport; paa det sidste Sted fik han 1614 kgl. Privilegium paa at holde offentligt Herberg og der lade udskænke Vin og baade dansk og tydsk Øl i Potte- og Kandetal. Han var ogsaa med til at opfylde Grunde paa Kristianshavn, i Amagergade, og var en af Anlæggerne af Reberbanen ved Vandkunsten og det islandske Kompagnis Reberbane. 1619 gav han og hans Hustru de Husarme 7 Boder i Lille S. Klemensstræde, af hvilke de 5 blev Lejevaaninger og de 2 Sjæleboder.

36. Peder Andersen Randulf[1]) (1618—20), beskikket 19. Jan. 1618 efterat have været Raadmand siden 17. Juni 1606; førend den Tid havde han været Byfoged fra 1597. Han døde 19. Juli 1620 og begravedes i Helligaands Kirke den 23de. Han var gift første Gang med

[1]) Resens Inscr. Norske Rigsreg. III 530, 689—90 IV 346, 521. Det vides ikke, om han var i Slægt med Domprovst Enevold Randulf i Roskilde, der er født 1597 i Haderslev (Giessings Jubell. I 360).

Magdelone Ingversdatter, der døde 1607, og anden Gang med Anne Baltzersdatter, der døde 1622 tilligemed 3 Sønner og 1 Datter, altsaa af en Smitsot. Som Byfoged havde han en Sag med Herman Juel, der havde tiltalt M. Jens Damsgaard for en Gæld paa 500 Daler, og da denne ikke havde kunnet stille Borgen, havde han antvordet ham til Byfogden. Da denne havde løsladt Jens Damsgaard af Arresten, blev han dømt til selv at udrede Summen, men Kongen gik i Forbøn hos Herman Juels Søster Fru Dorthe Juel om at eftergive ham saa meget som muligt var. Det er sandsynligvis ham, der 1598 var en af Interessenterne i Handelen paa Ødefjord paa Island; at han senere drev Handel paa Norge, ses af at der 1609 udstædtes kgl. Brev til Magistraten i Oslo om at skaffe ham hans Tilgodehavende hos nogle Borgere der. 1614 vàr han i Kompagni med Myntmester Nicolaus Svabe, Jens Kristensen og Peder Pedersen om et Skib, der fik Søpas til Nordlandene.

Han ejede en Gaard østen for Nÿtorv, som Biskop i Lund Magister Niels Hvid havde ejet. 1610 forlenedes han paa Livstid med en Gaard i Solbjerg, af hvilken han vel skulde yde Landgilde, men iøvrigt være fritagen for Ægt, Arbejde og anden Besværing. 1609 gav han en Døbefont til Helligaands Kirke og fik til Gengæld Tilladelse til at opsætte et Epitafium.

37. Simon Surbek (1622—44), indsat 1. Marts 1622. Raadmand havde han været siden 18. Maj 1613. Han døde 31. Jan. 1644, 75 Aar gammel, og begravedes 6. Feb. i Helligaands Kirke. Han var gift med Else Klavsdatter, Enke efter Kristen Vibe, der bragte ham en Stivsøn Jens Vibe, en haabefuld Yngling, der som Student havde rejst i Tÿdskland, Frankrig, Italien, England og i Nederlandene, og paa Hjemvejen blev syg og døde i Helsingør.

Han ejede en Gaard paa det gamle Fisketorv (ny Amagertorv) vistnok Løveapotheket. Desuden havde han flere Ejendomme udenfor Portene, bl. a. den Have, som

Marcus Hes fordum besad (se S. 185), desuden en Have paa et Sted, hvor man nu ikke vilde have ventet nogen saadan, nemlig paa Halmtorvet; Klædekompagniet havde nemlig lejet af Byen en Plads mellem Vesterport og Farveriet langs indenfor Møllekanalen (Renden i Filosofgangen), men da Kompagniet ophævedes, delte Deltagerne Grunden imellem sig til Haver, der vedblev, til Grunden blev indtagen til Vartov og dens Kirkegaard, der i sin Tid optog det meste af Halmtorvet.

Simon Surbek var sikkert en af Stadens mest ansete Handlende. 1609 fik han, Johan Bøcker og Oluf Jørgensen Søpas paa et Skib, der skulde gaa norden om Vardøhus. 1617 fik han og Jakob Pedersen Søpas til Nordlandene.

Af Klædekompagniet var han og Thomas Lorck de vigtigste Deltagere, der 1628 laante Kongen Penge af dets Midler. Han var ogsaa en af dem, der indestod for, at Afgiften af Børsen, som alle Kjøbenhavns og Kristianshavns Købmænd og Kræmmere havde lejet af Kongen, rigtig blev betalt. Desuden var han en af Ophavsmændene til at der lagdes Vandrender fra Emdrup Sø til Byen[1]).

38. Mathias Hansen (1622—28), indsat 1. Marts 1622 efterat have været Raadmand siden 18. Maj 1613. Han døde 2. Marts 1628 og er begravet i Helligaands Kirke. Han var gift med Vendele von Delden, Enke efter Adam Bødker; deres Navne stod paa en Lysekrone, de havde skænket Helligaands Kirke. Anden Gang var han gift med Prof. med. Peder Sørensens Datter Gese[2]), tredje Gang med Ingeborg Mekkelborg, fjerde Gang med Ingeborg, Datter af Tolder Fredrik Lejel i Helsingør; hun fik 1658 samme Frihed for Byens Tynge som andre Borgmesterenker.

10. Feb. 1632 fik Magistraten kgl. Brev, at Raadmand Johan Bøcker von Delden havde tilkendegivet, at han af god Affektion til afg. Borgmester Mathias Hansens efterladte

[1]) Norske Rigsreg. IV. 307, 618. [2]) Jeg er dog mest tilbøjelig til at tro at denne var hans første Hustru, da han ikke kan være bleven gift med Vendele før efter 1609.

Søn havde tilbudt at ville paatage sig hans Formynderskab uden Værgemaalspenge til hans Fremtarv og bedste. Denne Søn, af hans tredje Ægteskab, hed Hans Mekkelborg efter Morfaderen, døde 1663 og var gift med Margrete Rosenmeyer. En Datter, vistnok af samme Ægteskab, Ingeborg, var gift med Verner Kloumand. Kristian IV's Frille Kirstine Madsdatter var vistnok hans Datter, det siges nemlig at hun var en Borgmesters Datter i Kjøbenhavn; men i saa Fald kan Vendele ikke have været hans første Hustru. 1589 var han Deltager i et Interessentskab, der handlede paa Nordlandene i Norge[1]). Senere var han Medlem af Islandsk Kompagni. Han ejede en Gaard paa Gamle Fisketorv (Ny Amagertorv) og en anden i Vingaardsstræde, men hans anseligste Ejendom, der den Dag idag bevarer Mindet om ham, er Nr. 6 paa Amagertorv, opført 1616 i Kristian IV's Stil, der i hans Tid maa have været en sand Pragtbygning, som den er endnu.

39. Jakob Mikkelsen (1625—44) er født i Malmø 1577, hvor hans Fader var Raadmand. Da han var 7 Aar gammel, sendte hans Moder Helene Pedersdatter, der da var Enke, ham til Lunds Latinskole, hvor hendes Halvbroder var Rektor og hvorfra han blev Student 1597. Han studerede først under Vejledning af sin Slægtning Mag. Iver Stub og besøgte derpaa fremmede Universiteter, baade hollandske, tydske og engelske. Da han kom hjem, blev han Skriver paa Sølvitsborg Slot, hvor han var i 10 Aar hos Mogens Ulfeld og Jens Sparre. Derpaa var han Tolder i Kjøbenhavn indtil 1625, da han blev Raadmand og Dagen efter sin Indsættelse Borgmester i Mikkel Vibes Sted. Han var desuden i Bestyrelsen af det Ostindiske og Islandske Handelskompagni og Medlem af Søretten; han var benaadet med Erkedegnedommet i Aarhus. Han og Klavs Condevin

---

[1]) Nyt Hist. Tidskr. V. 261—65. Norske Rigsreg. III 34. Om Kirsten Madsdatter se under Reinholt Hansen (Nr. 40).

fik 1614 Søpas til Vespenø. 24. Maj 1634 forpagtede han Kronens visse og uvisse Indkomster af Færøerne. I Forening med Johan Bram og Jakob Klavsen fik han Bevilling paa at oprette en Mynt, hvorfor de ydede Kongen en Pengesum, men da denne tog sin Tilladelse tilbage, fik de deres Penge igen 1632. Til det Ostindiske Kompagnis Oprettelse udredede han mange Penge og blev 1626 en af dets Direktører, ligesom han 1639 paany fik Bestalling paa at være det igen med Løn af 500 Rdl. Han døde 25. Avg. 1644. I Juli 1613 ægtede han paa Frederiksborg Slot Anna Mortensdatter, der døde 1642 og begravedes i Vor Frue Kirkes Kor. Hun, ved hvis Død Universitetet udstedte et Program, var født i Kolding 1578 og Datter af Morten Phaal og Katrine Hansdatter. Fra sit 15. til sit 20. Aar tjente hun ved Hove, indtil hun 1. Okt. 1598 ægtede daværende Klædekammerskriver, senere Renteskriver Kristen Hammer; Kongen gjorde deres Bryllup i Danske Kompagni. Hun var meget yndet af Kongen, der benyttede hende til mange Hverv og 1641 tillagde hende en fast maanedlig Indtægt af 25 Rdl. Species. At hun ogsaa jevnlig kom til Hove, ses af Sagen med Kirstine Munk, der i hendes Nærværelse opfordrede Kongen til at lade hende, der kendte de skønneste Kvinder i Staden, lede en ud til ham. At hun ogsaa var anset blandt Adelen, fremgaar af Sivert Grubbes Dagbog Avgust 1625, hvori der fortælles: „Jakob Mikkelsen, Borgmester i Kjøbenhavn, og hans Hustru, Anne Mortensdatter, vare nogle Dage hos mig paa Torup formedelst Pesten, som grasserede i Kjøbenhavn.“ Han ejede den Bryggergaard paa Gammeltorv, der laa, hvor nu Nygade er. Tæt udenfor Vesterport ejede han en Have og fik Tilladelse til at tillukke et Stræde mellem denne og Borgmester Iver Povlsens Have; en Blegeplads udenfor Jermers Skanse tilhørte ham ogsaa, og det var ham, der i Forbindelse med Mikkel Vibe oprettede Mikkel Vibes Kro udenfor Vesterport, af hvilken han solgte sin Del 1638. Jakob Mikkelsen og hans Hustru havde ingen Børn,

hvorfor de oprettede gensidigt Testament, saaledes at den efterlevende Ægtefælle skulde arve den afdøde og først efter begges Død kunde de gensidige Arvinger gøre Krav gældende. En saadan Bestemmelse var datiden meget stor Sjældenhed og den stadfæstedes først af Kongen 15. Marts 1639 efterat begges Arvinger havde givet deres Samtykke. Hans Broderbørn og deres Slægt var Medicus Mikkel Kristensen, Johan Bøgvad paa sin Hustru Malene Kristensdatters Vegne, Mogens Kristensen paa sin Hustru Dorete Lauridsdatters Vegne, Laurids Eskilsen, Mikkel Mogensen, Jesper Skov, Mikkel Skov[1]), Villum Thomesen, Erik Skov, Bente Thomasdatter, Klavs Andersen, Frederik Mogensen, Klavs Andersen paa sin Hustru Karen Thomasdatters Vegne, Lave Skov, Klavs Lavridsen, Johan Hou paa sin Hustru Ellen Pedersdatters Vegne. Hans Hustrus Arvinger var: Ernst Movridsen Pohl, M. Jørgen Pohl, Morten Pohl, Kristian Andersen paa sin Hustru Susanne Karstensdatters Vegne, Hieronimus Pohl, Jakob Karstensen. 1641 stiftede han og hans Hustru en Seng i Vartov og 1642 stiftede han et Legat paa 100 Rdl., hvis Renter tilfalder den øverste Kapellan ved Vor Frue Kirke[2]).

40. Rejnholt Hansen (1628—45), indsat 3. Maj 1628 til Borgmester, efterat have været Raadmand i næppe 8 Dage (siden 28. April). Han er født i Kjøbenhavn 29. Marts 1581 og var Søn af Hans Rejnholtsen og Else Nielsdatter, der var begravne i Helligaands Kirke. Fra Barndommen var han bestemt til Handelen og gik i Skole dels hjemme, dels i Roskilde. 1594 sendtes han til Hamborg og efter 2 Aars Forløb til Nürnberg, hvor han lærte Skønskrivning og Regning samt Grundsætningerne i Handelen. 1598 kom han

---

[1]) Om disse to se D. Mag. 3 R. I 263 flg. [2]) Univ. Progr. Resens Inscr. Hafn. Norske Rigsreg. IV 522 VI 646. D. Mag. I 113. Ny D. Mag. II 6. 4 R. IV 72. Suhms Ny Saml. I 103, 129. Schlegels Saml. I. 2. 148. Christian IV's Breve v. Bricka og Fredericia S. 83—84.

hjem og hjalp nu sin Fader indtil hans Død 1601. Derpaa fulgte han Hertug Hans til Rusland, men maatte efter dennes Død 1602 atter vende hjem og ledsagede Kongen 1603 paa hans Hyldingsrejse til Hamborg. Derpaa var han 3 Aar i Ungarn og fægtede mod Tyrken, hvorfra han 1606 vendte hjem, da Freden var sluttet. Han gik derpaa i svensk Krigstjeneste, men Kristian IV ønskede hans Tjeneste og skaffede ham Fripas; han blev nu benyttet som Enspænder til forskellige Rejser til fremmede Fyrster. 1607—14 tjente han Kongen i denne Stilling og deltog i den svenske Krig 1611—13. Derpaa var han et Aar i det tydske Kancelli, hvorefter han blev Hofmønsterskriver i Rentekamret, hvilken Stilling han beklædte, til han blev Borgmester efter sin Svigerfader Matthias Hansen. I Krigsaarene 1625—27 fulgte han Kongen til Tydskland. Han var forlenet med Kanonikater i Roskilde og Oslo og blev 1644 beskikket til indtil videre at være Avditør i Hæren. 1645 havde han givet en fængslet Morder Udsættelse i nogle Dage med Henrettelsen og denne flygtede derpaa bort. Uagtet mange havde gaaet i Forbøn hos Kongen, vilde denne dog ikke benaade ham, og det hjalp ikke at Rejnholt Hansen paastod, at Kongens Frille Vibeke Kruse havde bedet ham om Udsættelse med Exekutionen. Kongen afskedigede Borgmesteren og hverken Rigsraadets Forbøn eller Korfits Ulfeldts Indflydelse hjalp. Hans første Giftermaal er mærkeligt, ti hans Hustru Kirstine Madsdatter, Datter af Borgmester Mathias Hansen, havde været Kong Kristian IV's Frille [1]). Han ægtede hende 1612 [2]) og hun døde 1629 efterat have født ham 2 Sønner og 4 Døtre. 1633 fik han Befaling

[1]) Han fik ved dette Giftermaal en fornem Stivsøn nemlig Kristian Ulrik Gyldenløve. [2]) Desuagtet finder man i nogle endnu bevarede Antegnelser til Kæmnerregnskabet 1615—16: Findes en ved Navn Rejnholt Hansen, som har beligget tvende, burde at være forfaret, om de tilforn har været berygtede eller ej og da (ↄ: i sidste Tilfælde) at straffes (nemlig han) efter Recessen.

til at skifte med sine Børn om deres Mødrenearv, hvilket maa hentyde til, at han vilde indgaa et nyt Ægteskab. Hans anden Hustru hed Birgitte og var Datter af Borgmester Evert Dickmann i Malmø, med hende havde han 3 Sønner. Som gift var hun en Tid i Tjeneste hos Leonora Kristine og viser sig siden hende og hendes Familie meget hengiven. Korfits Ulfeldt og Leonora Kristine tog ind i hendes Hus efter Flugten fra Malmø og hun opbevarede en Del af deres Løsøre, medens de sad fangne paa Hammershus. Den svenske Resident i Helsingør Durell fortæller i et Brev af 9. Okt. 1646, at Korfits Ulfeld havde med sig paa sin Rejse til Holland en kjøbenhavnsk Borgmesters smukke Hustru og man holdt for, at Manden var død i disse Dage af Sorg over hendes Forhold; et saadant Rygte tør man imidlertid ikke tillægge nogen Betydning, men det viser hendes nære Forbindelse med Ulfeldts Hus. Hun blev siden gift med Frands Eberhard v. Speckhan, Ceremonimester, siden Stiftamtmand i Ribe. 1681 bode en Enke efter en anden Rejnholt Hansen ved Stranden, denne var maaske hans Sønnesøn.

Rejnholt Hansen var Medlem af Islandsk Kompagni, havde Færøerne i Forpagtning og var en af Ophavsmændene til, at Vandrender lagdes fra Emdrup Sø til Staden. Han ejede 3 Gaarde i Skoboderne (Vimmelskaft), af hvilke den han selv bebode betegnes som en stor Gaard. Udenfor Nørreport ejede han en Have og fik 1633 Tilladelse til at tillukke et Stræde op dertil. [1])

41. Jørgen Danielsen (1629—38) blev indsat 17. Febr. 1629. Han var bleven Raadmand 1. Marts 1622. 1619 var han en af de udvalgte Borgere, der indvilligede i Mageskiftet om Søerne. Om hans Død indeholder Raadstueprotokollen følgende: „Anno 1638 den 4. Juni blev Borgmester Jørgen

[1]) Univ. Progr. Kristian IV's Breve ved Bricka og Fredericia I 88. S. B. Smith El. C. Ulfeldts Hist. I 440 og Anm. LII. Jammersmindet S. 27. Ny D. Mag. II 6. Hofmans d. Adelsmænd III 221. Norske Rigsreg. V 104, 245.

Danielsen fra hans nu moxen paa 3 Aars Tid lange kontinuerlige Sygdom ved den timelige Død naadeligen forløst, og hans Lig den 11. Juni dernæst efter til sit Begravelse og Sovekammer udi Helliggesthus Kirke hæderlig bestædiget.“ Han var gift med Byfoged Anders Mikkelsens Enke. Hans Mandixen kaldes 1620 og 1636 hans Broder; sidstnævnte Aar fik han Befaling til at opstaa fra Retten, naar dennes Sag kom frem for Magistraten. I ethvert Tilfælde har de da været Halvbrødre. 1620 forpagtede han i Forening med et Kompagniskab Kronens Told af det fremmede Øl, der indførtes i Kjøbenhavn, paa 3 Aar for en aarlig Afgift af 15000 Rdl. 1623 var han i Kompagni med Mikkel Vibe om at sende en Ladning Byg til Norge. Han var ogsaa Medlem af Islandsk Kompagni. Fra 1625 til sin Død fik han 500 Daler aarlig af Kongen forat underholde de sælandske Postbude, han blev heri efterfulgt af Johan Bram. 1625 købte han af Kongen en stor Gaard i Stenboderne, som Hans Simonsen havde ejet (nu Amagertorv Nr. 25 og Læderstræde 28); den gik ud til Læderstræde og havde et 3 Loft højt Hus, der synes at have ligget med Gavlen til Gaden; han solgte den igen 1638 til Jørgen Vind til Gundestrup. [1])

42. Hans Nikkelsen Lundt (1638—54) er født i Nykøbing paa Falster 18. Juni 1602, hvor hans Fader Peder Hansen Lundt var Skriver hos Dronning Sofie og hos Borgmesteren, hans Moder hed Margrete Meklenborg. Han gik først i Nykøbing Skole, kom 1615 til Herlufsholm, hvor han var i 4 Aar, men sendtes derpaa til Brunsvig, studerede i Vittenberg og opholdt sig længe i Tydskland, Holland, Frankrig og Italien. 1627 ledsagede han nogle unge holstenske Adelsmænd paa en Rejse til Italien, næste Aar gjorde han en lignende Rejse og drog derpaa til Paris. I Efteraaret 1629 vendte han hjem, blev 12. Febr. 1630 Sekretær i det

[1]) Norske Rigsreg. V 347. Grundtvig Meddel. fra Rentek. Ark. 1872. S. 207.

tydske Kancelli og gjorde i denne Stilling flere Rejser, navnlig til Rusland med Malte Juel. 16. Juli 1638 blev han Raadmand, men Dagen efter Borgmester. Han døde 21. Decbr. 1654 „og ved en anselig folkerig Forsamling og Følge hæderligen begravet udi S. Nikolaj Kirke 29. Dec. udi hans Alders 53de Aar". Han blev 8. Sept. 1633 gift med Anna, Datter af Raadmand Peder Karlsen og Enke efter Herman Hegerfeld († 1671), og havde en Søn med hende M. Nikolaj Lundt, der blev Præst ved Holmens Kirke. En Samling af Kongebreve og andre Bestemmelser om Kjøbenhavn, der har tilhørt ham, findes endnu i Raadstuearkivet. Det var ham og Hans Nansen, der 1650 var Hovedmændene for det Andragende til Rigsraadet om Lettelser i Kjøbenhavns Byrder, for hvilket de blev irettesatte og formanede til sømmeligere Skrivemaade, men Aaret efter bevilgedes der ham aarlig 200 Tdr. Byg af Provianthuset. Han ejede nuværende Gadenumer 5 paa Kjøbmagergade, desuden havde han en Del Ejendomme i S. Anne Kvarter og paa Kongens Nytorv.[1])

43. Hans Nansen (1644—67) er født 28. Nov. 1598 i Flensborg, Søn af Evert Nansen og Maren Pedersdatter. 7 Aar gammel sattes han i en tydsk Regne- og Skriveskole. Da hans Fader døde, fulgte han 1614 sin Farbroder paa en Rejse til Ishavet, foretog dernæst Handelsrejser i Rusland og tog med Skibslejlighed til Kjøbenhavn. Efter i nogen Tid at have været i Tjeneste hos Borgmester Peder Svendsen i Helsingør, blev han 1619 af Kongen beskikket til at forestaa Ledelsen af en Expedition til Ishavet, og efter Hjemkomsten fik han en Plads hos Borgmester Mikkel Vibe, der da var Kjøbenhavns største Handlende, men et Aar efter tog det Islandske Kompagni ham i sin Tjeneste 1621, hvorefter han i 18 Aar besejlede de islandske Havne. 5. Novbr. 1626 giftede

---

[1]) Univ. Progr. Resen Inscr. Hafn. Hist. Tidskr. 8 R. I, se Reg. Grundtvigs Meddelelser fra Rentek. Ark. 1872 S. 167. Pers. Tdskr. I 193. Pont. Ann. IV 415.

han sig med Sofie, Datter af Borgmester Hans Pedersen i Slangerup, der havde opholdt sig i Mikkel Vibes Hus og var dennes Hustrus Søsterdatter. 1633 udgav han et Skrift: Compendium Cosmographicum, der oplevede 4 Oplag og indeholdt et Indbegreb af Astronomi, Fysik, Geografi, Sømandslære og Kronologi.

11. Marts 1639 fik han Tilsigelse til at møde paa Raadhuset, hvor han fik Underretning om, at det var Kongens Vilje at han skulde være Raadmand. Han vægrede sig vel i Begyndelsen, som Skik og Brug var, men aflagde dog sin Raadmandsed, og endnu samme Aar blev han Forvalter for det Islandske Kompagni, hvilket han var i 10 Aar. Da Borgmester Simon Surbæk, hans Hustrus Morbroder, var død, fik han 5. Marts 1644 om Morgenen, som han sad i Helligaands Kirke, Tilsigelse til at møde hos Rigens Hovmester, Korfits Ulfeldt. Denne gjorde ham bekendt med Kongens Ønske, at han skulde beklæde den ledige Borgmesterplads, men Nansen vægrede sig haardnakket, ligeledes da han om Eftermiddagen blev opkaldt paa Rigsraadssalen forat aflægge Eden. Alle disse Vægringer var nu rene Formaliteter, og det var ikke den Votering af Magistraten, der er omtalt foran S. 115 og hvorved alle Stemmer faldt paa Hans Nansen, der gjorde Udslaget ved at bevæge ham til at opgive sin Vægring, ti den kgl. Befaling om denne var allerede udstædt 9 Dage, førend H. Nansen kaldtes for Rigens Hovmester, og havde altsaa intet med hans Vægring at gøre. Denne Afstemning viser iøvrigt, hvor anset han var, da han var den tredje yngste Raadmand.

I Fredrik III's Regeringstid er det, at de store Brydninger mellem Adelen og Borgerstanden fremkommer, og her træder Hans Nansen frem som en af Borgerstandens vigtigste Førere. Og da Rygtet om Karl Gustavs Fredsbrud kom til Kjøbenhavn, var det ham, der traadte frem og tilsagde Kongen paa Borgerskabets Vegne, at dette vilde vove Gods og Liv for Kongen, forat enhver kunde se, hvilket Hjerte Borger-

standen i Kjøbenhavn bar for sin Konge, og at det var et falsk Rygte, at Kongen havde været nødt til at slutte den forrige Fred, fordi Borgerskabet ikke var til at lide paa. Det var ogsaa ham, der under de følgende Forhandlinger var Hovedmanden for de ny Privilegier, Staden fik, og efter Freden betrode Kongen sig til ham om Planerne til Indførelse af en Arveregering; han tilligemed Biskop Hans Svane og Kristoffer Gabel holdt de første Møder i Hofsnedker Hans Balkes Hus paa Slotspladsen. Nansen bearbejdede under Rigsdagen Magistraten, de 32 Mænd og de borgerlige Deputerede paa Bryggernes Lavshus, og da Kongen 13. Oktbr. 1660 fik Arveregeringen overdraget af alle Stænderne, kunde han i det væsenlige takke Nansen derfor. Ved Gildet efter Hyldingen 18. Oktbr. gik ogsaa Kongen og Kronprinsen selv ned til ham, tog ham i Haanden og talte længe med ham. 28. Oktbr. derefter gjorde han sin Ed paa Slottet som Præsident i Kjøbenhavn, kgl. Raad og Assessor i Statskollegiet. 26. Febr. 1661 udnævntes han til Højesteretsassessor og 1. Okt. 1664 til Medlem af Lovkommissionen.

Ved den islandske Handel erhvervede han sig en stor Formue. Som saa mange andre forstrakte han Frederik III med Penge, hvorfor han fik Bøndergods i Betaling, saaledes at han 1666 ejede 1226 Tdr. Hartkorn i Sæland. Af Ejendomme i Kjøbenhavn ejede han nuværende Nr. 6 i Snaregade, der var en stor Ejendom med Lejehuse ud til Kompagnistræde, desuden havde han en Fiskedam ved Store Ravnsborg.

Med sin Hustru, der døde 12. Jan. 1674, havde han 5 Sønner og 4 Døtre, af hvilken Sønnen Mikkel døde under Kjøbenhavns Belejring og efterlod 2 Døtre, af hvilke den ene blev gift med Griffenfeld. En anden Søn, Hans Nansen, blev senere Præsident i Kjøbenhavn, de andre Sønner døde unge. Af Døtrene døde 2 unge, af de andre blev Dorthe gift med Borgmester Find Nielsen og siden med Peder Pedersen Lerche, Stamfader til de nuværende Grever Lerche; Maren blev gift med den senere Raadmand Ditmer Bøfke.

Hans Nansen døde 12. Nov. 1667 og begravedes den 25. i Helligaands Kirke. Der er bevaret flere Portræter af ham, et er gengivet i Hist. Tidskr. 3 R. I 131, et Kobberstik haves af Haelweg.[1])

44. Kristoffer Hansen (1645—64) er født i Boderup i Skaane, hvor hans Fader Hans Pedersen bode som Herredsfoged i Skøts Herred, 29. Juni 1598. 1603 kom han i Malmø Latinskole og kom 1612 til Norge i Tjeneste hos Isak Pedersen til Agervig. 1614 kom han i Tjeneste hos Toldskriver, senere Raadmand Peder Mortensen i Kjøbenhavn og siden hos Tolder Jakob Mikkelsen. 1620 kom han til den færøske Handel, ved hvilken han forblev i 13 Aar, siden var han islandsk Købmand og blev 1649 Formand for det islandske Kompagni, hvilken Stilling han beholdt indtil Kompagniets Opløsning; da et nyt oprettedes 1662, var han en af Hoveddeltagerne. 1639 forpagtede han og Raadmand Peder Mortensen Tolden af alt fremmed Øl i Kjøbenhavn for 8000 Rdl. om Aaret. 15. Juli 1642 blev han Raadmand og 29. Jan. 1645 Borgmester. 1660 blev han benaadet af Kongen med en gylden Halskæde og 1661 udnævnt til Medlem af Lovkommissionen. Han var ogsaa udset til at være Assessor i Højesteret, men frabad sig det. 3. Okt. 1664 gik han af som Borgmester, men levede endnu en Aarrække, idet han først døde 25. Nov. 1679. Han blev første Gang 163* gift med Margrete Tagesdatter, Datter af Tage Eriksen, Landsdommer i Hedemarken, Enke efter den bekendte Grønlandsfarer Jens Munk († 1628)[2]); efter hendes Død 1651 giftede han sig 8. Marts 1657 med Margrete Didriksdatter, der døde barnløs 3. Sept. 1679. Af sit første Ægteskab havde han 3 Børn,

[1]) Hovedkilden er Frederik Hammerichs Levnedsbeskrivelse i Hist. Tidskr. 3 R. I 131—260, en interessant Skildring, hvortil henvises. Forfatteren har ogsaa udgivet den i forkortet Skikkelse særskilt. [2]) 1636 gjorde han hendes Søsters Bryllup og fik Tilladelse til at byde flere Gæster end det ellers var tilladt borgerlige.

af hvilke dog kun Datteren Else blev voksen og gift med Professor Thomas Bartholin. Da han døde, havde han 9 Børnebørn og 2 Børnebørnsbørn. Han er begraven i S. Nikolaj Kirke.

Kristoffer Hansen stod i nær Forbindelse med Korfits Ulfeldt, i hvis Tjeneste han siges at have staaet, dog næppe paa anden Maade end at han som Medlem af Kjøbenhavns Magistrat var Ulfeldt underordnet. Som det synes, er han endog bleven ansat mod Ulfeldts Ønske. Han forsøgte 1658 at skaffe Ulfeldt Benaadning og besøgte ham i Malmø samme Aar. Han ejede og bebode nuv. Nr. 44 ved Gammelstrand og ejede desuden Nr. 36 i Vimmelskaftet (da Skoboderne), 8 Vaaninger i Mikkelbryggersgade, en Have med 8 Vaaninger ved Vestervold mellem Lille S. Klemensstræde og Vestergade, 7 Vaaninger i Didrik Bartskærs Gang og en Fiskedam ved Store Ravnsborg.[1])

45. Find Nielsen (1645—1663), indsat 30. Avgust 1645. Han er født i Ribe 26. Marts 1594, hans Fader var Købmand Niels Pedersen Trellund, hans Moder Helene var Datter af Borgmester Find Jespersen i Vejle. Hans Moder blev siden gift med Søren Andersen i Ribe og han sendtes 12 Aar gammel til Hamborg forat lære Regning og Tydsk og andre Ting, der ansaas for gavnlige for en Købmand. Efter $1^1/_2$ Aars Ophold her var han $^1/_2$ Aar i Lyneborg og kom 1608 i Tjeneste hos Borgmester Simon Surbek, hvor han var i 10 Aar. Derpaa gjorde han en Rejse til England, Holland, Norge og Hamborg og tog derpaa Borgerskab i Kjøbenhavn. 1627 giftede han sig med Margrete, Datter af Borgmester i Malmø Peder Bertelsen og Angel Hansdatter; hun var født 12. Juli 1610 og døde 12. Sept. 1652 efterat have givet 500 Rdl. til de Husarme, samme Sum, som han selv testamenterede dem ved sin Død. Allerede 1626 var

[1]) Pers. Tidskr. I 199. Hist. Tidskr. 3 R. I se Reg. Univ. Progr. S. B. Schmith: E. C. Ulfeldts Historie I 316, 347—49.

han selv saa velhavende, at han kunde give de Husarme 150 Daler Mynt. To Aar efter sin første Hustrus Død, ved hvis Begravelse Universitetet udstædte et trykt Program, ægtede han Hans Nansens Datter Dorothea, med hvem han ligesaa lidt havde Børn som i sit første Ægteskab, men hans Ejendomme er vistnok tilfaldne hende, ti 1662 fik han kgl. Tilladelse til at gøre Testament, som han selv vilde. Efter hans Død giftede hun sig 4. Juli 1665 med Konferensraad Peder Pedersen Lerche.

Find Nielsen, der kun i sine yngre Aar kaldte sig med Tilnavnet Trellund, der i hans Tid i Kjøbenhavn tillige blev baaret af hans Fætter Skoleholder Villum Pedersen Trellund, blev Raadmand 1642, som nævnt Borgmester 1645 og var en anset og agtet Mand. 1662 var han en af Stifterne af det ny Islandske Kompagni. Han døde 14. Juli 1663 og er begraven i S. Nikolaj Kirke, hvor hans Epitafium fandtes i Koret.

Han ejede Nr. 48 ved Gammelstrand, der var en stor Ejendom med Lejekældre og Grund til Læderstræde.[1])

46. Peder Pedersen (1655—69) er født 7. Maj 1608 i Horsens, hvor hans Fader af samme Navn var Købmand. Da han nogen Tid havde gaaet i sin Fødebys Latinskole, sendtes han 12 Aar gammel til Lybek til en „kunstrig og berømmelig Skoleholder“ forat lære at regne og skrive, hvor han var i 2 Aar. Derefter kom han i Tjeneste hos Vinhandler i Kjøbenhavn Kaspar eller Jesper Rotkopf, hvem han „med al Troskab og Flittighed opvartede i halvandet Aar.“ 1624—30 tjente han hos Korfits Rud til Fuglsang og derpaa i halvandet Aar hos Niels Trolle til Trolholm. 1632—34 var han Kornmaaler og Kældersvend hos Henrik Hvitfeldt, Befalingsmand paa Landskrone Slot. I nogen Tid derefter berejste han som Købmand Stæderne omkring Østersøen, men da han kom tilbage til Korsør, fandt han der en Skrivelse fra Niels

---

[1]) Univ. Progr. Kinch i Saml. til Jydsk Hist. og Top. VIII, 53—56. Resens Inscr. Hafn. Pers. Tidskr. I 195.

Trolle, der var bleven Lensmand paa Kjøbenhavns Slot, hvori det blev ham tilbudt at være Forvalter ved Lenets Skriverstue, hvilken Post han beklædte ogsaa under den følgende Lensmand Oluf Brokkenhus, ialt i 15 Aar, 1634—49.

12. Avg. 1636 giftede han sig med Margrete Klavsdatter, der havde tjent Fru Anna Lykke til Sæbygaard og døde 1680; med hende havde han 5 Døtre, af hvilke Elisabet blev gift med den yngre Hans Nansen, Sofie med Peder Pedersen Lerche, Anna med Karl Rosenmeyer, Mette med Biskop i Bergen Niels Randulf og Else med Professor Rasmus Brochman; 3 andre Børn blev ikke voksne.

Da han nu i 15 Aar „med største Besværing og Møjsomlighed“ havde forestaaet nævnte Skriverstue og gjort Kongen god Rede og Regnskab, blev han efter Niels Jørgensen Skriver ved Kongens store ny Bryggers, men efter et Aars Forløb udnævnte Kongen ham til øverste Renteskriver fra 1. Maj 1650, indtil han 25. April 1655 „af sær kgl. Naade“ blev beskikket til Borgmester, ved hvilken Lejlighed den Formalitet blev iagttaget, at han først aflagde Ed som Raadmand for Dagen efter at blive indsat som Borgmester. 1655 var han Forstander for Saltkompagniet og var 1662 en af Stifterne af det ny Islandske Kompagni. Medens han var Renteskriver, blev han benaadet med Kannikedømmer i Lund og Roskilde. Ved en Familiefest, formodenlig en af hans Døtres Bryllup, 1655 fik han kgl. Bevilling paa 3 store Dyr, som Jægermesteren skulde lade skyde i Skaane, og 3 Daadyr af den kgl. Vildtbane. 8. Febr. 1669 blev han Assessor i Højesteret, men døde samme Aar 9. Maj og blev begraven i S. Nikolaj Kirke. Hans Portræt er bevaret i Kobberstik.

Han ejede og bebode Nr. 38 ved Gammelstrand, ejede en Plads paa Slotsholmen og købte 1663 den store Ejendom med tilliggende Have, der laa lige overfor den nuværende Postgaard, hvorigennem Kronprinsensgade i senere Tider blev lagt. Han ejede den dog kun i faa Aar. Han var indtil 1655 Forpagter af Islemark. Der fortælles om Peder

Pedersen, at da den hollandske Flaade i Okt. 1658 havde slaaet sig igennem den svenske og var landet med Levnedsmidler og der fattedes Penge til at købe disse for, gik han til Kongen og meddelte, at han havde sin Kælder fuld af Guld og Sølv, der tilhørte den jydske Adel. Der blev nu givet Ejerne Sikkerhed for Godtgørelse af deres Ejendele, og Klenodierne blev førte til Mønten og slaaede til Penge, for hvilke Staden blev forsynet med Levnedsmidler. Hans Svigersøn Karl Rosenmeyer skal ved samme Lejlighed have forstrakt Kongen med 140000 Rdl.[1])

VI. Raadmændenes Levnedsløb.

1. Peder Villadsen (1536—37) blev Borgmester 1537 eller 1538.

2. Oluf Jakobsen Skriver (1536—39) nævnes 1538, blev Borgmester 1539.

3. Kristiern Eskilsen (1536—48) er sandsynligvis bleven Raadmand 1536 ligesom de 2 foregaaende, da han var en af de Borgere, der udsendtes til Kristian III forat undertegne Stadens Kapitulation. Han havde før Grevens Fejde været Raadmand i Aarene 1527—34 og var Købmand, hvilket baade ses af at han ejede en Gaard i Klædeboderne og at han 1541 leverede Klæde til Bysvendene, Stadens Spillemænd og Bøsseskytter samt Tømmer til Befæstningen. I Betaling herfor fik han 1540 Skøde af Byen paa et øde Stræde paa Rosengaarden, der gik imellem Springgade og Købmagergade, og en Gang ved Stranden østen for Mette Brolæggers Gaard og vesten for Vejerhuset, 3—4 Alen bred. Sønden for Vejerhuset og østen op til denne Gang laa en lille Strandbod,

---

[1]) Mikael Henriksens Ligprædiken. Resens Inscr. Hafn. Hist. Tidskr. 3 R. I, se Reg. Giessings Jubell. II 1. 228, 235 (Stamt.) Geneal. biog. Ark. S. 169. Pers. hist. Tidskr. I 197.

som han købte samme Aar af Kort Beermand. Disse Ejendomme laa vistnok omkring ved Naboløs. Han købte ogsaa 1527 en Grund i Kattesund, vistnok i nuværende Farvergade. Der er nogen Mulighed for, at han ogsaa hed Kristiern Skomager, idet en Mand af dette Navn nævnes som Raadmand 1530, dog nævnes Kristiern Skomager som Ejer af andre Ejendomme end Kristiern Eskilsen, nemlig af en Gaard i Skoboderne. I Fortegnelse over Væbningen c. 1510 nævnes baade Kristiern Kræmmer og Kristiern Skomager, saa de er dog vistnok forskellige. Kristiern Eskilsens Hustru var Sidse Pedersdatter, maaske en Datter af Peder Brolægger, hvilket formodes, fordi han var saa omhyggelig for at købe Grunde op til dennes Enke Mette Brolæggers Gaard. I den mellemste Gang i Helligaands Kirke fandtes fordum en Ligsten med Indskrift: Anno 1548 sancti Georgii Dag da døde salige Christen Eskisen Raadmand, som ligger her begraven, hvis Sjæl Gud haver til evig Tid.

4. Rasmus Nielsen (1536—58?) maa være bleven Raadmand 1536, ti han nævnes altid foran Mattis Klavsen, der temmelig sikkert blev Raadmand samme Aar. Han var Raadmand i Aarene 1531—32 og var endnu Raadmand 28. Jan. 1555. Han synes at være den samme som Rasmus Bager, der 1519 var Kirkeværge ved S. Peders Kirke og Raadmand 1531, men i saa Fald har der været en anden Rasmus Bager, der 1539 var en af de udvalgte Menigheds Mænd, der indvilligede i at der udlagdes Jord til Borgmestre og Raadmænd.

5. Mattis Klavsen (1536—47) nævnes som Raadmand 1538, blev Borgmester 1547.

6. Lavrids Jensen (1536—46?) blev Raadmand 1536 (han nævnes som saadan Mikkelsaften). Han havde ogsaa tidligere beklædt denne Stilling, mindst fra 1524 til 1534 og var i disse Aar Kæmner, ved hvilken Lejlighed Byen nogle Gange gav ham Betaling for Udlæg i Jorder indenfor Voldene. 1524 købte han og hans Hustru Karine af Guld-

smed Anders Haagensen en stor Grund østen op til Byens Vold og indenfor denne. Han levede endnu 1546. Pontoppidan gør ham urigtig til den samme som Lavrids Mullie. 1543 lejede han en Gaard i Vandmøllestræde norden op til Munkegaarden.

7. Rasmus Kedelsmed (1536—60) var Værge for S. Peders Kirke allerede 1513 og vedblev som saadan indtil Reformationen. Fra 1530 var han Raadmand indtil Grevens Fejde. Allerede 1510 var han en velstaaende Mand, idet han selv tredje var ansat til at møde til Mønstring i Væbningen. I Aarene 1523—30 leverede han mange Materialier af Sten og Tømmer til Stadens Fornødenhed. Han nævnes som Raadmand 1538 og døde 15. Febr. 1560.

8. Knud Kempe (1536?—50?) nævnes som Raadmand 1540 og 1546. Han var næppe Søn af Borgmester Peder Kempe, da hans Svigermoder var dennes Søster og hans Hustru Karine, Byfoged Jens Juels Datter, efter Datidens Opfattelse da vilde have været ham for nær beslægtet. 1542 var han den ene af de 2 Medlemmer af Magistraten, der sendtes til Prins Frederiks Hylding i Ringsted. 1554 var han ikke længer Raadmand, da han og hans Hustrus Broder Mads Jensen solgte en lille Gaard ved Stranden østen for Vejerhuset, som de havde arvet efter hans Svigermoder; da kalder hans sig alene Borger; til Vitterlighed underskrev Lavrids Kempe, „deres Svoger og Broder“.

9. Torben Jonsen (1538?—57?) var Raadmand 13. April 1556, da han lejede en Gaard paa Nikolaj Kirkegaard norden for Kristoffer Trundsens Gaard. Han maa være død før Efteraaret 1558. Da han nu ikke nævnes i den Fortegnelse over Raadmændene, der begynder 1543, maa han altsaa antages at have været ansat førend den Tid, men han forekommer ellers ikke.

---

[1]) Rørdam Aktst. til Univ. Hist. Nr. 5.

10. Peder Jensen (1543—48) indsat 13. Juni 1543, blev Borgmester omtrent 1548.

11. Jesper Olsen (1547?—57?) nævnes som Raadmand 1548, men maa allerede have været det 1547. Han blev Borgmester 1557 eller 1558.

12. Lavrids Mullie (1547?—67) var Raadmand 25. April 1547. Han havde en Have paa Rosengaarden, vistnok mellem Slippen og Brøndstræde, og ejede en Strandbod nærved Vejerhuset. Angaaende hans Livsforhold da træder han os først i Møde 1534, da han var en af de Borgere, der udsendtes til Køge forat hylde Grev Kristoffer, og efter 1536 var han en Tid Forstander for Helligaands Hospital, til hvilket han paa sit Dødsleje skænkede 4 Boder i Vandmøllestræde, som hans Arvinger gjorde Hospitalet stridige. Mest bekendt er hans uheldige Styrelse af Island, hvilken Tid iøvrigt maa anses for hans Glansperiode, idet han herskede der med samme Magt som en kgl. Lensmand. Da denne Periode af hans Liv imidlertid udførlig er omtalt foran S. 153—57, forbigaas den her. Han døde 25. Juni 1567 som Raadmand, og naar han i et Dok. af 25. Nov. 1563 alene betegnes som Borger, da maa dette bero paa en Uagtsomhed, idet hans Død ellers ikke vilde være indført i Magistratens Vedtægtsbog.

13. Frands Ibsen eller Jepsen (1547—53) var Raadmand 1547, da han stævnede Anne Jakob Mikkelsens i Malmø for en Del i en Gaard i Højbrostræde. Han var gift med Anne Ambrosius, sikkert Datter af Ambrosius Bogbinder, de døde begge i Pesten 1553.[1])

14. Arild Hake (1548?—65) indsat mellem 1548 og 1551, blev Borgmester 1565.

15. Mester Lavrids Madsen Bøssestøber (1551—70) indsat 1551. Han var kgl. Kanonstøber og vistnok umiddelbar Efterfølger efter Mester Fadder, der døde 1539.[2])

[1]) Danske Samlinger I 166. [2]) Om Mester Fadder se Anden Del S. 88.

I hans Tid var Støberiet i S. Peders Kirke, hvor der foruden Kanoner ogsaa støbtes Klokker; saaledes er Klokkerne i Asminderød og S. Peders Kirke i Malmø betegnede med hans Navn. Han var en meget anset og virksom Mand, der 1553 var Oldermand for de Fattiges Forstandere og fra 1552 til sin Død Kirkeværge ved Vor Frue Kirke, i hvilken Egenskab han indlagde sig Fortjeneste af Kirkegaarden udenfor Nørreport og dens Kapel, om hvilke han selv har givet en udførlig Beretning (Ny kirkehist. Saml. I 383—87). Han ejede en Gaard paa Vestergade, Boder i Lille Lars Bjørnsstræde og paa Hjørnet af Vestervold og Studiestræde ved Jermers Skanse, hvilke sidste han solgte til de Husarme 1564. Han døde 10. Juli 1570 og begr. i Vor Frue Kirke. Da hans Mellemregning med Kongen skulde opgøres efter hans Død, fandtes han at være Kongen mange Penge skyldig for leveret Kobber, Tin og andre Varer, hvorfor hans Ejendomme blev beslaglagte. Arvingerne solgte imidlertid hans Gaard og 2 Boder til nogle Borgere, men Kongen bød Byfogden at tiltale disse ved Bytinget og kun lade dem beholde Ejendommene, hvis de vilde afgøre Lavrids Bøssestøbers hele Gæld. Af denne Forlegenhed slap man imidlertid ved at overdrage Gaarden paa Vestergade til Kristoffer Valkendorf, og angaaende de 2 Boder gav Kongen samme Mand særlig Tilladelse til at indløse disse for 200 Daler fra de Borgere, der havde købt dem af Arvingerne.[1])

16. Anders Godske (1551—58), se Borgmestrene.

17. Lavrids Madsen (1558?—65) nævnes som Raadmand 1558. Han havde nogle Smaahuse i Lille Færgestræde, der tilhørte S. Nikolaj Kirke og til hvilke han ikke synes at have haft nogen Hjemmel. En ham tilhørende Jord i Pilestræde tilhørte efter hans Død Sidsel Anders Skrivers. Han døde 2. Juli 1565 og maa ikke forveksles med sin

---

[1]) Rørdam Univ. Hist. (se Reg.). Ny Kirkehist. Saml. I 382—87. O. Blom: Kristian IV's Artilleri S. 145.

Samtidige Raadmand Lavrids Madsen Bøssestøber, der altid kaldes Mester Lavrids Madsen.

18. Kristen Vejer (1558?—63) nævnes 1558. Han døde Natten før Juleaften 1563. 1568 havde hans Enke en af Byens Jorder ved Jørgen Marsvins Gaard.

19. Oluf Hammer (1558—70) nævnes 1558. Han havde en af Byens indenbys Jorder til Leje omtrent 1540 og ejede 1581 en Gaard paa Gammeltorv, der laa, hvor Nygade nu gaar, desuden en Gaard i S. Klemensstræde og en anden paa Vestergade. Han var Kæmner og aftakkede 20. Jan. 1570. Hans Gaard paa Gammeltorv ejedes 1620 af Borgmester Jakob Mikkelsen; denne var gift med Enken efter Renteskriver Kristen Hammer, der saaledes maa være Oluf Hammers Søn.[1])

20. Mads Skriver (1558—72) blev indsat S. Andreæ Aften (29. Nov.) 1558. 14. Marts 1572 aftakkede han paa Grund af Alder og Skrøbelighed. Han ejede 1581 en Gaard paa Vestergade og 2 Gaarde paa Nørregade, af hvilke sidste han bebode den ene, paa Gadens vestre Side.

21. Klavs Perlestikker (1558—64) blev indsat S. Andreæ Aften (29. Nov.) 1558 og døde 31. Marts 1564. Han købte 1562 af Byen den saakaldte Barbara Klemenses Have bagved S. Gertruds Kirke ved Volden, altsaa noget af nuværende Hauserplads eller Aabenraa. Han døde 31. Marts 1564.

22. Marcus Hes (1564—65) se Borgmestrene.

23. Jørgen Pedersen (1564—69) blev Borgmester 6. Juni 1569.

24. Kristen Ibsen (1564), indsat 29. Juni 1564, men døde S. Dionysii Aften (8. Okt.) samme Aar.

25. Hans Olsen (1565—69) kaaret 19. Nov. 1565, se Borgmestrene.

---

[1]) Rørdams Aktst. til Univ. Hist. S. 125.

26. Kristoffer Mogensen (1565—84), se Borgmestrene.

27. Lavrids Olsen (1565—69) kaaret 19. Novbr. 1565, aftakkede 25. Okt. 1569 og døde 28. Marts 1571.

28. Peder Syndesen (Sjundesen, Syffuensen) (1569—80) indsat 6. Sept. 1569, blev Kæmner 24. April 1573 og døde 7. Juli 1580. I Muren paa Kapellet ved Helligaands Kirke ud til Urtegaarden stod til 1672, da det blev sat ind i Kirken, et Epitafium med udhuggede Figurer og følgende Indskrift: „Her er begraven ærlig Mand Per Siwendsen, fordum Raadmand udi Kjøbenhavn, og hans kære Hustru Barbara Nielsdatter, hvilke udi Herren salig ere hensovede, hun udi det Aar 1575 den 24. Juli og han den 7. Juli 1580, med 7 af deres Børn, kaldtes Anne, Jens, Pernille, Morten, Karen, Niels og Pernille. Gud give dennem med alle Kristne en glædelig Opstandelse og det evige Liv. Amen.“ Hans Datter Anna, død 1616, var 3 Gange gift, sidst med Professor Jakob Svendsen. Han ejede en Gaard paa Nørregade og købte 1568 den Grund, hvorpaa den vestre Del af S. Klemens Kirke havde staaet (den yderste Del af Frederiksberggade), 1573 en Grund, kaldet Dybet synden for S. Gertruds Gaard, som han dog straks afstod til denne Gaards Ejer Otto Brokkenhus; desuden ejede han Gaarde i Graabrødre, Klosterstræde, Teglgaardstræde og paa det senere Nytorv. Ved Gavebrev af 18. Febr. 1577 skænkede han de Husarme en Sjælebod, som han havde ladet bygge paa disses Grund paa Hjørnet af Vestervold og Studiestræde.[1])

29. Hans Didriksen (1569—76) indsat 6. Sept. 1569, blev Kæmner 20. Jan. 1570 efter Oluf Hammer og var det indtil 24. April 1573. Han døde 8. Nov. 1576. Han ejede en Gaard paa den vestre Ende af Klosterstræde, men bode forøvrigt i Kødmanger Rodemaal. Hans Enke Anna var 1599 Arving efter Hospitalsforstander Niels Vinke (se foran

[1]) Resens Inscr. Hafn.

S. 48) tilligemed Professor Klavs Skavbos Enke Kirstine; de var sandsynligvis Søstre og havde Trætte med Torben Jensen, der en Tid var Byskriver, om samme Arv.

30. Mikkel Nielsen (1569—83), se Borgmestrene.

31. Klavs Rytter (1569—84), se Borgmestrene.

32. Johan von Geldern (1570—82) blev kaaret 6. Febr. 1570. Han var Købmand og var i Forening med Albert Albertsen for 5000 Dlr. gaaet i Kavtion for nogle hamborgske Skibe, hvilke Penge de fik tilbage 1579. Han ejede en stor Gaard i Store Færgestræde nærved Apothekergaarden, med et særskilt Stegers, desuden et Hus nordvest for Vejerhuset ved Stranden. Han døde 6. Okt. 1582. Hans Enke Anna fik 1583 af Kongen Tilladelse til at sende en Ladning Sild til Holland.[1]

33. Albert Albertsen (1572—89), se Borgmestrene.

34. Niels Pedersen (1572—80), se Borgmestrene.

35. Simon Surbek (1577—79), se Borgmestrene.

36. Oluf Mortensen (1579—90), se Borgmestrene.

37. Børge Pedersen (1581—89), se Borgmestrene.

38. Oluf Madsen (1581—95), se Borgmestrene.

39. Henrik von Møesen eller Mørsen (1583—89), kaaret 8. April 1583. Han var da vist en ældre Mand, idet han 1559 var optraadt ved en Retshandling sammen med sine „Svogre" Anders Knudsen og Raadmand Lavrids Madsen. 1569 var han Kirkeværge for S. Nikolaj Kirke. Han havde en Have udenfor Østerport og en anden i Pilestræde. Forøvrigt var han Ejer af det lybske Herberg, nu Nr. 14 paa Amagertorv og Nr. 12, 14, 16, 18 i Lille Helliggejststræde og sandsynligvis tidligere ogsaa af Hjørnestedet mellem Amagertorv og nævnte Stræde. Han ejede ogsaa en Gaard i Store Færgestræde. Han døde 9. Maj 1589.[2]

40. Albert Kristensen (1583—98) kaaret 5. Avg. 1583, efterat han 1581—82 havde været Tolder i Mollesund

[1]) Norske Rigsreg. II 543. [2]) Kirkeh. Saml. 3 R. II 500.

i Norge, dog blev hans Regnskaber først klarede 1591. Den Retstrætte, han 1590 havde med Borgmester Jakob Skriver, der synes at have været hans Hustrus Formynder, er omtalt foran S. 189. 1592 solgte han til Kristoffer Valkendorf en Gaard mellem dennes egen og Anders Hansens Gaard mellem Stranden og Læderstræde. En stor Have, han ejede udenfor Gl. Østerport, tilhørte 1620 Klavs Condevin. Han døde 1. Maj 1598.[1])

41. Jørgen Kydt (1583—?), kaaret 5. Avg. 1583. Han fik 1577 kgl. Bevilling til at sejle som Købmand til Island og næste Aar til at besejle 2 islandske Havne. 1581—82 var han Tolder i Harmensund i Norge og blev 1582 kgl. Købmand og Landfoged paa Island. 1581 fik han tilligemed Joakim Tim og Mogens Hejnesen Privilegium paa at besejle Færøerne i 5 Aar; han indtraadte i dette Kompagniskab, fordi Kristoffer Valkendorf ønskede ham, forat han kunde have Tilsyn med Mogens Hejnesen; han har altsaa været en Mand med et godt Navn. 1583 fik han Tilladelse til at sende en Ladning Sild til Holland. Han ejede en Gaard i Vombadstuestræde. 1590 var han ikke Raadmand længer, idet han var en af de Borgere, der i Magistratens Fraværelse skulde styre Staden (se foran S. 129). Naar han døde er ikke bekendt. En Anne Hans Kyds, der levede 1581, var maaske hans Moder.[2])

42. Anders Lavridsen (1584—87) eller Anders Krogmager, kaaret 7. Sept. 1584. Han er født i Ordrup, døde 16. eller 17. Nov. 1587 og er begraven i Helligaands Kirke.[3])

43. Hans Dal (1585—91), kaaret 6. Avgust 1585. Han blev 29. Sept. 1572 Tolder i Mollesund i Norge, men var det ikke længer 1575, da Bernt thor Vesten var i denne

[1]) Norske Rigsreg. II, 430, 436, 493. [2]) Norske Rigsreg. II 238, 267, 430, 433—35, 493, 543. Grundtvig: Meddel. fra Rentek. Ark. 1873—76 S. 215. Troels Lund: Mogens Hejnesen S. 88.
[3]) Kirkehist. Saml. 3. R. II 489. Resens Inscr.

Stilling. 1581 optræder han i Kjøbenhavn som Formynder for Oluf Kulds Børn. En Have, som han havde ejet udenfor Gamle Østerport, tilhørte 1620 Lisbet Didrik Møllers Arvinger. Han døde 3. og er begraven 5. Juli 1591 i S. Nikolaj Kirke.[1])

44. Niels Sørensen Riber (1586—91, kaaret 12. April 1586. 1583 havde han faaet Bestalling paa 2 Aar til at være Simon Surbeks Efterfølger som Kongens Købmand paa Vespenø og samme Aar fik han Tilladelse til at sende en Ladning Sild til Holland. 1584 tillod Kongen ham at sende en Ladning Egetømmer til Nordlandene. Han døde 15. Maj 1591 og blev 2 Dage efter begraven i Helligaands Kirke.[2])

45. Jens Skytte (1588—1601), kaaret 15. April 1588. 1575 var han Svend hos Tolderen Bernt thor Vesten ved Mollesund i Norge. Han var siden Købmand. Han døde 2. Avg. 1601 og er begraven i Vor Frue Kirke 3dje Dagen derefter. Hans Enke Gertrud Jørgensdatter ejede 1609 en Gaard paa Gammeltorv. Hans Datter Marie blev gift med Raadmand Lavrids Hansen, en anden Datter Inger med Søren Sørensen.[3])

46. Peder Munk Jakobsen (1589—91), se Borgmestrene.

47. Jørgen Bentsen (1590—1605) blev indsat 6. Febr. 1590, efterat han havde været Byfoged siden 1585. Allerede 1567 var han en af de udvalgte Borgere, der optraadte paa Borgerskabets Vegne, og 1584 blev han sendt til Ringsted til Prins Kristians Hylding. Han ejede en Gaard i Snaregade og udenfor Byen en stor Have mellem Øster- og Nørreport, som hans Enke Kirsten Jonasdatter 1606 solgte til Kongen. Han blev gift 6. Sept. 1590, døde 1. Marts 1605 som ældst Raadmand og er begraven i S. Nikolaj Kirke.[4])

[1]) Norske Rigsreg. II 45, 174. [2]) Kirkehist. Saml. 3. R. II 513. Norske Rigsreg. II 509, 543, 554. [3]) Norske Rigsreg. II 174. Resens Inscr. [4]) Kirkehist. Saml. 3 R. II 508.

48. Søren Kristensen Flue (1590—91) se Borgmestrene.

49. Erik Klemensen (1591—1602) sad første Gang i Raadmands Sæde 31. Maj 1591. Han døde 12. Juni 1602 og er tilligemed sin Hustru Anne Sørensdatter, der døde 2. Juni 1603, begraven i S. Nikolaj Kirke.[1])

50. Jakob Brun (1591—97) se Borgmestrene.

51. Jens Vibe (1591—94), kaaret 4. Okt. 1591. Han var en Jyde og Farbroder til Borgmester Mikkel Vibe. 1584 var han en af de Borgere, der sendtes til Ringsted til Prins Kristians Hylding. Han ejede Gaarden paa det østre Hjørne af Klosterstræde og Amagertorv (da Fisketorvet), hvilken han dels havde faaet med sin Hustru Kirstine Pedersdatter, Reinholt Mortensens Enke, dels tilkøbt sig. Den havde tidligere tilhørt Simon Bartskær og var fra Belejringen 1535—36 bekendt for at have en af de bedste Brønde i Staden. Han og Jørgen Bubbert leverede Skrivematerialier til Kancelliet. Han døde 20. Juli 1594 og er begraven i Helliggaands Kirke, for hvilken han var Værge, og hvor hans Brodersøn Kristen Vibe lod lægge en Ligsten over ham.[2])

52. Mads Hansen (1591—94) kaaredes samme Dag som Jens Vibe, døde samme Aar som han den 30. Oktober og er ligeledes begraven i Helligaands Kirke. Han ejede i Forening med 3 andre Borgere et Skib, som de 1592 solgte til Kongen.

53. Kristen Albertsen (1596—98), se Borgmestrene.

54. Niels Hansen (1596—1605), kaaret 11. Febr. 1596. Han var gift med Borgmester Niels Pedersens Enke, og fik 1605 af Kongen Betaling i Korn eller andre Varer for sin Formands Tilgodehavende. Han døde 6. Okt. 1605 som ældst Raadmand og begravedes i Vor Frue Kirke.

55. Knud Markvardsen (1596—1606), se Borgmestrene.

---

[1]) Resens Inscr. [2]) Genealogisk biogr. Arkiv S. 73—74. Resens Inscr.

56. Jacob Brender (1599—1628), Søn af Kristoffer Brender, der 1574—76 fik 3 kgl. Breve paa at maatte være skattefri i Kjøbenhavn. Han selv ejede Gaarde i Klædeboderne og Nørregade. Han kaaredes 22. Maj 1599, døde 29. Febr. 1628 og begravedes i Helligaands Kirke.

57. Mikkel Vibe (1602—6), se Borgmestrene.

58. Kristoffer Andersen (1602—17) kaaredes 4. Febr. 1602, men søgte først Raadmands Sæde 16. Sept., Søn af Borgmester Anders Knudsen, er født i Kjøbenhavn 1551. Hans Moder Cecilia var Datter af Borgmester Povl Hansen. Han gik først i Vor Frue Latinskole og besøgte dernæst forskellige tydske Universiteter. Da han kom hjem, overtog han sin Moders Handel. 1597 blev han Byskriver. 8. Jan. 1604 ægtede han Anna Marcusdatter. Han døde 24. Nov. 1617 og er begraven i S. Nikolaj Kirke. 1610 fik han, Raadmand Rasmus Nielsen og Herman von Ham Søpas for et Skib til Island. Han ejede en Gaard i Læderstræde.[1])

59. Iver Povlsen (1606—15), se Borgmestrene.

60. Rasmus Nielsen Islænder (1606—11) havde formodenlig sit Tilnavn af sine Handelsforetagender paa Island. Saaledes var han 1610 i Kompagni med Kristoffer Andersen og flere om et Skib, der fór paa Island, og samme Dag fik han, Anders Olufsen og flere Søpas til Nordlandene i Norge. Han kaaredes til Raadmand 8. Febr. 1606, døde 16. Okt. 1611 og er begraven i Vor Frue Kirke.[2])

61. Mogens Mikkelsen (1606—18) var vistnok Broder til Borgmester Jakob Mikkelsen. Han kaaredes 10. Febr. 1606. Han drev 1600 Handel paa Narva og ejede en Gaard paa Amagertorv. Han begravedes i S. Nikolaj Kirke 7. Jan. 1618 ved Siden af sin i Barselseng 1602 afdøde Hustru. Raadmand Lavrids Eskilsen var vistnok hans Svigersøn.[3])

[1]) Univ. Progr. Norske Rigsreg. IV 362—63. [2]) Norske Rigsreg. IV 362—63. [3]) Pers. Tidskr. I 221. Hans Børn nævnes vistnok foran S. 210 som Jakob Mikkelsens Arvinger.

62. Peder Andersen (1606—18), se Borgmestrene.

63. Simon Surbek (1613—22), se Borgmestrene.

64. Mathias Hansen (1613—22), se Borgmestrene.

65. Thomas Lorck (1613—33) kaaredes til Raadmand 18. Maj 1613. Han købte 1598 en Gaard i Skoboderne, og kaldes i Skødet „ærlig Svend“; denne Gaard maa have været af stor Anseelse, ti hos ham bode den franske Gesandt Des Haye de Courmesvin 1629; i dennes Rejsebeskrivelse roses Huset som smukt, rummeligt og nylig bygget. Hans Vogn hentede Gesandten, efter nogen Fraværelse, mellem Kjøbenhavn og Køge.

Fra 1607 deltog han med Mikkel Vibe i mange af dennes Handelsforetagender paa Nordlandene; indtil 1616 er der næsten hvert Aar udstædt Søpas for et eller 2 Skibe, der tilhørte dem i Fællesskab. 1616 havde de desuden 3 Skibe paa Hvalfangst under Grønland og 2 under Nordlandene og Finmarken. Han var Forvalter for Islandsk Kompagni og Medlem af Klædekompagniet. Han døde 21. Juni 1634 og begravedes i Helligaands Kirke. 1612 havde han bekostet den vestre Kirkegaards Port ved denne Kirke af hugne Sten, forsynet med hans Navn og Bomærke. Han var gift med Mikkel Vibes Datter Margrete. De oprettede 1632 et gensidigt Testament, at den efterlevende skulde beholde den Gaard, de bebode, for 4000 Rdl., der skulde skiftes mellem Arvingerne og den efterlevende. Hun giftede sig 1635 med Sekretæren i tydsk Kancelli Kristian Weiner og døde 11. Okt. 1651. Over hende udstædtes et Universitetsprogram. [1])

66. Peder Karlsen (1618—38) kaaredes 5. Avg. 1618. Før han blev Raadmand, var han Fændrik i Væbningen. Han var Medlem af Klædekompagniet og Islandsk Kompagni og ejede en Gaard paa det østre Hjørne af Bad-

---

[1]) Norske Rigsreg. IV (se Registret). Christian IV's Breve ved Bricka og Fredericia I 428. Voyages de Msr. des Haye S. 57, 199.

stuestræde og Vimmelskaft, foruden en anden paa Amagertorv, hvilken han solgte. Han døde 18. Sept. 1638, 69 Aar gl. Han var første Gang gift med Katrine, Datter af Jakob Lavridsen. Hun døde 1619, af deres Ægteskab var der en Datter Anne, gift med Borgmester Hans Nikkelsen Lundt, en anden Datter var vistnok gift med Henrik Rosenmeyer. Anden Gang ægtede han Kristen Vibes Datter Anne, der var Enke efter Peder Kniphof og døde 20. Marts 1646. Over hendes og hendes 2 Mænd fandtes et Gravmæle i Koret i Helligaands Kirke.[1])

67. Strange Madsen (1619—21) kaaredes 8. Jan. 1619. Han var Medlem af Klædekompagniet og Islandsk Kompagni. 1614 fik han og 2 Borgere i Bergen Bevilling paa den færøske Handel i 3 Aar, hvilken 1617 atter blev fornyt, og det ses, at han vedblev at drive den til sin Død, ved hvilken Tid Herman Vust i Kjøbenhavn ogsaa nævnes som Deltager. Han ejede Gaarde paa Gammeltorv og Vestergade, døde 4. Avg. 1621 og er begraven i Vor Frue Kirke. Hans Datter Marie var gift med Hans Trønner.[2]).

68. Jørgen Danielsen (1622—29), se Borgmestrene.

69. Klavs Johansen (1622—25) kaaredes 1. Marts 1622. Han var Medlem af Klædekompagniet og var selv Klædehandler, ti han bode i Jakob Rosenkrandses Gaard i Højbrostræde, udenfor hvilken der stod en „Klædebænk", eller et Skur, hvori der handledes med Klæde. Desuden ejede han en Gaard paa Amagertorv. Han var 1620 en af „de bedste og ældste Borgere", der var sammenkaldte forat forfatte en ny Jordebog over Stadens Ejendomme. Det maa altsaa være en Trykfejl, naar det nævnes i Resens Kopi af hans Ligsten i S. Nikolaj Kirke, at han ved sin Død 13. Juli 1625 var 24 Aar gl.; der skal formodentlig staa 42 Aar. Hans Hustru døde 1651, hans Datter Anne var gift med

[1]) Resen Inscr. Geneal. biogr. Arkiv S. 73. Pers. Tidskr. I 213. Univ. Progr. over Datteren Anna. [2]) Norske Rigsreg. IV 515, 613, V 595.

Jakob Feltman; formodentlig var Peter Hauscher og Jokum von Slesel ogsaa hans Svigersønner.[1])

70. Niels Hansen Folskenk (1622—64). Han havde været Byskriver siden 1620, kaaredes til Raadmand 1. Marts 1622 og døde 20. Nov. 1664, 77 Aar gl. Han blev altsaa saa længe i Magistraten, at han kunde opleve Belejringen og Stadens ny Privilegier. Da Magistratens Forretninger 1661 forandredes, fik han Tilsyn med Havnen og Stadens Bygninger. Han maa have været i Slægt med Thomas Lorck, ti istedenfor dennes Have, der blev nedlagt til Byens Befæstning, fik han en Grund ved Mikkel Vibes Kro, hvilken Grund nu er Vesterbrogade Nr. 92 til 144 eller fra Værnedamsvejen til Tvedes Bryggeri (dette med). For en Have, han selv paa lignende Maade maatte afstaa, fik han Gengæld i en anden i Nærheden af Sortedamssøen ved Skydebanen og Pallemallien. Han ejede en Bryggergaard i Klosterstræde, nu Nr. 12 i Klosterstræde, og Nr. 34 i Store Helliggejststræde. Ved en Datters Bryllup 1639 fik han Tilladelse til at skænke Vin og byde flere Personer end Forordningen tillod. Han er begraven i Helligaands Kirke.

71. Lavrids Mogensen (1622), havde været Byfoged siden 1625 og kaaredes til Raadmand 1. Marts 1622, men døde allerede samme Aar 17. Avg., begraven i Helligaands Kirke. Han var gift med Bodil Hansdatter.[2])

72. Jørgen Jensen (1622—33) eller Jørgen Braad, er født i Roskilde. Han blev Raadmand 1. Marts 1622 og forblev i denne Stilling til sin Død 25. Nov. 1633, i en Alder af 63 Aar. Hans Enke Karen, Datter af Kristen Vibe, der døde 17. Avg. 1637, 68 Aar gl., er tilligemed ham begraven i Helligaands Kirke. Raadmand Knud Jørgensen er formodentlig deres Søn. En Datter Maria, f. 1611, † 1663, var gift med Vikmand Hasebard, Præst ved Vor Frue Kirke.[3])

---

[1]) Resens Inscr. Pers. Tidskr. I 217. [2]) Resens Inscr. [3]) Resens Inscr. Univ. Progr. over Datteren.

Kortemiske

73. Lavrids Hansen (1626—28) er født i Kjøbenhavn 1574 og Søn af Raadmand Hans Jensen. Han blev Byfoged 1620 og kaaredes til Raadmand 1. Maj 1626. Han døde 31. Avg. 1628. 24. Juni 1610 var han bleven gift med Raadmand Jens Skyttes Datter Marie, der døde 29. Maj 1626. Deres Gravmæle var i Vor Frue Kirkes Kor. Ved hendes Dødsleje testamenterede de til de Husarme 200 Rdl.

74. Reinholt Hansen (1628) se Borgmestrene.

75. Lavrids Eskilsen (1628—31, 1644). Han var Byfoged siden 1626 og gjorde sin Raadmands Ed 16. Avg. 1628. 12. Maj 1631 „præsenterede“ han paa Raadstuen og tilkendegav at Kongen naadigst havde tilforordnet ham til Proviantskriver, hvorfor han foraarsagedes at forlade sit Raadmands Sæde, „begærede derhos venligen med Vilje og Venskab at forløves, Borgmestere og Raad samt (!) og særdeles paa det højeste og venligste betakkendes“. 15. Marts 1644 blev han Raadmand igen efterat have opgivet Proviantskrivers Bestilling. 1639 bode nogle hollandske Udsendinge hos ham og han gav Indberetning om deres Forhold til Korfits Ulfeldt. Efter Borgmester Jakob Mikkelsen fik han den store Gaard paa Gammeltorv, der siden blev nedreven til Nygades Anlæg. Her bode ogsaa hans Enke Lisbet 1661, der formodenlig var Raadmand Mogens Mikkelsens Datter. 1643 købte han den store Have udenfor Vesterport, som Marcus Hes i sin Tid havde haft. Raadmand Bartholomæus Pedersen var maaske hans Svigersøn, i alle Fald besvogret med ham. Det er ikke bekendt, naar han døde[1]).

76. Anders Olufsen (1629—33) kaaret 5. Okt. 1629. Han blev kgl. Renteskriver 1608 og var i denne Stilling endnu 1622, efterat han i Mellemtiden havde været Klædekammerskriver. Derpaa blev han Tolder ved Toldboden foran Slottet, hvorfra han afløstes 1627 af Jonas Heinemark. Ved Siden af drev han borgerlig Næring, saaledes drev han 1620 Købmandskab i sin Gaard i Købmager Kvarter. Denne

[1]) Pers. Tidskr. I 221. Jfr. i det følgende under Povl Fechtels Boder.

Gaard laa paa Østergade og havde en stor Grund langs hele Kristen Bernekovstræde og som fulgte derpaa Grønnegade og Antonistræde[1]) til Peder Madsens Boder og var bebygget med 27 Huse. Hele denne Ejendom fik Kongen 1636 udlagt i hans Dødsbo for den Gæld, han var skyldig paa sine Regnskaber. 1610 var han i Kompagni med Raadmand Rasmus Nielsen og flere om et Skib, der fór paa Nordlandene i Norge. 1625 fik han, der da var Tolder i Kjøbenhavn, og Bartholomæus Haagensen Tilladelse til at købe i Norge 6 Skibsladninger Ege- og Bøgetømmer. Han var også Medlem af Klædekompagniet. Som Raadmand bestyrede han de Fattiges Kapitaler 1631. Hans Enke Karen Nielsdatter, der tidligere havde været gift med Borgmester Villum Henriksen i Helsingør, ejede 1639 en Have udenfor Vesterport. Han døde 26. Dec. 1633 og begravedes i Helligaands Kirke[2]).

77. Knud Jørgensen (1629—31), maaske Søn af Raadmand Jørgen Braad, var oprindelig Ridefoged i Kjøbenhavns Len og blev Raadmand 5. Okt. 1629. Han døde 14. Marts 1635 og efterlod sin Enke Anne Didriksdatter Mumme, der døde 28. Marts 1636 og tilligemed sin Mand er begraven i Helligaands Kirke. Han ejede en Gaard i Raadhusstræde. 1. Juni 1631 aftakkede han fra sit Raadmands Sæde „venligen begærendes, at Borgmester og Raad med Vilje og Venskab det vilde tillade, hvilket hannem ogsaa blev tilladt med Taksigelse for al god Omgængelse, imidlertid han her inden Døre været havde“ [3]).

78. Johan Bøcker von Delden (1630—33) ogsaa kaldet alene Johan eller Jan Bøcker, var sikkert Søn af Adam Bøcker og Vendele von Delden og Stivsøn af Borgmester Mathias Hansen. Han kaaredes til Raadmand 24. April 1630 og gav da 60 Sletdaler i de Fattiges Jernkiste. 12. Marts

[1]) Disse Gader laa paa et andet Sted end nu. [2]) Norske Rigsreg. IV 363, V 495. Grundtvig Meddel. fra Rentek. Ark. 1872 S. 169, hvor der siges at han 1612 blev Klædekammerskriver. [3]) Resens Inscr.

1633 „foregav han paa Raadstuen, at han havde i Sinde og agtede med første at rejse paa sit Købmandskab, begærende derfor paa en Tid lang at maatte fra Raadstuen forløves, hvilket ham af Borgmestre og Raad blev bevilget og samtykt". Grunden til hans Fratrædelse var Pengeforlegenheder. Ejler Urne til Gunderslevholm gjorde 8. Juli samme Aar Indførsel i begge hans Gaarde for en Gæld af 756 Dlr., „da han udi stor vidtløftig Gæld er geraaden, saa han samme Penge ikke har kunnet aflægge og betale". Samme Aar lod Kongen gøre Indførsel i Fuglevad og Brede Mølle. Johan von Delden gjorde sig usynlig paa Grund af sine Pengeforlegenheder, men fik dog i September Tilladelse til at begive sig ind i Riget og fritoges i December for sine Kreditorers Tiltale til Paaske. Senere gik han til Rusland, hvor han 1641 og 1644 var Tolk hos Czaren og i stor Yndest. 1609 deltog han med Simon Surbek og Oluf Jørgensen i Udrustningen af et Handelsskib bagom Vardøhus. I Kristian IV's Krig med Kejseren var han og Lavrids Møllengracht Leverandører af Krigsfornødenheder, hvorfor de for en Del af Betalingen fik Anvisning i en stor Mængde Ladninger Tømmer fra Norge og 21,000 Rdl. af Bergens Told. Han var en af de 4, der 1623 overtog Kongens Silkevæveri og drev desuden en Krudtmølle i Brede. Han købte 1630 af Raadmand P. Karlsen en Gaard paa Amagertorv, der gik ud til Læderstræde, og ejede desuden en Tid en anden i Stenboderne og en Have omtrent hvor nu Kongens Nytorv er[1]).

79. Didrik Johansen Badskær (1631—42), Søn af Købmand Johan Badskær og Margrete Jensdatter, er født 1585. Fra Ungdommen bestemt til Handelen, blev han sendt til Regensburg og Danzig forat lære denne. Siden sejlede han paa Riga, Reval og Narva, hvorfra han gik til Moskov, siden til Belgien. Han var endnu ikke 20 Aar, da hans

[1]) Christian IV's Breve ved Bricka og Fredericia S. 129—30, Norske Rigsreg. IV 306, VI 48.

Fader døde, og styrede derpaa Handelen for Moderen, til han selv tog Borgerskab 1609. Han kaaredes til Raadmand 1. Juni 1631 og døde 5. Juli 1642 i sit 57. Aar og er begraven i S. Nikolaj Kirke. Hans Enke Lene Elimarsdatter døde 1662. Med hende havde han haft 2 Sønner, 5 Døtre. En Datter var gift med Anders Beyer, en anden med Dr. Thomas Bang, en tredje med Raadmand Lavrids Mikkelsen Tunge. Han var Medlem af Havnedirektionen, Klædekompagniet, Islandsk Kompagni og Fattigdirektionen. 1621 var han en af de 4 Borgere, der beskikkedes til at have Tilsyn med Garverne, at de leverede ordenligt Læder. Han ejede en Gaard i Snaregade, 7 Huse i Studiestræde, Boder i Springgade, senere Trinitatis Kirkegaard, men den Ejendom, der har bevaret hans Navn til Nutiden, var en Række Smaahuse i den Gade, der endnu kaldes Didrik Badskærs Gang[1]).

80. Peder Pedersen (1631—67) var først Møntskriver og kaaredes til Raadmand 1. Juni 1631. 1661 fik han særligt Tilsyn med Ølbryggere og Vinhandlere. 1614 var han i Kompagni med Raadmand Peder Andersen, Møntmester Nicolaus Svab og Jens Kristensen om et Skib, der fór paa Nordlandene. Han ejede en Bryggergaard i Snaregade (nu Nr. 14, den gamle Snaresgaard) og havde Huse i Lavendelstræde, Brøndstræde, Vognmagergade og ved Vestervold. 1651 fik han Skøde paa en stor Grund paa den gamle Østervold mellem Aabenraa og Gotersgade. Han døde 26. Avgust 1667, 73 Aar gl., og er begraven i Helligaands Kirke. Hans Hustru hed Agnete og overlevede ham. Hans Svigerfader hed Jan Jansen[2]).

81. Jakob Pedersen (1634—37) var Købmand og bode paa Nørregade, da han kaaredes 14. Maj 1634. Om hans Død er optegnet følgende i Raadstueprotokollen. „Anno 1637 den 10. Septembris døde sal. Jakob Pedersen Raadmand

---

[1]) Univ. Prog. Resens Inscr. Pers. Tidskr. I 205, 214. [2]) Norske Rigsreg. IV 521.

udi Ballerup, som han med sin Hustru og Børn for den da her udi Kjøbenhavn stærke grasserende Pest, udi hvilken 5017 Mennesker døde, opflyttet var, hvis Lig, dog med den høje Øvrigheds Tilladelse, her udført blev og den 15. dito udi Vor Frue Kirke hæderligen begravet."

Han drev Handel paa Nordlandene i Aarene 1615—17 og 1618 fik Lensmanden Befaling til at hjælpe ham tilrette med hans Tilgodehavende i Vardøhus Len. 1629 forpagtede han tilligemed Henrik Fyren Kongens Indkomster og Rettigheder tilligemed 2 Lakseelve i Finmarken, hvilken Forpagtning han senere fik forlænget til 1643, saa at hans Enke, Børn og Arvinger i Tilfælde af hans Død skulde beholde den indtil dette Aar. 1633 fik Lensmanden Befaling til strængelig at forbyde Fjeldfinnerne at gøre ham Skade paa hans Fiskeri. Han var ogsaa Forvalter for Islandsk Kompagni[1]).

82. Niels Villumsen (1634—48) kaaredes 14. Maj 1634. Han var 1631 udset til at være Raadstueskriver, men det blev da ikke til noget med Oprettelsen af denne Post. Han ejede en Gaard ved Stranden tæt ved Ostindisk Kompagni. Hans Enke Birgitte fik 1661 en Grund mellem Holsten- og Stormarngade som Godtgørelse for en Grund, der var indhegnet til den Gaard, Kristoffer Lindenov fordum ejede. Han døde 8. Marts 1648 i Fredriksstad i Norge, hvor han var paa Hjemrejsen fra sin Broder Sten Villumsens Begravelse. Han henhørte saaledes til Familien Rosenvinge, der var bleven adlet af Kong Hans. Hans Fader var Villum Henriksen, Borgmester i Helsingør, hans Moder Karen Nielsdatter, der anden Gang var gift med Raadmand Anders Olufsen i Kjøbenhavn.

83. Peder Mortensen Keitum (1635—53). Han var Byskriver 1633—35 og havde før den Tid været Kæmner. Han forordnedes til Raadmand af Kongen og indsattes i sit

---

[1]) Norske Rigsreg. IV og VI (se Registret).

Sæde 6. Maj 1635. 1639—42 forpagtede han og Kristoffer Hansen Accisen af fremmed Øl for 8000 Rdl. om Aaret. Han ejede en Bryggergaard i Store Kirkestræde, døde 24. Maj 1653, 72 Aar gl., og er begraven i S. Nikolaj Kirke, hans Enke Karen Andersdatter døde 8. Nov. 1666. Hans Datter Margrete var gift med Renteskriver Sigvard Fris, siden med den senere Borgmester Kristen Andersen Dverig. Der er endnu bevaret i Haandskrift 2 af ham oversatte Bøger, nemlig Ovids Metamorfoser og Asnats Historie.

84. Mikkel Sørensen (1635—41) er født 1586 i Koldby i Farstrup Sogn i Jylland, hvor hans Forældre var Bønder. Han gik 5 Aar i Kjøbenhavns Latinskole, men var for fattig til at studere. Han kom derpaa i Tjeneste hos Just Spangenberg og sin Morbroder Peder Madsen i Kjøbenhavn og endelig hos Økonomen i Vartov Jakob Lipper. Efter 2 Aars Forløb blev han 1616 samme Hospitals Forstander, i hvilken Stilling han var i næsten 20 Aar; i hans Tid var det at det ny Hospital ved Sortedamssø opførtes, hvis Grundvold lagdes 1625. 6. Maj 1636 blev han Raadmand. Han døde 25. Maj 1641 og er tilligemed sin Hustru Mette Nielsdatter begraven i Vor Frue Kirke. Han havde 5 Sønner og 4 Døtre og testamenterede 200 Daler til Vor Frue Latinskole. Han ejede en Bryggergaard i S. Pederstræde[2]).

I A. Hjørrings Dierum 1670 (Haandskrift i gl. kgl. Saml. Oktav Nr. 3614) omtales han saaledes: „Der og Vartovs Bygning skulde foretages, var som Forstander kommen en fattig ung Karl til Bestillingen ved gode Venners Befordring. Hans Formue efter god Examen kunde ikke være 16 Daler til gode Rede, der han først kom til Hospitalet. Der han skiltes ved det og døde, efterlod han sin Hustru og Børn nogle tusinde Daler til Arvedel; de, ham og hans

---

[1]) Pers. Tidskr. I 197. Danske Selskabs Tilvæxt S. 164. [2]) Resens Inscr. Univ. Prog.

Hustru kendte, vidste vel, han havde dem ikke bekommet enten ved Arv eller ved Giftermaal" [1]).

85. Hans Nikkelsen Lundt (1638) se Borgmestrene.

86. Kristen Bentsen (1639—48) gjorde Raadmandsed 11. Marts 1639. 1641 drev han Skibsfart, ti det ses, at han da havde lidt stor Skade af Biskayerne paa et Skib. Han var 1642 i Kompagniskab med Peder Nielsen og Peder Grøner (Grüner) om at forpagte Kobberbjergværket Gudsgave i Østerdalen i Norge. Han ejede en Bryggergaard paa Gammeltorv, døde 4. Avg. 1648 og er begraven i Helligaands Kirke.

87. Hans Nansen (1639—44) se Borgmestrene.

88. Kristoffer Hansen (1642—45) se Borgmestrene.

89. Fin Nielsen (1642—45) se Borgmestrene.

90. Henrik Friis (1645—55) kaaredes 3. Feb. 1645. Han døde 18. Feb. 1655, 59 Aar gl., og er begraven i S. Nikolaj Kirke, hvor hans Hustru begravedes 1650. Han havde en Søn Johan Friis, der døde 1684, og en Datter, der var gift med Apotheker Gregorius Fleischer [2]).

91. Jakob Andersen (1648—68), islandsk Købmand, indsattes 13. April 1648 og døde 22. Juli 1668, 70 Aar gl., begraven i Helligaands Kirke. Han ejede en Gaard paa Nytorv (nu Del af Nr. 3, Hjørnet af Nygade) og Huse

---

[1]) A. Hjørring vil herved henpege paa Grunden til at Hospitalet allerede før Belejringen „syntes intet andet end skinbarlig Ruin". Han siger, at det ikke var den ny Bygnings Skyld (jfr. foran S. 54—55), men „der blev nogle tusende Maaltider førte til Regnskab mere, end der kom de Fattige og deres Tyende til Gode". Om andre Forstandere beretter han, at efter Mikkel Sørensen kom en anden „ikke dert vildeligere end en Dreng, tjente en høj Betjent. Han fik Hus og Gaard i Kjøbenhavn, nogle 1000 Dlr. værd, og kom udi det fornemme Bryggerlav. Han blev vel forbedret, men hvorledes Hospitalet blev forbedret, er noksom bekendt. Intet at tale om den Forstander, som Direktørerne vidste fuld vel at føre et slemt Levned med Drik og Umaadelighed." [2]) Personalhist. Tidskr. I 204.

i Mikkelbryggersgade, Lave Thomesens Gang og Kandestøberens Gang. Desuden havde han Stalde i Springgade. Han havde i nogle Aar været Oldermand for de Fattiges Forstandere og gav 1647 til de Husarme 350 Daler. 1668 gav han 500 Sletdaler til Helligaands Kirke. 1661 blev der særlig overdraget ham Tilsyn med Torvehandelen og Provianteringen. Han var første Gang gift med Anne Lydersdatter og anden Gang med Maren, Datter af Borgmester Peder Lavridsen i Maribo, Enke efter Knud Hesselberg, der døde Aaret efter ham. Paa Gravmælet roses han som „en gudfrygtig Mand sig og sine Venner til Hæder, idet han var en ærbar og velsignet Mand, Kirken og de Fattige til Undsætning, idet han var en gavmild Mand, Byen til Tjeneste, idet han var en arbejdsom Mand.“ Hans Datter Anna var gift med Ridefoged Frederik Frederiksen[1]).

92. Herman Thuresen (1648—52) er ligesom sin Broder Frederik Thuresen født i Aalborg, Overkøbmand, indsat 13. April 1648. Han var gift 2 Gange; med sin første Hustru havde han en Datter og fik 1649 kgl. Ordre til Jægermesteren om ved hendes Fæstensøl at udlevere ham et stort og 2 smaa Dyr. Anden Gang ægtede han 1640 Kristen Pedersens Enke Margrete og fik da Tilladelse til at skænke Vin og byde flere Folk end Forordningen tillod. Han ejede en Gaard ved Stranden (nu Nr. 50 ved Gammelstrand) og en anden i Snaregade (nu Nr. 4 paa Hjørnet af Naboløs). Han døde 10. Avg. 1652, $47^1/_2$ Aar gl., og blev begraven i Helligaands Kirke.

93. Henrik Isaksen (1648—60), Søn af Kandestøber Isak Chordes eller Chorits, der døde 1625. Hans Søster var gift med Oberst Frederik Thuresen. Han døde 1660, hans første Hustru 1658, hans anden Hustru 1685; det var vistnok hans Datter Helene, der var gift med Bertel Stuve. Da han 12. Okt. 1648 blev indsat som Raadmand, nævnes

[1]) Resens Inscr. Hafn.

han som forrige Acciseskriver. Han døde 27. Marts 1660, 65 Aar gl. og er begraven i Helligaands Kirke. 1643 bode han i en af Borgmester Reinholt Hansens Gaarde i Skoboderne, og det var vistnok den han senere ejede (Vimmelskaftet Nr. 39)[1].

94. Verner Kloumand (1651—57), Søn af Købmand Verner Kloumand og Magdalene Vinckelman, er født i Kjøbenhavn 25. Feb. 1608. Under Pesten 1619 sendtes han til sin Morbroder Daniel Vinckelman i Lyneborg og gik der i Skole, til han 1620 sendtes hjem. Senere drog han til Holland, men paa Grund af Pesten sendtes han 1625 til Island, kom siden til Glyckstad, atter til Holland, derfra til England og kom saa hjem. Her giftede han sig 1. Maj 1636 med Borgmester Mathias Hansens Datter Ingeborg Meklenborg, med hvem han fik 3 Sønner og 2 Døtre, af hvilke dog kun 1 Søn og 1 Datter overlevede ham; Datteren blev gift med Henrik a Møinichen. Hans Enke giftede sig med Raadmand Peter Holmer. 1648 blev der betroet ham „den øverste Handelsbestyrelse i denne By“, det vil vel sige, at han blev Bestyrer af Klædekompagniet eller Ostindisk Kompagni. At han drev Handel paa Spanien, fremgaar af, at han og Johan Bram 1637 fik Befaling til at underhandle med en Spanier, der vilde være dansk Agent i Madrid. 24. Feb. 1651 blev han Raadmand og døde 7. Feb. 1657, 49 Aar gl.; han er begraven i S. Nikolaj Kirke. Han købte i 1636 en Vejrmølle bag Gammelmynt paa Østervold og fik 1651 istedenfor en Haveplads en Grund i Søgade ved Pallemallien. Han ejede det lybske Herberg paa Amagertorv.

95. Peder Pedersen (1655) se Borgmestrene.

96. Morten Mikkelsen (1655—65) er født 12. Maj 1602, var Proviantskriver 1640—55 og blev indsat som Raadmand 29. Maj 1655. 1657 gav han de Husarme 600 Dlr.

---

[1]) Pers. Tidskr. I 208, 211. [2]) Univ. Prog. Pers. Tidskr. I 203.

Han døde 13. Feb. 1665, 63 Aar gl. og er begraven i Holmens Kirke, hvor der er et Epitafium i Koret. Han ejede og bebode selv en stor Gaard ved Stranden (den Del af Admiralgade, der ligger mellem Laxegade og Dybensgade) og ejede desuden en Gaard paa Nørregade og 2 Huse i Fiolstræde. Han og hans Hustru Kirstine Jensdatter gav 1664 en Lysekrone til S. Nikolaj Kirke og 1665 en lignende til Holmens Kirke[1]).

97. Bartholomæus Pedersen (1655—66) var Sekretær i det tydske Kancelli, da han blev indsat som Raadmand 29. Maj 1655. Han døde 31. Jan. 1666, 46 Aar gl. og er begraven i Vor Frue Kirke. Han var maaske Raadmand Lavrids Eskilsens Svigersøn. Ved Magistratens Omordning 1661 fik han Tilsyn med Vandforsyningen. Han ejede en Gaard paa Gammeltorv (nu Vestergade Nr. 2).

98. Lavrids Mikkelsen Tunge (1655—56) er født i Ribe 27. Sept. 1597 og Søn af Mikkel Lavridsen og Kristine Knudsdatter. Da han var 7 Aar gammel, døde hans Fader og han sendtes 1613 efter Borgmester Morten Limes Raad til Hamborg i en Skrive- og Regneskole, hvor han tillige kunde lære det tydske Sprog. Siden blev han af Borgmester Hans Fris i Ribe anbefalet til Kristoffer Trønner, i hvis Handel han forblev i 13 Aar. 22. Sept. 1626 giftede han sig med Anne Lavridsdatter, Enke efter Morten Nielsen Tunge i Kjøbenhavn (formodenlig hans Slægtning, Tilnavnet efter Byen Tange tæt ved Ribe). Da hun døde 2. Okt. 1641, giftede han sig 19. Feb. 1643 med Raadmand Didrik Badskærs Datter Anne, men han havde ingen Børn i noget af sine Ægteskaber. 29. Maj 1655 blev han Raadmand. Det var formodenlig ham, der 1643 var Oldermand for Bryggerne og ejede en Gaard i Kompagnistræde. Han døde 27. Okt. 1656, 60 Aar gl., og blev begraven i Helligaands Kirke, for hvilken han var Værge. Han var ogsaa Tilsynsmand ved Børnehuset[2]).

---

[1]) Resens Inscr. Pers. Tidskr. I 196. [2]) Univ. Prog.

VII. Retsplejen, Politiet og forskellige Stadsbestillinger.

Medens det i det hele ikke er ganske let at paavise Forskellen mellem de Sager, der paadømtes af Magistraten og af Byfogden, saa er der dog et Hovedmoment, der gør sig gældende, nemlig Hensynet til Sagefaldet eller de retslige Bøder. Det var Byfogdens Pligt at paase, at Kongen fik sin Del af Bøderne, og derfor skulde alle de Sager, der kunde yde en saadan Indtægt, afgøres paa Bytinget, hvor Byfogden beklædte Forsædet, medens alle andre Sager sikkert hørte under Borgmestre og Raads Domstol paa Raadstuen. Naar Byfogden tillige fik Tilsyn med Gader og Veje, var det fordi disses Farbarhed ogsaa var Kongen magtpaaliggende. Vigtige og vanskelige Sager blev imidlertid henlagte under Magistratens Afgørelse og da maatte Byfogden ogsaa være tilstede forat paase Kongens Ret, ligesom Stadens Kæmner og Byskriveren paa Bytinget tog Vare paa at der ikke blev aftinget Sager, hvorved Byen kunde tabe i Indtægt. I alle Sager, hvor der var Deling af Bøder mellem Staden og Kongen, kunde i det hele ingen af Parterne handle uden i Overensstemmelse med den anden. Disse Forhold fremkaldte selvfølgelig oftere Stridigheder; ovenfor S. 131—33 er nærmere omtalt en saadan fra 1592.

Naar en Byfoged blev udnævnt, maatte han møde paa Slottet og aflægge Ed for Statholderen eller Rigens Hovmester; han blev derefter ført af Slotsherren til Raadhuset, hvor Magistraten var forsamlet paa Raadstuen. Her holdt Slotsherren derpaa en kort Tale, hvorved han gav tilkende, at det var Kongens Vilje, at vedkommende skulde annammes som en kgl. Byfoged og at man skulde agte og holde ham for en saadan. Derpaa førte Slotsherren ham til Bytinget i Procession fulgt af Borgmestre og Raad, medens nogle store Sværd blev baarne foran som Byfogdens Symbol. Paa det aabne Ting, der kunde overskues fra hele Gammeltorv, satte Borgmestre og Raad sig nu paa Tingstokkene, medens Slots-

herren med den ny Byfoged ved Siden staaende forkyndte den forsamlede Almue Øjemedet med sin Tilstedeværelse, befalede alle og enhver at være den ny Byfoged hørig og lydig i hans Embede paa kgl. Majestæts Vegne og foreholdt ham selv med en „vidtløftig herlig Oratz“ hans Ed og Pligt [1]).

Den første Instrux for Byfogden findes at være udstædt 1. Nov. 1584 for Albert Pedersen; den er dog ganske kortfattet; foruden almindelige Fordringer af Troskab mod Kongen og Kronen hedder det, at han skal have flittigt Tilsyn med alle Kongens Sager, som forefalder der i Byen, og klarlig lade optegne alle Sager, som falder om Aaret, lade dem forfølge „paa fersk Fod“ og ingen af dem lade falde eller aftinge uden Dom, „om de ere noget store“. I Kongens Fraværelse skulde han i alle Maader rette sig efter Rentemester Kristoffer Valkendorf. I Peder Frandsens Instrux af 13. Maj 1589 paalægges det, at Sager om Manddrab, Slagsmaal, vitterlig Gæld, Tyveri, Skændsord eller hvad det være kunde, i hvilke der kunde tilfalde Kongen nogen Sagefald og Rettighed, skulde han forhøre paa Bytinget i Kæmnerens og Tingmændenes Nærværelse og paase, at Kongen fik hvad der tilkom ham. Dersom der kom ham Sager for, „som ere tvivlraadige at dømme udi“ eller saa vigtige, at han ikke alene dristede sig til at dømme deri, skulde han begære af Borgmestre og Raad, at de efter Recessen dømte med ham i de Sager, som tilkom dem, hvori de ikke burde vægre sig. Han maatte ikke lade sig Bøder aftinge uden Kæmnerens Indvilgelse, da der tilkom Byen en Del deraf. Hverken smaa eller store Sager maatte han stævne for sig i sit Hus, men de skulde alle forhøres hver Mandag paa Bytinget eller, om de var saa vigtige at han ikke kunde dømme derpaa, paa Raadhuset for Borgmestre og Raad. Han skulde ikke have Magt til at eftergive Sager, hvor smaa de end

[1]) Efter Resens Beskrivelse af Jens Movridsens Indsættelse 1660.

kunde være, uden med Anklagerens Vilje og saaledes at Kongen og Byen fik sin Rettighed. Han skulde holde en klar og rigtig Tingbog, hvori alle Sager skulde klarlig indføres med al Omstændighed, saavidt som det gjordes Behov, og den skulde han aarlig indlægge paa Raadhuset i Borgmestrenes og Byens Forvaring. Skede der Manddrab, skulde han gøre sig den størst mulige Flid for, at Manddraberen kunde blive greben. Med Gaders og Stræders Renholdelse skulde han have Tilsyn og skulde uden Eftergivelse straffe dem, der ikke holdt Gaderne rene foran deres Døre. Efterdi Kongen forfarede, at fast allevegne i Byen Gaderne og Stenbroerne var meget ujevne, saa der paa den ene Side var højt, paa den anden lavt, somme Steder ogsaa en eller flere Stene laa ovenpaa hinanden, saa man kun med stor Besværlighed kunde færdes derover, undertiden endog Vogne blev sønderbrudte, naar den ene mødte den anden og paa saadanne ujevne Veje maatte vige for hinanden, skulde han tilsige og tilkalde dem, hvem Gaderne tilhørte og for hvis Døre og Fortov slig Brøst fandtes, at de inden en viss Tid lod Brolægningen forandre. Hvis saadan Brøst fandtes foran nogen af Adelens Gaarde og Brolægningen ikke blev forbedret, skulde han lade den bekoste paa Kongens og Byens Vegne og beslaglægge af Huslejen af de paagældende Gaarde den Sum, dette kostede, „paa det at jo endeligen her udi Byen maa blive gode, jevne Gader og Stenbroer, saa menige Mand kan uden saadan Besværlighed, som nu findes, fremkomme“. Han skulde end videre gøre Regnskab for Kronens Sagefald og udi alle Maader være villig og flittig at lade sig bruge i Kongens Bestilling i Byen, hvor han blev tilsagt.

Peder Andersens Instrux af 8. Juni 1597 var ligelydende med denne, men indeholdt tillige, at han ikke maatte rekvirere Vogne eller befordre nogen dermed, uden dem, der havde Pas fra Kongen, Hovmesteren eller fra andre, som havde Befaling paa Kongens Vegne[1]).

---

[1]) K. D. II 423—24, 437—39, 493—95. III 85—87.

I Eske Jensens Instrux 31. Juli 1629 er der den Forandring, at han skulde tilholde Underfogden at have Tilsyn med Gadernes Renholdelse, ligeledes indeholdes det samme i Klavs Ravns Instrux af 22. Marts 1638, endogsaa ordret den samme Beskrivelse af Gadernes ujevne Tilstand, som om der i de 50 Aar aldeles ingen Forbedring var sket. I den sidste findes dog tillige den Bestemmelse, at Underfogden skulde være en skikkelig (duelig) Mand, som kunde være dygtig til at dømme i de Sager, Byfogden skulde dømme i, naar han var forhindret ved Svaghed eller af andre lovlige Tilfælde [1]).

I et Brudstykke af en udateret Instrux [2]), der vistnok er fra det 16de Aarh., forbydes det Byfogden at aftinge Sager hjemme i sit Hus, men han skulde gøre dette hver Mandag og Fredag, naar der var holdt Ting og Raadstue. Han maatte ikke udgive Befalingssedler til Borgerskabet, meget mindre understaa sig at beskikke Formyndere eller gøre Mageskiftes Kontrakter, „hvorudover stor Urigtighed kunde foraarsages, ti mange af Borgerskabet eller deres efterladte Børn og Arvinger befindes udi saadant meget at være skede for kort og bragte udi stor Misforstand, mens det Borgmestre og Raad og den svorne Stadsskriver at vedkomme, som af Arilds Tid har været, ti saadant ikke hos Byfogden, som efterhaanden og afsættes, søges eller efterspørges, men hos Borgmestre og Raad paa Raadstuen, foruden hvis Vilje eller Videnskab intet præjudicerligt imod Borgerskabet maa foretages, efterdi de (Borgerne) for Borgmestre og Raad paa Vore og Byens Vegne aflægge deres borgerlige Ed og Forpligt“. Meget minere maatte Byfogden understaa sig ulovlig at hæfte eller fængslig anholde nogen Borger.

Naar Fremmede eller Udlændinge døde enten i Byen eller Forstæderne, skulde Byfogden tilsige foruden sine egne Folk ogsaa Raadets og Byens Kæmner samt den svorne

---

1) K. D. III 85—87. 2) Resens Hdskr. Kbnh. Raadst. osv. S. 356—57.

Byskriver, at de i andre ærlige Borgeres Nærværelse kunde registrere og forsegle Boet, saa alting dermed kunde tilgaa uden al Mistanke, Kongen og Kronen samt Arvingerne uden Skade.

Han skulde baade selv med Flid have Tilsyn med Bagerne saavelsom holde Underfogden dertil, saa de bagte godt ustraffeligt Brød efter Borgmestres og Raads Befaling, ligeledes med Vægten baade hos dem og Slagterne.

Det er ved Omtalen af Magistraten[1]) nævnt, hvor vanskeligt det var at afgjøre, hvad der hørte under Magistraten eller under Byfogden og at der 1606 gjordes Forsøg paa at bestemme hver Parts Omraade noget nærmere. Byfogden skulde selv efterse alle Sedlerne, ved hvilke Folk stævnedes for Tinget, forat hans Tjenere ikke ham uafvidende skulde stævne for ham store Sager „som ham kan være for vigtige at dømme udi“. Men de Sager, han havde stævnet for Tinget, maatte han nu paa ingen Maade vise fra sig til Raadhuset, førend han selv havde dømt deri og givet Dommen skriftlig, ej heller maatte han uden Magistratens Vilje forrette Sager paa Bytinget, som var begyndte paa Raadhuset. 1606 blev Onsdagen gjort til en ny Retsdag paa Raadhuset for almindelige Sager, og da skulde Byfogden Kl. 8 om Morgenen møde paa Raadhuset tilligemed Magistraten, ligesom han og Fogedsvendene ogsaa maatte være tilstede ved Magistratens Ret om Fredagen. 6. Nov. 1635 bestemtes der, at da Byfogden ofte fik Befaling om at paatale Kongens Sager, skulde Magistraten forordne, at alle Kongens Sager, med hvad andet Byfogden havde at forrette paa Kongens Vegne, skulde foretages om Onsdagen. Foruden den ældgamle Tingdag Mandag, blev der altsaa nu ogsaa om Onsdagen afholdt Ting, og den svorne Byskriver fik Tilhold om selv i egen Person at betjene Retten paa Bytinget, udfærdige Dommene og levere dem fra sig senest 8 Dage, efter at Byfogden havde afsagt dem[2]).

---

[1]) Foran S. 118. [2]) K. D. I 529—31. V 176.

I Aarene 1572—75 var Byfogden, „Kongens Foged“, delagtig med Magistraten i at udstæde Lavsskraaer, hvilket dog hverken fandt Sted før eller senere[1]).

Om Bytinget, hvor Byfogden præsiderede, haves følgende Oplysning af Resen:

„Stedet, hvor Byting er holdt i gamle Dage, er mig ubevidst, men siden Kjøbenhavns Raadhus er bygget paa Gammeltorv, da skal Bytinget være holdt under aaben Himmel paa den højre Side af Indgangen udi Raadhuset til Gammeltorv og det indtil den Tid, da Klavs Ravn var bleven Byfoged[2]), lod han paa samme Sted opsætte et lidet Træhus med Skjul over og en liden Kakkelovn, paa det at Retten kunde derudi holdes under Dække for Solens Hede om Somren, saa og for Regn og Slud i Varme om Vintren. Siden er Bytinget forflyttet paa den anden Side af Raadhuset tvært imod dette forrige Byting ud til det ny Torv under Altanens Hvælving i den vestre Ende, hvor Bytinget nu befindes. Og paa det at Altanen og Raadhuset derved kunde have en god Skik, har Peder Dickman (nu Byfoged, men da en Vinhandler, som havde lejet Raadhus-Vinkælder af Magistraten) ladet opmure i den anden østre Ende af Raadhuset under Altanen lige saadan en Stue, hvorudi de, som vil være for sig selv og drikke et Glas Vin, kan have deres Mageligked“.

Foruden af Byfogden beklædtes Retten af Tingmænd, hvis Oldermand efter Tour tilsagde 12 af dem til at møde paa Tinget, hvilke skulde være tilstede, før Byfogden lyste Freden over Tinget, hvilket vistnok indtraf kort efter Klokken 8 om Morgenen, førend hvilket Klokkeslet enhver skulde lade sit Navn indtegne af deres Lavs Skriver, ti de udgjorde et Lav for sig med Indgangsgilde og Bøder som ved andre Lav. Medens Byfogden, Byskriveren, Kæmneren og hvem der nu kunde være tilstede af Standspersoner, sad paa den ene Bænk

[1]) K. D. II 335, 351. [2]) Han var Byfoged 1638—60.

paa Tinget, sad 6 Tingmænd paa hver Bænk ved Siden af dem. Disse 3 Bænke dannede de tre Sider af Tinget, medens der var aabent paa den fjerde Side. De gamle Tingstokke var nu blevne til faste Bænke, men det var Tingmændenes egen Sag at sørge for deres Bekvemmelighed. Saaledes hedder det i deres Skraa af 1654, at det hidtil havde været sædvanligt, at de selv forsørgede sig med Fjæle til at lægge paa deres Bænke, at de kunde sidde der for Regn og Sol, „paa det hver ærlig Mands Klæde kan være ubesmittet“, men nu bestemtes det at hver skulde give 4 Sk. og saa skulde deres Lavsskriver gæmme Bænkene, saa de var rene og tørre hver Tingdag. Tingmændene skulde ogsaa alle forblive paa Tinget, indtil Byskriveren havde oplæst, hvad der var forhandlet. Hvor mange Tingmænd der var, er ikke sikkert, der var i det 18de Aarh. 24 Tingmænd, men Skraaen af 1654 er underskreven af 29, hvoraf en er Oldermand og en Skriver, det er ej heller sikkert, om man kun kunde være Tingmand i et Aar; i det 18de Aarh. udnævntes hvert Aar en Oldermand, Bisidder og 24 Tingmænd [1]).

Byfogdens Løn var uden Tvivl først alene Sportler, men der skede efterhaanden Forbedringer. Saaledes fik Rasmus Pedersen 9. Nov. 1575 Brev paa en Læst Korn aarlig af Loftet paa Slottet og 24. Feb. 1578 paa ½ Td. Smør og 2 Slagtenød. Hans Efterfølger fik 26. Juli 1580 desuden Smørum Kongetiende, hvilket alt vedblev at være Efterfølgernes faste Indtægt, indtil 8. Juni 1597, da der bevilgedes en aarlig Løn af 80 gamle Daler og en Hofklædning, hvilket han maatte tage af sin Oppebørsel paa Kongens Vegne. Hertil kom først et Tillæg 13. April 1656, da Klavs Ravn for sin lange, flittige og tro Tjeneste fik en

---

[1]) I en Raadstueprotokol fra 1739 hedder det om Tingmændene: „Hvilke tilforn har været Oldermænd, Bisiddere etc. viser Tingskraaen, som er i Byfogdens Bevaring“.

Bondegaard Borup i Værløse Sogn i Ølstykke Herred uden Landgilde og Hoveri i sin og sin Hustrus Levetid; det var dog ikke Bestemmelsen, at den skulde tilfalde Byfogedembedet, ti de fik Tilladelse til at deres Arvinger maatte beholde Gaarden efter dem for sædvanlig Afgift. Desuden havde Byfogden tilligemed Byskriveren 1567 faaet en Jord i Borgmestre og Raads Vang, men de maatte udstæde den Revers at de ingen Rettighed havde deri, længer end Borgmestre og Raad gunstig vilde unde dem. Senere findes de at have Jord i Vognmandsmarken, og i Vognmændenes Skraa af 1622 hedder det, at de ligesom tilforn skulde søge Stævne med Vognmændene og hjælpe med at udjævne disses indbyrdes Stridigheder[1]).

Ligesom Borgmestrene havde Byfogden 2 Vagter for sin Dør hver Nat.

Følgende Byfogder kendes i Tiden 1536—1660:

1. Hans Vincke nævnes som Byfoged 1531—40. Han ejede Strandbadstuen 1532.

2. Jep Skræder nævnes 1541.

3. Jesper Olsen 1542—45, blev siden Borgmester, se S. 177.

4. Mikkel Skriver nævnes 1549, og blev siden Borgmester, se S. 178.

5. Jørgen Pedersen var Byfoged omtrent 1557—64, da han blev Raadmand og siden Borgmester, se S. 187.

6. Rasmus Villumsen blev 8. Maj 1564 af Slotsherren Jens Trudsen sat til Byfoged paa Tinget, aftakkede 1567.

7. Bernt thor Westen sattes til Byfoged 2. Juni 1567 af Slotsherren Bjørn Andersen, aftakkede 1569. 1575 var han Tolder i Mollesund[2]).

8. Jakob Sørensen Skriver. „Anno 1569 Mandagen den 9. Maj da blev Bernt thor Westen Byfoged paa

---

[1]) K. D. I 441. II 359, 381, 401, 495, 701. III 457. [2]) Norske Rigsreg. II 174.

Tinge udaf Slotsherren Bjørn Andersen af sin Byfogedembede aftakket og Jakob Sørensen Skriver blev straks paa Kong. Maj. Vegne indsat at være Byfoged". 1572 blev han Borgmester, se S. 189.

9. Rasmus Pedersen blev 11. Juli 1572 „paa Kongens Vogne sat til Byfoged paa Kjøbenhavns Byting". Han aftakkede 1580.

10. Kristen Kristensen sattes til Byfoged Fredagen 13. Maj 1580 af Kristen Vind til Lydum, Høvedsmand paa Kjøbenhavns Slot. Han aftakkede 1584.

11. Albert Pedersen blev sat til Byfoged 27. April 1584, men hans Instrux udfærdigedes først 1. Nov. Han forløvedes 1585.

12. Jørgen Bentsen blev Byfoged 1585 „og annammede Sværdet paa Kjøbenhavns Byting den 19. April og sad Ting samme Dag, og satte Jakob Skriver Borgmester ham efter ærlig og velb. Mand Kristoffer Valkendorf til Glorup hans Befaling udi Kong. Majestæts Navn". Han blev Raadmand 1590, se S. 230.

13. Peder Frandsen beskikket ved et kgl. Brev 13. Maj 1589, men er glemt i Raadstueprotokollen. Hans Strid med Magistraten 1592 er omtalt foran S. 131, men havde vistnok til Følge at han tog sin Afsked[1]).

14. Karsten Rytter beskikket 29. Juni 1592 som Peder Frandsens Efterfølger; hans Ansættelse er ogsaa glemt i Raadstueprotokollen. Hans Enke Maren Jørgensdatter nævnes 1636[2]).

15. Peder Andersen „fik 7. Feb. 1597 Befaling af Rigens Hovmester Kristoffer Valkendorf at være Byfoged og 9. Maj derefter svor han sin Ed for Hovmesteren paa Slottet i de 4 Borgmestres Nærværelse". Han forløvedes 16. Juni 1606 og blev Raadmand, se S. 233.

---

[1]) K. D. II 437—39. [2]) K. D. II 472.

16. Anders Mikkelsen blev 16. Juni 1606 forordnet til Byfoged „og gjorde sin Ed for Hr. Statholder ærl. eg velb. Brejde Rantzau paa Kjøbenhavns Slot udi Slotsherrens velb. Lavrids Ebbesens saa og de 4 Borgmestres Nærværelse, og blev hannem straks derefter leveret Sværdet paa Kjøbenhavns Byting af forskrevne Lavrids Ebbesen, hvor Borgmestre og Raad samtlige og vare tilstede“. Han døde 8. Juni 1615 og blev hæderlig begraven i Helligaands Kirke 11. Juni i sin Alders 54de Aar. Hans Ligprædiken holdtes af Mag. Hans Bang over den 121de Psalme. Hans Enke giftede sig med Raadmand Jørgen Danielsen.

17. Lavrids Mogensen beskikkedes 17. Juli 1615 „og leverede Slotsherren, ærl. velb. Kaj Rantzau, hannem Byfogdens sædvanlige Værge paa Tinget i Borgmestre og Raads Nærværelse, efter at forskrevne Lavrids Mogensen 14. Juli næst tilforn havde gjort sin Ed til ærlig velb. Brejde Rantzau, Statholder paa Kjøbenhavns Slot, udi Raadstuen der sammesteds“. Han forløvedes 1. Maj 1620. I et Brev fra Kristian IV til Kansleren af 14. April 1620[1]) hedder det: „Saafremt den Lavrids Hansen, jeg ikke véd andet, end at han saa hedder, vil tage sig Byfogeds Bestilling an, da skal han indsættes og den anden afskaffes“.

18. Lavrids Hansen beskikket 1. Maj 1620 „og gjorde sin Ed for Hr. Kansler velb. Hr. Kristen Friis paa Kjøbenhavns Slot udi Slotsherrens velb. Kaj Rantzau saa og Borgmestrenes Nærværelse, og straks derefter er hannem af forskrevne Kaj Rantzau leveret Sværdet paa Kjøbenhavns Byting, hvor Borgmestre og Raad og da samtlig være tilstede“. Han blev Raadmand 1626, se S. 236.

19. Lavrids Eskilsen beskikkedes 1. Maj 1626 „og samme Dag af velb. Mogens Kaas til Frøstrup, Slotsherren, leveret Sværdet her paa Bytinget, hvor Borgmestre og Raad

---

[1]) Molbechs Udg. S. 72.

samtlige og da vare tilstede". Han blev Raadmand 1628, se S. 236.

20. Povl Povlsen blev 11. Avg. 1628 „af velb. Mogens Kaas, Slotsherre paa Kjøbenhavns Slot, paa Kongl. Maj. Vegne udi samme Bestilling indsat".

21. Eskil Jensen beskikket 16. Juni 1629. Han døde 7. Dec. 1637 og begravedes den 12te i Vor Frue Kirke. Hans Enke Maren Movridsdatter fik 1. Okt. 1653 Fritagelse for Skat og anden borgerlig Byrde.

22. Klavs Iversen Ravn, Byskriver i Halmstad, blev 19. Feb. 1638 af Befalingsmanden Niels Trolle til Trolholm indsat paa Bytinget, efterat Raadmand Mikkel Sørensen af Statholderen Korfits Ulfeld indtil videre havde været beskikket til at forestaa Bestillingen. Blev 1660 Raadmand og døde i Nov. 1669. Hans Hustru døde 1666. De er begravede i S. Nikolaj Kirke, hvor der fandtes et Epitafium over dem[1]).

Ved de Luxusforordninger, som Kristian IV udstædte[2]), fik Byfogden og Kæmneren Befaling til „paa fersk Fod" at indkræve alle Bøder, saafremt de ikke selv vilde udrede disse. Det var Kongen meget magtpaaliggende, at disse Forordninger blev strengt overholdte, og Aar 1620 afsatte han Byfogden Lavrids Mogensen, der formodenlig ikke har udvist den rette Iver. Ved samme Tid skrev han til Kansleren 13. April 1620[3]): „du skal tale med den Underfoged, om han ikke vil tage sig det Fiskaliat an eller om du kan spørge en anden ud. Førend jeg ganske ingen skulde faa, da skal jeg før tage en Skælm og straffe en anden dermed og sætte den Bøgvad dertil, som sidst blev arresteret". Man kan se, hvor forhadt et saadant Fiskalembede var, naar selv Kongen i Nødsfald vilde tage Bedragere dertil. Det er dog rimeligt, at Underfogden har vist sig villig til at

---

[1]) Pers. Tidskr. I 198, 207. [2]) K. D. I 587, 635. [3]) Kristian IV's Breve ved Molbech S. 72.

forestaa Inddrivningen af de nævnte Bøder, ti i nedenstaaende Instrux for ham fra 1658 omtales først hans Forpligtelse til at tiltale den Slags Lovovertrædere. Der har dog været en Tid, da Fiskalembedet synes at have været særskilt, ti i Fortalen til Hans Himmerichs Udgave af Politiplakater omtales kortelig Oprindelsen til Politimesterembedet i Kjøbenhavn, hvortil han finder de første Spor i det Fiskalembede, der oprettedes 1655 og som Henrik Tillemand beskikkedes til at forestaa 19. Nov. dette Aar; denne skulde nemlig over hele Landet føre Tilsyn med, at den Tarvelighed ved Bryllupper, Barsler og Begravelser, som de kgl. Forordninger foreskrev, blev overholdt. Formodenlig er den „Videfoged" Mikkel Jensen, der døde 1652, en saadan Fiskal[1]). Dog ses det, at kort før 1647 havde Byfogden igen haft lignende Forretninger, ti det hedder i et kgl. Brev af 11. Maj 1647[2]), at Byfogden beklagede sig over, at det paa Grund af hans Bestillings Vidtløftighed var ham umuligt at have Tilsyn med dem, som til deres Bryllupper skænkede Vin, og med at indsamle Bøderne til Hospitalet, hvorfor sligt skulde overdrages Underfogden, og man skulde være betænkt paa, at der kunde undes ham nogen Løn derfor, hvortil der ogsaa fandtes Udvej[3]).

De første Spor til nogen Underfoged forekommer vistnok i Byfoged Peder Frandsens Strid med Magistraten 1592[4]), hvor der nævnes Byfogdens „svorne Skriver", der da var hans private Medhjælper. Benævnelsen Underfoged forekommer først i Antegnelser til Byregnskabet 1614—15, hvor det hedder: „At eragte at Byfogdens og Kæmnerens Sagefald formindskes, siden Underfogden er kommen til Bestillingen, saa det synes, de ikke efterkommer deres Bestilling som tilforn". Underfogden beskikkedes dog af Magistraten, medens Fiskalen indsattes af Kongen, men da begge

[1]) En Videfoged er netop en, der inddriver Bøder. Pers. Tidskr. I 217. [2]) K. D. V 303. [3]) Se foran S. 60. K. D. V 311. [4]) Se foran S. 131.

Stillinger gik ud paa det samme, saa kunde de jo godt forenes.

Politiforretningerne voksede efterhaanden Byfogden over Hovedet og det blev nødvendigt at give ham en Medhjælper, der kunde have Tilsyn med den Retning af hans Embede. Der er ikke bevaret nogen Instrux for Underfogden ældre end den fra 24. Marts 1658[1]), udstædt af Borgmestre og Raad for Peder Jørgensen Tvenstrup, men da denne Instrux vistnok er enslydende med de ældre, anføres den her. Han skulde tiltale og med Retten forfølge alle dem, der misbrugte og overtraadte Kongens og Rigsraadets Mandater om Fæstensøl, Bryllupper, Faddere og Ligfølge, saa ofte Sagen ikke uden Rettergang afgjordes i Mindelighed hos Byfogden og Kæmneren, ligeledes tiltale for Lavsovertrædelser især Slagterne, Bagerne, Skomagerne og Vognmændene. Han skulde undersøge alle Klager over falsk Maal og Vægt, enten i Slagterboder, Høkerboder, Bagerhuse, Kældre eller Kroer, og især have Agt og Tilsyn at ingen Vin- eller Øltapper holdt aaben Kælder eller udtappede nogen Slags Drik om Søndagen under Prædiken eller andre Helligdage førend Middag, ligeledes have Tilsyn med dem, der indførte Smør, Talg, Honning eller deslige. Mindst en Gang om Ugen skulde han besøge alle Bagervinduer og erfare, om man forholdt sig efter den udhængte Tavle, ligeledes efterse i Slagterboderne, om Kødet solgtes efter ret Vægt og den foreskrevne Taxt, og om andre Haandværkere udviste Skæl og Ret imod den gemene Mand og Almue; han skulde paase, at Vognmændene holdt Gaderne rene og ikke besværede med anden gemen Agen langs Gaderne eller tog højere Vognleje, end den der var fastsat efter Tid og Lejlighed. Hvis han erfarede, at der enten inden eller uden Byen, saa vidt Byfreden strakte sig, foregik Mord, Mandslet, Slagsmaal eller anden letfærdig og ulovlig Gærning, hvoraf

[1]) Resens Haandskrift Kbnh. Raadstue osv. S. 400 flg.

Kongen og Byen skulde have Bøder, skulde han straks tilkendegive det for Byfogden og Kæmneren. Efterdi der i Byen daglig formeredes mange Forprangere, Høkere og Høkersker, der inden og uden Portene opkøbte Svin, Lam, Gæs, Høns, Ænder, Æg, Søfisk, Strandfisk og andet, der skulde føres til Torvs, og de siden opsatte det paa ulovlig Dyrke (Dyrhed), den ganske Menighed til Skade, skulde han selv paase, at saadanne Folk ikke opkøbte noget førend efter Klokken 10, naar andre Indbyggere var forsynede; Overtrædere heraf skulde han fængsligen lade hensætte i Halsjærnet eller Raadstuekældren, indtil de havde afsonet deres Forseelse med Bøder. Han skulde ogsaa paase, at Høkere eller Høkersker til Forprang ikke opkøbte nogen Slags ferske Fisk, som blev indført enten for Broen eller i Byen med Baade og Vogne. Daglig skulde han have Tilsyn med de Fremmede, der kom ind i Byen og tog Herberg hos Borgerne, om de var angivne hos Byfogden, endvidere med Dragere, Dagløn̸nere, Vognmænd, som arbejdede ved Stranden, Vejerhuset og andre Steder, saa og med dem, der slagtede for godt Folk i deres Huse, at de ikke afskattede Indbyggerne dobbelt Løn, samt holde et Mandtal over slige Folk, at Magistraten kunde vide, hvor de efter forefaldende Lejlighed var at finde. Byfogdens og Byens Tjenere samt den svorne Byens Vagtmester, saa vidt hans Bestilling udkrævede det, skulde være ham tjenstvillige og følgagtige med at hente og stævne Folk for Retten, dog Byfogdens Instrux ukrænket, imod hvem Underfogden aldeles ingen Sager maatte holde hemmelig for sig selv eller aftinge ved Rettergang i sit Hus.

Til Løn skulde han have en Femtedel af Bøderne i de Sager, han førte for Retten, over hvilke han skulde holde rigtig Fortegnelse. At et saadant Embede var saa forhadt af Borgerne, at man vanskelig kunde faa nogen til at beklæde det, indses let. Ogsaa udenfor de 3 Porte var der 3 Underfogeder 1654; da disse saa godt som ingen Indtægt

havde, forordnede Magistraten 2. Marts dette Aar, at hver af dem udenfor sin Port skulde bruges til at vurdere Huse, Vaaninger, Møllehuse og Ejendomme og derfor nyde den sædvanlige „Pension". Ligeledes skulde de ved retslige Skifter vurdere Løsøre og Boskab, hvorfor de skulde nyde, hvad godt Folk godvillig vilde forunde dem. Ved Skifter efter fattige Folk, hvor Byfogden og Kæmneren ikke kunde tvinges til at møde, skulde de tiltage 2 Dannemænd og paase, at Raadstueskriverens Tjener ordenlig specificerede alt, at det siden kunde indføres i Skiftebøgerne, have i Agt at de Fattige ikke besværedes med unødvendig Bekostning, men lade sig nøjes med et lideligt Salarium [1]).

Byskriveren havde som Stadens Embedsmand fri Bolig. Ved Mageskiftet med Vor Frue Kirke om det gamle Raadhus 1492 [2]) fik Byen et Stenhus paa det sydlige Hjørne af Klædeboderne og Gammeltorv (nu Del af Nr. 6). Der bode da en Kræmmer, men Huset indrettedes snart efter til Bolig for Byskriveren [3]), der bode her til 1615, da det for 700 Rdl. afhændedes til Kræmmer Peder Kristoffersen; det hedder i Skødet, at Gaarden solgtes „eftersom det Stenhus liggende østen for Gammeltorv paa det sydvest Hjørne med Klædeboderne, hvilket af Arilds Tid har været en Residens til Byskriveren her i Byen, som nu paa Bjælker, Lofter, Mure og i andre Maader storlig bygfældig, strækker i synder til Hospitalets Bolig ud til Gammeltorv, Saltkarret kaldet, og efterdi Byen desforuden nu paahænger stor Besværing og Udgift til det gamle Vejerhus og anden Byens forfaldne

---

1) Smstds. 398—400. 2) Se I 25. 3) 1526 er optegnet i Magistratens Vedtægtsbog (K. D. I 271) „at det blev samtykt og fuldbyrdet paa Kjøbenhavns Raadhus af Borgmestre og ganske siddende Raad, saa at jeg Jørgen Mikkelsen Byskriver skal have den Stads Bod, som min Fader og Moder, hvis Sjæle Gud naade, ibode og jeg selv er i født, kvit og fri i min Livstid foruden nogen Afgift for den store Møje og Umage, jeg haver og have skal".

Ejendom at bygge og ved Magt holde". Den indkomne Købesum skulde altid staa paa Rente og deraf fik Byskriveren 30 Rdl. aarlig til Husleje[1]).

Byskriveren havde en Mark ved Siden af Byfogdens, først i Borgmester og Raads Vang, senere i Vognmandsmarken og han var derfor i Lav med Vognmændene. Han havde foruden aarlig Løn Indtægt for de Dokumenter, der udfærdigedes paa Bytinget, og nød desuden af Kongen et Deputat af 1 Okse, 2 Svin, $^1/_2$ Td. Smør og 1 Pd. Malt, for hvad han skrev af Kongens Sager. 1654 bevilgedes der Byskriver Peder Kristensen en Eng kaldet Kongseng mellem Solrød og Stranden ved Køge for aarlig Afgift af 15 Rdl.[2]).

Foruden at være tilstede paa Bytinget og ved Raadstuemøderne forat indføre i Tingbogen og Raadstueprotokollen, hvad der forefaldt, ligesom han maatte udfærdige Domme, Skøder og lignende Dokumenter, havde han ogsaa andre Pligter, saaledes skulde han være tilstede, naar Kæmneren overleverede Inventarium og Beholdning til sin Efterfølger, og han maatte forfærdige Ruller over vaabendygtigt Mandskab; dette sidste befales 1573, derimod skulde Vagtskriveren holde Rulle over Vagtmandskabet[3]).

Eftersom Byen udvidede sig, tiltog ogsaa Byskriverens Forretninger, der næsten ikke var til at overkomme for 1 Mand. I et Andragende fra 1632 søger Byskriver Hillebrand Jørgensen om, at der maatte antages en særegen Raadstueskriver, der alene skulde tage Vare paa de Ting, der forefaldt paa Raadstuen, medens han alene vilde beholde Bytingets Sager. Om Mandagen kunde han ikke sidde paa Tinget, da han ogsaa skulde være tilstede paa Raadstuen, men maatte holde en Karl det ene Sted, hvorved han udstod stor Fare, som det havde vist sig i en Sag, han havde haft, hvor hans Tjener havde skrevet et Ord galt, hvilket

---

[1]) K. D. I 600. [2]) K. D. II 701. III 428. IV 648. [3]) K. D. I 456, 626.

blev ham højt „opmudtzit“. Tilmed havde han den Tort, at naar Folk vilde have noget beskrevet fra Tinget, søgte de hans Tjener og ikke ham selv, uanset han kunde sidde ved Øret hos ham. Uagtet han selv syvende hver Dag sad paa sit „Værksted“, blev dog Folk opholdt i altfor lang Tid med deres Breve, og man kunde dog ikke sige ham paa, at dette skede ved hans Drik og Forsømmelse, men Aarsagen var, at hans Bestilling ikke mere nu som tilforn var 1 Mands Værk at regere, hvorover han ikke alene maatte høre og lide stor Eftertale, men endog Forbandelse. Naar man sammenlignede Dombøgerne fra 1610—25 med dem i hans Tid 1625—32, vilde man alene af denne Post kunne se, hvor meget Forretningerne var tiltagne. Han tilbød nu at ville afgive sin Løn af Byen, nemlig 84 Sletdaler, til Lønning af en Raadstueskriver, hvilken Forandring han foreslog Magistraten at forsøge et halvt Aar og mindede om, at Aaret i Forvejen havde Magistraten selv med de fleste Stemmer antaget Niels Villumsen til Raadstueskriver, hvilket alligevel ikke fik Fremgang. Naar nogen vilde sige, at de 84 Sletdaler var for lidt til Raadstueskriverens Underhold, saa svaredes ydmygeligen, at den største Fordel og Indkomst kom mere af Raadstuen med Søpas, Fuldmagter, Domme, Udskrifter, Certifikatser, Borgerskabspenge, Geburtspenge, Befalingssedler og deslige end af Tinget, hvor der alene faldt nogle ringe Skøder, Afkald, Tingsvidner, Skifter og Vurderingssedler[1]; det var mærkeligt nok, at den gode Mand, uagtet han angiver Indtægten som saa ubetydelig, dog vilde beholde Bytinget.

Aaret efter tog Kongen sig af Sagen og spurgte Magistraten om Grunden til de mange Klager over Byskriverens Langsomhed, hvortil Magistraten svarede, at Grunden vel var, at han somme Tider var overlæsset og at Sagerne tog til Dag for Dag, men han var ogsaa saa arrig, ond og

---

[1]) K. D. IV 782—84.

„viderværtig“, at ingen kunde komme til rette med ham. Magistraten havde givet ham fri i 2 Maaneder fra Raadstuen og selv forrettet hans Arbejde, forat han hjemme kunde rede det vigtigste fra Haanden. Kongen gentog nu flere Gange at han skulde afsættes[1]) og dette skede ogsaa.

Det varede dog lige til 1645, inden den paatænkte Forandring foregik. Det hedder herom i „Magistratens Vedtægtsbog“: „Eftersom Trætte og Rettergang formedelst Byens Tiltagelse dagligen jo mere og mere tilvokser, saa at det Byskriveren for vidtløftigt og besværligt falder selv om Mandagen paa Tinget fra Morgen til Aften og siden fast dagligen her paa Raadstuen foruden indfaldende Skifter at opvarte, da er 10. Juli nærværende Aar denne efterfølgende Forandring derudinden gjort, at nuværende Byskriver Søren Kristensen ved Raadstuen og Skifter skal forblive og det betjene, skal have aarlig til Løn 50 Dlr., item 30 Dlr. til Husleje og Halvparten af hvis (hvad) der falder paa Slottet. Samme Dag blev Peder Kristensen And antaget til Skriver her til Bytinget at være og om Eftermiddagen Borgmestre og Raad derpaa sin Ed gjorde saa og med hannem forafskedet, hvis ved Tinget for Skøder, Afkald, Vurdersedler, Bytingsdomme, 16 Mænds Tov, Tingsvidner og ellers hvis ved Tinget passerer at skal nyde, dog skal han aarligen gøre Borgmestre og Raad Rettighed for Skødepenge, som manerligt er, skal og, naar noget paa Kongens eller Byens Vegne forefalder, enten naar Skatter skal sættes eller andre Mandtal gøres, med sine Folk tilhjælpe paa Raadstuen at skrive, saavelsom og, om nogen af Borgmestre og Raad hannem noget paa Byens Vegne befale at skrive, det ogsaa at gøre. Skal og have til aarlig Løn af Byen 50 Sletdaler og Halvparten af hvis som paa Slottet falder“[2]).

---

[1]) Foran S. 122—23. [2]) Hvad der falder paa Slottet vil sige de Sager, som Slotsherren faar anlagt paa Bytinget.

Følgende Byskrivere nævnes 1536—1660:

1. Hans Jensen 1540, „aftakkede sin Befaling 1558 for sin Skrøbeligheds Skyld“.

2. Peder Pedersen tiltraadte i Vintren 1558 og døde 18. Okt. 1564.

3. Klavs Rytter beskikkedes Mandagen den 30. Okt. 1564 og svor samme Dag sin Ed. Han blev Raadmand 1569, se S. 193.

4. Volf Røtting beskikkedes 10. April 1570 og svor samme Dag sin Ed. Aftakkede 1574.

5. Mogens Torbernsen blev 17. Sept. 1574 „af Borgmestre og Raad indkaldet og befalet Byskriveriet udi Volf Røttings Sted paa videre Besked og gjorde saa sin Ed den 10. Dag Decembris udi samme Aar“. Han døde allerede 8. Maj 1575.

6. Oluf Mortensen beskikkedes 30. Maj 1575 og blev Raadmand 1579, se S. 228.

7. Søren Kristensen beskikkedes 5. Okt. 1579 og blev 30. Sept. 1584 „forløvet af samme Bestilling efter hans Bøn og Begæring“. Han blev Raadmand 1590, se S. 196.

8. Hans Olsen Darum gjorde sin Ed 28. Okt 1584 og blev 18. April 1586 „kvit ved hans Byskriveri“.

9. Morten Therkilsen havde været Renteskriver siden 1584 og gjorde sin Ed 18. April 1586. Det ses ikke, om han er død i denne Stilling.

10. Hans Holst beskikkedes 19. Juni 1588 og forløvedes 5. Okt. 1590.

11. Torbern Jensen gjorde sin Ed 30. Sept. 1590 og hans Bestilling „udgik“ 5. Okt. Han forløvedes 1593, men blev igen Byskriver 1615.

12. Knud Markvardsen indtraadte i Bestillingen 17. Jan. 1593, efterat have gjort sin Ed for Borgmestre og Raad den 5te tilforn. Han blev Raadmand 1596, se S. 231.

13. Kristoffer Andersen beskikkedes 7. Juni 1597 og blev Raadmand 1602, se S. 232.

14. Movrids Kristensen beskikket 16. Sept. 1602 og forløvet 1615 „efter hans Begæring formedelst hans Sygdom“.

15. Torbern Jensen antaget 1. Maj 1615, efter 4. April tilforn at have gjort sin Ed. Han havde 1590—93 været i samme Stilling og blev deri til 1616.

16. Niels Jensen Kolding gjorde sin Ed 1. Okt. 1616 og forløvedes 28. Feb. 1620.

17. Niels Hansen Folskenk gjorde sin Ed 28. Feb. 1620 og blev Raadmand 1622, se S. 235.

18. Mads Hansen Kolding, Bygningsskriver paa Slottet, gjorde sin Ed for Borgmestre og Raad 5. Marts 1622, død 20. Marts 1625 og begraven i S. Nikolaj Kirke.

19. Hillebrand Jørgensen, Slotsskriver, gjorde sin Ed 24. Marts 1625, dog tiltraadte han ikke førend 1. Maj, til hvilken Tid Formandens Tjener skrev hvad der blev forrettet paa Raadstuen. Han „resignerede“ 1633, se foran. Han var formuende, idet hans Enke Sidsel 1659 laante Byen 2200 Sletdaler. Hun var først Enke efter Jakob Pedersen Skriver.

20. Peder Mortensen, der hidtil havde været Kæmner, gjorde sin Ed 21. Nov. 1633. Han blev Raadmand 1635, se S. 240.

21. Søren Kristensen Kolding har optegnet i Raadstueprotokollen: „Eftersom jeg nu paa 13 Aars Tid fra Anno 1622 fra og til haver tjent ved Byskriveriet her sammesteds, baade for Dreng og Underskriver, nemlig hos min første sal. Husbond Mads Hansen Kolding, Hildebrand Jørgensen, forskrevne Peder Mortensen, da haver min gunstige Øvrighed ladet mig saadan min lange Tjeneste godt adnyde og mig nu selv uværdig formedelst Guds synderlige Forsyn til samme Bestilling udi forbemeldte den Dannemands Peder Mortensens Sted kaldet, hvorpaa jeg idag, som er den 27. Maj 1635, gjorde min Jurament“ osv. Medens han var Byskriver, fik han 1637 til Medhjælp Peder Hansen Reyer, der havde frit Bord og Seng hos ham og som lønnedes

af Magistraten med 50 Sletdaler. Som omtalt, blev han Raadstueskriver 1645, da der beskikkes en særskilt Tingskriver.

22. Peder Kristensen And var altsaa den første, der alene betjente Bytinget, og gjorde sin Ed 10. Juli 1645. Han døde 9. Avg. 1659 og begravedes i Helligaands Kirke.

23. Mikkel Klavsen, der havde tjent Formanden ved Byskriveriet fra 1651, tiltraadte 15. Avg. 1659, efterat han den 10de havde aflagt sin Ed, ligesom han paa samme Tid svor Borgerskabsed.

Den første Raadstueskriver, hvilken Stilling i det væsenlige svarer til Kontorchef under Magistraten, var altsaa:

1. Søren Kristensen Kolding fra 10. Juli 1645 til 15. Sept. 1647, da han „med Vilje og Venskab“ blev forløvet.

2. Arent Berntsen beskikkedes 15. Sept. 1647 og forblev i Embedet til 16. Dec. 1669, da han blev Raadmand.

Skarpretteren[1]), eller som han ogsaa hed Bøddelen eller Mestermanden, hvilken sidste Benævnelse hænger sammen med hans Forret at føre Titel af Mester, fik 24 Daler i aarlig Løn af Staden, og det var desuden en gammel Skik, at han ved Mikkelsdagstid gik omkring og indkrævede en Skilling af hvert Hus, hvorfor han ej heller maatte kræve noget Vederlag af Borgerne for sin Tjeneste, idet det andre Steder var Sagsøgeren, der selv maatte afholde Udgifterne ved Exekutionen, naar han havde faaet Dom over den, der havde forbrudt sig imod ham. Naar nogen udenbys derimod vilde benytte Skarpretterens Tjeneste, var denne berettiget til at tage en billig Betaling. Han havde ogsaa en Tid andre Indtægter, saaledes plejede han, naar der kom et Skib med Brænde ind i Havnen, at forlange noget deraf til sin Part,

[1]) Det er en stor Fejl, de Forfattere begaar, der sammenblander Skarpretteren med Rakkeren og gør hins vel lønnede og i social Henseende ret ansete til et med Rakkerens foragtede Stilling.

ligesom det betragtedes som hans Ret at gaa paa Torvet hen til Bøndervognene og hvad han der kunde rive af, berøre eller rive til sig, var hans Ejendom, men denne Uskik blev forbudt 1612, og han fik et fast Vederlag af Byen i Stedet. For hver af sine Embedsforretninger fik han desuden særskilt Betaling. I en Instrux af 1612[1]) findes følgende Taxt: „For hver at halshugge 2 Dlr., og dersom samme Person fremdeles skal lægges paa en Stejle, maa han tage 1 Dlr. mere for sin Umage, som er tilsammen 3 Dlr. For hver at partere og lægge paa 4 Stejler 4 Dlr. For hver at radbrække og stejle 4 Dlr. For en Tyv at hænge 2 Dlr. For en Troldkvinde eller Troldkarl at brænde 4 Dlr. For hver af alle disse forskrevne at pine, naar ham tilsiges, 3 Mk. For hver at kagstryge og udfølge af Byen og først til alle 3 Porte 3 Mk. For en Haarhore Lokkerne at afskære og udlede af Byen og til alle 3 Porte, som ingen anden Straf fanger, 2 Mk". Han havde den Forpligtelse ikke at rejse fra Byen uden Øvrighedens Tilladelse. Det var vistnok oftest Tydskere, der beskikkedes til Skarprettere, saaledes 1612 Mester Heinrich Bundter fra Gelm i Tyringen.

Skarpretteren havde desuden Løn af Kongen forat udføre Exekution paa Kongens Folk. Saaledes fik Anders Freimut 1579 kgl. Stadfæstelse paa den Løn, han hidtil havde nydt, og fik desuden Bevilling til at sætte Lemmer i Led og helbrede gammel Skade, dog maatte han ikke understaa sig til at gøre Indgreb i Bartskærernes Haandtering med at forbinde friske Saar. Han blev videre forskaanet for at henrette nogen med Sværd, formodenlig fordi han ikke havde Kraft nok dertil[2]).

1653 fik Skarpretteren Mester Laurens Conrad en aarlig Løn af Kongen paa 100 Daler kurant, imod at han skulde være forpligtet til at forrette alt Staten vedkommende Arbejde ved

---

[1]) K. D. II 582—83. [2]) K. D. II 388—89.

Slottet, Holmen og Tøjhuset uden at forlange særlig Betaling for hver enkelt Exekution[1]).

Vi har et Øjenvidnes Beretning fra 1629 om en Exekution med en Udpiskning og dermed følgende Udvisning[2]) i Beretningen om den franske Gesandt le Hayes de Courmesvins Rejse[3]), hvilken Beretning lyder saaledes:

„Foran vore Vinduer kom tre tykke og hvide Skøger, der var afklædte til Bæltestedet, bundne sammen og ledsagede af en Bøddel med et Ris i Haanden, som gik forat vise dem omkring paa Byens Gadehjørner. De var om Morgnen blevne dømte paa Raadhuset, fordi de var fundne med Mænd i deres Logis og overbeviste om Tyveri. Da Bødlen var foran vor Bolig, fordoblede han sin Kraft og sit Mod med at piske de stakkels Piger, jeg véd ikke, om det var forat lade vor Vært (Thomas Lorck), som er Raadmand, se, hvor godt Dommen blev fuldbyrdet eller forat lade M. le Hayes se Virkningerne af deres Retspleje. Enten det nu var af den ene eller den anden Grund, rørte dette Skuespil mig og jeg vilde gærne have bedet M. le Hayes om at gaa i Forbøn for dem, men da min Vært havde sagt mig, at det var slette Fruentimmer, som havde ødelagt meget hæderlige Folk og at de i lang Tid havde holdt Bordel uden Retfærdighedens Indskriden, tabte jeg Medlidenheden og gav mig til at le ad deres Ulykke“.

Mestermandens Bolig var indtil Nytorvs Anlæggelse bagved Raadhuset og efter den Tid i Kattesund lige norden op til Byens Avlsgaard.

Om Straffene er talt foran i dette Skrift[4]). Galgen laa først noget udenfor Vesterport omtrent ved Viktoriagade. Den er afbildet paa Propektet hos Braunius fra 1587 som et firkantet Stillads med 4 Hjørnestolper, saaledes at der var

---

[1]) K. D. III 410. [2]) Jfr. Kbnh. i Middelaldren S. 129. [3]) Les voyages de Msr. le Hayes, trykt 1664 S. 68—70. [4]) Kbnh. i Middelaldren S. 128—31.

Plads til hængte paa hver af de 4 Planker, der forbandt Hjørnestolperne. Den fremstilles der som liggende i Kalvehaven ved Stranden lige indenfor Afløbet af S. Jørgens Sø. Den blev flyttet derfra 1622, da der begyndte at danne sig en Forstad udenfor Vesterport. I en Forestilling fra denne Tid til Kongen[1]) hedder det: „Eftersom kgl. Majestæt naadigst skal have forordnet Byen 4 Kampestenspiller liggende ved Lyngby at maa bruges til et nyt Rettersted uden Vesterport, at Steden udvises, hvor samme Rettersted maatte opbygges“. Denne ny Galge, der formodenlig blev bygget halv paa Byens og halv paa Kongens Bekostning, kom til at ligge hvor nu Amerika Mølle staar, i hvis Grund, ligesom i en Naboejendoms, der endnu findes Spor af Murværk, der imidlertid ikke behøver at være saare gammelt, da Rettersstedet her vedblev at være i Brug indtil for en 100 Aar siden[2]). Om sidstnævnte Rettersted fortæller Resen: „Ellers er udenfor Vesterport en gammel muret Galge, som blev bygget Aar 1622 og kostede den paa Byens Anpart 210 Sletdaler, hvilken Galge er siden, Aar 1646, flyet (istandsat), hvortil Kristen Flyndermand Sanger (som bor nu uden Vesterport snart tvært overfor Galgen udi et Træhus, som han har bygget paa en Jord, han af Staden har købt for 300 Rdl.[3]), gav til Hjælp 60 Sletdaler for nogle uhjemlede Varer, der fandtes i hans Hus, og dermed fik Ejermændene deres Varer igen“.

Naar et Rettersted skulde flyttes, gik det saaledes til, at Byfogden tilsagde hele Tømmerlavet med Mestre og Svende, der i Procession hver med sit Værktøj med Byfogden i Spidsen fulgt af Stadens Kæmner og Underfogden, under Ledsagelse af Piber og Trommer gik til det gamle Rettersted. Derpaa nedbrød Lavet i en Hast dette, lagde

---

1) K. D. IV 773. 2) Jfr. Kbnh. i Middelald. S. 30. 3) Kristen Sangers Ejendom laa paa Hjørnet af Vesterbrogade og Værnedamsvejen, nuværende Vesterbrogade 76, 78, 80, 82, Værnedamsvej 2 og 4.

Tømret paa Vogne, der var udskrevne af Byen, og fulgte saa bagefter til det ny Sted, hvor den gamle Galge igen opbyggedes. Derefter fik Tømmermændene tilsendt af Byen $^1/_2$ Tde. tydsk Øl, hvormed de kunde gøre sig tilgode[1]).

Byens fornemste Fængsel var Raadhuskældren, almindelig alene kaldet Kældren eller Byens Hægte. Aar 1579 befaledes der, at da de Drenge, der om Aftnen lyste deres Husbonde hjem ved Løgter, rustede sig ud med Vaaben og Værge og brugte stort Oprør med Raaben, Skælden og Slaaen, saa skulde den Løgtedreng, der fandtes bevæbnet, miste sit Vaaben, sættes i Kældren og straffes og hans Husbonde bøde 40 Mk. Den Væversvend, der imod Mesterens Vilje 3dje Gang „med Foshed udi Mytteri" holdt fri Mandag, skulde 2 Nætter sidde i Kældren og siden give Bøde. Dette findes i Skraaen fra 1550, men i den fra 1622 hedder det, at den, der foragtede sin Husbondes eller Madmoders Mad og ikke vilde give Bøde, skulde straffes udi Kældren 2 Dage og Nætter til Vand og Brød. 1620 bestemtes det i Skrædernes Skraa, at hvis en Bønhaser ikke kunde udrede den bestemte Bøde, skulde han paa 8 Dages Tid paa egen Bekostning straffes med Fængsel i Kældren og efter Gentagelse 3 Dage gaa i den spanske Kappe og om Natten hvile i Kældren. 1623 skulde Skomagersvendé, der ringeagtede Husmoderens Mad, have samme Straf som Væversvendene, ligesaa 1623 Remsnidere og Pungmagere. 1622 skulde en Vognmandskarl, der sad til Drik og Dobbel eller ikke vilde køre for Folk, sættes en Nat over i Byens Hægte, anden Gang 2 Dage og Nætter i Fængsel til Vand og Brød, tredje Gang gaa i den spanske Kappe med en Seddel paaslagen, at alle og enhver kunde vide hans Gærning. 1647 skulde Brolæggere, der forandrede Vandløbet paa Gaderne, have 3 Nætters Straf i Raadhuskældren, paa samme Tid skulde en Vognmand, der ikke bortkørte Gadesnavset, og

---

[1]) Hjørring: Annorum tredje Traktat (Haandskrift).

ikke formaade at give Bøde, straffes med Kældren, Tønden (den spanske) eller Halsjærnet[1]). 1610 skulde en Vognmand, der tog højere Leje end Taxten, „spises med Vand og Brød 3 Nætter i Kældren og om Dagen i den spanske Kappe". Dette er den første Gang, Straffen med Vand og Brød forekommer i Kjøbenhavn, og denne Kost nødes sikkert altid i Forbindelse med Opholdet i Raadhusets Kælder, medens man formodenlig nok ved almindelig Fængselsstraf selv havde Lov til at sørge for sin Kost.

Da Graabrødrekloster blev nedlagt ved Reformationen, kom Byen i Besiddelse af dets Fængsel Prisonet, af hvilket der mærkeligt nok endnu er bevaret en Levning i de hvælvede Kældre i Boghandler Linds Gaard paa Graabrødretorv (Nr. 11) og hvor der bl. a. findes et lavt, mørkt og uhyggeligt Rum med en Tøndehvælving over, der formodenlig har været for de værste Forbrydere. Det var maaske i dette Rum at en af de 1589 for Troldom anklagede Kvinder sad fængslet[2]), medens de andre vel sad i Raadhuskældren, hvor der var et Aflukke, der hed Troldkvindefængslet. At det kun var Kældren, der benyttedes til Fængsel, ses af, at der ved Omtalen af Prisonet i Jordebogen for 1581 nævnes 6 Kamre, der lejedes ud, hvilke vistnok har optaget hele Stuelejligheden, medens der næppe var Tale om flere Etager af Bygningen. Endnu 1620 brugtes Prisonet til Fængsel[3]); i dets nordre Part med Gavlhuset ud mod Løvstræde, hvilken Gade da naade saa langt, bode da Marine Jordemoder for 14 Rdlr's Husleje. Snart efter ophørte dog Prisonet som Fængsel og omdannedes til Kirke for Tugthuset, hvorfor Byen har set sig nødsaget til at bygge et andet. Effer Resens Opgivelse var der endnu 1623 Fængsel her. Det ny Fængsel blev det almindelig saakaldte

[1]) K. D. I 475. II 294, 571, 638, 696, 710, 729, 738. III 278, 209, 605. [2]) Se foran S. 190. [3]) K. D. I 485, 599.

Slutteri, der opførtes i den Forbindelsesvej, der var mellem Nytorv og Kattesund og som kaldtes Svendegade efter de der og i Nærheden liggende Boliger for Bysvendene; denne Gade laa omtrent hvor den nuværende Gennemgang mellem Arresthuset og Raad- og Domhuset er, men gik mere i Retning nordvest til sydost. 1619 købte Byen nemlig her en Grund norden for Strædet, hvorpaa der byggedes 7 „Vaaninger“ til Bysvendene og Slutteren. Paa Hjørnet af Nytorv stod et gammelt Hus med Aar 1515 over Døren, hvilket blev indrettet til Fængsel. 1640 opførtes et nyt Fængsel for de Fanger, der sad paa deres Liv, hvilket byggedes paa det Sted, hvor nævnte 7 Huse for Bysvendene stod, og disse fik Bolig i Kattesund; det gamle Hus fra 1515 indrettedes til Bolig for Slutteren. Det gamle Slutteri med Undtagelse af Bygningen fra 1640 blev nedrevet 1678 og gav Plads for et Slutteri paa 2 Etager, der 1729 blev overladt Vajsenhuset, der stod paa Nytorv hvor nu Raad- og Domhuset er[1]).

I Aaret 1556 havde Byen allerede faaet Befaling om Indrettelse af et Gældsfængsel eller, som det da kaldtes Sveltekældren. Det hedder i den kgl. Befaling, at mange Indlændiske og Udlændiske understod sig at købe og handle, laane og borge og ikke agtede at betale, om de end af Retten var dømte dertil; forat man herefter ikke skulde blive saaledes bedraget og hver kunde faa hvad der tilkom ham med rette, befalede Kongen Magistraten at forordinere et bekvemt Værelse med Skorsten og anden Bekvemlighed, i hvilket den, der ikke betalte i rette Tid, skulde indsættes paa Kreditorens Begæring og sidde saa længe, til han stillede denne tilfreds; til sit Underhold skulde han have 1 dansk Hvid og ikke mere om Dagen af sin Kreditor og denne kunde ikke komme til at lide Tiltale, hvis han døde i Fængslet[2]).

---

[1]) Se Resens Efterretninger om Kjøbenhavns Raadhuse i D. Saml. VI 122—23. [2]) K. D. I 426—27.

Fra den Tid Slutteriet blev opført i Svendegade, var her ogsaa Gældsfængsel, der vedblev indtil Gældsfængslet blev ophævet ved Lov af 25. Marts 1872.

Adelsmænd kom ikke i Gældsfængsel, men de holdt „et ridderligt og adeligt Indlager", idet de i Gældsbreve forpligtede sig til at tage ind et bestemt Sted og leve der paa egen Bekostning, til Gælden var betalt. 1590 holdt saaledes 12 Adelsmænd Indlager i Kjøbenhavn, dels i Oxekopen, dels i det lybske Herberg, 2 af Stadens mest ansete Gæstgivergaarde [1]).

Det faste Politikorps dannedes af Bysvendene eller Stadens Tjenere, men da deres Tal kun var lille og de gjorde Tjeneste baade for Raadhuset, Borgmestrene og Byfogden, kunde de ikke have megen Opmærksomhed henvendt paa Polititilsynet. De havde følgende Forretninger, som det fremgaar af en Vedtægt af 31. Juli 1627 [2]). Naar Fanger skulde henrettes, skulde de alle være tilstede med deres Knebelspyd og Undergevær at forhindre Last og Overvold, om saadan paakom Skarpretteren eller paa anden Maade. Naar Magistraten og Byfogden var forsamlede paa Raadstuen, skulde de være tilstede, ligesom om Søndagen have Tilsyn i Kirkerne og om Mandagen paa Bytinget, paa hvilket sidste Sted de skulde hjemle deres Varsel for Tingmændene og svare til Stævninger. To Svende skulde lovlig stævne og give Varsel, og naar de paagældende ikke var hjemme, skulde de tilkendegive det for Naboerne paa begge Sider, og samme Svende skulde Kl. 12 lade sig finde for den Borgmesters Dør, som førte Stævnebogen, og for Fogdens Dør, naar han lod stævne til Tings. Den, der forsømte sin Vagt og ikke skaffede en anden i sit Sted, uden lovligt Forfald, skulde straffes efter Privilegierne, og den, der udenfor Raadhuset, naar Magistraten eller Fogden var

---

1) K. D. IV 689—90. 2) Resens Haandskrift Kjøbenh. Raadhus S. 433—44.

paa Raadstuen, forholdt sig uskikkelig iblandt Almuen med „Perlament“ og utilbørlige Ord og Gækkespil, skulde bøde 8 Sk. Den, der udæskede en anden eller af vred Hu først uddrog Kniv, Sværd eller Værge mod en anden, skulde miste sin Tjeneste og forvises af Byen. Ingen maatte forlade Raadhuset, medens Magistraten var samlet, og sætte sig til Drik i Kældre eller andensteds, og naar nogen svor sin Borgerskabsed, maatte Svendene ikke „beskatte“ denne under alvorlig Straf. Dersom nogen af Svendene om Natten ikke var tilstede i deres Huse eller ikke hver Dag mødte hver for sin Husbondes Dør (hver Borgmester havde nemlig sine bestemte Svende), saa de Dag og Nat var at finde, besynderlig naar Ildebrands Nød, den Gud naadelig afvende, kunde paakomme, eller om Oprør eller anden ulovlig Forsamling skede, skulde de bøde. Hver Uge blev der beskikket visse Svende til at tage Vare i Kirkerne ved Froprædiken og Højmesse med Brudefolk og Faddere, saaledes som der var tilforordnet efter den Tavle, der hængte paa Raadhuset, og de skulde straks give Byfogden eller Underfogden tilkende, hvor der fandtes nogen Brøst mod denne Tavle. Naar en af Borgmestrene sad sammen med 2 Raadmænd, skulde en af de ældste Svende være tilstede tilligemed Fogdens Svende, og naar hele Magistraten var samlet, skulde alle give Møde. De skulde være Underfogden følgagtige og føre Personer for Retten, naar hans egne Tjenere ikke kunde udrette dette. Paa Torvedage skulde der mindst være 2 ved hver Port og efter gammel Skik tilligemed Portneren tilholde Bønderne og den menige Mand at søge Torvet med deres Varer, deslige have flittigt Tilsyn med at ingen Høkere, Hugersker eller Forprangere opkøbte noget førend Kl. 10 eller købte ferske Fisk af Baadene ved Stranden; det Gods, der saaledes konfiskeredes, skulde de bringe til Byfogdens Hus og tilsige Ejermændene at møde der Kl. 1; deraf tilfaldt Bysvendene en Del, der skulde sælges, og Summen derfor lægges i en Bøsse til Deling om Lørdagen. Under-

fogden skulde have særligt Tilsyn med Svendene. De Bøder, de gav, skulde lægges i en Bøsse til Uddeling til Fattige, og den, der ikke havde Penge til at betale dem med, skulde straffes med Kældren, hvilket 1638 forandredes derhen, at de halve Bøder skulde fordeles mellem Underfogden og Svendene selv.

Som Indtægt var der bevilget dem Betaling for Skifteboer og Kontrakter. Naar der skulde holdes Nævn (Kommissioner), skulde den ældste Borgmesters Svend have den første Nævneseddel og derefter de andre; af saadanne Nævn, hvor der faldt megen Umage med ofte at samle Medlemmerne, fik de 2 Daler. For Stævninger, Tilsigelser til Vurderingsforretninger fik de 4 Sk., for Pant, Lavbydelser til Tinge og Beslaglægning forskelligt, men for andre Ærender til Rodemestrene, Kæmneren eller andre af Byens Bestillingsmænd fik de intet. Naar de stævnede, maatte de ikke „indbøse“ i Stuen til ærlige og fornemme Borgere, men skulde lade dem kalde til Døren og der beskeden forrette deres Hverv, „paa det, om ærlige og fremmede Folk, som var i Besøg, deraf ikke skulde tage Harm og Eftersagn“. Forat føre Fanger til og fra Fængslet var der bevilget dem Halvdelen af alle Stokkepenge, som Slutteren skulde gøre Regnskab for. De Penge, de fortjente, skulde hver ved sin Tro og Ære være forpligtet til at lægge i en Bøsse, der skulde aabnes og Indholdet fordeles hver Lørdag, naar Torvet var holdt, men herfra undtoges deres faste Løn og Vagtpenge; dog maatte de ikke holde Drik efter Fordelingen, men hver straks tage Vare paa sin Tjeneste.

Bysvendene havde først fri Bolig i Stadens Huse omkring Raadhuset; bag dette var nemlig en lukket Gaard, der mod Syd begrænsedes af Stadens Avlsgaard og paa de 2 andre Sider af de nævnte Boliger; det ses af Jordebogen af 1581, at paa den vestlige Side laa 5 Boliger, af hvilke de 2 var udlejede til en Væver og en Kopsætter, men de 3 andre bebodes frit af en Bysvend, Mestermanden og Tromme-

slageren; langs Raadhusstræde, der da begyndte ved Raadhuset, bode Vagtmesteren, Vagtskriveren, Stadens Spillemand og 5 Bysvende; paa den Tid var der altsaa mindst 6 Bysvende. Da Raadhuset var blevet istandsat under Kristian IV, befalede denne Konge 1608 Afbrydelsen af disse Boliger og af Avlsgaarden, forat Raadhuset kunde have lige stor Anseelse paa begge Sider og Nytorv indrettes. Fra dette ny Torv blev vistnok derpaa anlagt et Stræde ned i Kattesund omtrent hvor nu Slutterigaarden er, og Byen købte en Jord, hvor der nordenfor Strædet (Svendegade) byggedes 6 Huse til Byens Tjenere og et desuden til Fængsel, disse Boliger laa altsaa paa det nuværende Raad- og Domhuses Grund; af Frue Skole købtes desuden en Grund i Kattesund, hvor der 1620 nævnes som nylig opført et Hus til Skarpretteren, hvor der tillige var et Skur til Byens Ildsprøjte[1]). Noget senere er i Svendegade indrettet et Slutteri og 1640 er der opført Boliger for Bysvendene i Kattesund ogsaa paa det Sted, hvor Raadhuset nu ligger; af de 10 Boliger, her stod, bebodes de 5 1656 af Byens Svende. Ved den ny Avlsgaard laa 9 Boliger langs Kattesund og Lavendelstrædes søndre Side og i de 2 af disse bode Skarpretteren og Trommeslageren frit.

Vagttjenesten besørgedes af Borgerne selv paa Omgang. Heri foregik dog 1567 en Forandring, idet Magistraten antog og lønnede 100 duelige Karle[2]), „paa det alting med Vagt her udi Byen saa meget des bedre maa blive forsørget". Disse „Vægtere", til hvem Vagttjenesten i Portene, paa Volden og om Natten i Gaderne blev overdraget, fik kgl. Bevilling paa, at de altid skulde blive tilstede i Byen og ingen andensteds bruges, end hvor Borgmestre og Raadmænd havde dem Behov; de fritoges altsaa for Udskrivning til Krigstjeneste.

---

[1]) K. D. I 485, 600. [2]) Saaledes i Reg. o. a. L. (K. D. II 332), men i Orig. (K. D. I 438) „saa mange duelige Karle som Behov gøres".

Af en kgl. Frdn. af 6. Dec. 1581[1]) ses det, at Nattevagten var fordelt paa Borgerskabet og gik paa Omgang. Kongen befalede da alle Indbyggerne, enten de var i Kongens Tjeneste eller havde Bevillinger paa Skattefrihed, hver efter sin Evne og Formue og eftersom det ordenlig tilkom dem, at hjælpe til at holde eller lade holde Nattevagt, som det hidtil havde været brugeligt. Samtidig paabødes det Magistraten at have godt Tilsyn med Nattevagten, at den holdtes med gode, duelige, „føre“ (stærke) Karle og med gode Værger (Vaaben) og at der aldeles intet forsømtes, ej heller maatte man se gennem Fingre med nogen, saa han forskaanedes for Nattevagten, uden det skede med Kongens særlige Tilladelse. Kongen udstædte denne Befaling, „efterdi Vi af Øvrigheds kristelige Omsorg og Betænkende have ført til Sinde, hvad Magt derpaa liggendes er, at samme Nattevagt med Flid holdes ved lige, Mord, Manddrab, Tyveri og slig anden Ulyst, Synd og Last dermed at hindre og afvende og skadelig Ild at vogte og forekomme, og efterdi samme Vagt sker og holdes alle Byens Indbyggere, den ene saa vel som den anden til Gavn og Bedste, Rolighed og Skikkelighed“. Under Striden mellem Magistraten og Borgerskabet 1580, begærede dette sidste, at Magistraten skulde deltage i Vagten, da den „gik hastig omkring“ [2]); sammenholdes dette med ovenstaaende, ses det at Magistraten endnu ligesom 1567 antog det Personale, der var nødvendigt til Vagttjeneste, men at der var paalagt Borgerne en viss Afgift for personlig at være fri forat deltage deri, og denne Afgift gik paa Omgang, idet enhver Borger havde visse Vagtdage og altsaa paa disse maatte yde Afgiften istedenfor den tidligere personlige Vagt. Det hedder i en Optegnelse fra 1620, at indtil „Anno 1582 var bestillet en viss Vagtskat paa Borgerskabet, da, formedelst mange stærke og føre Mænd, som selv kunde vaage, besværede dem at give Andre deres Penge, som de selv kunde

---

1) K. D. I 481—82. 2) K. D. II 395.

fortjene, blev Vagtskatten igen afskaffet og kom udi Skik og Brug som tilforn", det vil sige, at den personlige Vagttjeneste gik nu igen paa Omgang. 1610 udstædtes Befaling til alle de Borgere, som burde holde Vagt, at de enten selv i egen Person skulde gaa paa Kongens og Byens Vagt eller i Stedet forskaffe en væragtig Karl med „nøjagtigt" Værge, som det sig burde, da de ellers ikke alene skulde bøde efter Privilegierne, men desforuden straffes som de, der ikke vilde agte Kongens og Byens Gavn og Bedste[1]). Aar 1620 bestod Vagten af 71 Personer, der var saaledes fordelte: Ved hver af de 3 Porte var 6 Personer, 3 om Dagen og 3 om Natten, nemlig 2 Portnere og en Mellemligger, paa Volden var om Dagen 4 og ligesaa mange om Natten, ligesaa foran Raadhusdøren, men om Dagen var der kun ved Posten paa Gammeltorv. I lange Nætter før og efter Jul sattes ved flere Hjørnehuse og Korsgader „for Opløbs og Ulejligheds Skyld" 12 Personer. I Reserve stilledes 3 til 4 Personer. Det egenlige Polititilsyn udgjordes af 12—14 Personer, den saakaldte Skarvagt, der hver Nat patruillerede i Gaderne, ført af Vagtmesteren og en af Stadens Tjenere. Denne Vagt, der altsaa egenlig skulde have været udført af Byens Borgere personlig, hver efter sin Tur, bestod dog ofte af lejede Folk, da følgelig mange velstaaende Borgere helst vilde være fri for at vaage, og man kunde have en saadan Mand for 8 Sk.; men i de lange og kolde Nætter maatte man give 10—12 Sk.[2]).

Et saa lidet talrigt Politikorps, hvis Mandskab skiftede daglig, var sikkert af liden Betydning, hvorom mange Excesser og Slagsmaal vidnede. Den her omtalte Vagt kaldes den lille Vagt, i Modsætning til den store Vagt, naar hele Borgerskabet traadte i Vaaben[3]).

---

[1]) K. D. I 589. [2]) K. D. IV 769—70. [3]) Om den store Vagt er en Vagtordning udstædt 18. Marts 1644 og uforandret 4. Avg. 1657, begge udgivne i Trykken. Denne vil nærmere blive omtalt i det følgende under Borgervæbningen.

Der var næppe noget, vore Forfædre frygtede saa meget som Ildebrand, man kunde næppe tage det Ord i Munden uden at tilføje: Gud forbyde, hvilken Gud naadelig afvende, den allerhøjeste Gud beskærme os naadelig og deslige fromme Ønsker. Det var ej heller nogen Spøg, den brandlidte fik ingen Godtgørelse, og al hans Velfærd gik til Grunde, da de fleste Huse endnu var byggede af Bindingsværk og med Træbeklædning indvendig; med de daarlige Slukningsredskaber kunde der næppe være Tale om at redde andet end Nabohusene, men ikke det Hus, i hvilket der først kom Ild. Til at holde Øje med Byen var der 2 Brandvagter, nemlig i Vor Frue og S. Nikolaj Kirketaarne, hvor der i hvert var 2 Vægtere eller Kurer, der skulde klemte med Klokkerne, naar de saa nogen Ild. Ved Klemtningen hidkaldtes alle Tømmermænd, Murmestere, Fiskere og Baadsmænd, og det var deres Pligt at bestige det brændende Hus og søge at slukke; det paahvilede Dragerne at skaffe Vand tilveje med Kærrer og Børe og Vognmændene at køre Vand til i Vogne. Paa Raadhuset opbevaredes Læderspande og Stiger, ligesom hvert Kvarter desuden havde sine, hvilke Rodemestrene og Vagtskriveren skulde skaffe frem. I Gaderne i Nærheden skulde de, der havde Brønde i deres Gaarde, straks give sig til at drage Vand op og bære til Ilden, og de, der havde Ølkar men ingen Brønde, skulde være pligtige til at bringe dem til Ilden, at andre kunde fylde Vand deri. 1549 blev det strengelig forbudt alle Kvindfolk, Piger og Børn, som ikke kunde og ej heller vilde gøre Gavn, at lade sig finde ved saadan Ild, ej heller maatte nogen Gæst være tilstede; hvis saadanne Folk fik nogen Skade, Hug eller Slag, skulde de have det for Hjemgæld. De Borgere, der ikke var tilstede ved Slukningen, skulde med deres Svende dels søge det nærmeste Torv, dels begive sig til Portene, Voldene eller hvor de ellers blev forordinerede, „at afværge Forræderi, som tit og ofte desværre sker i saadan farlig Tid“. Hvem det var, der da „forordinerede“

Folk, hvor de skulde opholde sig, ses ikke, men det er formodenlig Byfogden og Vagtmesteren. Det var ogsaa forbudt nogen af Redningsmandskabet at kaste deres Fyrhage paa Hus eller Skur, uden de blev raadte dertil af dem, som havde Forstand, forat de ikke skulde gøre mere Skade end Gavn. Den, der fordristede sig herimod, skulde have forbrudt sin Hals. Foruden Regler for Stansningen af Ilden, indeholder denne Brandordning ogsaa Regler for Forebyggelse af Ildebrand. Borgerne opfordredes til at afskaffe Fjælegavle ind imod Naboens Grund og i deres Sted bygge dem af Ler eller Mur, ligeledes sørge for at de øverste Lofter blev lerslagne ligesom de nederste, „fordi det kan med Guds Naades Hjælp afværge stor Skade og Fordærv, som ellers kunde ske, fordi Ilden bliver da paa det Hus, som han (den) er befæstet og ikke lettelig kommer i deres Nahos Hus“. Endelig skulde alle være forpligtede til selv at besigte og forvare deres Ild Dag og Nat. Skede nogen Vanlykke med Vaadeild paa Grund af nogens Forsømmelse, skulde den skyldige straks kastes i Ilden uden al Naade[1]).

1597 udstædtes en kgl. Befaling til Magistraten, at eftersom der paa nogen Tid lang havde begivet sig stor Ulykke og Skade formedelst uforvarende Ildebrand, skulde man lade foretage Syn paa Skorstene, Ildsteder og Esser, og hvis der var nogen Mangel, maatte Magistraten lade disse nedbryde og tilholde Beboerne at holde de ny færdige og ved Magt. 1610 befalede Magistraten, at da der endnu var en Del ulovlige Ildsteder og Esser, skulde, hvis de ikke var forandrede inden 14 Dage, deres Ild udslukkes og den maatte ikke tændes igen, førend Esserne og Fyrstederne blev lovlig igen opmurede[2]).

Af Rodemestrenes Skraa 1606 ses, at hvert Kvarter havde 2 Læderspande, en dobbelt og en enkelt Stige og 2 Fyrhager (Baadshager), mærkede med Kvarterets Mærke, dem

---

[1]) K. D. II 281—82. [2]) K. D. I 589. II 495—96.

skulde Rodemestrene bringe tilveje ved Ildebrand og lade Tømmermænd, Vognmænd og Dragere føre til Ildstedet. Rodemestrene skulde gøre Anmeldelse af ulovlige Ildsteder, paaminde Borgerne om at vedligeholde deres Brønde og om Somren i stærk Tørke paabyde dem, der havde Brønde i Gaardene, at skrive dette paa Portene; de, der ikke havde Brønde, skulde efter gammel Skik holde fyldte Vandtønder udenfor Døren. Under Ildebrand skulde de tilsige Beboerne af Hjørnehuse til at udhænge tændte Løgter over Gaderne, at man kunde kende de Folk, der færdedes paa Gaderne[1]).

Vognmandslavet skulde efter Lavsskraaen af 1610[2]) altid have et Par Heste til rede hos en af Lavsbrødrene, der kunde køre Byens Vandsprøjte til Ilden; tidligere holdt Byen sikkert selv Heste dertil; de andre Vognmænd skulde age Vand, Fyrhager og Stiger; allerede her er fastsat en Belønning af en Daler for den første og en mindre for de nærmest efterfølgende Vognmænd, der tidligst kom med Vand.

1. Jan. 1643 udstædte Magistraten en „Brand- eller Ildordning udi Kjøbenhavns By“, der udkom i Trykken[3]). Naar „Ildsnøden sig tildrager“, skulde Beboerne af Huset „straks et stort Geskrey til Naboerne og andre gøre under alvorlig og højeste Straf“. Hvis den udbrød om Natten, skulde Vægterne paa Vor Frue Kirketaarn paa en Stang udhænge en tændt Løgte imod den Side af Byen, hvor Ildløsen var, og der skulde klemtes med Klokkerne i alle Byens Kirker. Enhver Borger skulde derpaa udhænge en tændt Løgte foran sin Dør og maatte ikke slukke den, før det blev Dag, ligesom der paa hvert grundmuret Hjørnehus paa Byens Bekostning skulde opsættes en „Fyrløgte“, der ogsaa skulde tændes ved saadanne Lejligheder. Alle Stadens Porte blev ufortøvet lukkede og Stadshauptmanden sendte til hver Port en Borgervagt, der skulde lade Folk gaa igennem Laagen ved Porten og give Agt paa, hvem der skulde ud

[1]) K. D. II 540—41. [2]) K. D. II 573. [3]) Udgivet paany i K. D. V. 249—59.

eller ind. . Stadshauptmanden med alle Kaptejner, Løjtnanter, Fændrikker og andre Officerer skulde straks begive sig til Brandstedet tilligemed en Rode eller 10 Mand af hver Fane, alle væbnede. Disse besatte de omkringliggende Gader, forat paase at „tyvagtige og forhærdede Mennesker“ ikke benyttede sig af Forvirringen, og at ingen anden uden de, som vilde og kunde redde og slukke, kom forbi.

Af Slukningsredskaber havde Staden da mange. Kongen havde vel tilladt, at man maatte hente en stor Del Læderspande og andre Redskaber paa Provianthuset, „for hvilken Hans Majestæts faderlige Kuriositet og Forsorg man Hans Majestæt aldrig noksom paa det underdanigste kan betakke“, men desuden fandtes der paa Raadhuset og andre Steder ogsaa Læderspande, Ildhager, lange Stiger, Vandsprøjter, Økser og gammelt Sejldug. Det paabødes nu, at alle Bryggergaarde og andre Huse, som var 2000 Daler værd, hver skulde have 6 Læderspande og 2 Haandsprøjter, og de andre Huse, „undtagen gemene af fattige Folk bevaanende Lejeboder“, hver 2 Læderspande og 1 Haandsprøjte. Dernæst skulde der ved Vor Frue Kirke, „Helliggiesthus“, S. Nikolaj og den tydske Kirke være en Samling Redningsredskaber, saaledes 1 stor Sprøjte og 5—8 Haandsprøjter, 50—80 Læderspande osv., ligesom ved alle Lavshuse et Antal Læderspande. Hvert Kvarter skulde desuden eje 6 Stiger og 8 Brandhager. Videre skulde der altid haves paa rede Haand store Kar, nemlig 2 ved Posten paa Gammeltorv, 2 paa Amagertorv, et ved Vejerhuset og et i Graabrødre hos en af de Folk, der bode nærmest ved den derværende Post, ligeledes 2 i Avlsgaarden i Springgade, hvilke altid skulde staa fulde af Vand paa Sluffer[1]).

Foruden Væbningens Officerer maatte ogsaa Kæmneren[2]), Rodemestrene, Vagtskriveren og Brandmestrene, af hvilke der

---

[1]) I Brandordningen af 1653 paabydes alene disse Vandkar i Avlsgaarden i Kattesund og ved Kirkerne. [2]) I en Instrux for

var udnævnt 1 i hvert Kvarter, som skulde have Tilsyn med ulovlige Ildsteder, ligesom Lavsoldermændene komme tilstede og bringe de under deres Tilsyn staaende Slukningsredskaber tilveje, og de skulde tilligemed Byens Svende paase, at disse blev tilstede, saa længe Ilden varede. De Slukningsredskaber, der først skulde anvendes, var Byens og den Kirkes og de Lavshuses, der var nærmest Ilden; først naar denne tog Overhaand, skulde de andre tages i Brug, og naar Ilden var dæmpet, skulde Kæmneren, Rodemestrene og Stadens Tjenere sørge for, at alt kom tilbage til sit Sted igen.

Foruden de offentlige Brønde skulde de private ogsaa yde Vand til Slukningen, og det paalagdes alle Borgere at holde saadanne vedlige, men de, der havde tilkastet deres, skuldc igen sætte dem i Stand. Det var Bryggerne paalagt straks at skaffe Kar og Baller tilveje, og deres tilligemed Bagernes og Slagternes Heste skulde køre Vand til Ilden. Dette skulde ogsaa Vognmændene, men tillige paahvilede det disse at køre med Kar, Stiger, Ildhager, Vandsprøjter og Spande. Det egenlige Slukningsmandskab bestod af Kongens Artilleri og Søfolk, men desuden var det paalagt dem, der bode nærmest, at bringe Vand, og alle Tømmermænd, Murere, Smede, saavel Mestre som Svende, Søfolk, Fiskere, Dragere, Prammænd og Færgemænd uden Tøven at indfinde

---

Kæmneren 24. Juli 1643 hedder det, at han skulde paase, at Byens Ildstiger og Hager med andet Tilbehør holdtes færdige og at han skulde sørge for, at der byggedes et Skur til dem, at de ikke som hidtil fordærvedes af Regn og Slud; hvis saadanne Skur ikke kunde bygges paa de Steder, hvor Redskaberne da hang, skulde han i Forening med Rodemestrene i hvert Kvarter udfinde et passende Sted. Ligeledes skulde han sørge for, at Byens Læderspande, Sprøjter, Økser, gamle Segl og Vandkar altid holdtes færdige, saaledes som Brandforordningen formeldte. Desuden skulde han 2 Gange om Aaret optage Fortegnelse over ulovlige Skorstene, Bagerovne, Køller og alle andre ulovlige Ildsteder, som faudtes i Hytter, Kældre og Drikkeskur mod Byens Skik og gammel Brug.

sig ved Ilden, og den, der udeblev, havde forbrudt sit Haandværk og sin Næring; men fik Ilden Overhaand, skulde alle Haandværkere og alle andre Borgere møde og hver af sin yderste Formue hjælpe til at slukke og dæmpe. Brøndmestere og Vandkikkere skulde ogsaa møde for, om det var fornødent, at aabne de nærmeste Vandledninger. Uvedkommende, saasom „Kvindfolk, Drenge eller andet saadant Gesinde“, blev holdt borte af det væbnede Vagtmandskab, og det var forbudt frèmmede og Udlændinge at forlade deres Opholdssted. De, den viste sig flittige ved Slukningen, skulde have Belønning, og hvis nogen kom til Skade, skulde han ikke alene helbredes paa Menighedens Bekostning, men endog belønnes, og kunde han i Fremtiden ikke fortjene sit Brød, forsørgedes han med fri Underholdning sin Livstid. Til Forebyggelse af Ildebrand befaledes der Rensning af Skorstene en Gang hvert Halvaar og flittigt Tilsyn med Ild og Lys, hvorfor Brandmestrene ved Juletid, ligesom det hidtil havde været sædvanligt, skulde gaa omkring hver i sit Kvarter og formane Folk til Forsigtighed. Skorstensfejerne skulde efter deres Instrux idelig lade sig høre og finde i Gader og Stræder, og der var en bestemt Taxt for deres Arbejde. Brandmestrene skulde have flittigt Tilsyn med dem, som holdt „Garkøkken“ [1]) og Gæsteri i Kældre eller paa andre utilbørlige Steder, hvor der ingen Skorstene fandtes. Der maatte ikke haves Skorstene udaf Kældre igennem Muren, ej heller i udbyggede Skur, men de skulde alle gaa gennem Taget. I Stalde og paa Lofter maatte kun bruges Løgter, Bagerovne skulde være af forsvarlig Grundmur og ved Maltkøller skulde altid staa en Tønde med Vand, ligeledes skulde Købmændene være forsigtige med Oplag af Hør, Hamp, Beg og Tjære.

1653 udkom denne Brandordning paa ny med det Tillæg, at hver Brandmester skulde have en Under-

---

[1]) Stegekælde.

brandmester og særlig Tilhjælp af 10 Mur- og Tømmersvende, der straks skulde komme tilstede med de Slukningsredskaber, som hver havde faaet udleveret af Byen at have under sin Varetægt. En Gang om Aaret skulde Stadshauptmanden kalde hele dette Mandskab, 90 Mænd foruden Brandmestrene, for sig paa Raadhuset og optage Syn over deres Redskaber. Brandmestrene forskaanedes i Fredstid for Indkvartering og den lille Vagt og Underbrandmestrene og Mandskabet for den lille Vagt.

15. Avg. 1618 udkom en trykt Forordning om, hvorledes man skulde forholde sig til Forebyggelse af Ildsvaade paa Skibene langs Broen (Skibsbroen) eller i Havnene, idet det blev forbudt baade paa Skibene, paa Broen eller langs Havnen at tænde nogen som helst Slags Ild, dog maatte Skibene brade paa det dertil bestemte Sted.

Under Danmarks Krig med Kejseren 1627 mødte 40 Borgere efter Magistratens Tilsigelse paa Raadhuset, for i Forening med Officererne at gøre Forslag om en bedre Ordning af Vagtvæsenet. Efter Vagtskriverens Rulle var Tallet paa de Borgere, hvem Vagten paahvilede, kun 1280, medens der i den sidste Taxt, hvorefter der beregnedes Skat, var 2722 Borgere, foruden Kongens Instrumentister og Sangere, Smede, Skibstømmermænd, Arkelimestre, Konstabler, Aarsknægte, Skippere, Styrmænd, Baadsmænd og Beboerne af de nys byggede Huse ved Holmen. Disse 1280 Borgere skulde udføre Vagttjenesten, der var beregnet til 80 Personer og siden 1620 var forøget med 2 Vagter i Klædeboderne eller i Vimmelskaft og 2 foran Vejerhuset; ved hver Port var nu 10 Vagter om Døgnet, paa Vandkunsten 4 om Døgnet, ved Slagbommen udenfor Vesterport 2 om Døgnet. Skarvagten var derimod kun 11 Personer. Vagtmesteren, Vagtskriveren og den af Stadens Tjenere, der fulgte med Skarvagten, fik foruden deres Løn Betaling som for 2 Vagter eller 1 Mk.

Naar nu hver Vagt beregnedes til 8 Sk., gav dette en samlet Sum af 3650 Sletdaler, for hvilke Penge man mente

at kunne faa en bedre Vagt, naar man af det „gemene“ Borgerskab af Haandværkere, Dagløunere, Dragere eller deslige lejede for aarlig Løn af 28 Sletdaler 100 Personer, hvilke kunde skiftes til at vaage hver Nat. Vagtpengene kunde, som det tilforn havde været Skik, daglig indkræves af Vagtskriveren og leveres til en eller 2 Borgere, som saa hvert Kvartal kunde udbetale dem til Vægterne. Naar nu tilmed Tallet paa dem, der burde deltage i Vagten, ved Undersøgelse af Skattetaxterne fandtes at burde være 1266, der burde holde hel Vagt eller udrede 8 Sk. hver fjortende Dag, og desuden 701 kunde yde halv Taxt, og af 755 nogle kunde yde mindre Bidrag, kunde der foruden Lønnen til Vagtmesteren, Vagtskriveren, Stadens Tjenere, de 4 Portnere og 2 Mellemliggere i hver Port, udbringes 4142 Sletdaler, hvorfor der kunde antages 140 Mand, eller en Nattevagt paa 70 Personer. Skarvagten forøgedes nu til 20, desuden blev der faste Vagter i Gaderne i Klosterstræde, foran Raadhuset, Vejerhuset, i Kødmangergade, paa Hjørnet af Østergade og Pilestræde, ved Stranden foran Islandsk Kompagni, paa Hjørnet af Nørregade og S. Pederstræde og ved Slagbommen udenfor Vesterport. Naar Vagtmesteren om Natten kom med Skarvagten, skulde han afløse Vagterne med dem som fulgte ham, „hvilket i saa Maade kunde give en god, rigtig og ordenlig Vagt“.

Med Hensyn til Bevogtningen af Voldene og Portene i den farlige Krigstid, da kunde Borgerskabet give dobbelte Vagtpenge og der kunde lejes 150 Personer, der paa nævnte Steder kunde skiftes til at vaage hver anden eller hver tredje Nat.

Dette Forslag blev vedtaget af Regeringsraadet og blev altsaa den fremtidige Vagtordning. Kommissionen ender med følgende Udtalelse: „Og forhaaber vi, det skulde det gemene Borgerskab vel befalde, og kunde man siden gøre god Ordinans og Artikler, hvorefter samme bestilte Vagt sig kunde have at rette og forholde under tilbørlig Straf, ti ellers naar udi forrige Tider den store Vagt er

holdt, da har det gaaet hver 8. 9. og 10. Dag omkring, og naar Vagter er tilsagte, da har de kendt dem for gode dertil at gaa eller vaage selv, somme da have fremsendt nogle Lejekarle eller uforstandige Kompaner, som ej heller vare Borgere, somme deres Bryggersvende, somme ganske unge Drenge og Bengler, som ikke vidste at gaa om med Musketter, Bøsser eller Værge, hvoraf stundum er kommen Parlamente og stor Uenighed iblandt Naboer og Genboer, at den ene ikke vilde gaa saa vel som den anden; tilmed naar en ærlig Mand for Alderdoms Skyld ikke selv kunde, eller en anden ikke selv vilde gaa, da maatte de give de Lejekarle somme 2 Mk., somme 3 Mk. og stundum Øl og Mad til, mens de om Dagen vaagede, hvilket mange af Borgerskabet tit og ofte vel højligen har beklaget og har alligevel haft for saa mange Penge en uskikkelig og ganske uduelig Vagt“ [1]).

1627 dannedes altsaa et fast Vægter- og Politikorps paa 140 Mand, men hvad der svarede til senere Tiders Gadevægtere kendte man ikke til, der var som omtalt kun foruden Patrouillen nogle enkelte Steder i Staden besatte med faste Poster. Der kan altsaa paa den Tid ej heller være Tale om Afsyngning af Vægtervers [2]), og naar det under Belejringen 1658—60 omtales, at Vægterne hver Time raabte de bekendte Ord: „Hov Vægter, Klokken er slagen“ osv., der blev Begyndelsen til hvert af de senere Vægtervers, da var det alene Taarnvægterne, fra hvem de lød. 2 Kurer i Vor Frue Kirkes og 2 i S. Nikolaj Kirkes Taarn omtales saaledes oftere.

Vagtens Begyndelse og Afløsning betegnedes ved Klokkeringning, som naar det hedder 1626 om 2 Studenter, at „Vagtmesteren klagede over, at de havde den anden Aften været sammen med 2 dragendes Kaarder og slaget sammen

---

[1]) K. D. I 638—45. [2]) Til dette Resultat er ogsaa Fausbøl kommen i sin Udgave af Vægterversene 2 Udg. S. 21—25.

i Klædeboderne, efter det var udringet paa Vagt". Kl. 4 om Morgenen synes der at være ringet af Vagt[1]). Vagtklokken havde i det hele Betydning for den borgerlige Ro, saaledes var det paalagt Possementmagersvendene om Søn- og Helligdage at være hjemme i Mesterens Hus før Vagtklokken ringede[2]).

Stadens Vagtmester var den, der kommanderede og ordnede Vagten, og om Natten gik han tilligemed en Stadstjener omkring med „Skarvagten", der bestod af 11—14 Personer, og patrouillerede i Gaderne; i Ildebrandstilfælde skulde han have Tilsyn baade paa Volden, hos Portvægterne og paa selve Brandstedet, om der skulde findes ildesindede Personer[3]). Kongen havde særlig Interesse for Vagtmesterens Embede, hvorfor vi fra 1634 finder en Befaling til Magistraten om at „afskaffe" den daværende, eftersom „man i mange Maader mærkede hans Uflittighed". Det var Kongens Ønske, at han skulde have Magt til at tiltale de Folk ved Retten, som sendte udygtige Folk paa Vagt. Den ny Vagtmester Antoni Bødker klagede næste Aar over, at Jørgen Timian og flere Borgere havde skældt paa hans Ære og overfaldet ham, ligesom der paa Raadhuset engang havde samlet sig en Del Borgere, der vilde have overfaldet ham, hvis det ikke var blevet „afstyret", hvorfor Magistraten fik Befaling om at dømme i denne Sag og give Erklæring til Kancelliet om, hvorledes Sagen forholdt sig.

Magistraten afsatte imidlertid Antoni Bødker, inden den havde afsagt Dom i hans Sag, og beskikkede en anden, hvorover Kongen blev meget vred og gav Magistraten en Advarsel[4]). Endnu i September forundrer Kongen sig over, at Sagen mod Jørgen Timian ikke var paakendt, men den endte med, at Antoni Bødker blev fængslet, ti 19. Dec. udstædtes kgl. Brev til Rentemestrene om at undersøge en

---

[1]) Rørdam A. Arrebo I 76—77. [2]) K. D. III 122, 285. [3]) K. D. I 639—43. II 541. IV 769. [4]) Se foran S. 126—27.

Ansøgning fra Vagtmesterens Kvinde, og hvis hendes Angivelse befandtes rigtig, da sørge for at han kom paa fri Fod. — 1611 fik Vagtmesteren Penge til Krudt og Bly til at skyde Hunde paa Volden. I November samme Aar, altsaa da Antoni er bleven fængslet og en ny Vagtmester beskikket, udstædte Kongen den Befaling, at Rigens Profos skulde have Opsigt med Vagtmesteren, at han ingen Ubeskedenhed øvede imod Adel eller Uadel, „som til denne Tid sket er“, men at han flittig besøgte saadanne Steder, hvor der lod sig finde allehaande Selskab, og efter yderste Formue ved Nattetid hjalp at befri Gader og Stræder for al Modvillighed. Hvis Vagtmesteren blev forulempet af nogen, skulde Rigens Profos komme ham til Hjælp med sine Soldater, indtil Byfogden kunde faa Underretning[1]).

Dette var det første Forsøg paa Indsættelse af en Mand, der paa Kongens Vegne kunde have Tilsyn med Kjøbenhavns Politi, men det var først det enevældige Kongedømme forbeholdt at beskikke en særlig Politimester. Politiet vedblev fremdeles at styres som hidtil af Magistraten og Byfogden i Forening, uden at vi ellers hører noget om Rigens Profos. Denne Embedsmands Pligt var det ellers at haandhæve Retsplejen i Hæren. Ifølge en Bestalling af 1590 skulde han tillige føre Kjøbenhavns Borgere i Marken, naar de blev tilsagte til Mønstring, og stille dem i Slagorden[2]). Det er altsaa i hans Egenskab af Befalingsmand over Kjøbenhavns Væbning, at det faldt naturligt at give ham det omtalte Tilsyn med Vagttjenesten.

Ved Vagten var ogsaa ansat en Vagtskriver, der holdt Mandtal over og tilsagde de Borgere, der skulde gøre Vagt, ligesom han oppebar Vagtskatten. Han modtog derfor en aarlig Løn af Staden og desuden 1 Mk. for hver Dag, eller Betaling for 2 Vagter, desuden havde han fri Bolig.

---

1) K. D. III 155—56. V 148, 161—62, 164, 171, 180. 2) Rosenvinge: Gl. danske Domme IV 217.

Han skulde ogsaa hjælpe Kæmneren med Byens Regnskab, og hvis han var uvillig dertil, skulde han afsættes. Han havde Nøglen til Raadhuset og skulde derfor i Ildebrandstilfælde sørge for at tilvejebringe de der opbevarede Læderspande[1]). Han fik særlig Løn forat passe Uret paa Raadhuset.

Vagten i Portene, 2 Portnere og 1 Mellemligger i hver, bestod vistnok i Almindelighed af faste Bestillingsmænd, om den end foran omtales som Del af det af Borgerne stillede Vagtkorps.

Paa dette Sted maa ogsaa omtales Stadens Spillemænd, af hvilke der 1611 var 2. Desuden var der Pibere og Trommeslagere[2]), der særlig gjorde Tjeneste ved Mønstring af Borgervæbningen.

Foruden de nævnte Retsvæsenet og Politiet nærmest vedkommende Bestillingsmænd havde Staden følgelig flere andre, af hvilke de vigtigste her skal nævnes.

I Regnskaber fra det 18. Aarh. omtales det, at en Mark ved Hyltebroen (ved Løgten udenfor Nørrebro) i fordums Tid havde været brugt til Græsning af Byens Tyre; i endnu bevarede Antegnelser til Regnskaber fra Begyndelsen af det 17. Aarh. nævnes Byens Hingste. Byen havde altsaa Kreaturer og til at vogte disse maatte den have en Hyrde; 1529 omtales Hyrdegaarden, hvis Beliggenhed er ubekendt. 1570 forbydes det alle Borgere, hvad enten de bode indenfor Voldene eller i Haverne udenfor, at holde nogen særegen Hyrde, „men hvis Fæ eller Kvæg de have, skulle de drive for Stadens Hyrde og han det at vogte og gæmme hver Mand uden Skade“. Da det 1596 blev forbudt at holde Kvæg indenfor Portene, der blev drevet ud om Morgenen og ind om Aftnen, blev Folk tvungne til om Somren at lade det blive paa Fæleden Nat og Dag eller staldfodre det, hvorved Hyrdens Arbejde blev indskrænket, ti det var følgelig

[1]) K. D. I 486, 629, 638, 639, 642. II 281, 405. [2]) K. D. I 486.

vanskeligt om Aftenen at faa Køerne til deres rette Ejermænd. Saadanne fælles Hyrder var iøvrigt sikkert almindelige i mange Købstæder indtil den nyere Tid. Af Kæmnerens Instrux 1643 ses det, at der da var Stude og Kør, der ikke vogtedes af Byens Hyrde, og over hvilke Markmanden skulde holde Fortegnelse, at de kunde betale for Græsning paa Fæleden. 1656 ses det, at den nævnte Forordning fra 1596 ikke holdtes i Kraft, ti i en kgl. Forordning tales der om, at naar Kvæg løb fra Hyrden, naar han drev ud eller ind, og han straks forfulgte det, havde han intet forbrudt, men hvis Svin og Geder løb omkring paa Volden, Heste og Kør fandtes indenfor Søerne løse uden Hyrde, skulde der gives Bøder eller Kvæget være forbrudt[1]).

Tilsynet i Byens Avlsgaard havde Pligtsfogden, der havde fri Bolig og særlig Løn for Opsigt med Stadens Arbejdsfolk (Pligtsfolk). Han opkrævede Græspenge af Borgernes Kvæg paa Fæleden og stod i det hele til Kæmnerens Tjeneste.

Markfogden eller Markmanden havde Tilsyn med Fælederne[2]) (Græsmarkerne), og havde Bolig og en Kaalhave udenfor Nørreport; den, som Markmanden Holger Dønneke 1682 og hans Eftermænd bebode, var nuværende Nr. 68 paa Nørrebrogade med tilstødende Grunde, ligeoverfor Assistens Kirkegaard[3]). Han maatte ogsaa passe paa, at ingen skar Tørv, gravede Ler eller Sand paa forbudte Steder. Desuden var der Vangemænd, der passede Ledet til de forskellige Vange, men disses Brugere lønnede vel som oftest Vangemændene.

[1]) K. D. I 447. III 459—60. IV 749. [2]) K. D. III 370—71.
[3]) Gik han den nærmeste Vej til nuværende Blegdamsfæled, kom han til den ved de saakaldte Holger Danskes Briller, der vistnok, hvis Navnet er saa gammelt, oprindelig er opnævnte efter Holger Dønnike og intet har at gøre med hin store Sagnhelt, der egenlig først er bleven folkelig i vore Dage.

Til at have Tilsyn med de Vognmænd, Brolæggere, Pligtsfolk og Daglønnere, der var i Byens Tjeneste, beskikkedes omtrent 1624 en Brofoged, ligesom en Formand for Arbejdsfolk og Daglønnere.

1651 ansattes ved kgl. Befaling Oluf Stenvinkel som Stadskonduktør, der skulde afpæle Gaderne, saa de kunde have deres Afløb, Hullerne deri fyldes og Højderne jævnes; han skulde give Agt paa, at ingen byggede ud paa Gaderne, at Trapperne ikke gik for langt ud, at Rør med Regnvand ikke udmundede saa højt oppe, at Vandet kunde styrte ned paa Folk, der færdedes paa Gaden. Hvis Brolægningen ikke var i Orden, skulde han klage til Byfogden. Hans faste Løn af Byen var 100 Rdl. aarlig foruden hvad Folk vilde give, naar han efter sit Kaart anviste Folk de Byggepladser i den ny By, som de havde Skøde paa; dog stod det Folk frit for, om de vilde lade bygge ved ham eller andre Bygmestre.

Skarnfogderne eller Gadefogderne havde Tilsyn med Gadernes Renlighed; naar man ventede Vognmændene, der skulde føre Skarnet bort, gik de omkring i Gaderne og forkyndte dette ved Raab, og hvis nogen ikke efterkom deres Befaling om at feje Skarnet sammen og faa det paa Vognene, kom Dagen efter Skarnfogden og Brofogden med en af Fogedsvendene og udpantede den skyldige. Det var sikkert ogsaa dem, der hed Kvartermestre, idet hver havde sit Kvarter af Byen at have Tilsyn med.

En nyttig, men ringeagtet Stilling beklædte Natmanden, der ligesaa godt som Skarpretteren betitledes Mester, hvorfor han ogsaa undertiden kaldtes Natmesteren; hans folkelige Navn var dog Rakkeren. Hans Forretning bestod i at bortskaffe Skarn, døde Hunde og Katte og andre mindre Dyr, hvilket ansaas for uærlig Gærning, medens han fik særlig Løn for de større Dyr. Hvor foragtet han var, ses af en Forordning af 1647 om Gadernes Renlighed, hvor det hedder om de Folk, som gentagne Gange udkastede Skarn ved Stranden, paa Torvene, ved Volden eller paa andres Fortov,

at de skulde agtes som dem, der faldt Natmanden i Bestillingen og burde ej længer lides i Menigheden. Det samme skulde vederfares dem, der kastede eller lod kaste Aadsler paa Gader eller i Haver, „efterdi sligt ved Rakkeren og hans Gesinde bør paa de Steder uden Byen nedgraves, som dertil bestemte er“. 1624 hedder det om samme Forseelser, at for den førstnævnte straffedes Folk 3. Gang paa deres 40 Mk. og skulde ikke lides udi Byen hos ærlige Folk. Natmanden bode altid fjernt fra andre Mennesker; ligesom han før 1516 bode i den da øde Rosengaard omtrent ved Vognmagergade, havde han 1620 Bolig tæt udenfor Vesterport; da her imidlertid snart efter blev stærkt bebygget, er han flyttet derfra og 1661—89 bode han i Nærheden af den Ny Østerport, nu Rigensgade mellem Salviegade og Krusemyntegade[2]).

Strandfogden eller Havnefogden paahvilede der Tilsyn med Havnen; han skulde saaledes passe paa, at ingen kastede Urenlighed i Havnen, og opkrævede til Byens Bedste en Afgift af Brænde af Vedskuderne, foruden hans mange andre Forretninger[3]). Der var ogsaa ansat en Havneskriver, der førte Regnskab over Havnens Indtægt og Udgift og havde Bolig i den gamle Accisebod. Vejer, Maaler og Vrager oppebar derimod ikke Løn af Byen men af Magistraten. Det er en Selvfølge, at der var mange andre Bestillinger under Byen, saaledes en Vandmester eller Rendemester og Vandkiggere ved Vandrenderne, en Teglgaardsskriver ved Teglgaarden, hvilke vel ikke alle lønnedes umiddelbart af Byen men af Indtægterne ved de Bestillinger, de forestod.

Det kan endnu nævnes, at der en Tid var en Stadsmedicus, af hvilke Resen nævner først Doctor (Joakim) Scheel

---

[1]) K. D. II 757. III 281. [2]) Om Natmænd og de uærlige Professioner, hvortil Skorstensfejerne hørte, se F. Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk. [3]) K. D. II 399, 446.

„som siden sig herfra paa andre Steder har begivet", og efter ham Dr. Otto Sperling, der blev Stadsfysicus efter ham 4. Juni 1639 og antoges af Magistraten efter den daværende Statholder Korfits Ulfelds Anbefaling, med en aarlig Løn af 200 Rdl., hvilken han fik i 4 Aar. Han opgiver selv at have mistet sit Embede som Stadsfysicus, fordi Borgmester Jakob Mikkelsen var bleven hans Fjende, idet han ved et Bryllup maatte sidde nedenfor Sperling[1]). Efter Sperling blev ingen ansat før 1668. Kong Frederik I's Forsøg paa at faa en Læge ansat med fri Bolig i Graabrødre Kloster er omtalt Første Del S. 292.

Om Magistratens Kaldsret til gejstlige Embeder vil blive talt senere.

VIII. Borgerlige Ombud.

Vi har allerede foran omtalt de Krav, der stilledes til Borgerne i Henseende til Nattevagt i Gaderne, men en ikke mindre personlig Byrde var Forpligtelsen til Deltagelse i Borgervæbningen eller Byens Forsvar mod ydre Fjender. Ogsaa til Landets almindelige Forsvar maatte Kjøbenhavn yde Mandskab, undertiden endog en Borgmester og en Raadmand som dettes Førere[2]), men det Mandskab, der leveredes hertil, var vistnok mest Lejefolk. Til at deltage i Borgervæbningen var derimod enhver Borger forpligtet.

Ifølge Mønsterregistret af 30. Avgust 1588[3]) var der udskrevet følgende Tal Personer af hvert Kvarter:

[1]) Se Sperlings Selvbiografi i Suhms ny Saml. III 3, 222, 225. Om Stadslæger kan jevnføres Ingerslev Danmarks Læger I 333—35. [2]) Se P. V. Jakobsens Afh. i Nyt hist. Tidskr. I 129—236, især S. 143, 145, 150, 164, 165, 168, 172, 174, 183—85, 189. [3]) Endnu utrykt, i Geh. Ark.

Øster Kvarter	239	414.	Fændrik Peder Skrædder.	Hans von Hamborg. Høvedsmand
Strand —	175			
Snares —	165	357.	Fændrik Peder Munk.	
Vester —	192			
Nørre —	280	440.	Fændrik Peder Frandsen.	
Klædebo —	160			
Kødmanger —	255	430.	Fændrik Karsten Rytter.	
Frimands —	175			
Ialt	1641.			

Hver Ejendom var taxeret for et visst Tal Personer (1, 2 eller 3) og et visst Slags Vaaben; de fleste (1134) var Hageskytter med Rør (Bøsser), dernæst kom Harnisker, altsaa Folk i Jern og Plade (277), 132 mødte med Federspyd (korte Spyd), 21 med Slagsværd og 77 med Hellebarder. De, der var taxerede for Harnisker eller Slagsværd, var kun de fornemste Borgere, der næsten altid tillige ydede en Hageskytte. Af Underbefalingsmænd nævnes nogle Feltvebler, men næppe dem alle.

Kjøbenhavns Væbning var af saa stor Betydning, at en Statsembedsmand blev dens Fører, idet det 1590 blev paalagt Rigens Profos at føre Borgerne i Marken, naar de skulde mønstres, og stille dem i Slagorden[1]). Det er dog tvivlsomt, om han var den egenlige „Hopmand“, han var sikkert denne overordnet, vist er det i alle Fald, at de Høvedsmænd, der nævnes senere, var Borgere. Naar der var Udsigt til urolige Tider, lod Kongen foretage Mønstring paa Borgerskabet, saaledes udkom der 18. Avg. 1573 den Befaling[1]), at alle menige Borgere, der ikke var gamle eller skrøbelige, alle Tjenestesvende og andre Folk, der var „værgagtige“, skulde „staffere“ sig med lange Rør, Spyd (Spidse), Hellebarder, Kaarder (Degner) og andre gode Værger og lade sig mønstre af dem, som Kongen udsendte, og Byskriveren skulde optage en Fortegnelse over dem.

[1]) Rosenvinge: Gl. d. Domme IV 217. [2]) K. D. I 455—56.

Ingen af dem maatte derefter forlade Staden, at de straks, hvis der kom noget paa, kunde møde paa de Steder, hvor de blev tilsagte, siden lade sig bruge til Lands eller Vands, hvor det gjordes fornødent, og hjælpe til med at afværge Kongens og Rigets saa vel som deres egen Skade og Fordærv. Det var dog næppe Kongens Mening at bruge hele Byens vaabendygtige Mandskab til Udbud, da der saa ingen var til at forsvare Staden selv. Af en mere tiltalende Natur var den Mønstring, der blev holdt 1590 ved den skotske Kong Jakob den Andens Ankomst, ved hvilken Lejlighed Byen maatte laane 90 lange Rør, 1 Hellebard, 2 Federspyd og 7 Krudtflasker i Kongens Tøjhus[1]). Ved højtidelige Lejligheder traadte altid Borgerskabet under Vaaben og opstilledes langs de Gader, igennem hvilke der gik Processioner. Der var dog imidlertid sikkert Mønstring mindst 1 Gang om Aaret[2]), ti i nogle Antegnelser til de nu ikke længer tilstedeværende Stadsregnskaber findes saadanne oftere omtalte, saaledes 1608—09: „49 Daler 1 Mk. 1 Sk. er givet Trommeslagerne og Piberne og til anden Omkostning under alle 4 Faner („Fendlin") paa sidste Mønstring". 1609—10: „78 Daler er givet Fændrikker, Trommeslagere, Pibere saa og for Øl til Mønstringen, bør ikke at passere uden Trommeslagerens og Piberens Løn. 30 Daler er udgivet og bekostet paa en Fændriks Klædning, kan ikke passere". 1611—12 ses der at være under Krigen med Sverig holdt Vagt paa Volden, ti da nævnes: „1400 Mursten er forbrugt til Skorstene udi Vagthusene paa Volden, at forfare, hvor Stenene er henkomne, der forskrevne Skorstene blev afbrudte". „18 Daler givet for 6 Tdr. Rostokker Øl, som paa Mønstringen med Fændrikken og Befelingshebberne er fordrukket". „30 Daler er givet Peder Karlsen for en Fændriks Klædning." „12½ Mk. er givet for 1 Tde. Rostokker

[1]) K. D. IV 734. [2]) Om aarlig Mønstring er en kgl. Befaling af 29. Sept. 1554, se Jakobsen i Nyt hist. Tidskr. I 223.

Øl, som er fordrukket paa Mønstringen". 1612—13: „Pibere og Trommeslagere er givet hver 1 Dlr. om Dagen, er ½ Daler for meget". 1613—14: „13 Dlr. 24 Sk. er bekostet paa et Vagthus at hugge og opsætte og er ikke formeldt, hvor mange Bindinger det har været". „Hvis Rostokker Øl, Fændrikkerne tilholder sig, skal gøres Forordning paa". 1614—15: „196 Daler givet Thomas Lorck for 98 Kasjakker[1]) (Kapper) til Byens Behov; at erfare, om saadanne er udgivne til fattige Borgere, og om de dennem siden igen har betalt og hvor samme Penge er henkomne, og saafremt samme Kasjakker ikke er komne til fattige Borgere, da at forklare, hvor de er henkomne". 1615—16 afgjordes Spørgsmaalet om Øllet, men Udgiften til en Fændriks Klædning vilde Revisionen vedblivende ikke lade passere: „Er bevilget af Borgmestre og Raad 1 Td. Rostokker Øl under hver Fane, skal haves i Agt. Sammeledes hver Fændrik 30 Dlr. til en Klædning bør ikke at godtgøres, uanset her er godt Folk nok udi Byen, som har Formue at klæde sig selv".

Som det ses ovenfor, kunde der somme Tider være Tale om at levere de fattige Borgere Klædninger, der formodenlig skulde være nogenlunde ensartede. Hvad Vaaben angik, da maatte Borgerne selv holde sig med dem. Det hedder saaledes i Væffernes Lavsskraa 1550, at alle Brødrene skulde være pligtige „til at holde Rustning udi al Skikkelighed baade med Harnisk, Speds (Spyd), Hellebarder, Halvhager og anden Del, som de kunne tjene Kongen med, naar Behov gøres, hver efter sin Evne og Formue"[2]). Og i Vandtsnidernes Skraa af 1592 bruges de samme Ord, dog er der af Vaaben endnu tilføjet Stormhuer og lange Rør istedenfor Halvhager. Oldermændene i disse Lav skulde holde Register over hvilke Vaaben enhver var sat for, og det var forbundet med Bøde at forsømme noget i saa Henseende[3]).

[1]) Samme Ord som Kassekiug, fransk casaquin. [2]) K. D. II 294.
[3]) K. D. II 463.

Af en Vedtægt fra 1610[1]) ses det, at alle de Borgere, der skulde deltage i Væbningen, var fordelte i Roder, hver paa 10 Mand, af hvilke en var deres Formand eller Rodemester (Rotmester). Naar der skulde mønstres, rørtes Trommen i alle Gaderne og da skulde enhver af de menige, der kaldtes Rotgeseller, gøre sig „paa det bedste og sirligste“ færdig, saa han bevæbnet kunde være foran sin Rodemesters Dør, inden Trommen gik anden Gang, og naar den rørtes tredje Gang, gik hver Rode til Fændrikkens Bolig med de Vaaben og Værger, som enhver var taxeret for. Udenfor Fændrikkens Dør opstilledes nu hele den Styrke, der hørte under hans Kommando, og man marsjerede derpaa i Geled („Led“) udaf Byen eller hvor man ellers skulde hen, og efter endt Exercits marsjerede atter hele Skaren ind i Byen, hvor Høvedsmanden („Hopmanden“) derpaa aftakkede den, hvorefter Fændrikken først blev fulgt hjem og derpaa hver Rodemester af sit Mandskab. Det var strengt forbudt Musketerere og Hageskytter at skyde uden Tilladelse, ligesom ingen paa Marsjen maatte træde ud af Geleddet, langt mindre begive sig til Driks paa Gader eller i Huse, „paa det ingen Ulejlighed deraf skal foraarsages, men hver at holde sig ædruelig og skikkelig og være Hopmanden og „Befelhebberne“ udi alle billige Maader hørig og lydig“. For Overtrædelser betaltes Bøder, der deltes i 3 Dele, den ene til Kongen og Byen, den anden til Hopmanden og Fændrikkerne og Befelhebberne, den tredje til alle Rodemestrene. Fra en nær paafølgende Tid haves en Fortegnelse over alle Befalingsmænd[2]), hvoraf ses, at der var en „Hopmand“ Peder Andersen med hans Løjtnant Mathias Klavsen, af hvem Væbningen, der bestod af 4 Faner, kommanderedes. Ved hver Fane var der en Fændrik, en Fører og 4 Underbefalingsmænd, men det er ikke optegnet, hvor stort Mandskabet var.

[1]) K. D. I 582—83. [2]) K. D. I 590—91.

Under den svenske Krig 1644 udgav Magistraten en Samling Bestemmelser[1]) om Borgervæbningens Vagt, „den store Vagt“, saaledes kaldet i Modsætning til „den lille Vagt“ eller den sædvanlige Politivagt; disse Vedtægter blev igen fornyde 1657. Af dem ses det, at Hærens Benævnelser er trængte ind, der tales baade om Kaptejn og Korporaler. Ethvert Korporalskab skulde nu møde ved Korporalens Bolig og han skulde føre dem til den forordnede Samlingsplads, naar Trommen rørtes anden Gang. Kun de Borgere, der var bortrejste, syge, skrøbelige, gamle eller havde andet lovligt Forfald, turde udeblive og det kun naar de i Tide havde tilkendegivet det for Kaptejnen, men i saa Fald skulde de sende en anden i deres Sted, der om Vintren skulde have 2 Mk., om Somren 1½ Mk. for Nat og Dag, hvis det var en der lod sig leje; det var imidlertid af Vigtighed, at man sendte en Person, paa hvem man kunde stole, ti hvis han forsaa sig, blev ikke alene han straffet, men ogsaa hans „Principal“.

Af det samlede Mandskab blev der nu udtaget Skildvagter, der stod omkring paa Volden og i Portene og som blev afløste hver Time. Det var disse strengt forbudt at samtale med nogen og der var Livsstraf forbunden med at afskyde sin Musket om Natten uden Aarsag. Hvis nogen vilde stjæle sig over Volden eller i Mørke komme ham for nær, skulde han først 3 Gange raabe: Wer da og kalde paa Korporalen og da først give Ild. Det øvrige Mandskab af Korporalskabet, der opholdt sig i Vagthuse eller Corps de Garder, skulde da ile til med ladte Geværer og brændende Lunte, fra de andre Vagthuse skulde man hurtig skaffe sig Underretning om, hvad der var paa Færde, og først komme til Hjælp med den halve Rode, samt ufortøvet give Officererne paa Hovedvagten tilkende, hvad Skudet betydede. Der har saaledes været en Hovedvagt, hvor Officererne op-

---

[1]) K. D. V 264—71.

holdt sig, medens hver Rode af Mandskabet havde sin Corps de Garde omkring paa Volden. Paa Volden gik jevnlig Runder omkring, og naar den kom til en Corps de Garde, der hver ogsaa havde sin Skildvagt, kom hele Mandskabet ud i det fulde Gevær og med brændende Lunter, og Runden maatte sige Løsenet til Korporalen, der ikke maatte aabenbare Ordet for andre end Kongen, Prinsen, Rigens Hovmester eller en af Borgmestrene, hvilke alle agtedes for Hovedrunde. Paa Vagten var forbudt al overflødig Drik og Fylderi, Dobbel, Spil, Sværgen og Banden, ej heller maatte nogen lade hente til sig Øl, Vin eller Brændevin, men hvad man behøvede af Mad, Øl, Ildebrændsel og Lys, skulde man forsyne sig med, førend det blev mørkt og Vagten var sat. Drukkenskab straffedes strengt, en Borger fængsledes i Corps de Garden, en lejet Person (Hyrling) i Raadstuekældren, indtil der blev holdt Krigsret. Det var forbundet med Dødsstraf at bruge Vaaben mod hinanden paa Vagt, og forat forebygge ulykkelige Hændelser var det forbudt at affyre sin Bøsse efter Vagten paa Volden, foran Raadhuset, paa Gaden eller i sit Hus, men det maatte kun ske imod et Maal, der var opstillet paa Volden. Vagten i Portene skulde nøje give Agt paa fremmede og ubekendte Folk, maatte ikke tage noget af hvad der fandtes paa de Vogne, der kørte igennem, ej heller overfalde nogen uforskyldt med Hug, Slag eller ubeskedne Ord, dog maatte det staa enhver frit for godvillig at give Vagten et Stykke Brænde.

Foruden Varetagelsen af Byens Forsvar og Bevogtning, paahvilede der Borgerne en flittig Deltagelse i de offentlige Forsamlinger, idet de nemlig baade skulde møde paa Bytinget og paa Raadhuset, paa det sidste Sted dog næppe uden særlig Tilsigelse. Manglen paa Tingbøger og Raadstueprotokoller gør det imidlertid umuligt at sige, hvor stor Deltagelsen var i det offentlige Liv, det var dog næppe uden naar der holdtes Bursprog, at det var enhver Borger

paalagt at møde[1]). Saaledes som Sagen fremtræder i de bevarede Dokumenter, ses det imidlertid, at Fuldmagter til at handle paa Stadens Vegne ikke er udstædte af hele Menigheden, men af udvalgte Borgere. Førend Reformationen hedder det om saadanne Fuldmagter, at de er givne af et vist Tal, (30, 32 eller et andet Tal) af de mest agtede Borgere med menige Almues og Indbyggeres Fuldbyrd og Samtykke[2]), og det er ikke klart, om saadanne Folk forud er tilsagte eller om de paa Mødet er udvalgte af Forsamlingen. Da Magistraten 1525 fik Fuldmagt til at købe Serridslev Mark, var det de 28 Oldermænd og Stolsbrødre for Lavene, der udstædte Brevet, efterat de havde været forsamlede paa Raadhuset med flere af deres Medborgere[3]). Da Byen 1542 skulde sende 2 Mænd til Ringsted forat vælge Prins Fredrik til sin Faders Efterfølger, blev Fuldmagten, foruden af Magistraten og Byfogden, udstædt af Rodemestrenes 2 Oldermænd og 12 Lavsoldermænd[4]). Til Prins Kristians Valg 1584 udstædtes Fuldmagten af 4 Raadmænd, Byfogden, de 2 Kæmnere, 16 Borgere, Oldermanden for Rodemestrene og 13 Lavsoldermænd[5]). 1584 var Væverne, Snedkerne og Bødkerne repræsenterede, medens de ikke var dette 1542, og Oldermændene for Vandtsniderne og Kræmmerne nævnes ikke, derimod er de 16 Borgere, der nævnes foran Lavene, Byens store Handlende, der nu ikke nøjedes med at sende deres Oldermænd og følgelig aldeles beherskede Valget; Borgeraristokratiet har faaet Overmagten over Haandværkerne. Ved Tronfølgervalget 1608 mødte et lignende Tal Mænd som 1584, men da 1648 Fredrik III blev valgt og hyldet[6]), udstædtes Fuldmagten af 3 Raadmænd, Byfogden, de 2 Kæmnere og 23 Borgere, af

[1]) Om Forholdet i Helsingør og Randers, se Jakobsen i Hist. Tidskr. V 112 flg. Det er dog tydeligt, at Kjøbenhavns kommunale Forfatning var ikke lidet forskellig fra Helsingørs. [2]) Se Kjøbenhavn i Middelaldren S. 82. [3]) K. D. I 357. [4]) K. D. I 401. [5]) K. D. I 546. [6]) K. D. I 663, 666—67.

hvilke de fleste genkendes som Stadens første Handlende, Oldermanden for Rodemestrene og 18 Lavsoldermænd; idet nu Skipperne, Possementmagerne, Malerne, Tømmermændene, Murmestrene og Glarmestrene var komne til som ny Lav, medens Remsniderne ikke mere repræsenteredes; ved Hyldingen 1648 repræsenteredes Bogbinderlavet som det 19., men der mødte kun 22 Borgere udenfor Lavene, væsenlig de samme som ved Udvælgelsen.

Ved det sidste Tronfølgervalg af den senere Kristian V 1650 mødte 20 Borgere, der alle havde været med ved Valget 1648, og 19 Lavsoldermænd.

Det ses heraf, at det fra først af var Lavene, der havde den egenlige Indflydelse, men at Handelsstanden efter 1542 har faaet en saa overvældende Indflydelse, at den ikke lod sig nøje med at sende sine Oldermænd, men sendte flere af sine Medlemmer end alle de andre Borgere tilsammen.

Ved andre Lejligheder mødte udvalgte fra hvert af Byens Kvarterer, som det kunde synes i Forhold til Folkemængden, da Tallet er stigende. Dette ses ved 3 Forhandlinger, nemlig 1539 og 1567, da Magistraten fik udvist en bestemt Mark, og 1659, da der skulde foretages Valg af de 32 Mænd. Da var Tallet saaledes fordelt[1]:

		1539	1567	1659	Grundtaxten 1661
Øster	Kvarter	4	5	7	82000
Strand	—	7	7	17	99000
Snares	—	3	4	11	49000
Vester	—	4	6	4	35000
Nørre	—	5	6	5	44000
Klædebo	—	7	3	6	47000
Købmager	—	4	7	9	89000
Frimands	—	5	5	10	54000
		39	43	69	

[1]) K. D. I 396, 440—41, 704—05

De, der mødte 1659, var imidlertid „de fornemste“ [1]) Borgere i Staden og synes saaledes vel ikke at kunne være valgte i Forhold til Folkemængden, ti som Repræsentanter for Lavene mødte her ogsaa Lavsoldermændene, 14 i Tallet, men Tallet staar dog noget i Forhold til Grundtaxten af 1661, idet de højest taxerede Kvarterer valgte det største Tal. Ved de 2 foregaaende Lejligheder var der sikkert mange Haandværkere mellem de udvalgte. Fremgangen i Tallet 39—43—69 synes dog at staa i Forbindelse med Byens Tilvækst. Ved andre Lejligheder fremkommer andre Tal; da saaledes Magistraten 1620 traadte sammen med flere Borgere forat udarbejde en Instrux for Kæmneren, var disses Tal 31 [2]), hvoraf dog de 7 forhenværende Kæmnere, sikkert alle fornemme Borgere, og da 1627 et Tal Borgere paa Raadhuset opsatte ny Vedtægter for Vagttjenesten, var deres Tal 40. 1528 mødte ved Afhændelsen af en af Byens Grunde foruden Rodemestrene 32 af Menighedens Mænd [3]). Derimod var det 56 Borgere, der 1619 indvilgede i Søernes Afstaaelse til Kongen [4]). Med Hensyn til Byens Regnskaber hedder det, at disse hvert Aar blev aflagte i Borgmestre og Raads og de Dannemænds Overværelse af Menigheden, som der plejede til at tages [5]). Ved denne Lejlighed trakterede Byen med Øl. Om disse Mænd er valgte efter Kvarterer, vides ikke, men der maa dog være en Mening med, at udvalgte Borgere ved forskellige Lejligheder nævnes kvartervis. Maaske bestod endnu de fra ældre Tider bekendte Rodemaalsstævner [6]), hvor hvert Kvarter holdt særegne Sammenkomster, endnu beskikkedes jo 2 Rodemestre for hvert Rodemaal, der hvert havde sin Afdeling i Væbningen, sine Brandredskaber og deslige. Endnu inden den ny Kommunalordning 1659 udvalgtes i Belejringen 1658 4 Mænd af hvert Kvarter, „gode gamle Borgere“, „vise og forstandige

---

[1]) K. D. I 704. [2]) K. D. I 625. [3]) K. D. I 638. III 37. [4]) K. D. I 594. [5]) K. D. II 404. [6]) Kbnh. i Middelaldren S. 81.

Mænd", der paa forskellig Maade skulde varetage Borgernes Tarv[1]). Vi er altsaa ikke i Stand til at vide, efter hvilke Regler Borgere udvalgtes til at møde i mere ualmindelige offentlige Anliggender, medens der ved almindelige Lejligheder, saasom paa Tinget og især ved de Raadstuemøder, hvor der oplæstes Forordninger og kommunale Vedtægter, de saakaldte Bursprog[2]), sikkert mødte en stor Forsamling.

Der var imidlertid mange andre Maader, hvorpaa man personlig maatte opfylde sin Borgerpligt, den saakaldte Byens Tynge. For denne var Apothekerne fritagne, fordi de skulde passe deres Bod, og vi ser ved enkelte Privilegier for disse, hvori Byens Tynge bestod foruden Skatter og Afgifter, Deltagelse i Vagt og Væbning; Apothekerne var altsaa fritagne for at være: Tingmænd, Rodemestre, Synsmænd, Vurderingsmænd, Kæmnere, Kirkeværger, Fattigforstandere, Nævnsmænd, at kræve Tyrepenge „eller andet saadant" [3]). Tingmændene eller Stokkemændene skulde sidde paa Tinget og vidne om Rigtigheden af de paa Tinget udstædte Dokumenter, de er omtalte foran S. 251. Synsmænd blev udmeldte paa Tinge til at optage Syn i tvivlsomme Tilfælde, der ikke kunde afgøres ved Dom, førend en beedet Synsforretning forelaa. Vurderingsmænd skulde taxere Ejendomme til deres rette Værdi. Nævnsmænd var de 12 Mænd, der bode nærmest den sigtede og som skulde ved deres Ed fælde eller værge ham. Til Tingmænd, Synsmænd og Vurderingsmænd valgtes vistnok oftest kun simple Borgere, ligesom til at indkræve Tyrepenge, til at ombære Tavler i Kirkerne, de saakaldte Tavlemænd, og deslige. Derimod var Kirkeværger, Fattigforstandere, Overformyndere og Havneherrer ansete Borgere, men da disse nærmere vil blive omtalte i senere Afsnit, saa vil vi her endnu kun omhandle Kæmnere og Rodemestre.

---

[1]) Hjørrings Lejrespoliti. [2]) Foran S. 134. [3]) K. D. II 134.

Kæmneren var indtil Forordningen af 5. April 1581, som ovenfor S. 164 er omtalt, et Medlem af Magistraten, men da bestemtes, at to af Byens Borgere skulde udnævnes dertil, saaledes at hvert Aar den ene gik af, men der intet var i Vejen for, at man kunde vedblive i flere Aar, naar man selv ønskede det. 1. Maj 1620 udarbejdede et Udvalg af forhenværende Kæmnere og 24 af de bedste og ældste Borgere en Instrux forat tilvejebringe Ensformighed i Regnskaberne. Disse skulde som hidtil regnes fra Philippi Jacobi Dag (1. Maj) og til Aarsdagen derefter og deri indføres hele Byens Inventarium, hvilket den afgaaende Kæmner i 2 Borgeres og den svorne Byskrivers Nærværelse skulde levere den tiltrædende. Dernæst skulde der indføres al Byens visse Indkomst, nemlig Leje af Byens Ejendomme indenfor Portene, Jordskyld af Grunde indenfor Portene, Leje af Hytter og Skur udenfor Husenes Vandfald og Fodstykker paa Byens Grund, Leje og Jordskyld af Haver og Grunde udenfor Portene, hvorved skulde indføres Renten af de 300 Rdl., som Kongen 1607 betalte for Jordskyld af Haverne mellem Øster og Nørre Port, „hvilket nu er Hans Majestæts Have", Renten af 700 Rdl., som Byskriverens Residens paa Gammeltorv blev solgt for, og af 40 Rdl. for Jordskyld af Vognmændenes Lavshus, som Mikkel Vibe frikøbte; Lejen af Borgervangen, Vognmandsvangen, Blegdamme, Reberbaner, Møllebakker, Bundgarns Stade og af alle dem, der havde noget i Leje af Byen; den aarlige Byskat, der indførtes særskilt for hvert Rodemaal; den aarlige Skat af dem, som bode udenfor de 3 Porte efter hvers Brug og Næring; Græsbed af Kvæg paa Byens Fang opført med Ejernes Navne; iligemaade skulde de Folk, der bode udenfor Portene, indføres, hvorfra de var komne, hvor og i hvilket Stræde og Hus de bode, hvad deres Idræt, Handel og Næring var, paa det man bedre kunde vide, hvad for Selskab der aarlig nedsatte sig i Byens Forstæder, og at Kæmneren ved sin tilordnede Tjener og Pligtsfoged altid kunde holde et rigtigt og fuldkommet

Mandtal, ligesom om, hvor mange Stykker Kvæg hver holdt paa Byens Fang.

Foruden den visse Indtægt skulde i Regnskabet indføres den uvisse, nemlig Græspenge for Heste og Hopper paa Marken, Afgift af Byens Fold og af den nys begyndte Tørvegrøft, Gæsteskud af Fremmede, Indtægt af arvingløst og forbrudt Gods, af Rømningsgods, Byens halve Del af Sjette Penge af Gods, der førtes ud af Riget, af Pakker, Kister og Kramgods, Penge, der udrededes for at købe sig fri for Kæmnerens og for Rodemesterens Bestilling, for Vandrender, der blev indlagte i Gaardene, Sagefald og forskellige andre Indtægter, ligesom der skulde indføres, hvad Kæmneren og Havnens Forstandere laante af hinanden.

Som Udgift skulde opføres Byskatten og Afgiften af Serridslev Mark, ialt 113 Dlr., Byens daglige Tjeneres Løn, Jordskyld af andres Jorder, som Byen havde i Brug, Renten af 700 Dlr. for den Ejendom i Kattesund, som Byen købte af Vor Frue Skole til Bolig for Byens Tjenere, der havde mistet Boligerne i Raadhusgaarden, da denne blev udlagt til Nytorv; anden Gæld; Forbedring paa Træbroer, Stenbroer og Veje uden for Portene og for Byens Bygning (Befæstning).

For alle Udgifter skulde Kæmneren tage Kvittering og beregne alt efter den trykte Myntordning med 80 Sk. eller 4 danske Mark til en Daler. Da han skulde staa i Forskud for forskellige Udgifter, maatte han, „efterdi Kæmneriet er Borgerskabet som en Besværing i deres Hus og Næring til Forsømmelse, hver udi 2 Aar paalagt“, og Kæmneren ikke altid fik sit Tilgodehavende til S. Valborg Dag og ofte aldeles mistede dette eller fik det sent, have Udsættelse til Mikkelsdag med at klarere Regnskaberne. Vagtskriveren skulde „vare“ Regnskabet paa Byens Vegne, ligesom Kæmneren fremdeles maatte holde en Karl. Med Hensyn til Ejerskifte af Ejendomme udenfor Portene skulde han give god Agt paa, at saadant blev optegnet bag i hvert

Regnskab, ligesom om forfaldne Huse og øde Jorder, om Bagere og Bryggere, Brolægningen af Gader og Stræder efter kgl. Forordninger [1]).

24. Juli 1643 fik Kæmneren en ny Instrux. Det hedder i denne, at efterat man 1630 havde været foraarsaget til for en viss Løn at tilforordne én kontinuerlig Kæmner, saa erfarede man dog nu imod al Forhaabning, at samme velmente Betænkende i Længden mere og mere blev misbrugt formedelst Egenvilje, og det blev nu bestemt, at der, som i Aarene 1581—1630, skulde udtages 2 af Borgerne, der hver skulde være Kæmner i 2 Aar, saaledes at kun en af dem gik af om Aaret.

Det bestemtes heri som deres Pligt at tage Vare paa Byens Indtægter og Udgifter. De skulde derfor være tilstede paa Bytinget i Anledning af Bødernes Aftingning forat ramme Byens yderste Bedste og skulde være med til at besegle Tingsvidner, Skøder og deslige, ligesom de til Tinge og Raadhus skulde paatale Byens Rettighed. Om hvad der paa Byens Vegne skulde bygges og repareres, skulde de give Magistraten tilkende, have Opsyn dermed og siden lade 16 Dannemænd besigtige det, naar det var færdigt. Nu som hidtil skulde de have en Pligtsfoged, der lønnedes af Byen, til at have Tilsyn med Arbejdsfolkene, dog maatte der ikke betros ham mere end en Pligtsfoged vedkom. Til nærmere Underretning var nu Jordebogen fra 1620 paa ny gennemset [2]), ligesaa en Fortegnelse fra 1632 af 16 Mænd paa Skur, Udbygninger og udenbys Pladser. Derpaa opregnes de forskellige Indtægts- og Udgiftsposter, som vedkom Regnskabet, men paa Grund af disse kom Kæmnerne til at have saa mange Forretninger, at det blev en meget byrdefuld Post. De skulde bl. a. indkræve Skatterne til Befæstningen, hvorfor Rodemestrene hvert Fjerdingaar skulde mødes med dem med deres Mandtal paa Husejerne og gøre Af-

1) K. D. I 625—30. 2) Er afskreven i Resens Saml.

regning for hvad de havde oppebaaret; hvis da nogen resterede af de Folk, der ikke hørte under Borgmestre og Raad, skulde Kæmnerne give Rigens Hovmester det tilkende, at denne kunde befale Byfogden at inddrive Pengene i Kongens Navn. Ogsaa med Hensyn til overordenlige Skatter skulde de paaminde Rodemestrene at indkræve disse og indbetale Pengene efterhaanden paa Raadhuset til 2 dertil beskikkede Borgere, der igen leverede dem til Kæmnerne. De skulde tage Vare paa Avlsgaarden og sørge for, at der og hos Borgerne var det lovbefalede Staldrum. Det paahvilede dem og Byfogden at have Tilsyn med Gadernes Brolægning, men da hver havde sin Bestilling at passe, de ej heller kunde have Kendskab til alle Gader fra den ene Ende af Byen til den anden, „det og er daglig for Øjnene at se, hvad Skade det har gjort udi Kjøbenhavn, nogle uagtsomme og vanvittige Brolæggere dermed at lade raade og paa egen Haand fortfare uden et Hoved, som dem først, hvad de gøre skulde, afpasser og foreviser, og at Stenene ret paa sine Kanter bliver lagt udi ren tør Sand og vel støtter og ikke udi anden Jord og Skarn, hvad først forekommer, og derfor næsten hvert andet Aar igen maa opbrydes og omlægges, Byens Indbyggere til stor unødig Tynge og Besværing, saavelsom mange Huse og Gaarde slet til Ruin imod Privilegierne“, skulde man se at opdrive en Person, der altid kunde lade sig finde hos Brolæggerne og en Gang eller oftere hver Uge gaa igennem alle Gader og Stræder og med 24 Timers Varsel advare Beboerne om at have Sand i Forraad, medens han selv skulde forordne Brolæggere. Hvis samme Mand tillige kunde have Tilsyn med Voldene, vilde det være en stor Fordel, om Brøst derpaa straks kunde udbedres. Kæmneren skulde have i god Agt, at ingen Geder, Faar eller Kvæg kom paa Volden; det var Vagten paa denne og i Portene befalet at paase, at sligt ikke skede, under dens Løns eller Stillings Fortabelse. Kæmneren skulde ogsaa forsyne Vagten i Portene med Krudt og Bly til at

skyde paa Hunde og Høns, der kom paa Volden, og man fik 4 Sk. for hver Hund man skød; ligeledes skulde Kæmneren straks give tilkende, om der var nogen Brøst paa Stakitterne ved Volden, ved hvilke saadanne „skadelige Tingester“ saameget bedre kunde holdes fra Volden. Til Gadernes Renholdelse brugte Kæmneren Underfogden, hvis Løn 1630 var forøget med 20 Daler; denne skulde ogsaa paa Kæmnerens Vegne have Tilsyn med Vognmændene. Kæmneren skulde tilligemed Byfogden have tilbørligt Indseende med Bagerne og Bryggerne og udenfor Portene og inde i Byen med Skifte af de Ejere, af hvis Grunde der tilkom Byen Jordskyld. Han skulde ogsaa flittig paaminde de 16 Rodemestre, at de efterkom deres Instrux.

I det hele ses det, at det var en stor Byrde, som blev paalagt Kæmneren, der let kunde tilsætte sin Formue, foruden det store Næringstab, han led ved et helt Aar at maatte forsømme sin Forretning. Det var derfor tilladt at frikøbe sig for Bestillingen, sandsynligvis for en temlig betydelig Sum. Kæmneren havde kun en lovlig Indtægt, idet Teglgaardsvangen udenfor Nørreport, det nuværende Blaagaardskvarter, var lagt til Bestillingen, men da Statholder Gabel købte denne omtrent ved 1660, fik Kæmneren i Stedet 60 Daler om Aaret. Det ses ovenfor, at man ogsaa en Tid har anset det for bedre at beskikke en lønnet Kæmner, men dette fandt kun Sted i Aarene 1630—43.

Da det maaske kan have nogen Interesse at have en Fortegnelse over Kæmnerne, meddeles her en Liste over disse efter Resen:

Anders Krogmager og Erik Klemensen 1580—82. Søren Flue 1582—83. Lavrids Bing 1583—84. Søren Flue 1584—85. Knud Kræmmer 1585—88. Rasmus Jonsen 1588—89. Hans Reinholtsen 1589—90. Lavrids Overskærer 1590—91. Niels Hansen 1592—93. Mikkel Thomsen 1593—94. Niels Jensen 1594—95. Johan Badskær 1595—96. Søren Lademager 1596—97. Frands Lavrsen

1597—98. Rasmus Trane 1598—99. Herman Borgraf 1599—1600. Hans Madsen 1600—01. Povl Krag 1601—02. Haagen Jørgensen 1602—03. Bertel Kristensen 1603—04. Søren Nielsen Islænder 1604—05. Niels Hansen Skriver 1605—06. Peder Steffensen 1606—07. Jeronimus Garbes 1607—08. Jakob Adsersen 1608—09. Søren Itzen 1609—10. Melkior Hansen 1610—11. Bernt thor Schyren 1611—12. Lavrids Hansen 1612—13. Mogens Nielsen 1613—14. Mads Nilausen 1614—15. Peder Madsen 1615—16. Isaak Koruidsen Thild 1616—17. Jens Nielsen 1617—18. Rasmus Tønnesen 1618—19. Klavs Lavridsen 1619—20. Henrik Berner 1620—21. Mikkel Pedersen 1621—22. Morten Thunge 1622—23. Niels Kristensen 1623—25. Peder Nielsen Brod 1625—26. Jens Rasmussen 1626—27. Peder Pedersen 1627—28. Ukendt 1628—29. Hans Jensen 1629—30. Lavrids Bendtsen 1630—31. Peder Mortensen 1631—34. Peder Mikkelsen 1634—38. Søren Sørensen 1639—40. Peder Kristensen 1640—43. Lavrids Jensen 1643—44. Anders Hopner 1644—45. Jens Thomsen 1645—46. Niels Nielsen 1646—47. Kasper Grot 1647—48. Thomas Jensen 1648—49. Rasmus Hansen Munk 1649—50. Ditlev Witt 1650—51. Arnold Dyssel 1651—52. Ditlev Witt 1652—54. Kristen Jensen 1654—55. Thomas Nielsen 1655—59. Peder Rasmussen Juel 1659—63.

Den af Byens Bestillinger, der har vist den stærkeste Livskraft fra Middelaldren til vore Dage, er Rodemesterembedet. Der var 2 Rodemestre i hvert af Byens Rodemaal eller Kvarterer og de dannede som et særskilt Lav, der allerede optræder som saadant ved Hyldingen 1542. 1584 fik de et særeget Signet. De ny optagne Medlemmer blev der afkrævet „hemmelige Forpligtelser, og de beskattedes med Indgangspenge, ubillige Brødepenge, Ølskat og overalt med umaadelig Drik, foruden anden usædvanlig Paafund og Plage, Gud almægtigste til Fortørnelse og dem selv til Undergang og Fordærvelse“, hvorfor mange Borgere, især

Haandværksmænd købte sig fri for denne Bestilling, der var en af dem, der gik paa Omgang og som ingen kunde vægre sig ved at overtage. Disse Misbrug afskaffede Magistraten 3. Nov. 1606 og gav en Vedtægt for de 16 Rodemestre af følgende Indhold: Det havde fra gammel Tid været Skik, at hver Rodemester skulde tjene i 2 Aar, hvilket ogsaa skulde vedvare, men da det undertiden paa Grund af Dødsfald kunde ske, at der næsten paa én Tid blev antaget 2 i et Rodemaal, der altsaa kun vidste ringe Besked, skulde herefter en ny tilskikkes, naar en havde været Rodemester i 1 Aar, forat den yngre i det første Aar kunde lære af den ældre. Magistraten tilskikkede dem en Oldermand, der kunde tilsige dem til Møde paa Kongens og Byens Vegne; han maatte ogsaa have sig en Stolsbroder til Hjælp. Ingen ny Rodemester skulde herefter sværge Oldermanden eller de andre Rodemestre nogen Ed, men naar han havde faaet Magistratens Udnævnelse („Seddel“), skulde han gaa til Oldermanden og give ham „Haandfæstning“ at være ham lydig og følgagtig efter den Ed, han havde gjort Magistraten. Naar han lagde 3 Dlr. i Lavets Bøsse og gav en Dlr. til Oldermanden, til Skriveren og de Fattiges Bøsse, skulde han aldeles ikke yderligere besværes med Lavsindgang, Drik, Skænk, Penge eller Penges Værd, ej heller skulde der for hans Skyld gøres nogen Forsamling „enten Gækkeløb med Bjeldekanden langs Gaden eller i saa Maade“. Den sidst indtagne skulde tilsige til Samling, naar Oldermanden paabød.

De Pligter, der ifølge nævnte Instrux paahvilede Rodemestrene, var følgende:

De skulde have den almægtigste Gud for Øjne, udrette deres Bestilling med Flid og Troskab, afvende hvad der var skadeligt og befordre Kongens, Byens og Menighedens Gavn og Bedste, ikke forskaane nogen for lovligt Paalæg for Gunst, Gave, Vild (Partiskhed) og Venskab, ej heller af Had og Avind ulovlig beskatte nogen.

I hvert Rodemaal skulde de flittig agte paa Borgerskabets og Menigmands Vilkaar og Lejlighed og ved forefaldende Anledning sandfærdig give Magistraten Oplysning herom. De skulde have Opsyn med, hvor Fremmede og Udlændinge husedes og hæledes, og optegne dem, der husede „Huddestude, Løsgængere og Selvfødinger", „fordi det er skadeligt og fordærveligt Gesinde, hvilke imod kgl. Majestæts Mandat ikke bør at lides". Ved Mikkelsdagstider, naar Rodemestrene gik om i Kvartererne, og paa andre Tider skulde der flittig ransages efter saadanne Folks Lejlighed. Ved Mandtallene skulde opgives enhvers Haandværk, Idræt og Bolig, fordi der fandtes mange, der ikke skattede 4 Sk. og alligevel havde den største Frihed med Høkeri, Køb og Forprang. Med Indkvartering af Kongens Folk skulde de forholde sig oprigtig og ikke skjule for hverandre, hvor mange hver havde i sit Rodemaal. Den aarlige Skat skulde de inddrive og indbetale til Kæmneren, ligesom de med Billighed skulde fordele Byens Arbejde til Borgerne. Opkom Ildebrand, skulde hver møde med 2 Læderspande, der tilhørte hvert Rodemaal, der ogsaa havde sine Fyrstiger og sine Hager med Byens Mærke paa, hvilke Tømmermænd, Vognmænd og Dragere skulde være pligtige at føre til Stedet, hvor der var Ildsvaade; Redskabernes Vedligeholdelse paahvilede Kæmneren. Hver Mikkelsdag, naar Mandtallet var skrevet, og hver Paaske, naar Folk var flyttede, skulde de gøre Fortegnelse over ulovlige Ildsteder og paaminde Borgerskabet om at holde deres Brønde vedlige, ved Sommertide skulde de tilholde alle dem, der havde Brønde i deres Gaarde, at tilkendegive dette paa Porte og Døre, og de, som ikke havde Brønde, skulde sætte Vand i Tønder udenfor Dørene, som det fra gammel Tid havde været sædvanligt. Ved Ildebrand om Natten skulde de tilsige dem, der bode i Hjørnehuse, at hænge Løgter over Gaderne med tændte Lys i, at Folk, som vankede frem og tilbage, kunde kendes, paa hvilken Tid Vagtmesteren efter sin Instrux ogsaa skulde

have Tilsyn paa Volden og hos Portvægterne, saavelsom ved Ilden; det hændtes nemlig ved saadanne Lejligheder, at der forsamledes „allehaande gemen Folk og løs Selskab, som mere er geneget at gøre Skade og forkomme bedrøvede Folks Gods end at redde og Ildfare at afstille, udi hvilke Tider man og maa befrygte for Forræderi og anden Ulejlighed“. Naar Rodemestrene syntes at „ske forkort“ af Oldermanden, skulde de henvende sig til den Borgmester, som befalede deres Rodemaal[1]). Byens „hemmelige Ærender“ var det dem strengelig forbudt at aabenbare for nogen[2]).

16. Jan. 1632 fik Rodemestrene en rigtig Lavsskraa om deres indbyrdes Forhold[3]). Efter almindelige Bestemmelser om Stævner og forskellige Ting, der stemmer overens med Haandværkernes Lavsskraaer, hedder det, at de 2 Gange om Aaret ved Mortensdags Tid, naar Skatten var indkrævet og leveret Kæmneren, og ved S. Valborg Dag, naar Folk var flyttede, maatte de efter andre ærlige Samfunds Sædvane holde Adelstævne i det Hus, der laa dem belejligst, og da „udi fastende Sammenkommelse“ (inden man havde nydt noget) oplæse denne Ordning, dernæst forhandle det forløbne halve Aars uafklarede Handel og Urigtighed imellem dem indbyrdes og først da holde sig lystige med de Penge, der var indkomne som Bøder; dog maatte de ingen anden Drik bruge end Øl, som de førend Gildet skulde lade indlægge, saa at de aldeles intet skulde lade hente udenfor Huset i Kander „ved Gadeløb“. Den, der spildte mere Øl end det, der kunde dækkes med en Haand, skulde bøde 4 Sk., men gjorde han det modvillig, 1 Daler. Ellers maatte der intet drikkes ved andre Sammenkomster, og hvis Oldermanden eller nogen af Rodemestrene fandtes saa dristig, at han lod hente Øl eller anden Drik til Oldermandens Hus, skulde han

---

[1]) Man maa heraf slutte, at hver Borgmester i visse Tilfælde havde særligt Tilsyn med sin Del af Staden. [2]) K. D. II 536—41. [3]) K. D. III 104—08.

give Bøde. Ligeledes var det forbundet med Straf, naar Oldermanden med Rodemestrene gik i andre Huse eller paa fremmede Pladser forat drikke, førend de havde forrettet Magistratens Befaling og Ærende paa Kongens Vegne; ej heller skulde Rodemestrene ved deres Optagelse eller Afgang „bedrikkes“ eller deres Øl proberes, ligesaa lidt som dette skulde ske, naar Oldermanden fratraadte eller indsattes, „fordi Rodemestres Lav synes ligere deraf at være et Drikkeselskab end Rodemestres Forsamling, hvilket og er gemene Borgere til stor Skade og Forsømmelse“. Rodemestrene skulde ikke give hverandre Pasbord (Afsked) indbyrdes, men ligesom enhver tilskikkedes ved Magistratens skriftlige Befaling, saaledes skulde han af Magistraten have Afsked i Oldermandens og den Rodemesters Nærværelse, der tjente med ham, og den svorne Skriver (Byskriveren) skulde efter gammel Sædvane skrive paa hans Seddel. Rodemestrenes Indsegl eller Signet, der blev givet dem ved Kongens Hylding 1584, skulde ikke mere bruges i saa Maade, men gæmmes i deres Lavs Bøsse, idet det altsaa ikke mere var tilladt Rodemesterlavet selv at give sine Medlemmer Afsked.

Det var ikke alene Opkrævning af Skatterne og de dermed i Forbindellse staaende Mandtalslister over Borgerne, der paahvilede Rodemestrene, men de var ogsaa en Slags Repræsentanter for Borgerskabet ved forskellige Lejligheder, navnlig i alt, hvad der vedkom Stadens Pengevæsen. Det var saaledes dem, der i Forening med udvalgte Borgere var tilstede ved Aflæggelsen af Stadens Regnskab, og ved Afhændelse af Jorder og andre Grundejendomme maatte de ogsaa give deres Samtykke; idet der var 2 i hvert Kvarter, fremtraadte de saaledes som Stemmer fra Byens forskellige Dele. Det er ovenfor S. 312 omtalt, hvorledes man tog dem i Brug i Politiets Tjeneste, navnlig ved Ildebrand, derimod er den Mening urigtig, at de var Befalingsmænd ved Borgervæbningen, hvis Korporaler ogsaa kaldtes Rodemestre, der ikke maa forveksles med disse (se S. 298).

Ligesom Kæmnerne kunde Rodemestrene købe sig fri for Bestillingen, men det hedder herom 1580[1]), „at der er ingen Pendinge i saa Maade annammet udi nogle Aar, siden den Ordning er gjort, at ingen skulde være længer Rodemester end 1 Aar“. 1581 blev det dog, som nævnt, bestemt, at man skulde være det i 2 Aar.

IX. Skoler.

Som Arv fra den katholske Tid havde Staden Vor Frue Latinskole, men de Midler, hvorved den var bleven underholdt, gik tabt i Omvæltningens Tid, idet den hidtil havde staaet under Domkapitlets Bestyrelse. Ved Universitetsfundatsen 1539 bestemtes det, at Rektoren eller „Skolemesteren“ tillige skulde være Lektor ved Universitetet i Musik, og han er formodenlig ogsaa straks efter Reformationen tilligemed en Hører bleven beskikket til at lede Korsangen i Vor Frue Kirke, ligesom 2 Hørere forestod Degnetjenesten ved Stadens 2 andre Sognekirker; et Par andre Hørere og nogle af de ældste Disciple var Løbedegne ved de nærmeste Landsbykirker. Herved og ved Indtægterne for Ligbegængelser var der tarvelig sørget for Skolens Underhold.

Det er optegnet, at Skolen blev opbygget 1545, men derom findes ingen nærmere Underretning, saa dette betvivles af Skolens nyeste Historieskriver[2]). Da Børneskolen, den almindelige eller den partikulære Skole, som den kaldtes, var af stor Betydning som Stadens eneste Skole — i alle Fald

---

[1]) K. D. I 397. [2]) I Dr. H. Rørdams Universitetshistorie 1536—1621, I—III, behandles udførligt Skolens Historie, hvoraf ovenstaaende i flere Punkter er et Uddrag. Om Skolens Fundationer og Legater findes et lidet paaagtet Skrift i Folio af Borgmester H. C. Hersleb 1775. Resens Haandskrift, Vor Frue Skole, i Raadstuearkivet, er ogsaa en vigtig Kilde, tilligemed de sammesteds bevarede Regnskaber.

har vi ingen Efterretning om nogen anden saa tidlig — blev den ogsaa opfattet som vedkommende hele Kommunen, et Forhold, der ikke fandt Sted ved Landets andre store Latinskoler, der havde bevaret deres gamle Indtægter og ellers var Kommunerne aldeles uvedkommende som gejstlige Stiftelser. I Aaret 1548 holdtes et Møde i Borgmester Peder Jensens Stue, hvor det blev vedtaget af Kirkeværgerne ved de 3 Sognekirker med Hensyn til Skolen og den Gaard eller de Huse, hvor Skolemesteren og Hørerne bode, at alle Kirkerne skulde hjælpe til deres Bygning og Vedligeholdelse, Vor Frue Kirke med 41, Helligaands Kirke med 35 og St. Nikolaj Kirke med 24 p. C. Dette Forhold vedblev, uagtet Helligaands Kirkeværger allerede 1569 mente, at deres Kirke var sat for højt, da S. Nikolaj Kirke var rigere paa Indkomst, indtil 1665, da Forholdet blev omvendt, idet der blev paalagt Helligaands Kirke 24 og S. Nikolaj Kirke 35 p. C.; 1723 blev der atter gjort Forandring heri, saaledes at Vor Frue Kirke fik 33, S. Nikolaj 27, Helligaands 20 og Trinitatis Kirke 20 p. C.[1]).

I ovennævnte Forhold deltog Kirkerne i Opførelsen af en ny Skole 1599, men Udgifterne oversteg deres Evne, hvorfor flere Adelsmænd og forskellige andre gav et stort Tilskud paa 2800 Rdl. Denne Bygning opførtes lidt østligere end den gamle, nemlig op til Kirkegaardens Rist imod Skindergade, altsaa den østlige Del af den nuværende Soldins Stiftelse, paa samme Sted, hvor den skotske Postejbager bode, ved hvis Hus det store Opløb mellem Skotter og Tyskere begyndte 1519[2]). Det var sikkert dette Stenhus paa Kirkegaarden, der omtrent 1550 var blevet frataget Steffen Bager og lagt til Skolen[3]), hvis Plads dog snart igen blev for lille; ti 1589 var første Klasse og de 2 Forberedelsesklasser paa Loftet. Til denne ny Bygning gav Kongen ogsaa 13 Boder

---

[1]) Se nævnte Skrift af Hersleb. [2]) Anden Del, S. 64. Resens Haandskrift. [3]) Rørdam, II, 700.

i Kattesund, der tildels stod hvor det nuv. Raad- og Domhus staar og som solgtes til Kommunen 1610, foruden andre Indtægter. Denne Skolebygning var 1625 saa forfalden, at det hedder i en Indstilling fra dette Aar, at Muren og Bjælkerne paa den ene Side var nærved at falde ned; der stod saa fuldt med Sne og Vand i Lektierne, at Hørerne ikke kunde gaa med tørre Fødder. Da Skolemesteren og Hørerne ikke bode paa Skolen, kom de saa sent, at den bedste Del af Timen var forbi, hvorfor Skolen ogsaa var næsten tom for Disciple, da ingen havde Lyst til at sætte sine Børn deri, fordi ingen lærte noget. Desuden klagedes over Lemfældighed med Hensyn til Straffe [1]). Skolemesteren havde fra først af som Embedsbolig i Studiestræde en gammel Vikarieresidens, men 1578 befalede Kongen at undersøge, om et Hus ved Siden af Skolen, der tilhørte de Fattige, ikke kunde ombyttes med denne Residens; dette kom dog ikke til Udførelse ligesaa lidt som Kristoffer Valkendorfs Plan 1582 at købe en Gaard, der bebodes af Baltser Bogfører. Det var først 1634, at der opførtes en Bolig for Skolemesteren, Konrektoren og de 3 øverste Hørere i den vestlige Del af nuv. Soldins Stiftelse, ligesom Skolen var dennes østlige Del; Embedsboligen var sikkert opført paa den Plads, hvor den ældre Skolebygning havde staaet.

Som Tilsyn beskikkedes 1562 2 Professorer, der kaldtes Skoleinspektører og hvis Opgave det var at paase Undervisningens rette Gang. Dertil kom endnu 1572 et andet Tilsyn, der knyttede Skolen særlig til Byens verdslige Styrelse, idet Kongen paabød, at de 2 ældste Raadmænd og Sognepræsterne skulde indkræve og oppebære, hvad Folk i deres Testamenter eller paa anden Maade gav til fattige Peblinge og Skolepersoner, sørge for at det blev uddelt til disse og at der blev gjort klart Regnskab derfor. 2 Aar efter fik Biskop Povl Madsen og Professor Niels Hemmingsen kgl. Befaling om tilligemed

---

[1]) Kirkehist. Saml. 3 R. III, 8.

nogle Borgmestre og Raadmænd aarlig at visitere Skolen, idet de havde flittigt Tilsyn med, at Skolebørnene øvedes og forfremmedes i boglige Kunster og at der holdtes Hørere (Lokater), der var duelige og vinskibelige og flittig vilde og kunde undervise Skolebørnene. Ved den Tid begyndte Indtægterne at tiltage, idet Skolens Lærere, ifølge kgl. Befaling af 8. Nov. 1554, blev delagtige i Indkomsterne af det inddragne Vikariegods[1]). Desuden tilfaldt der Skolen fra Tid til anden Legater. Den første, der gav noget, var vistnok Raadmand Albert Kristensen[2]), og 1570 stiftede Søhelten Peder Skram et Legat paa 12 Daler aarlig, der af Sognepræsterne til Vor Frue og Helligaands Kirker skulde anvendes til at købe Sko og Hoser for, hvilke de saa skulde uddele iblandt „de fattige hjælpeløse Peblinger, de som ingen anden Hjælp har, anden end som de af Armod nødes til at gaa om Byen efter deres Føde“ [3]). Peder Skram havde en stor Gaard i København, der i Gavebrevet siges at ligge i Læderstræde tværs overfor Kompagniet, men som ogsaa gik ud mod Stranden; af den sydlige Halvdel af Gaarden skulde ovennævnte aarlige Afgift tages i Leje. Peder Skrams Arvinger opfyldte ikke hans Bestemmelse og solgte Gaarden 1608 til Morten Bornholm, der 1615 tilkendtes til at udrede Afgiften og betale Restancerne. Det ses andensteds, at P. Skrams Gaard laa vesten for Marcus Hesses Gaard[4]), der gik ud til Snaregade, men den er ikke den samme som den Markvard Rønnov ejede i tidligere Tid, nemlig Snaregade Nr. 12[5]), ti denne tilhørte 1584 Jørgen Urne[6]). Rigshovmester Peder Oxe stiftede 1574 et Legat paa 1000 Dlr., for hvis Renter der hvert Aars Mortensdag skulde uddeles Sko og Klæder til fattige Peblinge, og nogle Aar efter gav hans Søster Fru Inger Oxe 400 Daler i samme Øjemed, hvilket Exempel fulgtes af flere baade adelige og borgerlige.

---

[1]) Se foran S. 24. [2]) Se foran S. 228—29. [3]) Gavebrevet er trykt i Rørdams Mon. II, 90—92. [4]) K. D. I, 515. [5]) Kbh. i Middelalderen, S. 210. [6]) K. D. I, 545.

Det var ikke mange Tillokkelser, den videnskabelige Bane frembød i hine Tider. Den fattige Student kunde kun under store Savn fuldende sine Studier, men langt værre var de stakkels Skoledrenge stillede, der allerede som smaa maatte føle Armodens Tryk. Af nogle Regnskaber, der endnu er bevarede i Afskrift, over den Fordeling, som den ene af de Raadmænd, der havde Skolens Legater og Peblingenes andre Indtægter under Opsigt, foretog af Klæder og Sko[1]), ses det, at 1580 var hele Indtægten 31 Dlr. 6 Sk. Enhver, der fik Almisse, fik 1 Par Sko og 1 Mk., saaledes i dette Aar 40 københavnske, 10 sælandske, 5 fynske Disciple. Desuden købtes der Klæde og Vadmel til Vomper (Vams), Bukser, uldne Skjorter og Strømper (de sidste ogsaa af Vadmel). Skræderlønnen var just ikke stor: 8 Sk. for en Vompe, 8 for en ulden Skjorte, 5 for et Par Bukser, 3 for et Par Hoser. Der anskaffedes ogsaa 1 Kjortel, der kostede 8 Sk. at sy; et Par Sko kostede 1 Mk. Næste Aar uddeltes 47 Par Sko og 4 Kjortler foruden andet Tøj. 1582 var Indtægten vokset noget; da købtes for 10 Dlr., som Kristoffer Valkendorf havde givet, et Stykke Gørløst Klæde[2]), hvoraf der gjordes 6 Kjortler. Nu kom en ny Udgift, ikke til de syde Strømper, men til islandske Hoser. 1587 var Indtægten bleven betydelig større ved Hjælp af de nedenfor omtalte Ligpenge, der da var 62 Dlr., og der anskaffedes 92 Vomper, 47 Uldskjorter og 47 Par Bukser; da var Skolen ogsaa udvidet, ti der omtales foruden de 6 Lejser (Klasser), af hvilke den 6te var Skolemesterens eller Mesterlektien, ogsaa Donatlektien og Abc-Lektien, hvis Disciple kaldtes Donatister og Abcdarii. Da var der 136, der nød Almisse, 1588 var der 177 og 1589 174. 1588 købte man sort og grønt Gørløst Klæde til Vomper og Bukser, 1589 brugte man ogsaa „Norderklæde“; i det sidste Aar var man bleven saa velhavende, at man

---

[1]) Disse Regnskaber lod P. Resen afskrive efter Orig. i Bispearkivet. [2]) Klæde fra Gørlitz.

kunde anskaffe 16 Kapper til de 2 øverste Klasser og Duxen i fjerde.

Nu fattes Regnskaberne indtil 1647, i hvilket Aar 304 fik Klæder, 1648 var der 309, 1650: 355, 1653: 255, 1654: 120, 1655: 168, 1656: 181. I de højere Klasser lavedes Klædningerne af Klæde, i de nederste af Vadmel. Donatlejsen hed da Sinke og Abclejsen nederste eller liden Sinkelejse.

Vi ser heraf det store Tal paa Disciple, ti alle var følgelig ikke fattige, saa man nok kan lægge et ikke lidet Tal til det nævnte. Af Bestemmelserne fra 1577 om Ligbegængelser ses, at en Lejse regnedes for 40 Peblinge, saa man paa den Tid kunde regne Tallet til over 300. Peder Palladius siger en 40 Aar tidligere: „Der er halvtredje hundrede dejlige Peblinge paa denne Dag, ogsaa Bønderbørn, udi Kjøbenhavns Skole; deres Forældre hjælpe mindst til deres Føde, de faa den alligevel, Gud være Lov, Gud forser dem vel, de hellige Engle ere hos dem, gode gudfrygtige Borgere forse dem med Hus og Almisse, saa dem skader dog intet.“ Det er interessant at se, hvorledes den lærde Skole i Medfør af Kirkeordinansen 1537 har været nødsaget til at begynde med den første Elementærundervisning, der ellers kun meddeltes i den fornemme Skrive- og Regneskole, der vist ikke var for den fattiges Børn. Der var ogsaa et stort Tal i de mindste Klasser, saaledes var der alene af fattige 1647: 133 i begge Sinkelektier, næste Aar endog 140. Til dem sendte saaledes den mindre velstaaende Borger sine Børn, naar han da satte Pris paa Lærdom, og havde derved foruden den fri Undervisning den Fordel, at Børnene baade fik Klæder og tildels fri Kost, ti Peblingernes Tiggeri var det eneste lovlige. Det hedder saaledes i en Forordning af 1587, at det ikke skulde være forment fattige Folks Børn, som gik til Skole, at bede deres Brød for Godtfolks Døre, som det havde været sædvanligt hidtil, ligesom at søge Hjælp hos fremmede Folk i deres Herberger. Dog maatte saadanne Degne eller Peblinge ikke løbe efter fremmede vejfarende Folk paa Gaderne eller uden-

for Byen, for hvilken Overtrædelse Skolemesteren først anden Gang skulde straffe dem med Ris og tredje Gang forvise dem af Skolen og Byen. Dog maatte det ved Markeder eller anden stor Forsamling tillades nogle at besøge Godtfolk med deres „David“ (formodenlig en Figur, hvormed de legitimerede sig) og Bækken.

Da Konventhuset i Silkegade indstiftedes 1630, bestemtes det, at de fattige Skolebørn, som plejede at gaa for Døre, naar de kom fra Skole, herefter en Gang om Ugen istedenfor skulde samles paa Konventhuset og der faa saa megen Almisse af Brød og Smør, som de kunde hjælpe sig med den Uge[1]); hvad de fik, gav de saa til deres Værter at gæmme, men Øl blev indlagt paa Skolen, at enhver kunde tappe deraf, saa ofte han var tørstig. Ved denne Bestemmelse blev den Skik altsaa ophævet, at Skolebørnene gik omkring og tiggede Brød, ligesom der ej heller mere maatte skænkes for dem, naar de sang for Lig. Det var imidlertid besværligt for dem at møde paa Konventhuset, og der kom Klager over at deres Husværter ikke handlede saa redelig med deres Udspisning, som de burde, hvorfor der blev forordnet en Bager, der hver Uge skulde levere det fornødne Brød i Skolen, saaledes at enhver, der trængte, hver Dag kunde faa Brød for 1 Skilling og Smør dertil, og Bryggerne leverede det Øl, der behøvedes, som det synes frit; desuden fik hver trængende af Rektoren 2 Skilling til om Ugen, hvilke Penge de fik ugevis. Endelig blev Disciplene i de øverste Lektier „af Borgerskabet antagne at skulle gaa i deres Huse til Maaltids Tid og der spises (bespises), at der var den Borger, som tog sig 2 fattige Skolediscipler an paa bemeldte Maade, andre 1, der var tvende, som tog en osv. Derudi gik Professorer og Præsterne de andre for med godt Exempel“.

[1]) Det var ved et kgl. Gavebrev paa over 23000 Rdl. til de Fattige, at det bestemtes, at ogsaa de fattige Skolebørn skulde blive delagtige i Ydelserne fra Konventhuset. Om Skolens Del heri se nævnte Skrift af Hersleb, S. 4—5.

Biskop Hans Povlsen Resen var især en Velgører mod de stakkels Drenge. 1630 stiftede han et Legat paa 1000 Rdl. til Uddeling af Brød, hvilket kaldtes Resenii Brød, og 1634 et andet af samme Størrelse til Smør, hvilket dog ophørte 1650, da ogsaa de sidste Penge blev bestemte til at købe Brød for. Hans Sønnesøn Præsident Peder Resen forøgede endnu Kapitalen med 1000 Rdl. 1675[1]).

Bedst stillede var de 12 „Degne“, hvem Kristian III gav fri Kost fra Provianthuset, „hvilken de selv hentede og lod koge for sig udi et Hus hos godt Folk“. Senere blev de bespiste i Kommunitetet[2]); til Gengæld skulde de forrette Sangen i Slotskirken, naar Kongen ikke var tilstede, ti ellers udførtes den af de kgl. Sangere. Disse kaldtes Davidsdegne, hvilket Navn oprindelig maa have Hentydning til Kong Davids Sangværk; de kunde ogsaa bruges ved Ligbegængelser ved Holmens Kirke under visse Forbehold, men 1659 blev det befalet, at hvem der vilde bruge dem der, skulde sørge for at Begravelsen var færdig Kl. 1, saa Davidsdegnene til dette Klokkeslet kunde forføje sig til Skolen[3]).

Det var iøvrigt en gammel Skik ved fornemme Begravelser at lade Skolens Personer følge i Processionen og i Aaret 1577 vedtoges der visse Bestemmelser herom[4]), hvoraf det ses, at dels kunde en enkelt Lektie tilsiges, hver med sin Lærer, idet hver Klasse havde sin, der underviste i alle Fag, dels mødte hele Skolen. Der var ogsaa Disciple, der sang over Graven, hvilke kaldtes Notarii. De Penge, der kom ind herfor, deltes i 4 Dele, den ene til Skolemesteren, de 2 til Hørerne og den fjerde til Peblingerne, men de 8 Sk., som Notarerne fik, tilfaldt disse alene. Denne Indtægt af Begravelser var sikkert den væsenligste for Hørerne og Disciplene, og den er Skyld i, at der efter 1577 kunde uddeles saa rigeligt af Klædningsstykker som det skede, ti

---

[1]) Resens Haandskrift. [2]) Dette fandt ikke Sted 1671 (Suhms Ny Saml. III, 181). [3]) K. D. III, 485. [4]) K. D. I, 465.

førend dette Aar fik Børnene vistnok intet, saasom det var paa Grund af det Tab, Skolemesteren led ved Fordelingen, at der bevilgedes ham 1581 Kongetienden af Fanefjord paa Møn.

Ved Mortensdagstid og Jul gik Disciplene omkring og sang for Folks Døre. Dette var ikke en uordnet Skare Drenge, der gik og gjorde Spektakler, men Rektoren delte dem i Afdelinger, hver med en „Præses“, der skulde lede Sangen og modtage de indkommende Gaver, og med en „Collector“ eller „Judas“, der skulde gemme Pengene. Ligeledes var der et Par Notarer, der skulde optegne, hvor meget der kom ind og hvem der opførte sig usømmelig. Det var befalet dem at staa stille i Rækkerne og taalmodig vente paa Gaverne, og de maatte ikke tale andet end Latin, hverken i Byen eller naar de kom hen paa Slottets Bro, hvor der synes at være skænket dem Almisse fra Slottet. Det var sikkert ogsaa kun latinske Sange, de sang, ti det var kun ved deres Kendskab til de døde Sprog, at de bevarede deres Overvægt fremfor andre Børn, og ved deres halv gejstlige Dragt og den Mulighed, at de kunde komme til i Fremtiden at beklæde gejstlige Embeder, at Samtiden fandt, at det var en Gud velbehagelig Gerning at hjælpe saadanne fremfor andre Fattige. To Gange om Dagen maatte Disciplene møde til Korsang i Vor Frue Kirke, dog ikke alle paa en Gang, men kun 2 Klasser ad Gangen.

Medens saaledes Undervisningen ofte blev afbrudt, saa gaves der paa den anden Side ingen Ferier. I et Brev fra Biskop Hans Mikkelsen i Odense til Kansler Kristian Friis andrager Biskoppen, „at Skolerne ikke skulle opgives i Hundedagene, efterdi det er aldeles ufornødent og Disciplene saa vel som deres Forældre have af saadan Hjemlov stor Skade“. 15. Feb. 1621 udkom dernæst en kgl. Forordning, hvorved Sommerferien blev forbudt, „efterdi saadant fast forhindrer Ungdommens Studering“ [1]). Borgmester Lambert

[1]) Kirkehist. Sml. 3 R. II 706, 737.

Jensen i Nyborg sendte 1645 sin 16aarige Søn til Kjøbenhavns Latinskole og optegner selv herom, at han „gik der udi Skolen og ikke maatte komme hjem, førend Anno 1650, der han da, Gud være Lov, er bleven Student“ [1]). —

I Kristian III's Kirkeordinans 1539 hedder det: „Udi hver Købstad skal være aleneste én Skole og alle hine andre Pugeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges, saa skal hun deles i flere adskillige Lektier, at der kan gøres Skelned (Skilsmisse) paa Børnene, ikke skal der heller andet læres i dem end Latin, fordi Latinskoler fordærves gærne af de danske og tydske Skoler“.

Det forudsættes altsaa herved, at der tidligere har været andre Skoler i Købstæderne end de latinske, og man skulde synes, at her var et udtrykkeligt Forbud mod Oprettelse af andre Skoler end de lærde. Dette er dog ikke Tilfældet, Forbudet gælder alene private Skoler, ti lidt nedenfor i Ordinansen hedder det: „Skriverskoler, som man dem holder for Drenge og Piger og andre de, der ikke duer til at lære Latin, maa Øvrigheden forsørge, dog skulle Forstanderne til samme Skoler se til mere, at sand Gudfrygtighed maa samme Børn saa efter Haanden indgydes og indgrundes af Børnelærdommen“.

Det blev altsaa Øvrighedens Opgave at oprette Skoler for Børn, der alene skulde undervise i de simplere Elementærkundskaber, de saakaldte Skrive- og Regneskoler, og der er ingen Tvivl om, at en saadan Skole snart er bleven oprettet i Kjøbenhavn, om det end først er en Snes Aar efter, vi finder den nævnt. 1560 udkom nemlig „en ny konstig Regnebog“ forfattet af Anders Olsen, „som holder Regne- og Skriveskole udi Kjøbenhavn“. Det et vist ikke meget oftere, den findes nævnt, og de mere formuende Købmænd sendte deres Børn til Tydskland eller til mere navnkundige Skoler. Henimod Aarhundredets Ende var der i Ribe en

---

[1]) Pers. Tidskr. I 89.

bekendt „Skriveskole“, der forestodes af en Raadmandssøn fra Byen, Peder Pedersen Trellund, der drev sin Skole, i hvilken han endog underviste i at skrive Tydsk, op til et stort Ry, saa endog Biskoppen og andre Standspersoner satte deres smaa Sønner og Døtre i Lære hos ham. I Ribe havde han en Underlærer, der efter Datidens jevne Sprogbrug kaldtes hans „Dreng“. Peder Trellund forfattede i Haandskrift et Skrift kaldet Skrivekunst, skrevet paa Pergament og tilsendt Kongen, der 1591 benaadede ham med 30 Daler aarlig af Riberhus. Han forstod sig ogsaa paa at skrive paa Marmor, saa man baade har Ligstene fra hans Haand og en Tavle, der nu findes paa en jydsk Altertavle. Hans Dygtighed maa have været bekendt i videre Kredse udover hans Fødeby, ti 1599 blev han Skolemester i Kjøbenhavn; 22. Marts dette Aar bevilgede Kongen ham nemlig ½ Læst Rug og ½ Læst Byg aarlig af Kjøbenhavns Slot, da han „haver lovet og sig paataget at ville holde en Skriverskole her udi vor Købsted Kjøbenhavn og Ungdommen til at skrive og regne informere og optugte“. Denne kongelige Benaadning er altsaa falden umiddelbart efter hans Kaldelse hertil, i hvilken Stilling han forblev til sin Død 28. Jan. 1612[1]). Han holdt formodenlig Skole i den Gaard, han ejede vesten for Raadhuset. Hans Skole her maa ogsaa have været i god Ry, ti 1606 sendtes en adelig Dreng Hans Krabbe til hans „fornemme tydske og danske Skole“ [2]).

1609—20 nævnes en Rasmus Nielsen Skoleholder[3]), der lejede en Gaard i Raadhusstræde, hvor han bode 1620.

1609 ejede Skolemester Rasmus Jørgensen en Gaard paa Amagertorv[4]).

---

[1]) Om P. Trellund, se Kinchs Oplysninger i Saml. til jydsk Hist. og Top. III 191—97. VIII 46—48. [2]) Gjellerup og Bricka: Den danske Adel S. 506. [3]) K. D. I 607. II 558. [4]) K. D. II 563.

15. Avg. 1633 lejede Johan von Schlessel, „Indvaaner og Skolemester i Kjøbenhavn", Universitetets Gaard norden for Skoboderne, vesten op til Kristoffer Munks Gaard. 2 Aar efter, 18. April 1635, lejede han, der her kalder sig „Skoleholder", en Gaard paa Hjørnet af Skoboderne og Klosterstræde og som Kristoffer Munk senest ibode; han bebode saaledes de 2 Gaarde i Vimmelskaftet, der laa nærmest vesten op til Klosterstræde. 13. April 1643 lejede Ditmer Bøfke Hjørnegaarden, „som min Svoger Jokum von Schlesell senest iboet har". 2. Jan. 1643 ejede „Jochum van Schleitzell" derimod en Bryggergaard paa Amagertorv [1]), men om disse Mænd er Peder Trellunds Efterfølgere eller private Skoleholdere, vides ikke. I ethvert Tilfælde havde de næppe Ære af deres Skoler, ti Magistraten maatte igen søge til Ribe forat finde en duelig Lærer. Peder Trellunds Søn, Villum Pedersen Trellund [2]), var dansk Skoleholder i Ribe, og blev kaldet af Magistraten i Kjøbenhavn 6. Avg. 1639. Hans Kaldsbrev lyder saaledes:

„Vi Borgmestre og Raad udi Kjøbenhavn gøre vitterligt, at vi paa forskrevne Kjøbenhavns Bys og Menigheds Vegne haver bestilt og antaget saa og hermed bestiller og antager ærlig og velagte Mand Villum Pederseu Trellund, Borger og Indvaaner udi Ribe, her udi Staden en Skole at anrette og holde og derudi Ungdommen i danske og tydske Maal at læse og skrive, saavelsom udi Regnekonsten instituere og undervise, og til større Ungdommens Forfremmelse foruden sig selv en bekvem Person til Medhjelp eller Hører selv forskaffe og underholde og sig i alle Maader hermed saadan Flid og Vinskibelighed anvende, som han for Gud og alle Godtfolk kan forsvare efter hans derpaa til os udgivne Reverses videre Formelding, og for samme Villum

---

[1]) K. D. III 239. [2]) Han maa iøvrigt have nydt en lærd Opdragelse, ti han er vistnok den Søn af P. Trellund, der fik Tilladelse til at komme i Sorø Skole.

Trellunds tro og flittige Tjeneste haver vi hannem paa Byens Vegne lovet og tilsagt og hermed love og tilsige: Først et frit Hus med efterhaanden fornøden Bygning at holde ved Magt og Lige, som hannem til samme sin Forretning tjenligt og bekvemmeligt være kan. For det andet et halv hundrede Rigsdaler til Besolding om Aaret, som Byens Kæmner hannem derom aarligen, imeden og al den Stund han samme Bestilling betjener, erlægge skal, og derforuden sin Løn og Rettighed af dennem, som Børn til hannem sættendes vorder, selv at fordre og oppebære, som ret og billigt eragtes kan. For det tredie, at han paa Øvrigheds gode Behag for al borgerlig og Byens Tynge, i hvad som helst det være kan, skal være fri og forskaanet, og skal denne hans Bestalling sin Anfang fra Paaskedag førstkommendes 1640 gevinde, hvorefter Byens Kæmner, som nu er eller herefter kommendes vorder, sig haver at rette og forholde".

I Resens Samlinger findes følgende Oplysninger om Skolen, udskrevne af en gammel Skoleprotokol fra den Tid:

„Eftersom udi denne By og Menighed indtil des for en dygtig Skolemester, som godt Folks Børn udi Skriven og Regnen paa Tydsk og Dansk, saa og udi Bogholden lære og undervise kunde, stor Mangel og Brøst været haver, saa mange derudover med stor Bekostning og Pengespilde deres Børn derudi at oplæres udenlands at forskikke foraarsaget været haver og en Part for stor Penges Udgift ringe nok der lært bleven, og paa det saadant kunde ved bedre og bekvemligere Midler forekommes, da haver Borgmestre og Raad efter kgl. Majestæts naadigste Befaling og en Del af Borgerskabets egen Begæring ærlig og velagt Mand Villum Pedersen Trellund fra Ribe og hid til Byen forskreven, som sig her sammesteds for en Skolemester udi danske og tydske Sprog Godtfolks Børn med Regnen og Skriven at informere skal lade bruge, saa og udi Bogholderi dennem, dertil Lyst haver, at lære og undervise, og paa det hannem ej alene

en bekvemmelig Plads til slig Skoleholden forskaffes kunde, men og at Natmesterens Gang fra Tugthuset over Helliggejstes Kirkegaard afskaffes og igennem en anden Plads heden forordnes, da haver Borgmestre og Raad med en Del af Borgerskabet for godt og raadeligt eragtet et Køb med Iver Kjær, Borger her sammesteds, om tvende hans Vaaninger liggendes der ved Kirken næst fra hans Port og ud til Kirkegaarden til forskrevne Skoles og Pladses Fornødenhed afslutte og hannem paa den ganske Bys Vegne derfor 1800 Rdl. tilsagt, som hannem til Paaske førstkommendes skal blive erlagt, og efterdi Byen saadan en Summa Penge nu at tilvejebringe ikke ved Middel er og forskrevne Hus til den ganske Menigheds Nytte her sammesteds købes og vedligeholdes skal, da er saaledes derom berammet og for godt anset, at det ganske hæderlige Borgerskab om en mulig Hjælp dertil besøges skal, at hver noget dertil godvilligen give vilde, forhaabendes det hæderlige Borgerskab til dette velmente Værk sig med en god Vilje lader behjælpelig finde og udi denne Bog, saavelsom de tilforn deres gode Rundhed haver antegnet, iligemaader deres Hjælp skrive“.

Det ses heraf, at Skolen havde været i Forfald, men at den nu fremstod som hvad vi nu vilde kalde en Realskole, ved hvilken Børn, der var bestemte til Handel, kunde uddanne sig. I sin ældre Skikkelse var Skolen vel ej heller bestemt for andre end mere velhavende Borgere, der selv kunde yde Skolepenge, medens de fattige Borgerbørn næppe kunde søge andensteds hen end i Latinskolen, hvor de kunde faa fri Undervisning og nyde Godt af Stipendier og andre Indtægter.

De 2 smaa Huse, Byen ved denne Lejlighed købte, betegnes i Skødet af 25. Feb. 1641 at ligge norden for Amagertorv, østen for Iver Kjærs egen Gaard og vesten for Helligaands Kirkegaard, de ydede en Jordskyld af 13 Mk. aarlig til Helligaands Hospital. Men de de ikke var skikkede til Skolebrug, blev de nedrevne og der blev opført til Gaden

et Hus i et Værelse og en hvælvet Port, hvorigennem Natmanden kunde have sin Gang til Børnehuset; inde i Gaarden blev bygget et Bindingsværks Hus paa 18 Fag, hvori indrettedes Sengekammer, Køkken, Spisekammer, Brøggers og Stald; Gulvet i alle Værelser blev belagt med gode velbrændte, glasserede Astrag (Fliser), Køkkenet med Fjæle, Bryggers og Stald med Kampesten, hvilket medførte en Udgift af 1200 Dlr. Den omtalte hvælvede Gang under Skolen, der betegnes som liggende vesten for Kapellet, købtes 1654 tilligemed en Mur, der skilte Skolens Bryggers fra Tugthuset, af Helligaands Kirke, der da var bleven Ejer af det nuværende Begravelseskapel og dets Omgivelse; det er altsaa den Grund, der nu ligger mellem Begravelseskapellet og Gaden. Skrive- og Regneskolen eller, som den ogsaa kaldtes, den danske Skole, laa mellem de saakaldte Stenboder, der laa sønden op til Helligaandskirke og som forsvandt efter Ildebranden 1728, efterat de tidligere var blevne ombyggede til større Huse, med Undtagelse af de 2 Ejendomme mellem Klosterstræde og nuværende St. Helliggejststræde; den østligste af disse 2 er den Gaard, fornævnte Iver Kjær ejede, og da Skolen stødte umiddelbart op til denne, har Skolen ligget netop hvor nu Enden af Store Helliggejststræde (tidligere Kokkegade) og Amagertorv støder sammen.

Villum Trellund[1]) var Lærer ved Skolen over 23 Aar indtil sin Død (1662). Om Skolens videre Skæbne beretter Resen: „Derefter var der ingen Skoleholder paa nogle Aars Tid; siden kaldede Magistraten dertil Johan Hildebrand, en Svensker, som gav sig an for en italiensk Skrivemester og Bogholder og befandtes anderledes, og blev derfor ikkun i Bestillingen 5 Fjerdingaar og af Magistraten kasseret.

[1]) Om ham findes flere Oplysninger af J. Kinch i Saml. til jydsk Hist. og Top. VIII 51—53. 1652 udgav han et Skrift om Helbredelse for Blodsot, hvori han anbefaler Malurt som et Universalmiddel, ved hvilket han havde frelst flere tusende Menneskers Liv.

Efter en rum Tids Forløb blev Jens Jensen Aar 1664 den 1. Februar, som havde ikke aleneste været i Tjeneste paa 4 Aars Tid hos Villum Trellund, men og derforuden i 10 Aars Tid undervist Ungdommen her udi Staden udi Bogholderi og praktisk Regning".

Under Stadens trykkede Forhold under Kristian V maatte den efterhaanden afhænde sine Ejendomme, og den danske Skole solgtes 1682 ved offentlig Avktion for 4500 Sletdaler til Kæmner Hans Levesen.

14. Juni 1653 nævnes Peder Simonsen Aarup som dansk Skolemester, idet han da købte en Gaard i Store Kannikestræde[1]; han har formodenlig haft Bevilling paa en anden Skole, forskellig fra den ovennævnte. Han er dog ikke længe vedbleven med sit Skolehold, ti 1659—68 nævnes han som Universitetspedel[2]).

Hvor længe der har bestaaet en tydsk Skole i Staden, vides ikke, men den er vel først fra Fredrik II's Tid, da Indvandringen af fordrevne tydske Familier blev saa stærk, at den endog fremkaldte Oprettelsen af en egen tydsk Menighed. Det vides ej heller, om Skolen var aldeles privat eller oprettet under Øvrighedens Tilsyn, men sikkert er det, at den bestod 1575. I dette Aar beskikkede Kongen nemlig Theophilus Neovinus (Nævinus, Norvinus, Neoninus) „tydsk Skolemester i vor Kjøbsted Kjøbenhavn" til hver Søndag og andre Højtidsdage at besøge den tydske Kirke (S. Klare) med nogle af hans Disciple og der forestaa Korsangen, i hvilket Øjemed han skulde lære dem tydske Salmer og anden Kirkesang; han skulde tillige være Klokker ved Kirken og fik derfor af Kongen 40 gamle Daler om Aaret og frit Hus eller Huslejehjælp. 1590 fik han sin aarlige Løn forhøjet til 50 Dlr. og desuden en sædvanlig Klædning

---

[1]) Arn. Magn. Dipl. Fasc. 17, 29. [2]) Rørdam: Studenternes Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar S. 136. K. D. I 749. II 825.

som en af Kongens Kantorer[1]). Han døde imidlertid 7. April samme Aar og Hans Mariager blev hans Eftermand som Degn eller Kantor, sandsynligvis ogsaa som Skolemester. 1591 fik denne Brev paa det første ledige Vikarie i Roskilde Domkirke istedenfor det, han havde haft i Aarhus[2]). Efter hans Død kom Iver Ravn 1617 og Johan Andreas Køhne 1643[3]), hvilke dog vistnok alene beklædte Stillingen som Klokker og Kantor, ti 1603 nævnes Ulrik Theuber som tydsk Skolemester; han var gift med Kristoffer Koks Datter[4]). I Privilegierne for den tydske Kirke af 27. Marts 1641[5]) hedder det, at naar den kunde blive formuende, skulde den lade bygge en tydsk Skole, hvori Ungdommen kunde lære at skrive og regne, saa og at synge tydske Psalmer, som baade kunde synges i Koret og bruges for Lig, saa Guds og Kirkens Tjeneste desto bedre derved kunde forfremmes. Allerede 1643 fik Skolen en grundmuret Bygning, hvilket berettes saaledes i Resens Haandskrift om Skolerne: „Aar 1643 er den tydske Skole ved Hans kgl. Majestæt Christiani Qvarti Kammersekretær Hr. Fredrik Gynter befordret til en grundmuret Bygning paa Nørregade ved den tydske Kirke, hvorudi da bode en Bager ved Navn Jokum Bluhm, men siden den tydske Kirkes Kantor. Til dens Bygning har Statholder Korfits Ulfeld, Kammersekretær Fredrik Gynter, Jokum Bøyesen, Doktor Sperling og Filip Borneman givet og foræret en god Summa Penge". Skolen er altsaa samme Ejendom som den, der i Grundtaxterne betegnes som den tydske Kantors Gaard paa Nørregade, men denne brændte 1728 og Grunden udlagdes til S. Petri Kirkegaard.

En fransk Skole oprettedes 1588 af Ludvig Petters fra Braband; „efterdi saadan Skole til des her udi Riget ikke har været brugelig, skal han deraf ikke kunne

---

[1]) K. D. II 349—50, 449—50. [2]) K. D. II 460. [3]) Meddel. fra Rsntek. Ark. 1872 S. 180, 1873—76 S. 200. K. D. II 606. [4]) K. D. IV 766. [5]) K. D. III 215.

sig underholde, begærendes derfor, vi udi forskrevne hans godmenende Forsæt ville komme ham med noget til Hjælp til Underholdning, da paa det forskrevne fransoske Skole saa vel her udi Riget, som udi andre Riger, Lande og Steder kunde komme udi Brug og samme Tungemaal læres af Ungdommen iblandt vore Undersaatter, dem til gode og Riget til bedste“, bevilgede Kongen ham 28. Juli 1588 50 Daler aarlig til Underholdning og Husleje, derimod skulde han „være forpligtet bemeldte Skole saa at holde, at hans Flid og Ungdommens Forbedring, som han tager til Lære udi forskrevne fransoske Skole, kan fornemmes og Vi kunne spørge, at hvis (hvad) Vi, som forskrevet staar, har naadigst for den Skyld ham bevilget, ikke bliver forgæves“.

Aaret efter beskikkedes Ludvig Petters til fransosk Skolemester hos Prinsesserne med 100 Daler aarlig Løn, 48 Daler i Maanedspenge, 12 Daler til Husleje foruden Hofklædning, hvormed formodenlig den tidligere Bevilling er gaaet ind[1]), og vi hører ikke mere Tale om hans Skole, der vel ogsaa er ophørt, men dog vidner om, hvorledes Smagen for det franske Sprog ligesom for franske Moder begyndte at trænge igennem. Hos Adelen havde man allerede begyndt at sende sine Sønner til Frankrig for Sprogets Skyld, og Henrik Ranzau havde allerede 1570 en fransk Sproglærer til sine Sønner, ligesom der 1593 holdtes Forelæsning paa Universitetet over det franske Sprog af en Franskmand; den uadelige M. Chr. Mackabæus taler i et Brev af 1596 om at lade sine Sønner rejse forat lære Fransk[2]).

Imidlertid var Kendskabet til det franske Sprog endnu ikke optaget som Tegn paa Dannelse, og i Ogiers Rejseberetning 1634 berettes, at han foruden Kongens Døtre kun traf 2 danske Damer, der talte fransk, og selv Hertug

[1]) K. D. II 433—35. Af Grundtvigs Meddelels. fra Rentek. Ark. 1873—76 S. 203 ses, at han var i sidstnævnte Stilling til 1593.
[2]) Rørdam: Univ. Hist. II 311. III 390, Aktstykker dertil S. 422.

Filip af Glüksborgs Gemalinde og Prinsesse Magdalene Sybille kunde kun tale med ham ved Tolk[1]).

Formodenlig er der holdt flere private Skoler, især Pugeskoler, men vi kender ikke noget dertil. 1617 vilde en Islænder Thorlak Thorkildsen oprette en Skole og henvendte sig derfor til Universitetet, om dette vilde vedblive at anse ham for Student og lade ham høre under Universitetets Jurisdiktion, hvorved han blev forskaanet for Skatter og andre borgerlige Byrder, hvilket tilstodes, naar han vilde holde sig fra nogen borgerlig Næring. Fremdeles tillod Universitetet ham at oprette „en liden Børneskole", „en dansk og latine Skole", men dog paa den Betingelse, at han ikke holdt de Børn, der lærte Latin, under sin Disciplin og Lærdom længer, end til de kunde de første Begyndelsesgrunde, saaledes at de kunde begynde paa Læsebogen („Donat") i Latinskolen[2]). Det var altsaa en Pugeskole for smaa Børn, men den havde ikke lang Levetid. Thorlak Thorkildsen blev 1621 Præst i Hvidovre og døde Aaret efter[3]).

Om Holmens Skole haves den Underretning, at Kirkens første Kapellan, Hr. Jens Andersen, havde Befaling til at oprette en Skole, men denne kom næppe i Gang, og Skolen kan egenlig først siges at være stiftet 17. Sept. 1628 af Kristian IV. Ved Bremerholms Laage eller Indgangen til Holmen, tæt ved Holmens Kirke, omtrent hvor Søkortarkivet stod i vore Dage, havde Kongen indrettet et Sygehus for Holmens Folk. men da det var for lidet, bestemte han det til en Skolebygning. Skolemesteren gav han Maanedskost lige med Kongens Skippere, men saa skulde han til Gengæld undervise 12 halvvoksne Skibsdrenge („Pødicker") i Læsning, Skrivning og Begyndelsen af Regnekonsten i halvandet Aar og efter den Tid andre 12 og saa fremdeles.

---

[1]) Schlegels Saml. II 1. 144, 175. 2. 49. [2]) K. D. I 592—93.
[3]) Om ham se Kirkehist. Saml. 3 R. I 810—12.

Han maatte dog gærne tage andre Børn i Skole, af hvilke han skulde have 2 Skilling om Ugen af hver; naar der ringedes for Lig i Holmens Kirke, skulde han desuden dele med Degnen[1]) de 2 Mk., der gaves derfor. Naar Børnene havde gjort saadan Fremgang, at de kunde synge for Lig, skulde Skolemesteren synge med dem og følge til Graven ligesom Børnene i Børnehuset, hvorfor han skulde have 2 Mk., af hvilke han skulde anvende den ene til Papir til Børnene, dog skulde ingen være forpligtet til netop at benytte denne Skoles Personer ved Begravelser. Tilsynet med Skolen skulde forestaas af Sognepræsten og Kapellanen ved Bremerholm; Sognepræsten og Admiralen paa Bremerholm skulde have Indseende med, at der tilforordnedes skikkelige Personer til Skolemestre[2]).

5. Sept. 1635 fik Anders Jørgensen, „Holmens Skolemester og Degn til Holmens Kirke", Tilladelse til med sine Skolebørn at besøge Sognets Folk med Musik Mortensaften og andre Højtidsaftener, dog maatte han ikke fordriste sig til at komme til andre end de nævnte. Den Særret, som Disciplene i Vor Frue Latinskole havde haft til at synge ved Ligbegængelser, maatte snart bringe de 2 Skoler i et spændt Forhold til hinanden, og allerede 1635 vilde Skolemesteren ved Vor Frue Skole formene ham at have en Medhjælper ved Kirketjenesten og ved at synge for Lig, ligesom at musicere i Holmens Kirke, men Kongen bød hin at lade denne „umolesteret". 1647 kom der en Overenskomst i Stand, ifølge hvilken de 12 Davidsdegne ej heller maatte tilbyde at gøre Tjeneste med Lig, men at det skulde staa enhver frit for, fra hvilken Skole han vilde have Sang. Davidsdegnene skulde altid ledsages af en Hører forat forekomme Uorden og Klagemaal, da Holmens Skolemester ingen Myndighed havde over dem. Brugtes der Sang fra begge

---

1) Senere var Skolemester og Degn samme Person. 2) K. D. III 74.

Skoler, skulde Indtægten deles. Sang ved Brudevielse skulde derimod alene forrettes af Davidsdegnene og ikke af Holmens Skole[1]).

18. Sept. 1655 bevilgede Kongen Kristen Sørensen Vedel, Skolemester og Sognedegn ved Holmens Kirke, samme Løn som hans Formand fra hans Ansættelse 24. Okt. 1654, og Frihed for borgerlig Skat og Tynge.

Denne Skole omtales i J. L. Wolf, Encomion Regni Danici S. 158—59 saaledes: „Hos denne Holmens Kirke og Kirkegaard er ogsaa en Skole oprettet og stiftet, udi hvilken Ungdommen af Holmens Sogn undervises og tilholdes at læse og skrive, hvilke som og med Skolemesteren og en Hører varer paa Tjenesten med Sang udi Kirken at gaa for Lig, som er udi Holmens Sogn dø, som udi Kirken og Kirkegaarden begraves". Den anden Lærer eller Høreren var tillige Graver ved Holmens Kirkegaard.

1663 flyttedes Skolen til Nr. 20 ved Holmens Kanal, det vestre Hjørnested til Holmensgade; her var endnu Holmens Skole 1763. En forgyldt Indskrift over Døren gav Meddelelse om Skolens Stiftelse, Flytning og Udbedringer[2]).

En anden Skole for Holmens Folk blev af Kristian IV anlagt i Nyboder. 6. Sept. 1649 udnævntes Lavrids Rolandsen til Skolemester i de ny Baadsmandsboder med en Løn af 30 Daler kurant og en Skipperkost[3]). Det er vistnok denne Skole, der har bestaaet til vore Dage som Søetatens Skole.

Ved Siden af Skolen ved Holmens Kirke oprettede Kristian IV 1647 en Navigationsskole, hvor, som det siges i Encomion Regni Danici S. 159 „Hans Majestæts Pøcker og Koffardi Skibsfolk saavelsom andre unge Karle,

---

[1]) Om Davidsdegnene, se foran S. 322. [2]) K. D. III 147, 273, 448, 485. V 171, se iøvrigt Hofmans Fund. IX 364—82. [3]) K. D. III 317. J. L. Wolf, Encomion Regni Dan. S. 376. Sml. Suhms Ny Saml. III 182. Om Skolens senere Tilstand, se Hofmans Fund. IX 382—84.

som dertil Lyst haver, informeres kunne". Samme Aar beskikkedes Bagge Wandal til at informere Ungdommen ved Bremerholm i Navigation, hvorpaa han 1. Avg. 1648 fik Fredrik III's Stadfæstelse. Han skulde have samme Løn som en Skipper og Kost som 2 Skippere, han maatte ogsaa sejle for Skipper, naar det gjordes fornøden; Instrumenter til Ungdommens Undervisning maatte han dog selv skaffe sig. 16. Maj 1652 fik han Tilladelse til i daværende Nr. 18 (i Størrestræde) „som han nu ibor og Skole udi holder, eftersom hans Instrumenter af Flytning fordærves, at blive boende saa længe Kongen behøver hans Tjeneste" [1]). Dette Hus er det samme som det, hvori Holmens Skole har faaet Plads 1663. Bagge Wandal forestod endnu Skolen omtrent 1674 [2]).

Skolerne i Børnehusene omtales i næste Kapitel.

X. Milde Stiftelser.

Stadens vigtigste Stiftelse Helligaands Hospital har faaet sin Omtale foran S. 28—76, som Arv fra den katholske Tid. De i det følgende nævnte Stiftelser er fremgaaede af den kristelige Livsopfattelse, der er præget af Luthers Aand.

Det omtales oftere hos flere Forfattere fra det 17de Aarhundrede af, at Helligaandshospitalet er opstaaet ved en Sammenlægning af flere ældre mindre Hospitaler, blandt hvilke nævnes særlig Lille Helliggesthus [3]). Der er imidlertid ikke opbevaret nogensomhelst Oplysning om Tilværelsen af en saadan Stiftelse i den katholske Tid, og det er først en rum Tid efter Reformationen, at det nævnes. Lille Helliggesthus var i den østlige Fløj af Helligaands Hospital, paa den Tid dette laa ved Helligaands Kirke

---

[1]) K. D. III 305, 399—400. [2]) Suhms Ny Saml. III 182. [3]) Jfr. foran S. 38.

og var en Længe, der gik ud fra Kirken i Nærheden af Taarnet, parallel med det nuværende Begravelseskapel, og stod ellers ikke i nogen Forbindelse med Helligaands Hospital, fra hvilket Bygningen efter Reformationen maa være afhændet til Stadens almindelige Fattigvæsen eller Forstanderskabet for de Husarme. Dette „lille Helliggesthus", der har den særlige Interesse, at det er den første Begyndelse til St. Hans Hospital paa Bistrup, blev benytfet til Indlæggelse af de fattige Syge, der ikke kunde komne ind i Helligaands Hospital.

Det nævnes iøvrigt sjelden og næppe førend i et Gavebrev, dateret Mikkelsdag 1607 og udstædt af Vendele von Delden, Adam Bødkers Efterleverske[1]). Hendes afdøde Søster Katrine von Delden havde paa sit Dødsleje bedet deres Moder Villumke von Delden om „for hendes sidste Bøn og Begæring saa og for den store Mangfoldighed af arme og udlændiske saavelsom indlændiske Mennesker, som her udi Kjøbenhavn og der paa Gaden laa og ingen Herberg i deres Sygdom bekomme kunde, ej heller havde noget at hjælpe sig med i deres Nød og synderlig i denne svare heftige Pestilense og anden farlige Sygdoms Tid, som da heftig her i Byen grasserede, og som da i det lille Helliggesthus eller Sygehus bliver indførte", at ville betænke dem noget efter hendes Død. Vendele og Moderen var da blevne enige om at give 1000 gode Rdl. til „de arme, som da eller herefter bliver indførte i samme Lille Helliggesthus eller Sygehus, som dertil var bygget sønden ved Helliggesthus Port og nu siden derfra forandret og igen opbygget østen næst op til Helliggesthus Hestemølle". Hovedsummen var bleven staaende hos Moderen til hendes Død; men Vendele havde nu haft den „paa nogen faa Aars Tid" og lagt 200 Rdl. til, saa den hele Kapital blev 1200 Rdl., der skulde forrentes med 5 pro Cent og

[1]) Om hende se foran S. 207.

„ligge til den vesterste Bo (Bod) og Sygestue, som er østen op til forskrevne Helliggesthus eller Sygehus Hestemølle“, til 2 Senge, og efterdi der i forskrevne vesterste Stue var ringe Forraad af Senge, havde hun indsat deri 2 Senge, og Renten af Kapitalen skulde aarlig uddeles til de 2 Mennesker, der laa paa disse Senge, paa hvilke hendes sal. Husbonde Adam Bødkers, hendes Fader Johan von Deldens og hendes eget Navn stod. Belæggelsesretten skulde hun, hendes Børn og Arvinger have til „tvende arme, elendige, usle og syge Mennesker, sem aldeles ingen Hjelp ellers har“, hvilke skulde have 4 Sk. hver om Dagen, men hvad der blev tilovers skulde komme de andre Senge og arme, syge, elendige Mennesker i samme vesterste Bod og Sygestue til Hjælp og Gode. Endnu gav hun til samme Senge og til 7 andre Senge „i samme Bod og lille Helliggesthus“ hver en Dyne, en Hoveddyne, en Pude, to Pudevaar, 2 Par smaa Blaargarns Lagener, et underføret Sengeklæde, en Tinkande, et Tinkousken[1]) og en Tin Dengepot. Hvis forbemeldte Lille Helliggesthus, paa det Sted det nu var, blev forandret med anden Bygning og henlagt paa andre Steder, skulde Kapitalen vedblive at følge de 2 Senge, dog paa den Betingelse, at Sengene skulde stilles paa saadanne Steder i Sygehuset, som hun og hendes Arvinger med Borgmestre og Raads Samtykke og de fattige Husarmes Forstanderes Vidskab og Vilje for godt ansaa[2]).

Af dette Gavebrev fremgaar det, at Lille Helliggesthus nylig var flyttet fra en Bygning sønden for Helliggesthus Port, hvilken Port stod tværs over den nuværende Gade mellem Arbejderbanken og Sparekassen. Vi véd ogsaa andensteds fra, at Fattigvæsenet har afhændet dette Hus, ti ved Skøde af 18. Okt. 1606 gav Kongen i Mageskifte for „de Husarmes Grund og Ejendom ved Helliggestes Hus med hvis Huse og

¹) Tinskaal. ²) Resen, de Fattiges Handel S. 425—39. Hofmans Fund. X 276—80.

Bygning, der paa staar, til et Tugthus, vi naadigst har ladet anrette" en anden Grund, som straks nedenfor vil blive omtalt[1]). Denne Bygning, der blev en Del af det store Tugthus, genkendes i det Skøde, hvorved sidstnævnte afhændedes 1650 og hvor det betegnes som „et Hus, som staar ud til Helliggestes Stræde, fra Helliggestes Kirkegaard og til Porthuset af synder og i nør er langt til Adelgaden 61 Alen 3 Tommer". J. L. Wolff fortæller, at det blev nedrevet noget efter 1650, efterat det var købt til Kirken, og siger, at det laa ved Kirketaarnet og Sakristiet[2]).

Den Grund, de Husarme 1606 fik igen af Kongen, var saaledes beliggende: Paa den nordlige Side af Store Helliggejststræde paa en Del af nuv. Postgaards Grund laa 1606 nogle Boder, der havde tilhørt afgangne Jakob Sefeld, men 1634 ejedes af Jørgen von Delden; vesten for disse laa en Grund med paabyggede Huse, med 39 Alens Brede til Gaden og en Dybde af omtrent 23 Alen, der ifølge Vendeles Gavebrev mod vest grænsede til Helliggestes Hestemølle eller som det hed i Kongens Skøde 1606: til Helliggesteshuses Mur. Denne Hestemølle har formodenlig været i selve Porthuset, i ethvert Tilfælde i Sparekassens Gaard, og den paagældende Grund er de 3 Huse mellem Postgaarden og Sparekassen, Nr, 4, 6 og 8 i Store Helliggejststræde, af hvilke det sidste dog for faa Aar siden er sammenbygget med Sparekassen. Det var altsaa her i „den vesterste Bod", som det kaldes i ovennævnte Gavebrev, af den Række Boder, der laa langs Store Helliggejsstræde, at Byens Epidemihospital blev indrettet i Aarene 1606—07[3]). I „De Fattiges Forraad" 1634 omtales Vendele von Deldens Gave som tillagt „det ny begyndte Børnehus"[4]), og iblandt de Husarmes Ejendomme nævnes den omtalte Grund som de Fattiges Børnehus med tvende Lejevaaninger paa 10 Fag, og det siges der at „forskrevne

[1]) K. D. I 569. [2]) J. L. Wolff, Encomion Regni Danioi S. 373.
[3]) K. D. I 569. II 535, 800. [4]) K. D. II 783.

Børnehus eller Vejsehus har været brugeligt til fattige arme Børn at opholde udi indtil Anno 1631 in Augusti, at et andet Børnehus er forordnet" [1]), hvorpaa det blev lejet ud og endelig 1634 bortsolgt til Henrik Meyer for 800 Daler. Den nævnte Gave af 1200 Dlr. tilfaldt altsaa de Fattiges Børnehus, da der var givet Vendele von Deldens Arvinger Fuldmagt til en forandret Bestemmelse, naar Sygehuset flyttedes, og det maa anses for sandsynligt, at begge Stiftelser en Tid havde samme Bygning, især hvis det er rigtigt, at Hospitalet først er flyttet 1619, hvilket dog er rimeligst.

24. April 1612 udstædte Kongen under Kalmarkrigen en Befaling til Magistraten, at den skulde forordne et Hus, hvori de syge saargjorte Soldater kunde indtages og faa deres Underhold og Varetægt af Bartskærere og Kvinder, dog vilde Udgiften blive godtgjort af Soldaternes Løn og paa anden Maade [2]). De Husarmes Forstandere købte derfor et Hus paa 15 Bindinger med en Have hos ved den siden anlagte ny Kirke udenfor Nørreport for 150 Rdl. og 2 Rosenobler. Siden, som det synes under Pesten 1619, blev Huset brugt til „et almindeligt Pesthus for denne Stads adskillige elendige og syge Mennesker". Det er ved denne Tid, at Lille Helliggesthus eller, som dets senere Navn var, den vesterste Bod altsaa med sit ny Hus fik et nyt Navn og kaldtes Pesthus. Dette Hus blev solgt 1632 for 300 Sletdaler, efterat man for 900 Daler havde købt en anden Have udenfor Nørreport, der havde tilhørt Morten Kraal; Fattigforstanderne delte den i 2 Dele, bortlejede den ene til Blegeplads og opbyggede paa den anden et nyt Pesthus [3]). Grunden til sidstnævnte Ombygning er dèn ny Ordning af Fattigvæsenet 1630, hvoraf et Uddrag dat. 8. Marts samme Aar er udgivet i Trykken. I dette hedder det: „Efterdi Pest og andre smitsommelige Sygdomme ofte give Aarsag, at Dagløn nere og andre fattige Folk udskydes af deres

[1]) K. D. II 800. [2]) K. D. I 589. [3]) K. D. II 799, 800, 801.

Tjeneste og Losamenter paa Gader og Stræder og imod al kristelig Kærlighed og Medlidenhed baade forsømmes og foragtes, hvoraf Guds Vrede retfærdeligen forøges over Land og Stæder, da skal ogsaa ved denne Forordning forfærdiges udenfor Porten et Syge- eller Pesthus med bekvemlige og fraskilte Losamenter for Mands og Kvindes Personer, med Senge og nødtørftig Underholdning og Tjeneste, at de, der indkomme efter den særdeles specielle Fundats og Ordinans, som derpaa gjort bliver, skulle baade blive betjente med Lægedom, Tjeneste og Underholdning, saa længe de for deres Svagheds Skyld der inde blive, og siden, om Gud ved Døden affordrer dem der inde, ærligen og kristeligen begravede".

Hvor nødvendig en saadan Stiftelse var, ses af 2 Kongebreve fra December 1636. Paa Nørregade var funden en død Kvinde, om hvem Magistraten fik Befaling at undersøge, „om forskrevne Kvindfolk ikke af en ugudelig Husbonde eller Madmoder er jaget ud af Huset, der de har fornummet hende at være befængt med Pest, i det Sted de hende billigen skulde have hjulpet ind udi Pesthuset". Nogle Dage efter fandtes en død Person udenfor en af Portene, i hvilken Anledning Magistraten fik en Paamindelse, fordi den ikke selv skaffede sig Underretning om saadanne Tilfælde, og dernæst fik Befaling om at gøre den Anordning ved Vagten og Stodderkongerne, at saadan Uorden ikke mere maatte tildrage sig og at der anskaffedes en Karre, der baade kunde føre dem, som fandtes syge paa Gaderne, saa og de Tjenestefolk, hvem deres Herskab ikke vilde beholde hjemme, til Pesthuset [1]). At en saadan Umenneskelighed ogsaa kunde foregaa ellers, ses ovenfor af Vendele von Deldens Gavebrev.

Dette Pesthus faar 1654 følgende Omtale af Jens Lavridsen Wolf [2]): „Der er og at berømme Kjøbenhavns velvise Øvrighed af, at de udenfor Kjøbenhavns Nørreport har ved

---

[1]) K. D. V 195, 196. [2]) Encomion Regni Danici S. 380—81.

Peblingesøen ladet forordne og stifte et Pesthus, derudi at indtage Fattige, naar de bliver syge, og Tjenestefolk, som tjene de Folk, hos hvilke liden Hjælp var at formode, indtil de blive igen helbrede og vel tilpas og kunne komme at tjene igen; faa de ikke deres Helbred igen, da blive de derinde deres Livstid. Disse blive og med god Varetægt forsørgede og med god Spise forsynede og det med Øvrighedens gode Flittighed. Disse Syge er og beskikket hvis dem udi alle Maade fornøden være kan, og iblandt andet da er dem og en Præst beskikket, som om Søndagen og Helligdage for dem prædike skal. Og af Hans Majestæt højlovlig Ihukommelse Kong Kristian IV bevilget og paabudt, at der skal leveres fra hver Kirke udi Sæland, som har 10 Pd. Korn til Tiende, 1 Rigs Speciedaler til samme Pesthus for Kjøbenhavn, og hvilken, ringere Indkomst har, en halv Rigsdaler levere og give skal til hvert Aars Dionysii Landemode udi Roskilde til de Fattiges Bedste derinde at anvendes. Der er og forordnet udi Kjøbenhavns Kirker en Tavle, som i alle Søndages og Helligdages Højmesse omgaar og gives Hjælp paa til samme Pesthus, hvortil Menigheden villig sig lader finde“.

I Kjøbenhavn er man altsaa tidligere, end det ellers var almindeligt, kommen til Erkendelse af Nødvendigheden af at flytte Pesthuset udenfor Byen, hvilket først paabydes i den kgl. Forordning af 1630, at der udenfor Porten skulde opføres et „Syge- eller Pesthus“, og gentages i Recessen af 1643. Sidstnævnte paabyder, at der i Pesthusene skal være forskellige Rum, baade til Rige, som vil være for sig selv, og til dem, om hvem man ikke er sikker, at de har smitsom Syge, forat saavel de, som findes liggende paa Gaden, kunde have et vist Sted, hvor de kunde føres hen, og godt Folk for en billig Betaling kunde faa Kammerser og god Varetægt for deres syge Tjenestetyende. Ved et Pesthus skulde altid være en Kirkegaard, og der skulde forordnes en god gudfrygtig Mand til Kapellan, der foruden sin Løn

skulde have særlig Adgang til første ledige Kapellani og fremfor andre maatte indstilles til at prædike for Valg i det nærmeste Landsbykald. I dette Pesthus fik ogsaa Universitetet sine særegne Rum, idet det betalte Udgifterne til Bygningen, for saa vidt dets Del angik[1].

I Wibergs Præstehistorie nævnes 2 Præster ved Pesthuset, Jakob Kristensen Rafn 1619 og Kristen Jensen 1625, og det siges der, at efter den sidstes Død henlagdes den aandelige Forsorg under Præsten i Vartov.

At Pesthuset ogsaa var bestemt til Daarekiste, som det siden blev, ses af en Optegnelse fra 1620—30: „Om et Pesthus med Fængsel til afsindige Mennesker paa hvad Sted sligt bekvemmeligen kan forordnes". Hertil foreslog man Kollekter[2]). Imidlertid kom dets Underholdning væsenlig til at paahvile Fattigvæsenet, men Kongen tillagde dog saavel det som Børnehuset visse Indtægter af Bøder[3]), og under Pesten 1625 maatte fjerde Delen af de Tavlepenge, der indkom til Fordel for Tugthuset, anvendes til Pesthuset. Dette blev siden, som ovenfor er nævnt, til en stadig Tavle i Kirkerne hver Søn- og Helligdag. Ogsaa tilfaldt der det af og til Legater, saaledes gav Lisbet Hansdatter 11. Dec. 1653 500 Rdl. til Byens Børnehus og Pesthus.

1645 befalede Kongen Biskoppen, at han skulde lade alle Blinde, Halte og Krøblinge, „som findes at ligge paa alfare Veje og betle", føre til Pesthuset og lade dem underholde der lige ved andre Pesthuslemmer af Penge, som Kongen selv vilde forordne dertil. Aaret efter lod Kongen alle Tiggere i Byen føre til Pesthuset at forhøres, om de hørte til Byens Menighed eller havde hjemme andensteds; i sidste Tilfælde skulde de vises hjem, men med Hensyn til Byens rette Fattige skulde det overvejes, hvorledes de kunde underholdes uden saadant Tiggeri[5]). Man har saaledes været

[1]) Rørdam, Kbnh. Kirker og Klostre S. 342. [2]) K. D. IV 773. [3]) K. D. III 403, 430. [4]) K. D. V 84. [5]) K. D. V 280—81, 293—94.

paa Veje med at gøre Pesthuset til en Stiftelse for Fattiglemmer. 1658 var der ifølge Resens Atlas 7000 Pestsyge indlagte her, men ved Belejringen blev Pesthuset ødelagt med den øvrige Forstad og først 1665 igen oprettet ved Kalvebodstrand i det senere saakaldte Gamle Pesthus, nu Belvedere.

S. Jørgens Hospital havde ingen Forbindelse med Pesthuset, se om dette S. 54.

En anden Stiftelse under Fattigvæsenet var de Fattiges Børnehus. Det vides ikke, naar dette er oprettet, men Kongens Forbud Aar 1600 mod at modtage Børn i Hellig Aands Hospital[1]) har gjort det nødvendigt snart at tænke paa et Tilflugtssted for Hittebørn og andre hjemløse Børn. Det er foran under Pesthuset nævnt, hvorledes det er muligt at dette Børnehus er indrettet allerede dengang hint bestod i Store Helliggejststræde fra 1606 til efter Krigen 1611—13, i alle Fald kan vi være sikre paa, at det indrettedes ved den Tid Pesthuset flyttedes ud til Peblingesøen, altsaa senest 1619, men naar man 1651 kunde forene disse 2 Stiftelser, er der intet i Vejen for at de ogsaa tidligere har haft fælles Hus. I Avgust 1631 flyttedes Børnehuset fra St. Helliggejststræde (nu Nr. 4, 6, 8) til Møntergade til en Gaard, der havde tilhørt Johan Fris og som man købte af Kongen for 1050 Rdl.; den laa ligeoverfor Povl Fechtels Boder, ti paa en Afskrift af et gammelt Kongebrev om disse betegnes de som „liggende ved Østervold ved den nys afbrudte Klaris Kirke tvert for Børnehuset“[2]). Dette betegnes ogsaa som liggende i Møntergade bag til de Fattiges Sjæleboder (Møntergade Nr. 29 og 31 og Store Brøndstræde Nr 12), hvilket vil sige, at det laa nærmere Volden end disse og saaledes maa være Nr. 33 og 35 i denne Gade og var Hjørnestedet til den gamle Vold. I „de Fattiges Forraad“ [3]) siges, at denne Gaard „bruges efter den ny fattiges Ordinans til et

[1]) Foran S. 51. [2]) Konventhusbog, Haandskrift i Raadstuearkivet S. 595. Det ses heraf, at Klare Kirke bestod til omtrent 1630. [3]) K. D. III 805—06.

Børnehus for denne Stads fattige fader- og moderløse umyndige Børn". Men 1650 afhændedes Gaarden, og Børnehuset opbyggedes næste Aar for de derved indkomne Penge ved Pesthuset ved Peblingesøen.

I Kristian IV's Reces 1643 opfordres Købstæderne til at oprette nogle „gemene" Børnehuse for Sjælegaver[1]) eller andre frivillige Gaver, hvor fattige hjelpeløse og særlig Hittebørn kunde faa Klæder og Føde og lære Haandværk. De, der som Børn var blevne opdragne i et saadant Børnehus, var til Gengæld forpligtede til at efterlade det tredje Delen af deres Formue, med mindre de i deres Levetid købte sig fri derfor, ligesom de fattige Børn, der var tagne i Huset hos Haandværksmestre og uden Vederlag havde faaet Klæder og Føde hos disse, maatte hjælpe dem og deres Hustruer med en viss Sum aarlig, hvis de kom i Trang og de selv var blevne Mænd, der kunde øve det Haandværk, de havde lært. Var der ingen Mestre, der klædte saadanne fattige Drenge, skulde der om Søndagen ombæres en Tavle med 2 Farver til at samle Penge til Anskaffelse af Klæder. Børnene blev da iført en Slavedragt, idet Recessen paabyder: „og skulle samme Børn udi tvende farvet Vadmel klædes, paa det de ikke skulle bort løbe og at de af enhver des bedre kunne kendes".

I det kjøbenhavnske Børnehus synes der at være taget god Varetægt paa Børnene. Ikke alene siger Arent Berntsen i „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed" 1656 S. 19, efter at have omtalt Tugthuset, at de fattiges Børnehus er forordnet til fattige faderløse og hjelpeløse Børn, „hvilke ogsaa bedre end hine i Tugthuset underholdes", men Jens Lavridsen Wolff giver i Encomion regni Danici 1654 S. 373 følgende Beskrivelse deraf, der viser med hvilken Omtanke man har behandlet de stakkels Børn forat gøre nyttige Borgere af dem:

---

[1]) Sjælegaver er Gaver til fattige gjorte paa Dødslejet.

„Her er og at love og berømme det Børnehus, som af Bispen med Borgmestre og Raad udi Kjøbenhavn til fattige fader- og moderløse Børn saavelsom og Hittebørn stiftet og funderet er, hvorudi saadanne indtages og der først tilholdes ved en Skolemester der inde at lære udi Bøger at læse og saa skrive, og naar de det lært have, saa sættes de der inde dem under Hænder, som dennem lære at spinde Uld, væve og andre nyttige Kunster og Arbejd at gøre, hvilket naar de saadant lært have, komme de ud at tjene hos godt Folk. Iligemaade forholdes med Pigebørnene, de lære at læse, sy, kniple, spinde, knytte Strømper, Nattrøjer og andet, som det Kvindekøn kunde sig ærligen føde med. Alle disse unge Børn holdes vel der inde og faa deres gode Ophold og Spise, de blive renlig og vel klædte og have deres egen Badstue. Og har alle Forstandere, som ere 12 udi Kjøbenhavn fornemme og fine Borgere, flittig og god Inspektion og Tilsyn med alt det, som der udi alle Maade fornøden være kan; foruden dem, som ellers disse Børn tjene, da er dem og der beskikket en Prædikanter, som hver Søndag og Helligdag saavelsom og Bededag prædiker der inde, iligemaade en Bartskær, som dem skal kurere, og en Skolemester, som dem lærer at læse og skrive, saa intet kan siges i nogen Maade hos dennem forsømmes“.

1658 blev Børnehuset nedrevet paa Grund af Svenskernes Ankomst og først efter Krigen opstod det som en ny Stiftelse paa Kristianshavn. I A. Hjørrings Haandskrift „Annorum Tredie Tractat“ [1]), der indeholder mange værdifulde Oplysninger om Børnehuset paa Kristianshavn, hedder det om det her omtalte: „Det forrige Byens Børnehuses Ruin var alt kommen, førend Fjenden kom, den Tid, der blev en forarmet Mand sat over de Fattige, som kunde sanke sig saadan Middel foruden et nødigt Levneds Ophold, at de Fattige bleve ham nogle tusende Daler skyldige. Den

[1]) Gl. kgl. Saml, Oktav Nr. 3617. Vil blive trykt i K. D. V.

Tid de Fattiges Middel var saa udtæret, at Værket, som blev i forrige Børnehus drevet, maatte, fordi der var ingen Middel, afgives“.

Vedligeholdelsen af en saadan Stiftelse har kostet betydelige Summer, og fra 1630 har man anvendt dertil Renterne af de 10000 Rdl., som Fredrik II gav 1574 og af de 1000 Rdl., som P. Oxe gav samme Aar, ogsaa til de Husarme. Saa længe Børnehuset alene optog fattige Børn fra Kjøbenhavn og stod under det almindelige Fattigvæsen, kunde der intet siges imod denne Anvendelse, men efterat Børnehuset efter 1660 var flyttet ud paa Kristianshavn og blevet en Stiftelse af en ganske anden Art, var det øjensynligt urigtigt at anvende Summer, der alene var bestemte for Husarme, Syge og Hjælpeløse, til denne. Præsident Peder Resen indgav 1684 en Betænkning til Kongen, hvori han beretter, at da han 1667 gennemsøgte og registrerede alle Raadstuens Breve, fornam han vel af Fundatsen, at Renterne af nævnte Summer skulde tilfalde de Husarme og ikke Børnehuset, og da han 1669 blev Fattigdirektør, gjorde han Forestilling derom for de andre Direktører, men disse mente, at deres Formænd maatte have haft kongelig Tilladelse dertil. Resen registrerede nu de Fattiges Breve og Regnskaber, men blev først færdig dermed, efterat han 1677 var ophørt med at være i Direktionen. 1681 blev han paa ny Medlem af denne og kunde nu efter atter at have omregistreret Raadstuearkivet med Sikkerhed sige, at der ikke var noget kgl. Brev om denne Sag. Han og de andre Direktører søgte derfor Kongen om at faa de nævnte Kapitaler til Brug efter Fundatserne, da de Husarmes Tal var tiltaget og da Børnehuset havde langt større Midler end disse. Den kgl. Resolution faldt imidlertid 25. Nov. 1684 ikke ud efter hans Ønske, ti Kongen resolverede, at de tvende Kapitaler, „som nu paa 55 Aar upaaanket skal have fulgt forskrevne Børnehus med sine Renter, maa formedelst saadanne og andre af forskrevne Direktører (for Børnehuset) der foruden i bemeldte

deres indgivne Erklæring vidtløftig andragne Aarsagers Skyld herefter fremdeles derved forblive". Kapitalerne blev derpaa overleverede fra Fattigvæsenet til Børnehuset[1]).

Povl Fechtels Boder, der ogsaa kaldtes Mønterboder, Hamborgerboder eller alene de fattiges Sjæleboder, ligger endnu paa samme Sted som for 300 Aar siden, og er nu Møntergade Nr. 28. Man kan imidlertid se af de ældste Maal, at Grunden oprindelig tillige har omfattet Nr. 30 og at mellem 1689 og 1756 en stor Del af Nr. 26 med 17 Alens Facade til Gaden ogsaa er afhændet derfra. Da Møntmester Povl Fechtel havde ladet opbygge nogle Boder ved Klare Kirke de fattige Husarme til bedste, skænkede Kong Fredrik II 17. Juni 1570 disse fattige Husarme den Jord og Grund, hvorpaa disse var byggede[2]). Myntergade kaldes i dette Skøde De Husarmes Stræde efter de Sjæleboder, som Albert van Gochs Enke havde givet til de Fattige. Paa den vestre Ende stødte Grunden op mod Muren til Myntergaarden og paa den østre Ende til Volden, saaledes at altsaa nuværende Nr. 30 i Møntergade var Hjørnestedet til Volden; bagved Grunden gik ogsaa en Mur, der skilte den fra Møntens Grund, af hvilken den dog vistnok oprindelig var en Del.

Povl Fechtel var formodenlig en indvandret Tydsker, snarest en Hamborger, og nævnes allerede 1536 som Borger i Helsingør. 1541 beskikkedes han til Kongens Møntmester i Kjøbenhavn, hvor Kristian III havde oprettet et Møntværksted i den nedlagte S. Klare Kirke omtrent paa Hjørnet af Møntergade og Gammelmønt. 1555 blev han forlenet med Herstedvester Kongetiende og fratraadte sin Bestilling 1565, da Kongen takkede ham for tro Tjeneste og godt Regnskab og gav ham Brev paa Gladsaxe Kongetiende; han fik dog først 1570 fuldstændig Kvittering for sine Regnskaber. Han

---

[1]) Kjøbenhavns Stads Husarmes Bog 1681 S. 130—37. [2]) K. D. II 333. Boderne er altsaa byggede før 1570 og ikke, som angivet i Hofmans Fund. X 370, 1590.

levede endnu 1590, da han fik Obligation af Magistraten i Hamborg for de nedenfor omtalte 3000 Rdl., men er vistnok død kort efter. Til Minde om ham blev der slaaet en Skuepenge med hans Brystbillede, hvor han fremstilles med et langt Skæg. I Omskriften staar paa Plattydsk: Gud har givet Lykke og et langt Liv, og paa Medaillens Bagside ogsaa paa Plattydsk: Jeg lever i Gud. At han var en velstaaende Mand, ses baade af hans Stiftelse og af, at han laante Byen Penge til at købe en Grund for ved Stranden. Ved Siden af sin Virksomhed som Møntmester brugte han ogsaa borgerlig Næring. 1558 laante han Penge til Universitetet[1]). Han efterlod sig vist ingen Sønner[2]), men han havde mindst 1 Datter, der var gift med Hans Dalhusen, der 1565 blev hans Efterfølger som Møntmester. At denne var hans Svigersøn, ses af en kgl. Stadfæstelse af 19. Juni 1567 paa et Stolestade i S. Nikolaj Kirke, som Povl Fechtel og Hans Dalhusen havde købt for 200 Daler, for hvilke der var købt Bly til Kirkens Tag[3]).

Hans Dalhusen, der ogsaa kaldtes Hans Mynter, havde flere Ejendomme i Kjøbenhavn og maa være død 1604, da han testamenterede de Husarme 500 Rdl. Henrik Berner (død 1632), hvis Hustru døde 1612[4]), var vistnok hans Svigersøn, da han var i Besiddelse baade af Hans Mynters Gaard paa Amagertorv og hans Have udenfor Østerport[5]). Hans Dalhusen efterlod sig vistnok ingen Sønner; rigtignok siges Professor ved Gymnasiet i Roskilde, Eskil Lavridsen Dalhus[6]), der 1661 underskrev den ny Fundats for Povl Fechtels Stiftelse, at være hans Sønnesøn, men Slægtskabet maa være længer ude, da Hans Dalhusen allerede 1565 var moden Mand. Blandt Underskriverne af Fundatsen af 1661

---

[1]) K. D. I 354—55. IV 561. D. Mag. 3 R. VI 268, 269. [2]) 1616 døde en Borgmester i Malmø ved Navn Jakob Fechtel (D. Mag. 4 R. IV 44). [3]) Se D. Mag. I 161—77. [4]) Pers. Tidskr. I 204. [5]) K. D. I 501, 524, 601, 612. II 783. [6]) Om ham se Bloch: Roskilde Domskole S. 32.

forekommer ogsaa Lisebet sal. Lavrids Eskilsens, der, som det ses Side 236 foran, var Enke efter Raadmand Lavrids Eskilsen, der ikke bar Navnet Dalhus, og det maa være hende, der nedstammede fra Hans Dalhusen, da hun ellers ikke kunde have været med ved Fundatsens Forandring. Da der vel ikke kan være Tvivl om, at Eskil Lavridsen er Lavrids Eskilsens Søn, saa maa han have optaget Stamnavnet Dalhus efter sin Moder, hvad enten nu hun har været Barn eller snarest Barnebarn af Hans Dalhusen, ti hun synes at have været Datter af Raadmand Mogens Mikkelsen; hendes Moder, der maa antages for Hans Dalhusens Datter, døde i saa Fald 1602 (se S. 232). Eskil Lavridsen Dalhusens Efterkommere nævnes i Giessings Jubellærere I 370 og man ser der, hvorledes Familien de Falsen nedstammer fra ham. Lavrids Eskilsens Svigersøn var vistnok Bartholomæus Pedersen, der ogsaa underskrev nævnte Fundats[1]).

Povl Fechtel har imidlertid vistnok haft flere Døtre. 1. Juli 1591 fik Magistraten kgl. Brev om at dømme i en Tvist imellem Hans Mynter, Henrik Althoff og Henrik Apelhoff om den Arv, der var tilfalden dem paa deres Hustruers Vegne[2]), hvilket ganske vist angaar Arven efter Povl Fechtel. Af disse kendes Henrik Althoff, der 1610 bode i Højbrostræde[3]). Margrete salig Bartholomæus Mikkelsens, der underskrev Fundatsen 1661, var Datter af en Henrik[4]) og formodenlig af en af sidstnævnte. Raadmand Henrik Isaksens Morfader og Mormoder (den sidste død 1623) var begravede i S. Nikolaj Kirke i det Gravsted, han selv siden arvede, og det er sandsynligt, at det er en af de sidstnævnte af Povl Fechtels Svigersønner, fra hvem han har faaet sit Fornavn og gennem hvilket Slægtskab han blev Forstander for Stiftelsen[5]).

---

[1]) Pers. Tidskr. I 222. [2]) K. D. IV 703. [3]) K. D. II 563. [4]) Epit. over hende og hendes første Mand Konrad von Busch i S. Nikolaj Kirke. [5]) Pers. Tidskr. I 208.

Povl Fechtels Boder bestyredes ikke af Fattigvæsenet, men af hans Efterkommere, hvorfor der ikke vides meget om Stiftelsen. Til Underholdning af Stiftelsen havde han givet 3000 Rdl., der stod paa Rente hos Magistraten i Hamborg ifølge dennes Obligation af Efteraaret 1590 og forrentedes med 5 p. C. Af 13. Nov. 1633 haves en Skrivelse fra Fattigdirektionen, hvori findes følgende: „Eftersom afgangne Povl Fechtel har givet de Fattige nogle Boder og Penge og dermed ikke den Rigtighed holdes, som vedburde, for Arvingernes Efterladenheds Skyld, da skulde Borgmestre og Raad saadant lade indtale og lide Dom, om samme Boder og Penge ikke bør at være under de Fattiges Forstanderes Disposition, efterdi Arvingerne den afgangnes velmente Gave og Beskikkelse saa ubetænkelig forvende, opholde og forhindre“. Af en anden Skrivelse fra samme Direktion af 11. Jan. 1636 ses, at Boderne havde været forfaldne, at de fattige Personer i disse Boder i 2 Aar havde faaet den sædvanlige Almisse paa Konventhuset, og at der i denne Tid var lagt 1700 Daler Rente op til Kapital (til ny Bygning), hvorfor man mente, at Stiftelsen burde hjemfalde til Fattigvæsenet[1]).

Det er formodenlig ved denne Tid, da Stiftelsen blev forestaaet af Henrik Berner[2]), at nogle Renter aarlig blev oplagte, saa der var samlet 1000 Dlr., der blev udsatte paa Rente i Kjøbenhavn til 6 p. C. Efter Henrik Berners Død gik Forstanderskabet over til Henrik Isaksen, men denne modtog ingen Fundats for Stiftelsen, og Familien oprettede derfor 4. Januar 1661 en ny Fundats, ifølge hvilken Forstanderen altid skulde være en god og oprigtig Mand af Slægten. De 3000 Rdl. skulde efter Obligationens Lydelse altid blive staaende i Hamborg og kunde ikke opsiges, med mindre „samtlige paarørende Venner det anderledes for godt kunde eragte“; de 1000 Rdl. skulde derimod forblive staaende i Kjøbenhavn. De 14 fattige Personer, der var i „Boderne“,

[1]) Konventhusbog i Raadstuearkivet S. 597—98. [2]) død 1632.

skulde hver nyde 24 Sk. om Ugen og de syge 2 Mk., saavelsom aarlig tilsammen 8 Favne jydsk Ved og 1 Læs Kul, Juleaften skulde hver have 2 Mk. Hvis nogen af Slægten kom i Armod, kunde han, ligesom det ogsaa tilforn var sket, modtage Understøttelse af Stiftelsens Rentepenge, med flere Bestemmelser, der findes aftrykte i Hofmans Fundatser X 371—74.

De 10 Medlemmer af Familien, der oprettede denne Fundats, var Frands Eberhart Spekhan[1]), Margrete sal. Bartholomæs Mikkelsens[2]), Lisebet sal. Lavrids Eskilsens[3]), Kristian Weiner[4]), Bartholomæus Pedersen[5]), Eskil Lavridsen[6]), Helmer Didriksen[7]), Henrik Isaksen[8]), Hans Lavridsen[9]) og Kort Bartholomæusen[10]).

1765 var Borgmester Enevold Falsen Direktør; han var Søn af Falle Pedersen til Østrupgaard i Sæland og Elisabet Dalhus. 18. Juni 1784 stadfæstedes en ny Fundats[11]), der foregaaende 18. Marts var udstædt af Biskop Povl Egede, Etatsraad Lavrids Klingberg, Justitsraad Kristoffer Hansteen og Fuldmægtig Karl Severin. Det hedder i denne, at Bestemmelserne af 4. Jan. 1661 hidtil var fulgte saa meget som muligt og Bestyrelsen altid var besørget af. Fundators Paarørende. „Men siden Familien er bleven meget vidtløftig og adspredt i og uden de kgl. Riger og Lande, ligesom og en Del af dem saavelsom deres Opholdssteder er ubekendte, saa er der nu aldeles ingen Mulighed udi enten

---

[1]) Død som Stiftamtmand i Ribe. Hans Moder var Anna Jeckels af Rostok (Terpager Inscr. Ripenses S. 87), der maaske har nedstammet fra Povl Fechtel. Hans Hustru, Reinholt Hansens Enke (foran S. 211—12), der var fra Malmø, kunde da ogsaa være af Slægten. [2]) og [3]) se foran S. 350. [4]) Var gift med Mikkel Vibes Datter (foran S. 233), men hun var ikke af Slægten. [5]) og [6]) se foran S. 245 og 350. [7]) Om hans Slægtskab har jeg ingen Formodning. [8]) se foran S. 243—44. [9]) Er vel Eskil Lavridsens Broder. [10]) Er vel Søn af Margrete sal. Bartholomæus Mikkelsens af hendes andet Ægteskab med Bartholomæus Haagensen. [11]) Fogtmans Reskripter.

mundtlig eller skriftlig at kunne samle og erfare hele Familiens Mening i en eller anden Begivenhed, Stiftelsen vedkommende, som den gamle Fundation byder, og, om det end var gørligt, vilde det upaatvivlelig foraarsage megen Vidtløftighed, ja muligen ogsaa Tab og Skade for Stiftelsen, ti hvad som udi Aaret 1661 i en Familie af 10 Personer bekvemmelig kunde afgøres, kan nu iblandt nogle hundrede ikke ske". Derfor havde ovennævnte, alle af Stifterens Afkom og Svogerskab, forfattet en ny Fundation, hvorved den gamle saa vidt muligt var fulgt og det paa den Maade, der bedst kunde bestaa med Hospitalets og dets Midlers Vel og Sikkerhed. Bestyrelsen skulde altsaa herefter bestaa af 2 Administratorer og 1 Forstander og Regnskabsfører, der alle skulde være af Stifterens Familie. Familiens Medlemmer har ogsaa Forret til Indlæggelse.

Vi ser altsaa, at gamle Povl Fechtels Efterkommere endnu 200 Aar efter hans Død varetog hans Stiftelse, og dette er Tilfældet den Dag idag ved denne, den ældste Stiftelse i Kjøbenhavn, der endnu findes paa sin oprindelige Plads, men rigtignok ikke med de oprindelige Bygninger. Det vilde være et smukt Æreminde over Stifteren, hvis nogen vilde udarbejde en Stamtavle over hans Efterkommere, saavidt det for Tiden er muligt[1]).

Naar Baadsmændenes Sygehus (Kvæsthuset) er indrettet, vides ikke, men det er sandsynligvis det, der omtales i et kgl. Brev til Knud Urne af 12. Jan. 1618, hvori det hedder, at Tavlepengene var udgivne til arme Soldaters Ophold, som sig for Riget lader bruge, hvorfor flere Tavlepenge med det første skulde nedsendes fra Norge, som „til det Hospitals Nytte, som vi til saadan Brug vil lade bygge, kan anvendes"[2]). Det var til 1628, da der „udi Bremer-

[1]) Om Stiftelsen findes ogsaa Oplysninger i Thaarups Iournal for Kjøbenhavnere S. 15—21. [2]) Norske Rigsreg. IV 675—76. Om Soldaterhospitalet 1612, se foran S. 340.

holmens Laage" blev oprettet en Skole „paa det Sted, som tilforn var forordnet til de syge, efterdi der berettes det at falde dertil for lidet"[1]). 1637 blev Frands Knudsen beskikket til Forstander „udi det Sygehus, som er forordnet til syge Baadsmænd"; da hans Løn skulde beregnes fra 27. Avgust 1631, har han været Forstander siden den Tid, paa hvilken det ny Sygehus formodenlig er taget i Brug. Om Syges Til- og Afgang skulde han give Admiralen paa Holmen Underretning og skulde iøvrigt have Tilsyn med „at med Mad og Øl renlig og vel kogt tilbørlig omgaas og udi rette Tid og Time bliver de Syge forebragt og ikke udi nogen Maade dem forkortet, saa og at Huse, Senge, Klæder, Kander, Fade og alt andet, hvoraf de skal spises og underholdes, rigtig og renlig holdes, som han agter at forsvare". Til Medhjælp skulde han have en Kok, en Kældersvend og 2 Kvindfolk, der skulde holde rent, rede Senge og to de Syges Klæder. Paaskedag 1640 blev Oluf Torbensen Forstander, og det ses, at han og det nævnte Tal Tjenestefolk var i Virksomhed 1642, da Kongens Udgift til Løn beregnedes til 94 Rdl. 2 Mk. 4 Sk.[2]). Sygehuset har nydt Indtægt af Bøder, saaledes blev Dr. Otto Sperling 1645 tilfunden at bøde 1000 Rdl. til saarede og fattige Baadsmænd og deres Enker[3]).

1638 og vistnok ogsaa 1640 benyttedes Stiftelsen til de syge Børn i Kongens Børnehus, og der udstædtes Befaling til at levere Ved til 4 Kakkelovne, saa længe de laa der under Doktors og Bartskærs Kur[4]). Sygehuset siges da at ligge paa den Gamle Mynt og dets Plads maa nærmere betegnes som værende imellem Gaden Gammelmynt og Volden (Gotersgade); saaledes solgte Kongen 1647 en Grund mellem det og

[1]) K. D. I 74. Jfr. foran S. 333. [2]) K. D. III 179—80, 222—23. D. Mag. V 213. [3]) K. D. III 452—53. Om Sperlings Brøde oplyser hans Biografi i Suhms Ny Saml. III 225 intet, men denne maa have været Skyld i, at han mistede sine Embeder. [4]) K. D. V 208, 211, 229—30.

Gammelmynt, og dets Have laa bagved Slotspræstens Have, hvis Gaard var nuværende Nr. 10, 12 og 14 paa Gammelmynt[1]; det laa saaledes omtrent hvor nu Baghuset er til Nr. 43 i Gotersgade. I Grundtaxten 1661 opføres det ogsaa under Gammelmynt, men det har ikke været Forf. muligt at forfølge denne Grund sikkert gennem de senere Grundtaxter. Vallensbæk siger, at Sygehuset laa i Grønnegade, men der er noget, der tyder paa, at Regnegade eller lille Regnegade en Tid hed Grønnegade. 1657 blev Henrik Madsen Vallensbæk, Forfatter af en Dagbog over Kjøbenhavns Belejring, ansat som nederste Kapellan ved Holmens Kirke, med hvilken Stilling var forbundet Præsteembedet ved Sygehuset. Han fandt dette i en usel Forfatning, et usundt, lavt Hus og en daarlig Forplejning. Da han klagede derover til Povl Klingenberg og Holmens Admiral, gav denne ham Befaling til at give en udførlig Beretning om Sygehusets Tilstand og gøre Forslag om, hvorledes det kunde sættes paa en bedre Fod. Da dette var sket, fik han Tilladelse til at ombære en Kollekt, hvor han selv uagtet sine smaa Indtægter tegnede sig for 30 Rdl. Kongen lod nu sin Livlæge Povl Moth og Kirurgen Filip Hacquart undersøge Sygehuset Nyaarsdag 1658, og deres Beretning udvirkede, at Kongen Dagen efter gav en stor grundmuret Bygning paa Bremerholm til Brug for de Syge, nemlig det saa kaldte Sejlhus, det gamle Sygehus solgtes derpaa for 500 Rdl. Kongen selv tegnede sig for 2000 Rdl. paa Kollekten, Rigens Hovmester Joakim Gersdorff, Vallensbæks gamle Velynder, for 4000 Rdl. og saaledes samlede han 9200 Rdl., der skulde forblive hos Giverne, indtil Fundatsen var stadfæstet af Kongen; da dette ikke skede i Vallensbæks Tid, er en Del af disse Summer dog maaske aldrig indbetalte, men herom véd man nu intet; denne Kollekt er i alle Fald Grundlaget for Kvæsthusets nuværende Kapitaler; i mindre Gaver samledes 747 Rdl., der

[1] K. D. III 272, 462.

anvendtes til Inventarium, saaledes til 80 opredte Senge, 4 Jærn-Kakkelovne, Vinduer, Døre, Lofter, de Syges bedre Pleje, Brændsel og Bartskærløn.

Det var i rette Tid, at det rummelige Hus var blevet indrettet, ti den paafølgende Sommer begyndte Stadens langvarige Belejring. 12. Avgust indkom de første Saarede fra Prammen i Kalveboderne, og Kongen befalede, at de saarede ogsaa herefter skulde føres hertil. Saaret kaldte man dengang kvæst og deraf kom det, at Baadsmændenes Sygehus fik Navn af Kvæsthus, et Navn, der har fulgt Stiftelsen under dens hele Bestaaen og har opnævnt forskellige Steder i Kjøbenhavn og Kristianshavn. Forat forøge Indtægterne udvirkede Joakim Gersdorf, at der i alle Byens Kirker blev ombaaren en Tavle til Bedste for de saarede, den saakaldte Kvæsthustavle, der har bestaaet til vore Dage; heri gjordes der dog en Tid Afbrydelse, idet der paa Kristianshavn var blevet oprettet et andet Sygehus for de Soldater, der led af smitsomme Sygdomme, og som fik Tavlepengene af alle Kirker undtagen Holmens. De i Søslaget 26. Nov. 1658 saarede Hollændere kunde vel ikke alle rummes i Kvæsthuset, men det var dog en Tid istand til at huse 75 Danske og 180 Hollændere.

9. Maj 1659 indgik Vallensbæk med et Forslag til Rigens Hovmester om forskellige Ting, bl. a. om Ansættelse af en Direktion for Kvæsthuset og om de Syges bedre Bespisning, da den salte Føde, de fik fra Proviantgaarden, ikke var tjenlig for saarede, der trængte til fersk Mad. Kongen nedsatte da en Kommission, der bestod af Oversekretær Erik Krag, den danske Hofprædikant, Kommissæren paa Tøjhuset Jens Lassen, ligesom Krag en Vesterjyde, og Proviantskriver Hans Hansen. Erik Krag førte da en ny Fundats i Pennen, og den blev derpaa sendt Vallensbæk til Prøvelse; denne tog Kopi deraf, hvilket viste sig at være heldigt, ti den blev aldrig stadfæstet og er formodenlig stanset af Rente-

mester Peder Reetz, der ikke synes at have været gunstig stemt mod Kvæsthuset.

1. Jan. 1660 indviedes et Kapel paa Kvæsthuset med en Tale af Vallensbæk, der senere udgav den i Trykken under Titel: „Delineata strenæ regiæ Ptochotrophæi Holmensis topographia eller den ny kongelige Nytaarsgaves billige Beskrivelse anvendt paa det Holmiske K. M. Syge- og Kvæsthuses uforbigængelige Brug og belejlige Sted“. Det er dediceret til nævnte Erik Krag, hans Frue Vibeke Rosenkrands og deres „yndelige og adelige“ Børn Fredrik, Kristian, Palle og Børge. Vallensbæk minder deri om den store Nyaarsgave Aar 1577, da Fredrik II eftergav Bønderne i Kjøbenhavn, Kronborg og Fredriksborg Len et Aars Landgilde, men da var det gode Tider og fredelig Tilstand. Han giver dernæst en Udsigt over Bygningens Historie: det var Fredrik II, der lagde dens faste Grundvold og grundmurede Vægge og lod opsætte disse faste „fireslingende“ Bjælker; dette Hus var af alle Bygninger paa Bremerholm det ældste, i Alder lige med Kronborg, Andvorskov og den inderste Nørreport[1]). Det var først indrettet til Kornloft, men Kristian IV forandrede de høje, luftige Lofter til et Sejlhus, og de nederste varme og vel forvarede til Drøgstue og Vejerhus for den næst op til liggende Reberbane. Vallensbæk minder derpaa om Kristian IV's Bygninger, om Dansborg og Tranquebar i fjerne Verdensdele, om Glyksborg og Fredriksborg, men da man nu ikke kunde komme til disse Steder, hvor Fjendens Landsknægte betraadte de kongelige Porte, vilde han minde om, hvad denne Konge havde gjort i Kjøbenhavn. „Ville I da gaa ud imod Stranden, da ser i Steden for det flade Vand og den bløde Grund en Stabelstad og Købstad (Kristianshavn), gaar I til Bryggerset, da mærker Bygningens Kunst,

[1]) Det er sikkert netop denne Bygning, som Hans von Andorf 1579 paatog sig at bygge paa Reberbanen 100 Alen lang, 16 Alen bred og 3 Loft høj. (K. D. II 386—87).

gaar I til Bagerset, da erfarer den arbejdsfulde Steds Behændighed, kommer I her ud paa den brede Bremerholm, da kan enhver jo i Børneminde erindre denne Steds store Værk, velgjorte Hænders Arbejde og virkelige Værksteder, at jeg intet skal tale om det herlige Tøjhus med Krigsvaaben og de hellige Kirkebygninger med Orgel og andre Prydelser inden denne kongelige Stads Volde i hans ærerige Regeringstid forbedret, fornyet og fuldfærdiget". „Men som det haarde Jærn med Tiden kan slides, som de grundfaste Huse af Ælde kan brydes, som de handel- og arbejdsfulde Havne med Grus og Grene kan fyldes, hvorom den salige Vellejus rimvis taler[1]), saa gaar det med mange den salige Herres og Konges kunstprisende Bygninger, og saa gik det med det forrige dog nu faldefærdige kgl. Majestæts Sygehus og Kvæsthus hos Grønnegade, hvor mange tro Søtjenere med Suk har hvilet sine fortrællede Lemmer og dødsyge Legemer, ja med Længsel leveret Gud sin angerfulde Sjæl".

Han gaar nu over til at omtale det ny Kvæsthus: „Befalder det denne højædle, velærede og hæderlige Samkvem at beskue dette Huses Sted, Storhed og Danlighed, saa som det findes 90 i Længden og 15 sælandske Alen i sin Brede at regne, da er det bygget efter de gamle Kirkers Bygninger staaendes i øster og vester. Af den østre Ende paa øverste Tag kan den kongelige Flaade og Østersøens stridige Strømme beskues, af den vestre Ende høres Klokken til Timer, og Kirkegaarden til de døde Lemmers Hvilested her betrædes, udi sønder er for Døren det springende ferske Vand med de svømmende lungeløse Dyr[2]), som er kræselige

---

[1]) Her henviser han til et desværre nu tabt Digt af A. S. Vedel om den ny Købmandshavn 1608. [2]) Her sigtes til en Dam paa Bremerholm, der endnu findes afsat paa sene Kort, og hvorpaa Erik Krag og Kristoffer Gabel 21. Marts 1657 fik kgl. Bevilling (K. D. III 468); den kaldes da den lange Dam paa Bremerholm, og de fik Tilladelse til at gøre sig den nyttig med Fisk og andet, som de bedst kunde.

og kostelige Karper og Karudser, imod sydost beskues de kvæstedes nu nylig indplankede og nyplantede Urtegaard, hvis yderste Ende strækker sig imod Solens morgenfrydendes Opgang og af det salte Vands indflydende Revier bekvemmeligen beringes og beskærmes; mod norden formodes snart at blive (bevar os Gud fra Fjenden fremdeles) et gavndrivende Torv til Amagervare tjenligt og Borgernes Næring brugeligt. Kære, sig mig, hvor findes, kære, siger jeg, hvor befindes en belejligere Sted i den ganske Stad til det kongelige søfarende Folks Tjeneste og de kvæstede Lemmers ledige Hvile“.

Man ser af denne Beskrivelse, at Huset altsaa laa ud imod det senere Kongens Nytorv og at det er den Bygning, der laa ved Enden af Kongens Reberbane paa Holmen paa det Sted, hvor nu det kgl. Theater findes. Seglhuset findes afbildet paa mange Prospekter af Kjøbenhavn som en svær Bygning med gotiske Gavle og endnu paa en Grundtegning af Charlottenborg fra 1699 som stødende op til dettes Grund.

Videre omtales det i Talen, hvor ilde betænkt det var „efter gammel Vis og Sædvane“ at oprette en Sygestue udenfor Portene, idet saaledes Ny Vartov forraskelig var indtagen af Fjenden. Med Hensyn til andre Sygehuse, da var i det danske Kompagnihus vel de saarede Hollændere blevne indlagte; „paa den Sted, hvor Brudgommens og Brudens Røst tilforn er hørt med stor Bram og braskendes Dragt, der stønnede den dødsyge paa sin Helseng henlagt. Paa den Sted, hvor man kunde se de dejlige Døtre i Dansen og de unge i Sind og Legeme letspringende Mennesker, i Overdaadighed fremfusende, se, der vrimlede de halte, der raabte den væfølendes Tunge om Hjælp, der sukkede det vankelmodige Hjerte efter Lægedom; paa den Sted, som saa mange gode Venner indbyrdes med venlige Arme sig tilforne omfavnede, se der laa det vanføre Legeme med afskaaren Albue, Hænder og Arme, der fandtes for den vellugtende

Desmerknap det stinkende Saar, for den pudrede Paryk den skaldede og med Plaster omviklede Hovedpande, for de udklappede Linklæder de besmittede Balbervindel og blodige Klæde; at jeg intet skal tale om de andre Lægmænds Lavshuse og Forsamlingssale, hvor man i de Dage kunde se flere Ligkister end Lavstønder ind og ud at flyttes, føres og henfordres". Saadanne Steder var upassende, men indenfor Voldene var der ikke fundet et tjenligere Sted end dette Hus, „ti det Hus er belejlig bygget, hvis Tagdryp ikke falder i sin avindfulde Nabos Rendesten". Saavidt Vallensbæks Tale. I Februar 1661 var Kongen selv tilstede paa Bremerholm og lod afmaale en Plads paa 100 Alen til alle Sider, der skulde tages fra Holmens gamle Kirkegaard og var bestemt til en Kaalhave for Kvæsthuset og Plads til Køkken og andre Fornødenheder.

Forat tilvejebringe en fast Indtægt, indkom Vallensbæk 12. Feb. 1662 med Forslag om en Tavle, der hvert Aars 11. Feb. skulde ombæres i alle Landets Kirker til Fordel for Stiftelsen, og samme Aar bevilgedes der Kvæsthuset alt det Jærn, der var i Behold fra den nedbrudte runde S. Anne Kirke, foruden de Penge, der indkom ved Salg af konfiskeret Gods, men af Jærnet var der dog intet at faa, da det kom til Stykket[1]).

Det hører ikke hid at følge Stiftelsen videre i dens Skæbne i de følgende Tider[2]), efterat den var flyttet til Kristianshavn, hvilket if. Resens Atlas er sket 1668, men dog vistnok tidligere[2]); det fik da samme Lokale som Børnehuset, men 1675 flyttedes det til Pesthuset og 1684 til Nyhavn, hvor Kvæsthusgaden endnu bærer Navn efter det.

---

[1]) Foruden Vallensbæks omtalte Tale er Kilden hertil det Uddrag af samme Mands Optegnelser om Stiftelsen, der er meddelt i Ny D. Mag. II 339—44. [2]) Noget om den første Tid paa Kristianshavn vil findes i Anders Hjørrings Beretning 1668, der vil blive trykt i K. D. V.

En Blanding af en velgørende Stiftelse og et storartet Industriforetagende, der uagtet store Anstrængelser dog fuldstændig mislykkedes i begge Retninger, var Kristian den Fjerdes Børnehus[1]). Ikke længe efter, at Kristian IV havde forbudt Helligaands Hospital at underholde Børn[2]), optog han selv Kristian I's Tanke og oprettede et Tugthus i Farvergade i et Hus, hvor der tilforn havde været et kongeligt Farveri, men, som Jens Lavridsen Wolff udtrykker sig, „eftersom den Plads fandtes baade for liden og til den Brug der ikke bekvem, forordnede Hans Majestæt Hospitalet og Sygestuen med al den ganske Plads fra Kirken (Helligaands) og til Løvestrædet til et Drenge- og Pigers Tugthus og Børnehus". En nærmere Omtale af dette Farveri kunde her være paa sin Plads, dels paa Grund af, at det var det første Exempel paa Fabrikvirksomhed i Kjøbenhavn, dels fordi dets Beliggenhed har en Del Interesse, idet det nu i det væsenlige er samme Gaard som det nuværende Vartov Hospital og for henved 300 Aar siden den Gaard, hvorfra den berømte Tyge Brahe foretog sine Iagttagelser. Naar man forlænger en Linie langs Husrækken paa Halmtorvet gennem Vartovs Gaard til Løngangstræde, har vi her Betegnelsen for den gamle Voldgade, udenfor hvilken Befæstningsmuren gik, der endte med Vandmølletaarnet[3]) i den

[1]) Kilderne til følgende Beskrivelse er Regnskaberne i Rentek. Arkivet, der dog kun er gennemgaaede til 1621, og foruden de i Noterne citerede Steder en Mænge Notiser i K. D. V, der ikke alle anføres. [2]) Foran S. 51. [3]) K. D. I 402—03, 429. Hr. A. D. Jørgensen har i sin Afh. i Aarbøger for nord. Oldk. 1877 S. 290 ment, at jeg, ved at betegne Vandmølletaarnets Beliggenhed paa dette Sted paa Kortet i Kbnh. i Middelaldren, har begaaet en Fejl, men af ovenstaaende Oplysninger ses det, at Taarnet netop laa her. Naar Hr. Jørgensen tror, at det ikke kan have ligget her, fordi det 1543 betegnes som værende i Vor Frue Sogn, har han ikke tænkt paa, at Vor Frue Sogn ved Reformationen optog i sig den Del af S. Clemens Sogn, hvor Taarnet var. Jfr. foran S. 4.

yderste Del af Vartovs Gaard. Udenom Muren gik Graven, der ved Vandmølletaarnet drejede mod øst ned mod Vandmøllen, hvis Mølledam den dannede paa den nuværende Vandkonst. Den Vandkraft, der her var tilstede, fik Fredrik II Lyst til tillige at anvende paa en anden Maade til et Farveri og en Klædemølle. 16. Dec. 1559 tilskrev Kongen Mogens Gyldenstjerne, at han skulde raadføre sig med forskellige forstandige Borgere om, hvorledes man bedst kunde tage fat med Indrettelse af et Farveri og et Klædeberederi og derpaa forskrive en Farver fra Lybæk eller Hamborg. Kongen vilde anvende 1000 Daler derpaa og ønskede at man skulde købe Peder Kristiernsens Gaard, der var at faa tilkøbs for 200 Daler. Denne Gaard havde Adelsmanden Peder Kristiernsen til Hjelmsø købt 1557 af Niels Fikkesen til Sandbygaard og denne igen 1543 af Valter Simonsen. 1543 var den 2 Boder, der betegnes som liggende østen ud mod Stadens Vold norden for Vandmølletaarnet, og Niels Fikkesen har altsaa bygget disse om til en Gaard. Kongen vilde ogsaa, at der skulde underhandles med Borgmestrene om, hvorledes det Bytaarn, der stod derved, kunde bruges til Farveriets Nytte. Købet kom ogsaa i Stand, men det saas, at Pladsen var for liden til at Farveren tillige kunde have Bopæl derved, hvorfor Kongen 24. Feb. 1560 befalede, at der skulde handles med Naboen Hans Valtersen om en forfalden Bod med en lille tilliggende Grund[1]). Vi faar efter dette Farveriets Plads temlig nøje bestemt, idet det bliver en stor Del af det nuværende Vartov, navnlig den Del af Gaarden, hvor Kirken er og den tilsvarende Grund ud til Farvergade, der nu fik sit Navn efter Farveriet, tidligere hed den Søndergade. Hvor Løngangstræde nu er, løb Vandet i Graven ned til Møllen, og dette skiltes fra Stranden ved en smal Opdæmning, hvorpaa der til Byens Sikring stod en Plankebefæstning.

[1]) K. D. IV 567—68, 569.

Det gik imidlertid tilbage med det kgl. Farveri, ti 1589 fik Astronomen Tyge Brahe kgl. Skøde paa 2 øde Huse næst op til hans Gaard i Farvergade (der igen stødte op til Staldmester Kristoffer Pachses Gaard), af hvilke Huse det ene tilforn havde været et Klædeberederhus og i det andet var Farveriet. Tyge Brahe forpligtede sig til at bygge en særlig Bygning ud til Vandet, hvor Farveriet altid kunde holdes ved Magt og Farvemesteren have sin Bolig. Nogle Dage før dette Skøde udstædtes, fik Magistraten Befaling til at vurdere disse Huse[1]) og til at laane ham den Skanse af Sten, som stødte næst op til Volden, og et lille Stykke af Volden op til hans Stakit ved Porten, da han vilde opsætte en Bygning paa denne Skanse, som kunde være tjenlig og brugelig til den vidt berømte astronomiske Kunst[2]). Tyge Brahe siger selv, at Gaarden havde kostet ham 2000 Daler at bygge og de andre Huse over 1000. Klædemageriet var altsaa paa den Tid gaaet ind og Farveriet var ikke af større Betydning, end at Regeringsraaderne kunde først afstaa den større Farvergaard og derpaa den mindre, mod at give Tyge Brahe Frihed til at indrette til Farveri efter Tid og Lejlighed. Da han havde forladt sit Fædreland og 1599 brevvekslede med sine Venner om at faa sin Gaard solgt, var der nok 2 adelige Fruer lysthavende, men man mente, at de næppe vilde indgaa paa at holde en Farver i Gaarden. Af et Brev fra Tyge Brahes Søn 1604 ses det, at Gaarden endnu dette Aar ikke var solgt, men stod og forfaldt[3]).

Naar vi senere hører Tale om Kongens Farveri, da laa dette ikke ved Volden, men længer nede mod Vandkonsten,

[1]) De siges her at ligge op til Farvegaarden, men da det ene af dem er det, hvori Farveriet da blev drevet, maa Farvegaarden være den Gaard, som Tyge Brahe tidligere havde faaet. [2]) K. D. II 435. IV. 684. [3]) Fr. R. Friis Breve ang. Tyge Brahe S. 55, 102, 105. Fr. R. Friis Tyge Brahe S. 341. Om T. Brahes Observationer paa Vandmølletaarnet, se smstds. S. 254.

idet Løngangsstræde Nr. 12—20 ligger paa det nyere Farveris Plads.

Som det fremgaar af det følgende, var Tugthuset allerede i Gang paa dette Sted Aaret efter, hvorfor det maa være Kristian IV, der har købt Tyge Brahes Gaard.

Om Tugthusets Flytning til „Lille Helliggesthus“ ved Helligaands Kirke er talt foran S. 338—39. 18. Okt. 1606 fik Kongen af Fattigvæsenet Skøde paa dette Hus „til et Tugthus, Vi naadigst har ladet anrette“.

Ej heller dette var tilfredsstillende og 30. Nov. 1607 var det, at Kongen fik Skøde paa alle Helligaands Hospitals Bygninger, saa „Tugthuset“, der var Stiftelsens officielle Navn til 1620, nu kom i Besiddelse af alle Bygninger mellem Helligaands Kirke og Graabrødretorv.

Allerede i Somren 1606 findes Tugthuset flyttet hen i sine ny Bygninger; det ældste Regnskab for „Helliggest Tugthus“ begynder nemlig 21. Juni 1606, hvilken Dag Indflytningen altsaa synes at være foregaaet. Det forholder sig fuldkommen rigtigt, hvad Jens Lavridsen ovenfor nævnes at have berettet[1]), at Tugthuset nogen Tid forud har været i Farvergade, ti i Regnskabet fra 1606 omtales „Tugthuset udi Farvergade“ som bestaaende, og med dette havde det ny megen Forbindelse; det fremgaar videre af Regnskabet 1608—09, at en anden Benævnelse derpaa var „Kvindfolkenes Tugthus“ og at det sidstnævnte Aar havde Svend Kuld til Foged. 1609—10 var Kirsten Hansdatter Forstanderske og næste Regnskabsaar var Forstanderen for Helliggestes Tugthus det tillige for Kvindfolkenes, idet Udgifterne til dette ogsaa er optagne paa hans Regnskab. I sidstnævnte Aar maa man antage, at Kvinderne ogsaa er flyttede til Helligaands Hus, og af Regnskabet 1611—12 bevises deres Tilstedeværelse her, idet der opføres en Udgift til at færdige et Loft i Drengenes Tugthus „ovenover

[1]) Encomion regni Dan. S. 371.

som Kvindfolkene sidde neden under at spinde". 1612 nævnes Kvindfolkenes Tugthus i Urtehaven; dog vedblev der endnu at være nogen Forbindelse med Farveriet.

Hvor længe Tugthuset har bestaaet i Farvergade, vides ikke, men det er dog sandsynligvis oprettet 1605, ti 7. Okt. 1605 udstædtes kgl. Befaling til Statholder Brejde Rantzau, at paa det at „den Trygleri og Betleri, som her i Riget og synderlig her udi Vor Købsted Kjøbenhavn mere end paa andre Steder er udi Svang" kunde blive afskaffet, „da have Vi naadigst til dets Behov ladet opbygge og ordinere et Tugthus her sammesteds, hvor saadanne Løsgængere skulle henordnes og indtages og siden tilholdes at lære et Haandværk, hvormed de deres Brød og Ophold kunde fortjene". Brejde Rantzau skulde derfor lade optage saa mange Mands og Kvindes Personer, som han kunde overkomme baade i Kjøbenhavn og andensteds, og indsætte dem i Tugthuset[1]). Ifølge denne Befaling skulde man nærmest tænke sig Tugthusets Befolkning dannet af voksne Personer, men, som Regnskaberne udviser, er det altid „Drenge" og „Kvindfolk", der nævnes som indsatte. Drenge kunde efter Datidens Sprogbrug jo nok betyde Karle, men paa den anden Side omtales de i Sygdomstilfælde altid som Børn, saa det vistnok kun er undtagelsesvis, at det var voksne Mænd, der indlagdes i Tugthuset.

Kongens Mening med Oprettelsen af Tugthuset var at benytte de Kræfter, der ellers var til Byrde for Samfundet, idet man oplærte Landets egne Børn i Manufakturer og forskellige Haandværk, i hvilket Øjemed der beskikkedes forskellige Haandværkere som Mestre ved Tugthuset. I Inventariet for 1607 omtales af saadanne, der hver havde sit eget Kammer, følgende: Mathias Possementmager, Niels Kristensen Tripmager, Hans Bruer Tapetmager, Mogens Svendsen Væver, Mathias Uldbereder, Bendix Madsen og Jakob Mor-

[1]) K. D. V 4—5.

tensen Vandtmagere, Mikkel Camphein Floretentripmager, Gert Tapetmager, Jørgen Hutstafferer, Daniel Perlestikker, Peter Drejer, Hans Olsen Væver, Ludvig Freni Floretentripmager[1]), Asverus van Bremen Vandtmager, Hans Andersen Uldbereder, Henrik van Mønster, Mathias Dunner, Hans van Lennepe, Gert Westhoff, Samuel Kestelin, Staffen Markussen, Gert van Mønster, Peter Petke Vandtmagere, Herman van Delft Simlebager, foruden Skræderens Kammer, i alt 26 Haandværksmestre, som Navnet viser, mest Udlændinge. Endog førend nævnte 21. Juni 1606, da det ældste Regnskab begynder, synes der at være sket en delvis Indflytten fra Farveriet, ti 28. Juni dette Aar overleverede Søren Hansen „fordum Foged udi Helliggest Tugthus“ efter Statholder Brejde Rantzaus Befaling Inventariet til den ny Foged Frands Bojesen; da nævnes dog kun 2 Væverе og en Perlestikker, men der var allerede 19 Senge i Drengenes Sengekammer og flere var der ikke Aaret efter. I Aaret 1606—07 var Drengenes Tal 44, men da Kongen fandt Tallet for lidet, befalede han 26. Juni 1609 Lensmændene udenfor Sæland at samle saa mange føre og stærke Kompaner og ørkeløse Folk, som de kunde overkomme, da Kongen var tilsinds at ville bruge dem i Tugthuset i Kjøbenhavn[2]). Dette hjalp, ti 1609—10 var der 96, næste Aar 70 Drenge, 60 Kvindfolk, 1611—12 48 Drenge, 42 Kvindfolk, 1612—13 var Tallet gaaet ned til 26 Drenge, 16 Kvindfolk, 1617—18 57 Drenge, 43 Piger. Sundhedstilstanden var ikke god; lige fra Begyndelsen af forefindes mange Udgifter, f. E. til Lud til at to Børnenes Hoveder og Klæder, til Smør til at smøre de syge Børns Hoveder med, Smør i varmt Øl til syge Drenge, til andre syge Børn anskaffedes Peberrod; 1609 fik M. Kasper Skarprichter 4 Rdl. for 2 syge Børn, han havde helbredet, Morten Klavsen Badstuemand fik i et Aar en Gang Betaling for 158,

---

[1]) der nævnes Silkevæve i hans Kammer. [2]) Dyrlund: Tatere og Natmandsfolk S. 41.

en anden Gang for 174 Kopper, han havde sat paa Drengene, Didrik Mum, Indvaaner i Kjøbenhavn, fik for 3 syge Drenge, han næst Guds almægtigste Hjælp havde helbredet for den faldende Syge, for hver Person 14 Rdl. Det ses altsaa, at man ikke undgik Udgifter til Lægehjælp, men alligevel var Dødeligheden stor. 1607—08 døde 20 og næste Aar samme Tal Drenge; dette var nu rigtignok de værste Aar, men 1617—18 døde dog 26 Drenge og Piger.

1611 var her endog en adelig Dreng Godske Rosenkrands, der efter Rentemesterens Befaling fik 5 Alen Tugthusklæde og 3 Alen Foderdug til en lang Kjortel, foruden at han havde faaet 4 Alen engelsk Klæde, 1 Par Sko og 1 Par Strømper, og 19. Nov. fik han det, man faar tilsidst i denne Verden, nemlig en Ligkiste.

Proviant leveredes fra Slottet eller Proviantgaarden, og Maden tillavedes af Tugthusets Kok. Klæder og Sko forarbejdedes af Stiftelsens egne Haandværkere. I det første Aar forsynedes hver Dreng med en ny Dragt, endog med Strømper og Sko, af Sko et Par om Aaret, men med Senge var det noget knapt, der var kun 19, dog vel forsynede med Sengeklæder, ti foruden Osnabrygs Sengeklæder, underfodrede med Peklin, og islandske Sengeklæder, underfodrede med gammelt Seglærred, var der 20 Melnings (?) Dyner, 8 Lærreds Dyner, 10 Dyner af bred Danskerdug og 38 Hoveddyner. Der nævnes en Sal med 2 Kakkelovne og paa „Omgangen“ og andre Steder stod 2 lange Borde og 1 Bænk.

Hvad der navnlig arbejdedes paa Tugthuset var Klæde. I Aarene 1612—15 leveredes Klæde til Kongens Klædekammer for 13415 Daler, men i samme Tid havde Kongen udgivet 19413 Dlr. Desuden leveredes af Kvindfolkenes Tugthus Blaargarn, Hørgarn, Traad, til de kgl. Slotte Dynevaar, Sække, Sadelgjorde, Blaarlærred, Traad til Kongens Fuglefængere, alle Slags Garn og Vaad til Kongens Fiskemester, Lærred til Kongens Kontrafejere Peiter Isak, Søren Kjer,

Frands Klein og Reinholt Eimb, og Dronningen fik sine Drejelsduge syde her. Tapetvæveren istandsatte gamle Tapeter paa Fredriksborg, kort sagt den hele Anstalt var indrettet til Forfærdigelse af allehaande Varer, som var nødvendige til Kongens og Regeringens Brug.

I Aaret 1619 udbrød en farlig Pest i Kjøbenhavn, Tugthuset lukkedes og Børnene med de voksne spredtes til alle Sider; det varede nu et Par Aar, inden Stiftelsen atter kom i Gang, men 1621 oprettede Kongen den paa ny og bragte den i en anden Orden og under et bedre Tilsyn end tidligere; især var det af stor Betydning, at Børnene skiltes fra de voksne og altsaa blev unddragne for Paavirkning af de Vagabonder, der var samlede rundt omkring fra. Til Underretning for Folket og især til Beroligelse for Forældre, udstædte Kongen 2. Nov. 1622 en Forordning, hvorved han nærmere bestemte Børnenes Forhold. Det siges deri, at Kongen „nogen Tid forleden“ havde oprettet et Børnehus, forat enten forældreløse Børn eller de, hvis Forældre ikke formaade at holde dem til noget Haandværk, ikke alene der kunde undervises i Gudsfrygt og deres Børnelærdom, men ogsaa i Læsen, Skriven og et godt Haandværk, hvormed de i Fremtiden kunde have deres ærlige Næring og Ophold, og Haandværk med det samme kunde plantes og indføres i Riget. Kongen havde derfor ikke alene forsørget dem med deres gode ordenlige Klæder, Spisning, Senge og Stuer og tilforordnet dem Sjælesørger, Præst og Kirke, Medicin og Bartskær, men og med adskillige gode Haandværksmestre, der daglig visse Tider underviste Børnene i at forfærdige Varer af Linned, Uld, Bomuld og Silke, saaledes at de dog daglig om Formiddagen og Eftermiddagen havde $^1/_2$ Hvile- eller Legetime foruden deres Middagstime.

Forat Børnene i Fremtiden ikke skulde faa at høre, at de havde været i Tugthuset og at de var opfødte hos dem, der var indsatte for uærlige Gærninger, havde Kongen skilt Tugthuset og Børnehuset ad, saa det blev 2 forskellige

Stiftelser, og tilforordnet 4 fornemme Borgere til nogle Gange om Ugen at besøge Børnehuset og have Indseende med at alt foregik efter Kongens Anordning. Forældrene blev ogsaa beroligede i Henseende til den Antagelse, at Børnene skulde bruges og undertvinges til evig Trældom, ti der blev fastsat en viss Læretid. Naar der saaledes indkom Børn, der var for smaa til at sættes til noget Haandværk, skulde de en Time om Dagen undervises af Præsten i deres Børnelærdom og af Skolemesteren i Læsning og Skrivning og ellers holdes til at spinde Bomuld og Uld og deslige. I 12aars Aldren skulde Barnet sættes til et Haandværk og forblive derved i 4 Aar; efter disses Forløb skulde de 4 Tilsynsborgere udnævne 3 eller 4 Mestre, blandt hvilke den paagældendes Læremester dog maatte være den ene, og disse skulde saa bedømme, om han var duelig til at arbejde som Svend, og i saa Fald skulde de give ham et Lærebrev og han var forpligtet til endnu i 3 Aar at forblive og arbejde i Børnehuset, i hvilken Tid han foruden Kost og sædvanlige Klæder skulde have noget vist for hvert Stykke Arbejde, der skulde lægges op til en samlet Sum, naar han kom ud af Børnehuset; ved Afskeden skulde han desuden have en Klædning med Kappe, Hat, Sko, Krave og Skjorte, ligesom, naar han bosatte sig, et Halvaars Husleje og en Maaneds Proviant. Efter de 3 Aars Tjeneste som Svend var han aldeles fri for Børnehuset, men skulde være forpligtet til enten straks at give sig i Tjeneste eller ogsaa at nedsætte sig som Mester; hvis han ikke gjorde dette, hengav sig til Drik og Ledíggang eller undlod hver Søndag mindst 1 Gang at søge Kirken, skulde han igen indtages i Børnehuset og forblive der, „indtil han kan vide sig selv at regere“.

Pigebørnenes Læretid og senere Tjeneste i Børnehuset skulde være som Drengenes, dog maatte de nok komme tidligere ud, hvis nogen begærede dem til Ægte; de maatte ogsaa gærne gifte sig med Børnehussvende, men forat forebygge for nært Ægteskab, skulde der holdes Fortegnelse over

Børnenes Forældre og andre Slægtskabsforhold. Naar de var komne ud, skulde de Borgere og Borgerkvinder, der havde Tilsyn med Børnehuset, en Tid lang give Agt paa deres Forhold, og hvis de ikke øvede det Haandværk, de havde lært, eller ikke søgte Kirken, skulde de indsættes igen[1]).

Denne Forordning udstædtes til almindelig Underretning, men allerede i Efteraaret 1621 havde Kongen udstædt en Instrux for Rentemester Kristoffer Urne med Hensyn til Børne- og Tugthuset, med hvilket han skulde have særligt Tilsyn og som det blev ham paalagt at besøge hver eller mindst hver anden Dag[2]). Af denne Instrux ses det, at der var beskikket en Foged, der til forskellige Tider paa Dagen skulde undersøge alle Gaarde, Hemmeligheder, Arbejds- og Sengekamre, Sygestuer, Køkken og andre Logementer, om alt gik skikkeligt til, om de hver Dag blev gjorte rene og fejede, om Kamrene blev røgede, om Sygestuerne holdtes i den tilbørlige Røgt og om de sunde forsynedes med Klæder og Mad og arbejdede, som det var anordnet. Han skulde ogsaa holde Portene lukkede og give Agt paa, at der intet ulovlig blev udbaaret og at ingen kom ind uden med Rentemesterens Tilladelse.

Præsten skulde altid være tilstede og maatte ikke forarge nogen med sit Levned, men skulde formane den ene med den anden til Gudsfrygt, Fromhed, Flid og Troskab. Hver Søndag Kl. 7 skulde han prædike i Børnehuset og Kl. 9 i Tugthuset, om Onsdagen og Lørdagen skulde han undervise enhver i hans Børnelærdom (Katekismus), den ene efter den anden, dog saaledes, at ingen blev holdt fra sit Arbejde mere end en halv Times Tid; de 4 andre Dage om Ugen skulde han undervise den ene efter den anden i Skrivning, Læsning og „gemen“ Regning, ligeledes i en halv Times Tid og helst naar de var ledige efter Aftens- og Middagsmaaltid[3]),

---

[1]) K. D. V 52—54. [2]) K. D. II 655—62. [3]) Denne Undervisning har dog næppe været videre frugtbringende, ti naar de stak-

men der skulde gives dem Tid til at gaa og røre sig; dog kunde han tage en eller 2 til Hjælp af dem, der var der inde og som kunde læse og skrive. Med Hensyn til Pigebørnene og de Drenge, der havde tungt Næmme, da behøvede de alene at lære deres Børnelærdom og at læse i trykte Bøger, derimod skulde saavel de voksne Kvinder som Karlene undervises af Præsten i deres Børnelærdom. Om Søndagen skulde alle gaa i Kirke, og Aften og Morgen, til og fra Bords skulde Børnene fremsige og afsynge deres sædvanlige Bønner og Sange, ved hvilken Lejlighed Præsten og Fogden skiftedes til at være tilstede.

Forat have Tilsyn med Børnenes Sundhedstilstand var der ansat en Bartskær, der hver Morgen Kl. 6 skulde besøge Huset og desuden til andre Tider, naar det var fornødent, og anvende den Helbredelsesmaade, som blev ham paavist af den Medicus, der var ansat her. Denne sidste skulde anordne alt nødvendigt med Hensyn til Helbreden, sørge for at enhver fik den Spise, der tjente ham, og give Bartskæren Ordre til nogle Gange om Maaneden at besørge Børnene med Klipning, Aareladning, Toning og Badning.

Dernæst var der ansat en Tugthusskriver, der skulde tage Vare paa Inventariet og det der blev spundet og vævet, medens det var Fogdens Pligt at straffe dem, der ikke hver Dag eller Uge arbejdede det bestemte Maal, enten med legemlig Revselse eller med Afkortning i Maden; dog skulde enhver have, hvad han behøvede til Livets Ophold. Skriveren skulde staa for Udspisningen og have en Kældersvend under sig, der skulde bringe Børnene Øl og Brød.

Under Fogden stod en Portner, der tilligemed 2 Pligtsfolk (Arbejdsfolk) eller Fanger i Tugthuset skulde hjælpe Kokkedrengen med at bære Maden op, de skulde ogsaa bringe Tørv og andet Brændsel og holde Gaarden og Værelserne

---

kels Børn den hele Dag havde arbejdet i deres Haandværk, var de næppe videre oplagte om Aftenen til boglig Idræt.

rene; derimod skulde alene Kvinder have saadan Gærning i Pigernes Børnehus, og Kokken maatte ikke benytte noget af Børnene i Stegerset.

Imellem de 3 Afdelinger, Drengenes Børnehus, Pigernes Børnehus og Tugthuset maatte ingen Forbindelse være, og Dørene til dem skulde altid være aflaasede. Ingen maatte ej heller tilbringe Natten udenfor Huset eller sent om Aftenen gaa ud eller ind; ej heller maatte andre end Fogden og Haandværksmestrene være gifte.

Med Hensyn til Maden var fastsat en bestemt Spiseseddel, der ikke var saa solid som den, der var bestemt for Vartov Hospital[1]), men var afpasset efter Børns Natur, saa der forholdsvis beregnedes mere Gryn, Smør og Ost for dem, „som meget til næst forskrevne Posters Spise ere tilnegte“ [2]). Ogsaa sørgedes der for, at de syge fik fersk Mad og at voksne fik mere end Børn. Fogden skulde „for alting“ sørge for, at Børnene fik Øl nok, saa de ikke blev nødte til at drikke Vand, og han skulde endelig have Tilsyn med, at alle Brøndene i Husene og Gaardene altid blev lukkede i Laas, naar man havde taget Vand, „paa det Børnene ikke skal faa Tilfælde deraf at drikke“ [3]).

Arbejdstiden var fra Kl. 5—10 og 12—5, og hver Time skulde optegnes, som nogen af Mestrene, hvad enten de var Mænd eller Kvinder, forsømte, og enhver, der ikke arbejdede saa meget, som han skellig kunde, skulde straffes for sin Forsømmelse. Fogden skulde ogsaa have Tilsyn med, at Børnene ikke gik ørkesløse, og skulde lade de dovne

---

[1]) Se foran S. 64—66. [2]) Arent Berntsen: Danmarks og Norges frugtbare Herlighed S. 576. [3]) Det kjøbenhavnske Drikkevand var sikkert dengang meget slet, men det ansaas i det hele paa den Tid for usundt at drikke Vand. Saaledes siger Kraft 1619 i sit Skrift Pæan danicus, at medens andre Nationer levede af lette Retter og drak Vand, saa levede vore Landsmænd af solidere Føde og drak altid Øl. Det samme siges i Ogiers Rejseberetning 1634.

straffe. Han skulde ogsaa holde god Justits baade i Børne- og Tugthuset, saa han straffede enhver Sværgen, Banden, Modvilje eller Ladhed, især var han henvist til at lade straffe med Afknapning af Kosten og Forøgelse af Arbejde; i Tugthuset straffedes Fangerne med Straffens Forlængelse i nogle Aar og naar Rasphuset[1]) blev brugt, straffedes Rasperne med Jærn, Fængsel, Vand og Brød; hvis nogen skulde tugtes med Ris eller anden legemlig Straf, skulde dette ske i Nærværelse af Fogden, Opsynskvinden i Pigernes Børnehus og Mestrene.

Fogden skulde ogsaa paase, at Børnene og Fangerne var varmt klædte og holdtes rene i Sengene, 2 eller 3 i hver, at de hver Uge fik rene Skjorter og Lagen, uldne eller linnede, at de havde deres Dyner stoppede med Fjer eller Halm og om Vintren havde dobbelte Sengeklæder. Hver Dag skulde der røges med Enebærtræ, Bær, Eddike eller deslige, og i det hele skulde der sørges for at Børnene og Fangerne kom til Fremtarv i deres Lære, saa der vederfaredes enhver hvad der var ret og billigt.

Overtilsynet med Haandværksmestrene og de forarbejdede Varer var overdraget Haandværksskriver Karl Tisen, der ogsaa sørgede for, at de udlærte Børn kunde arbejde hos Mestrene. Han kunde ogsaa forfremme dem, der havde udlært paa de slette (almindelige) Væve, naar de var meget unge og havde godt Næmme, til at undervises i at arbejde Blomværk, Kaffa og deslige finere Vævning.

Denne Instrux satte Børnehuset i Gang paany og Kongen søgte nu at faa det fuldt besat, hvorfor han befalede alle Lensmændene i Riget at tilbagesende de Mænd og Kvinder, der ikke paa Kongens Opfordring selv havde indfundet sig, ligesom han 5. Okt. 1621 befalede Magistraten at indsende 10 Drenge og 10 Piger, som de skulde optage paa Gaden

[1]) Her udførtes det haardeste Arbejde, hvor der raspedes haardt Farvetræ.

blandt dem, der løb og tiggede, foraf de kunde lære et Haandværk. 20. Nov. 1621 var der 447 Personer, deriblandt 183 Piger og 9 Drengebørn, der ingen Mestre havde, men var smaa og urenlige. Den følgende Vinter har vistnok været dødelig, ti i Feb. næste Aar var her kun 149 Drenge og 110 Piger, men nu steg Tallet, saa der 31. Marts 1623 var 273 Drenge og 176 Piger. Ogsaa fra Norge fik Børnehuset ikke faa Medlemmer. 1620 og 1621 fik flere Lensmænd Befaling om at sende Børn, der havde Lyst til Ørkesløshed og hverken vilde gaa i Skole eller lære noget Haandværk, ligesom flere andre Personer, saaledes en 12aarig Dreng, der havde slaaet en Karl ihjel, der havde „Parlament“ med hans Fader, Kvinder, der havde født i Dølgsmaal og flere [1]). Nogen Tid efter kom der saa stor Sygelighed, at Kongen 1626 maatte sende nogle Børn til Roskilde Hospital. Det havde imidlertid ikke stor Betydning, om Børnene døde som Fluer, ti der var nok at tage af rundt omkring og Kongen behøvede kun at paalægge sine Lensmænd at sende Børn fra deres Len, saa fik han altid nok.

Det var imidlertid ikke Kongens Ønske, at Børnene ikke skulde have den bedst mulige Pleje; hans Instruxer tydede paa den bedste Vilje, men man havde paa den Tid endnu ikke Sans for Renlighed. Da Otto Sperling 1638 blev Læge ved Børnehuset, forefandt han et stort Tal Drenge og altid var mange af dem syge, megen Urenlighed og slem Stank var i deres Sovekamre, hvilket var mere end nok til at blive syg af, og da der laa 3, 4 ja 5 Drenge sammen i 1 Seng, saa smittede den ene den anden [2]). I Aarene omkring 1638 fandt man paa at indlægge de syge Børn i Baadsmændenes Sygehus, vistnok efter Sperlings Raad. Det var ogsaa til de syge Børns Tarv, at Kongen 1624 befalede Lensmændene i Norge at købe saa mange Multebær som

[1]) Norske Rigsreg. V, se Reg. [2]) Suhms Ny Saml. III 214.

muligt og sende til Tugthuset[1]), ligesom der udstædtes mange Befalinger i Danmark om at indsende Enebærris til at røge med. Det var ej alene Tiggerbørn, der kom i Børnehuset, men ogsaa vanartige Børn. Saaledes sendtes 1635 2 Drenge fra Selsø og 1639 en ung Adelsmand Ditlev Brockdorf, der ikke havde været sine Forældre saa hørig og lydig, som det sig burde; det lader ikke til, at han er gaaet med det gode, ti det hed sig, at han anstillede sig hel modvillig og utilbørlig, og han blev sat til Arbejde i Tugthuset som de andre Fanger.

Da Tugthuset aabnedes 1621, var der ifølge Regnskabet følgende Værelser: Fogdens Kammer, et lidet Kammer i Forstuen og Kældren, Forstuen, Køkkenet, Badstuen (deri en Pande, en Jærnkakkelovn, et Ladekar, Bænke), Vaskerhuset, Forstanderkvindens Kammer, Kniplestuen, Marrike Peiters Uldspinders Kammer, den nederste Stue, der vel var Pigernes Sovekammer og hvori var 13 Sengesteder, de store Kvindfolks Kammer, hvori 14 Sengesteder, de syge Drenges Kammer, Præstens Kammer, hvori Sengested med Himmel over, Skomagerens Kammer, Kældersvendens Kammer, Skræderens Kammer, det midterste Sengekammer, deri 12 Dyner, det gamle syge Drenges Kammer, deri 10 Sengesteder, Peiter Væversi Kammer, deri 14 Væve, Niels Tripmagers Kammer, Johan Uldbereders Kammer, Portnerens, Vognsvendens, Engel Bern Bommesivævers, hvori 7 Væve, Leinert Tapetmagers og et andet Kammer tvært over for, Morten Vantmagers, Gert Valters, Possementmagerens, Povl Dimilator Boratvævers, Simon Karber Bommesivævers, Albert Kalkman Vantmagers og Verner Vantmagers Kammer[2]). Desuden var der 1 Væv i Peder Jensens Hus i S. Pederstræde, 1 i et Hus i Mikkel Vibes Gade og 6 Kaffavæve hos Mikkel Konfins Hustru i Valkemøllen.

[1]) Norske Rigsreg. V 422. [2]) Den i Korfits Ulfelds Historie berygtede Dina Vinhovers Stivfader var Silkevæver i Børnehuset (Suhms Ny Sml. III 233).

I Inventariet for 1622 nævnes endnu Kvindfolkenes Sygestue, det Kammer, som er forordnet at vinde Silke udi, og Kvindfolkenes Badstue. Det ses, at Sengene stod i 4 Rader i Drengenes Sengekammer og at der var 3 Sengesteder i Fangernes Kammer.

Desuden havde Kirken, der vel tidligere nævnes, men ikke som forsynet med Inventarium, nu Alterklæde, Messehagel, Messesærk, 2 ny Tin-Lysestager, Kalk og Disk af Tin, en Gradual og Hans Thomesens Salmebog. Denne Kirke, der som det oftere er fremsat i dette Skrift, først var Prison eller Fængsel for Munkene i Graabrødre Kloster, siden Byens Fængsel og nu er Boglade, fik til Menighed ikke alene Tugt- og Børnehusets Beboere, men alle indfødte Læredrenge hos de fremmede Haandværksmestre, hvis Rettroenhed droges i Tvivl, skulde tilholdes flittig at søge Kirken her om Søn- og Helligdage, og Præsten og Degnen blev tilholdte om Søndagen og ellers en anden belejlig Dag om Ugen at undervise dem i deres Kathekismus og Børnelærdom.

De Bygninger, i hvilke Tugthuset var indrettet, var altsaa de samme som de, Helligaands Hospital havde haft, foruden det saakaldte Lille Helliggesthus[1]), der nu kom til at danne den østlige Fløj af Børnehuset, hvis sydlige var Helligaands Kirke og hvis vestlige det nuværende Begravelseskapel, medens den nordlige gik ud til det daværende Løvstræde, nu Graabrødretorv. 1622 udvidede Kongen Grunden ved Mageskifte med Knud Urne om nogle mindre Grunde i Nærheden af Tugthuskirken, og 1635 købte han igen en lille Grund i samme Egn af Fru Anne Basse, der vistnok besad den Naboejendom til Tugthuset, som Knud Urne havde haft og som vistnok var Nr. 15 paa Graabrødretorv. 1622 omtales en ny Bygning ud til Løvstræde, og 1623 befalede Kongen, hvis det ikke blev for dyrt, at bygge en Hvælving under Jorden ned til Stranden, til at bortføre Urenlighed,

---

[1]) Om disse se foran S. 36—39, 337—39.

og opfordrede Naboerne til at hjælpe med Udgiften, da de selv kunde have Gavn af en saadan Rende, men dette skede vistnok ikke.

Efter de Oplysninger, der fremgaar af Skødet paa Børnehuset fra 1651, da det bortsolgtes, kan vi danne os en Forestilling om, hvorledes det har set ud. Grunden skiltes fra Ejendommene i Klosterstræde ved en Mur og langs denne og langs med det nuv. Begravelseskapel gik et Stræde, det saakaldte Ny Fisketorv, der forbandt Amagertorv med Graabrødretorv. Mellem Muren og Bygningerne var en Afstand af 18—25 Alen. Den første Bygning mod vest var det nuværende Begravelseskapel ved Helligaands Kirke, der havde været Hospitalets Sygestue, og hvorfra der havde ført en Dør ind i Kirken, men denne blev tilmuret, da Bygningen blev Tugthusets Ejendom, og i Kirken blev Døbefonten sat foran den tilmurede Dør. Dette Hus blev nu brugt til Kvindernes Børnehus, baade til Arbejdsstuer og Sovekamre. I Forlængelsen af dette var et Hus, hvori Drengenes Sovekammer var. Mellem dette Hus og Muren til Klosterstræde var Forstanderskens Bolig, et Vaskerhus og „Husiters“ [1]). I Forlængelsen af Drengenes Sovekammer var Boghandler Linds Gaard paa Graabrødretorv, det ofte foran omtalte Prison, i hvilket der indrettedes Kirke, Skole og et Skrædderkammer; vesten op til dette udmundede det nævnte her 5 Alen brede Stræde paa Graabrødretorv, og paa den anden Side af dette laa ud til Torvet Helligaands Kirkes Kapellanbolig, hvori da Organisten bode. Fra Tugthuskirken langs nuværende Graabrødretorv, der da her hed Løvstræde, var det c. 1622 opførte ny Hus, der gik lige hen til nuv. Lille Helliggejststræde og var 75 Alen langt; det var bygget med Bindingsværk („Standerværk og tavlmuret“) og havde 2 Etager; forneden arbejdede Olmerdugsvæverne og foroven Silkevæverne. Langs Lille Helliggejststræde laa derpaa en

¹) Formodenlig et fejlskrevet Ord. Hyskener?

Stald og sønden for denne en stor Bygning, der gik noget ind i Store Helliggejststræde og hvorigennem der var en Port, hvorfor den nordlige Del af Lille Helliggejststræde i 200 Aar efter bevarede Navn af Tugthusporten. I dette Porthus var forneden Skriverstue, ovenover „Skersvinkel“ og ovenover denne igen, som det synes, Silkevinkel (Vinkel betydede en Arbejdsstue); denne Bygning er i det væsenlige Sparekassens Gaard. Derfra, dog kan det ikke have været i lige Linie, gik et langt Hus, det nævnte Lille Helliggesthus, ind til Kirketaarnet og Sakristiet, 57 Alen langt og 18 Alen bredt; heri var Klædevæveri (Vantmagervinkel), hvorunder der var en Gang og Korshvælving, som Helligaands Kirke uhindret maatte bruge; det er denne Korshvælving, som nu er Kirkens Sakristi og som Kirken beholdt, ogsaa efterat nævnte Hus var blevet nedrevet. Ud fra dette var bygget en Hampebankermølle. Endnu var der en Tværbygning, der gik parallel med Kirken fra Øst til Vest mellem Kvindfolkenes Kammer (det nuv. Kapel) og Helliggejststræde, 90 Alen langt, hvori der var Køkken, Borgestue og Fogdens Bolig; det er formodenlig dette sidste Hus eller de 2 sidste Huse, da Fogdens Bolig synes at have udgjort et eget Hus, der har dannet den fjerde Fløj af det gamle Helligaands Hospital, saaledes som det saa ud før Reformationen og hvori den Omgang har været, der lejlighedsvis omtales og som ogsaa maa forudsættes at have været nødvendig i den katholske Tid til Processioner[1]).

Ved Børnehusets Indrettelse mistedes 1607 den gamle Hospitalshave, der laa norden op til Helligaands Kirke, den saakaldte Urtegaard, idet den indrettedes til Begravelsesplads for Sognets Beboere, hvilket ikke var ganske heldigt for Sundhedstilstanden i Børnehuset; dog tog Kongen det Forbehold, at hvis der opkom Pestilenser, maatte der kun være

[1]) Hovedkilden til Bygningens Beskrivelse er Skødet 23. Marts 1650 (K. D. III 325—27).

et lidet Ligfølge ved Begravelser, „paa det at der udinden ikke nogen Farlighed med Sygdom skal tilføjes Ungdommen, som vi naadigst udi adskillige Haandværk lader oplære udi forskrevne Tugthus, som her næst op til liggende er" [1]).

Ved Udvidelsen skede der en anden Forandring, idet de adelige Brevkister, der havde staaet i et Rum her, ifølge Kongens Befaling til Magistraten af 19. Feb. 1622 blev bortflyttede og satte et andet Sted i Forvaring; det var rimeligvis da, de flyttedes til Vor Frue Kirke, hvor de ødelagdes i Ildebranden 1728 [2]).

Det var navnlig Fabrikation af Klæde og Silke, der lagdes Vægt paa i Børnehuset, men ogsaa Lærredsvæveriet var bekendt under Navn af Klosterlærred, ligesom det er sandsynligt, at Benævnelsen Kloster længe vedblev, som overført fra den Del af Bygningerne, der tidligere tilhørte Graabrødrekloster. Se f. E. endnu Erasmus Montanus 1. Akt. 4. Scene:

Nille: Klosterlatin? det er jo det bedste Latin, ligesom Klosterlærred er det bedste Lærred.

Nille: Gøres det Lærred ikke paa Klostret, hvorfor kaldes det da Klosterlærred?

For Ophjælpningen af den fra Udlandet indførte Industri, havde Kongen dog ikke forglemt den indenlandske. 8. Feb. 1621 ansatte han en Skomager fra Haderslev og hans 2 Sønner, der foruden en aarlig Løn skulde have Bolig i Tugthuset og fri Bespisning; derfor skulde han være forpligtet til at undervise saa mange Drenge, der blev tilforordnede, og han skulde have 4 Sk. for hvert Par Sko i Syløn; naar derimod Drengene var udlærte i et Aars Tid, fik han ikke Betaling for hvad de syde, men kun 1 Sk. for hvert Par, som han og hans Svende tilskar. 20. Marts 1623 ansattes en anden Skomager under de samme Betingelser, han var ogsaa fra Haderslev, hvilket tyder paa, at Skomager-

---

[1]) K. D. III 547—48. [2]) Jfr. foran S. 39.

professionen ikke af Kongen ansaas for at være dreven til Fuldkommenhed i Kjøbenhavn.

Ligeledes beskikkedes 3. Marts 1623 en Kvinde til at undervise Pigebørnene i at strikke, kniple og sy, hvorfor hun fik 20 Daler om Aaret, fri Kost og Bolig tilligemed sin Datter, hvis Arbejde dog skulde tilfalde Børnehuset. Kort i Forvejen var der ansat en særlig Kniplingskvinde, der skulde undervise i allehaande Slags Knipling, saaledes som det forarbejdedes i Nederlandene og paa andre Steder, hvorfor hun fik 50 Daler om Aaret, fri Kost og Hus, 3 Favne Brænde og Tilladelse til ogsaa at undervise i sit Hjem; hendes Efterfølgerske fik endog 70 Daler i Løn, hvoraf ses, hvor højt anset denne Kundskab var. 15. Sept. 1626 befalede Kongen, at der skulde udtages 2 af de bedste og bekvemligste Drenge, der med Skibslejlighed skulde sendes til Frankrig forat lære Segldugsprofessionen.

Børnehuset var en Tid af stor Betydning for Landets Industri og det var i en storartet Maalestok, Kongen benyttede det. 1619 leveredes herfra Garn, der blev sendt til Køge at laves til Segldug og i April 1622 fik Lensmændene i Sæland hver tilsendt et Parti Blaar, som de skulde lade Bønderne spinde og væve; i Nov. samme Aar fik de et Parti Hamp og Hør, der skulde spindes, men dette fandt maaske kun Sted paa den Tid, Børnehuset endnu ikke var kommet ret i Gang. 1622 blev det ogsaa bestemt, at alt, hvad der her arbejdedes, skulde forsynes med et Blytegn. Det ses af Kristian IV's Breve[1]), hvor meget Børnehuset laa ham paa Hjerte og hvor meget han tog det i Brug. Saaledes skriver han 28. Feb. 1634: „Der vil forskaffes nogle Senge udi Tugthuset, efterdi der findes Mangel derpaa. Den Doktor derinde maa intet være ret flittig udi sin Bestilling, mens man fornemmer, at der er en temmelig Hob død derinde“. 17. Feb. 1635: „Skulde man holde Ilden ved Magt i Børne-

---

[1]) Christian IV's Breve ved Bricka og Fredericia I 241, 337, 421.

huset med Tømmer at skænde, da vilde det blive dyrt Brænde. Jeg mente, at Tørvemosen var bestilt paa Børnehuset". 14. Sept. 1635 var han selv tilstede her.

Med Hensyn til Stiftelsen som industriel skal tales paa et andet Sted, idet vi her kun omtaler den velgørende Side. Det var kun i de første Aar, den hele Virksomhed blev dreven med fuld Kraft, det viste sig snart, at Apparatet var for kostbart, og Kongen maatte efterhaanden overlade til private baade Silkevæveriet, Farveriet, Klædefabrikationen og de dermed i Forbindelse staaende Valkemøller. Stiftelsens velgørende Side fik næppe stor Betydning, ti de fleste Børn døde vistnok, inden de blev voksne. Da Stiftelsen var et almennyttigt Foretagende, udstedte Kongen 30. Maj 1623 en Befaling til alle Biskopper og Magistrater i Danmark og Norge, at da Kongen „Haandværkerne her udi Rigerne til Forplantelse saa og Ungdommen for Mysig- og Lediggang at forvænne naadigst har ladet allevegne udi Købstæderne optage fattige og faderløse Børn, og forordnet Læremestre for dem i Børnehuset foruden deres nødtørftige Underholdning, indtil de kunde lære et godt Haandværk, saa skulde der i alle Købsteder om Søndagen gaa en Tavle omkring forat samle Penge til Børnenes Klæder, da saadan Haandværkernes Forthjælpning kunde geraade og komme Landene og i Synderlighed deres Indbyggere til Fremtarv og Gode"[1]). Endnu 22. Marts 1639 udskrev Kongen et visst Antal Drenge og Piger af hvert Len i Sæland, ialt 107 Drenge og 30 Piger.

Om Stiftelsens Benyttelse som Tugthus hører vi ikke meget, det var vistnok meget faa voksne Mandfolk, der dømtes herind — 1621 nævnes alene 9 Fanger, der var komne fra Holmen — derimod nok vanartige Drengebørn af velhavende Forældre og fordærvede Kvinder. Saaledes sendte Fru Margrete Lange til Engelsholm i Jylland en Kvinde fra sit Gods, „som sig meget uskikkeligen haver forhandlet".

[1]) Jfr. Kirkehist. Sml. 3 R. 1 445—46.

1623 var en Kvinde fra Kjøbenhavn indsat for Løsagtighed, hvorfor Magistraten maatte have særlig kgl. Tilladelse til at tiltale hende for Bedrageri. 1635 lod Kongen et letfærdigt Kvindfolk i Tugthuset sætte i en Skude fra Rostok, der skulde landsætte hende i Tydskland. 7. April 1634 befalede Kongen med Hensyn til en Præstekone og hendes 2 Døtre, der havde forset sig med Dans og Drik i en Kirke, at Døtrene kunde komme løs, men Moderen skulde forblive til videre Besked.

4. Juli 1622 udkom en kgl. Befaling, at Kongens Sø- og Baadsfolks Kvinder lod sig befinde med adskillige Skælds- og Ukvemsord saavel imod hinanden indbyrdes som imod andre, og da deres Mænd alene hørte under Kongens Admiralitetsret, stolede de paa, at saadant ustraffet skulde passere. Kongen bød derfor, at hvem af hans Sø- og Baadsfolks Kvindfolk, gamle eller unge, ingen undtagne, der herefter lod sig befinde med Skældsord eller anden Utilbørlighed enten imod Holmens eller andre Folk, skulde tiltales for Retten paa Holmen og efter deres Forseelse dømmes enten i Tugthuset eller straffes paa anden Maade.

1641 indsattes her en Mand, „som er noget forrykt udi Hovedet“.

I Kristian IV's sidste Tid var der vistnok kun ringe Arbejde til de egenlige Tugthuslemmer, ti 19. Sept. 1647 fik Fogden Befaling til, at der af de Kvinder, der var indsatte for deres Forseelse i Børnehuset, alene skulde beholdes 10 til at forrette, hvad der kunde forefalde til Husets Fornødenhed. Endnu samme Aar blev der dog anskaffet Heste til Hampe- og Valkemøllen her.

Efter denne Konges Død gik Børnehusets Forsyning med Arbejdere i Staa. 24. Juli 1649 tillod Kongen Fattigvæsenet at indsætte fremmede og stærke Tiggere deri til Arbejde, dog vilde Kongen aldeles ingen Udgift have deraf, ligesom deres Arbejde ogsaa næppe blev benyttet til hans Manufakturer.

Ved Skøde af 23. Marts 1650 afhændede Fredrik III hele Tugthuset til Hofapotheker Samuel Meyer for 16000 Rdl. og 1000 Rdl. for Inventariet, hvilken Sum blev ham afkvitteret i hans Tilgodehavende. Efterat have solgt de 2 Bygninger, der stødte op til Helligaands Kirke, til denne Kirke, udparcellerede han den øvrige Grund, og der er nu kun svage Spor tilbage af denne for sin Tid betydelige Stiftelse.

Det gamle Tugthuses Bygninger stod endnu en Del Aar efter, ti 16. Avg. 1658 fik Samuel Meyer Befaling til at laane Kongen det Hus i det gamle Tugthus, som kaldtes Borgestuen, til at forvare de svenske Fanger.

Det staar nu kun tilbage at omtale nogle af de Bestillingsmænd, der var ansatte ved Børnehuset.

Som omtalt foran blev Rentemester Kristoffer Urne Tilsynsmand ved Børnehuset 1621, efter ham Rentemester Axel Arenfeldt 1623, og da han var bleven Krigskommissær, hans Efterfølger som Rentemester Ove Høg 6. Avg. 1626; 3. Jan. 1626 var Lensmanden Mogens Kaas rigtignok bleven udnævnt, men da det ifølge den kgl. Forordning var en Forretning, der alene var betrot en af Rentemestrene, var hans Ansættelse kun midlertidig. Da Ove Høg 1627 blev Krigskommissær, maa Jørgen Vind være bleven Tilsynsmand. 9. Juni 1633 skrev Kongen til Rentemestrene[1]: „Efterdi der er liden Fordel hos, at den ene Rentemester formedelst den Opsigt, hannem over Børnehuset befalet er, forsømmer en hel Tid paa Rentekamret, da skal udaf Rentemestrene tænkes paa en Person, som idelig og altid, Aften og Morgen, kan være tilstede udi Børnehuset". Til denne Stilling blev udset Kaptejn Hans Markdanner til Søgaard, der fik Bestalling 20. Okt. 1633 og fik Bolig i det Hus, hvor Fogden hidtil havde bot, og denne maatte der da skaffes en anden Lejlighed;

---

[1]) Christian IV's Breve ved Bricka og Fredericia I 128, 146, 309, 314.

han skulde ogsaa have det „Losement“, der var ovenover. Kongen var ikke fornøjet med ham: 30. Nov. 1634 befalede han Rentemestrene at opgive, hvor stor Hans Markdanners Løn var, „som uden Tvivl løber højere end den Profit, han har gjort“. Kongen vilde ogsaa have en Fortegnelse paa, hvad der i den sidste Tid var bestilt i Børnehuset, og udtalte sig siden saaledes: „Udaf den Fortegnelse, Hans Markodan haver indleveret, formærker man end om Stund liden Profit af hans Gubernement“, og Kongen undrede sig over, at han aldeles ingen Besked vidste om Valkemøllerne[1]). Han blev ogsaa afskediget og 1. Okt. 1635 blev ansat Johan Blücher eller Blaucher. Han kom i Konflikt med Fogden, der hidtil havde været vant til at have Adelsmænd til Foresatte og nu viste sig genstridig og trodsig, men Kongen bød Rentemestrene lade Fogden forstaa, at Kongen lettere kunde faa en anden Foged i Børnehuset end han kunde faa en anden Tjeneste end den han havde[2]). Blücher betitledes af Kongen selv som Kommandant, og han nød en Løn af 500 Rdl., hvilket paa den Tid var en høj Gage. Han skulde have flittigt Tilsyn med alle Haandværkere og Dagløngnnere saavelsom med Værkmestrene og alle andre, saa enhver arbejdede den bestemte Tid og ikke forlod sit Arbejde i Utide.

Da Johan Blücher var bleven Køgemester, udnævntes Erik Bager 7. Juni 1639 til hans Efterfølger med en Løn af 400 Rdl. Han blev i Embedet til 28. Feb. 1645[3]) og der blev ingen Efterfølger beskikket efter ham.

Under disse Direktører, som de vel nærmest maa kaldes, stod andre Tilsynsmænd, saaledes beskikkedes 17. Juni 1625 Joris Peitersen, der dog havde begyndt Tjenesten 22. Marts 1623, og 24. Maj 1639 Mikkel Kruse, der tiltraadte 2. Juni 1637. De skulde have Tilsyn med alle Haandværkerne, med den Uld, der brugtes, med alle Forandringer med Værk-

---

[1]) Se Noten paa for. S. [2]) Smstds. S. 419. [3]) Grundtvig, Meddel. fra Rentek. Ark. 1872 S. 135.

stederne og skulde tilkendegive Befalingsmanden, hvad Brøst eller Mangel, der forefaldt. Tilligemed Fogden, Skriveren og Mestrene skulde de holde Bog over dem, der blev udskrevne af Børnehuset. Deres aarlige Løn var 150 Kurantdaler. Det er ikke let at indse Nødvendigheden af disse Tilsynsmænd efter den Tid, at der blev ansat Direktører med fast Bolig i Børnehuset. De kaldes ogsaa Værkmestre[1]) og havde altsaa mere med Værkstederne at gøre, end det fremgaar af Instruxén.

Desuden var der en Skriver, med en Underskriver og en Dreng, der holdt Regnskab over Indtægt og Udgift, og en Foged, hvis Forretninger er betegnede foran S. 370—73. Der var af og til Bryderier med disse sidste, saaledes blev 1624 Fogden Karl Legrandt tiltalt for Bytinget og næste Aar blev Fogden Karl Spinner, der dog maaske er samme Person, sluppen løs af Fængslet, hvori han havde siddet paa Grund af Forbindelse med en Kvinde, der tjente i Børnehuset, imod at han forpligtede sig til aldrig oftere at vise sig i Kongens Riger og Lande.

Af Præster kendes følgende[2]): Povl Eriksen, der 1610 blev Præst i Hersted Øster og Vester, Lavrids, om hvem nærmere Efterretning savnes, Jens Kristensen Aalborg, ordineret 18. Jan. 1618, 1619 Kapellan ved Vor Frue Kirke, død 1678 som Præst i Store Heddinge[3]), Lavrids Madsen, kaldet 1620, Kristoffer Sørensen Vallensbæk, kaldet 1624 og derfra 1626 til Præst i Vallensbæk, Peder Nielsen Sæby, kaldet 1626, blev 1627 Præst i Hvidovre og 1629 tillige 3. Kapellan ved Vor Frue Kirke og Præst ved den ny Kirke udenfor Nørreport[4]), Henrik Lavridsen Bogense, kaldet 1627, Hans Rasmussen, kaldet 1628, var en Færing og blev 1633 Præst paa Færøerne[5]),

---

[1]) Chr. IV's Breve ved Bricka og Fredericia S. 400. [2]) Sml. Vibergs Præstehist. II 179. [3]) Ny kirkehist. Sml. V 169. [4]) Kirkehist. Sml. 3. R. I 816. [5]) Ny kirkehist. Sml. VI 501.

Søren Lavridsen Bergendal, kaldet 1633, blev 1642 Kapellan ved Vor Frue Kirke, Kristen Nielsen Skræm, kaldet 1642 og blev 1649 Kapellan ved Holmens Kirke. Efter ham maa Jørgen Iversen antages at være bleven Præst; Resen siger om ham, at han var Præst ved Helligaands Hospital og at han blev kaldet til Præst i Gentofte; det sidste har sin Rigtighed, idet han blev det 1651, men det første ikke, hvorfor det maa antages, at Resen forveksler Hospitalet og Børnehuset; det samme maa antages at have været Tilfælde med en Peder Kristensen, der af Resen opgives at være begraven i Helliggejstes Urtegaard, ligesom Resen opfører Jens Kristensen Aalborg, men med Navnet Jens Jensen, under Præster i Hospitalet.

Bartskærere ved Børnehuset[1]) var følgende Mænd; de var tillige ansatte ved Holmen, de sidste ogsaa ved Tøj- og Provianthuset: Mikkel Møller og efter hans Død hans Enke til 1609, Tobias Høfver 1609—13, Kristoffer Bejer 1613—38, Mikkel Dohlman 1638—41, Kristoffer Bejer igen 1641[2]).

---

[1]) Om de Læger, der var ansatte ved Børnehuset, se Ingerslev, Danmarks Læger I 322—33, dog kan tilføjes, at Helvig Diderik var det 1642 (D. Mag. V 210) og fik Bestalling 16. Nov. 1644, og at Nicolaus Wichmand blev ansat 1646. [2]) Grundtvig, Medd. fra Rentek. Ark. 1872 S. 190, 191, 192.

